

ВИДАННЯ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“ Ч. 780.

СТЕПАН ПЕРСЬКИЙ

ПОПУЛЯРНА ІСТОРІЯ
ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“

З ІЛЮСТРАЦІЯМИ

Л Ъ В І В

---

 1 9 3 2

Накладом Товариства „Просвіта“

НАШІ ПИТАННЯ:

Чи знаєте, що „Просвіта” відродила й відроджує український нарід до нового життя?

Чи знаєте, що без „Просвіти” не було б нашого культурного й економічного розвитку?

Чи знаєте, що „Просвіта” вже близько 7 десятків літ організує нарід в одну духову, ідейну силу своїми численними виданнями та живим словом?

Чи знаєте, що „Просвіта” нас освідомлює національно, виховує і високо підносить нашу особисту й національну мораль?

Чи знаєте, що Читальні „Просвіти” є благословенством для села?

Чи знаєте, що найбільша деморалізація, занепад національної гідності, недостача єдності, рабство й упідлення, визиск і злочин є всюди там, де нема Читальні „Просвіти”?

Чи знаєте, що „Просвіта” еднає в одну сімю українських дітей, на яких землях вони не жили б, за якими морями, горами вони за ріднею землею не банували б, не тужили?

Чи знаєте, що „Просвіта” сковує нас усіх в одну громаду, з одною думкою, з одною ідеєю?

Чи знаєте, що слово „Просвіта” найпопулярніше й найдорожче на усіх українських землях і кожному свідомому українцеві, кожній свідомій українці?

А чи стали Ви вже членом „Просвіти”, чи подбали про те, щоб здобути для себе цю найбільшу почесність?

А чи Ви берете живу участь в праці „Просвіти”, в її Філіях та Читальнях?

Чи Ви сповнили в своєму життю заповіт Шевченка і полюбили найменшого брата, та цю любов доказали ділом?

Чи Ви здаєте собі справу з того, що не тільки давніше, а ще більше під нинішню тяжку хвилю Ви мусите сповнити свій обовязок супроти нації?

Поля для праці багато, а робітників мало. Кожний з нас мусить бути тим робітником, кожний з нас мусить стати під керму „Просвіти” та сповнити по усім своїм найкращим силам свій національний обовязок. За те кожний з нас відповідає перед своєю совістю і судом історії.

Б302877

ДАННЯ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“ Ч. 780.

СТЕПАН ПЕРСЬКИЙ

ПОПУЛЯРНА

ІСТОРІЯ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“

У ЛЬВОВІ

З ІЛЮСТРАЦІЯМИ

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

Л Ь В І В 1 9 3 2

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТА „ПРОСВІТА“ :: ::

75141113315-7

З друкарні Видавничої Спідки „Діло“, Львів, Ринок ч. 10.

„Відкинь той камінь, що ти серце тисне!“

М. Шашкевич.

I.

Кому з українців не знане Т-во „Просвіта“? — Знають його всюди. „Просвіта“ зайшла вже до всіх закутин українських осель, бо вона йде враз із нами, як невідступний наш товариш і провідник. А чи мала вона час обняти цілий український народ, заволодіти його умом і вкорінитися в його серцю? Часу то вона ще так багато не мала, але зате мала й має сильну ідею, яка найтяжчі перепони ломить і заєдно та безпереривно йде побідним походом, раз приспішеним, другий раз вільнішим, але все вперед, все даліше, аж поки не дійде до побідного кінця...

Дорога її тяжка, довга і непроглядна. Скільки ще тої дороги перед „Просвітою“, не знаємо. Скільки її пройшла вже „Просвіта“, вчить нас її історія. І як подорожній числить кількість кілометрів чи миль, що їх уже пройшов, так і ми задержуємося на деяких літах тої мандрівки „Просвіти“, але не тому, щоби відпочити, але щоби пригадати собі, що до цього часу зроблено та як зроблено, порівняти це з теперішньою порою, та поучити молодших, як то прадіди, як діди, як батьки працювали й яка робота — доцільна й пляномірна — їх з черги чекає...

До такого перегляду в історії товариств, чи діяльності поодиноких людей надаються найкраще 100-ліття, 50-ліття та 25-ліття; такі літа називаємо ювілейними роками. І при огляді діяльності Т-ва „Просвіта“ також так робимо; і тут розрізняємо ювілейні роки. Але порядок тих ювілейних років „Просвіти“ є дещо відмінний від загально прийнятого.

І так перший й ювілейний рік свого існування обходила „Просвіта“ у своє 25-ліття, а було це в 1893 р.; другий — у своє 40-ліття, а було це в 1908 р., а третій ювілейний рік відсвяткувала „Просвіта“ у своє 60-ліття, проголосивши своїм ювілейним роком час від 8. грудня 1928 р. — до 8. грудня 1929 р.

Дивним може видаватися, чому Т-во „Просвіта“ не обходило ювілею свого 50-ліття, лиш 40- і 60-ліття? Сталося це тому, що Т-во хотіло 40-літнім ювілеєм якби підгото-

вити величаво свій 50-літній ювілей, який припадав у 1918 р. Але відомі воєнні події не то що перешкодили „Просвіті“ відбутися свій 50-літній ювілей, але й взагалі припинили навіть саму діяльність Т-ва. Тому добре сталося, що „Просвіта“ немов у передчуттю подій відбула свій 40-літній ювілей, яким пригадала суспільності свою минувшину, звязала в одне свою традицію, та дала оправдання всім дальшим ювілеям.

Кожний свій ювілей обходило Т-во „Просвіта“ святочними обходами, як у Львові, так і в краю, а в часі 40-літнього ювілею скликало навіть „І. Всеукраїнський Освітньо-Економічний Конгрес до Львова“. Крім цього в обох ювілейних роках видало Т-во короткі історії своєї діяльності, а саме: 1. „Двадцять п'ять літ історії Т-ва „Просвіта“ з шістьма портретами, котру „коротко начеркнув“ Іван Белей в 1894 р., як книжечку ч. 166; 2. „Сорок літ діяльності „Просвіти“, з портретами, ілюстраціями і мапами, зпід пера Михайла Лозинського, що вийшла в 1908 р., як членська книжечка ч. 344. Щоб і 50-ліття „Просвіти“ не пройшло мовчки, помістив редактор календаря „Просвіти“ на 1923 р. Ст. Шах (стор. 109—136): „Перегляд діяльності Т-ва „Просвіта“ у Львові від 1863 р. аж до 1923 р.“, (з нагоди 55-ліття Т-ва). І це до цього часу три праці, котрі обіймають коротку, але заокруглену цілість історії Т-ва „Просвіта“ у Львові.

Ювілей свого 60-ліття обходила „Просвіта“ протягом цілого року величаво у Львові і в краю — академіями, концертами, здвигами і сходами, а Ювілейний Комітет, під проводом місто голови Т-ва д-ра І. Брика, скликав, як і в 1908 році, „І. Всеукраїнський Освітній Конгрес“ до Львова, який відбувся у днях від 22.—24. вересня 1929 р. Крім цього рішив Ювілейний Комітет видати дві історії Т-ва „Просвіта“; зчасом одну документально-наукову, якої „Просвіта“ досі ще не мала, а написати її піднявся д-р Ів. Брик, а зараз другу коротшу, популярну, котру поручено написати підписаному, як членові „Ювілейного Комітету“*).

Нехай отже йде ця книжечка, хоч у спізненім речинці, в народ, нехай втискається під селянські стріхи, в ремісничі робітні, до твердих робітничих рук, зедне серця шкільної молоді, нехай припаде до вподоби українського інтелігентного загалу і пояснює, чим дорога для нас „Просвіта“, не-

*) Праця та була вже готова в 1929 р., але з причин від автора незалежних виходить аж у 1932 р., з трілітнім опізненням.

хай виказує, скільки праці вложено в нашу „Просвіту“ і нехай розпалює молодечі серця любовю й запалом до праці в рамках „Просвіти“ — слідами предків у цей тяжкий і переломовий для „Просвіти“ час!

II.

ЯК ТО БУЛО У НАС ПЕРЕД ОСНУВАННЯМ „ПРОСВІТИ“?

„Станьте розвітом у спільній потребі,
Засвітіть браттям народні світила,

на галицькім небі!“

А. Могильницький.

Український народ усе мав замилювання до освіти. Ця любов до науки й освіти пробивається скрізь у цілій історії України — від її найдавніших до найновіших часів. У науці й в освіті український народ шукав і помочі й насолоди, горнувся до неї і серед найбільшого свого розвитку і в часі тяжких лихоліть. Так було за княжих часів, було так по всій Україні і під опікунчими крилами козацької Запорозької Січі; не інакше було також і в пізніших часах. Кожний, хто бодай поверховно обзнайомлений з історією часів відродження української нації в ХІХ ст., знає, скільки то боротьби, змагань, трудів і жертв зложено на жертівнику нації в імя науки й освіти. Ці змагання не йшли згори, як то бувало й буває у деяких інших народів, що за них думає власна держава, яким накидається обов'язок науки й освіти згори, змушується їх приписами та наказами, лиш навпаки ці змагання йшли здолу, з низів, бо звідси виходила потреба науки, і ця саме свідомість освітньої потреби низів була й є живим джерелом та ідейним натхненням усякої освітньої роботи серед народу.

Коли в 1772 р., по першій розборі історичної Польщі, Австрія заняла Галичину, наш народ находився у страшнім культурнім занедбанню. Колишня українська шляхта грецького обряду перейшла на римо-католицизм і спольщилася, притім простим народом взагалі не журилася. Міщанство, що мало з ХVІ. і ХVІІ. віків світлу традицію церковних братств, під напором цехів і міських рад також майже винародовилося. При українській народності лишилися священики, і то тільки завдяки східньому обрядові та тій обставині, що уряд душпастиря давав їм змогу прожиття, та непроглядна селянська маса. Була вона закріпощена, відробляла 72 чорні дні приписаної панщини, позбавлена всяких горожанських прав, а про освіту для цієї маси очевидно ніхто ані не думав. А проте одно дивне: австрійські урядники, що їх тодішній цісар Йосиф ІІ. вислав був у Галичину, щоби прослідити, що то за край та Галичина та який народ його замешкує, у своїх

звідомленнях, між іншим, пишуть, що хоч нема тут по селах шкіл, а проте люди в неділі і свята по церквах гарно співають і з книжок читають. Звідкіля це бралось? Самі вчилися! Це власне є той природний нахил українського народу до книжки, до знання, до самоосвіти, від чого ніщо його не здержить, ані не відстрашить.

„Освіта творить єдність в народі“, сказав данський освітник Фр. Грундтвіг. І справді, коли лише те священство, що остало вірне своєму народові, само прийшло в Австрії дещо до власної освіти по оснуванню цісарем Йосифом II. греко-кат. духовної семінарії в 1783 р. у Львові — ще й з „руською“ викладовою мовою, та до ліпшого правного, матеріяльного стану, взялося воно і селянській українській масі помагати. Тому, коли в 1818 р. вийшли в Австрії т. зв. шкільні закони, котрими наказувано заводити у громадах школи, а окреме цісарське письмо з 12. травня цього-ж року дозволяло заводити українську мову навчання у школах, де більшість греко-кат. дітей, заворушилися наші села. Почали закладати в себе школи, і то навіть власним коштом, будувати шкільні будинки, а на учителів покликували своїх дяків, і з тих то часів задержалася ще у нас назва дяко-учителів. Були також і священники, що самі вчили задля браку відповідного дяка, а світилами в тім напрямі були — парох у Залучі, коло Снятина, о. Степан Григорович і о. Йосафат Кобринський, парох коло Коломиї, який навіть на основі практики зладив і видав пізніше у Львові дуже розумний „Спосіб борзо виучити читати“ та „Буквар новим способом уложений для домашньої науки“.

Проти того руху виступили дідичі, яким у голові не могло поміститися, щоб їх панщизняний хлоп міг у школі вчитися замість панщину відробляти; до того шкільними „надзирателями“ по селах були дідичівські мандатори, котрі хлопів застрашували, що „вчені“ діти підуть до війська, і дяків, що вели науку, справді до війська на кілька літ віддавали, а шкільні будинки, які де побудовано, відбирали та приміщували в них двірську службу або ремісників. А коли де й вдержалася школа, то дідичі заводили там польську мову навчання, бо, мовляв, в українських школах нема з чого вчити. Та, правду кажучи, не було ще тоді з чого вчити; не було навіть шкільного букваря. І вчили в українських народніх школах з Псалтиря й Апостола. Проти такого поступування подекуди виступило наше греко-католицьке духовенство. Але не всюди, бо боялися виступати проти свого дідича-колятора, та не мали відповідної підтримки від своєї вищої духовної влади, якої більшість сама уживала польської мови в письмі і слові.

Тому, щоби бодай до деякої міри запобігти лиху, за-

снували меткіші молодші священники в Перемишлі при греко-католицькій капітулі „Товариство галицьких греко-католицьких священників“, котре поставило собі за ціль ширити науку не тільки між духовенством, але й між селянами, що вміли читати, котре хотіло видавати такі книжки, щоби навіть простий народ міг користуватися ними. Тому статут Т-ва вимагав книжок написаних „простою мовою, уживаною по селах і в найпростішому стилі“. Далі товариство ста-

Єпископ Іван Снігурський.

вило собі за ціль заохочувати селян оснoвувати в своїх громадах школи, посилати дітей до школи, дбати, щоби в школах була українська мова навчання; а щоби було з чого вчити в українських школах, видало товариство для українських народніх шкіл перший в Галичині „Буквар“, відтак „Катехизм“, „Біблію“, „Історію Церкви“, „Шкільні Правила“, на-

віль „Повинности підданих“. Мало також Т-во в програмі видавати книжечки з народнього господарства, гігієни і т. ін. Щоби Т-во могло легше видавати свої книжечки, закупило воно навіть при допомозі великого свого покровителя єпископа Івана Снігурського на свою власність друкарню в Перемишлі. Головою Т-ва був „надзорець“ (візитатор) єпархіяльних українських шкіл і референт шкільних справ при капітулі в Перемишлі крилошанин о. Іван Могильницький, що дуже заслужився не лише для згаданого Товариства, але також на полі нашого публичного шкільництва та освітньої праці взагалі. Тому зовсім справедливо можемо назвати його першим передвісником пізніших просвітніх робітників, які згуртувалися при Т-ві „Просвіта“.

о. Іван Могильницький.

Хто лиш брався у нас за якунебудь роботу для українського народу, то усе зачинав — бо так зачинати мусів, від освітньої праці. А як було інакше, то пропадала марно усяка праця, навіть дуже ідейна.

Знаємо, що коли Маркіян Шашкевич, як провідник „Руської Трійці“, приступив з товаришами до великого діла відродження Галицької Батьківщини, то поставив собі у програму своєї праці народню освіту. Тому й став писати чистою народньою мовою і зложив народню читанку, але передчасна смерть перетяла його діяльність в 1843 р. у 32. році життя.

Не інакше думав і робив Кобзар України — Тарас Шевченко. Ціле його життя, уся його діяльність і геніяльна творчість — це боротьба за кращу будучність свого народу —

через освіту, це величний гимн для освіти серед народніх мас. І коли Шевченко сам практично приступив до праці над двигненням народу, зачав також від „Букваря“, який сам зложив, і від недільних самоосвітніх курсів.

Так зачиало працю і перше українське тайне „політичне“ Т-во в Києві, так зв. „Кирило-Методіївське Братство“.

П. Куліш промовляє на сходинах Кирило-Методіївського Братства.

що його заснували молоді ідеалісти 1846 р. у Києві — під проводом Миколи Костомарова. Гурт молодих українських патріотів, між якими були Тарас Шевченко і Панько Куліш, шукали шляхів, якими належало-б піти працювати над відродженням і розвитком української нації. На першій місці поставили вони — просвіту народу! Тому рішили видавати

корисні для народу книжки, живою українською мовою, закладати сільські школи та заводити по селах збірні читання. Але відома доля „братчиків“ перервала намірену працю. Таку працю узнав царський уряд за революційну і для себе за небезпечну; тому „братчиків“ жандарми виарештували та строго покарали.

Але „не скуеш душі живої“ — сказав Шевченко. Коли не здійснилося це в Києві, то підхоплено думку „Кирило-Методіївського Братства“ в два роки пізніше — в 1848 р. — у Львові.

Прийшла знана в історії „весна народів“. У Відні вибухла в березні 1848 р. революція і змусила австрійського цесаря, щоби зніс панщину та надав своїм народам конституцію. Скористали з цього покvapно всі народи Австрії, скористав й український народ. Представники українців зібралися на нараду у Львові і заклали перше своє національно-політичне товариство під назвою „Головна Руська Рада“, яка уложила першу програму праці над відродженням українського народу в Австрії. Видала тоді „Головна Руська Рада“ першу відозву до українського громадянства в Галичині, де у другій точці цієї відозви читаємо, що „Головна Руська Рада“ буде „розвивати і підносити нашу народність у всіх її частинах видосконаленням нашої мови, заведенням її в усіх нижчих і вищих школах, видаванням часописів, видаванням і поширенням добрих і пожиточних книжок в руській мові“ і т. д.

Щоби перевести цю задачу в діло, скликала „Головна Руська Рада“ до Львова на жовтень 1848 року т. зв. „Собор Руських Учених“, який нині назвали би ми „Освітнім Конгресом“, а котрий мав радити над культурними справами українського народу в Галичині. Справа народньої освіти вплинула на тім „Соборі“ на перше місце і стала чи не найважливішою з усіх справ. Всі учасники були однозгідної думки, що лише через освіту український народ у конституційній державі зможе користати з своїх горожанських прав, а освіту можна досягнути і через школу і самоосвіту. Крім шкільної секції була й просвітня, на якій Микола Синовідський предложив готовий план закладання читалень. Перша така читальня справді повсталала вже в 1848 р. в Коломиї. У Львові, в Духовній семінарії, повсталала читальня в 1850 р., а заложив її гурток питомців під проводом Василя Ковальського — на взір віденський.

Щоби народ мав що по читальнях читати, ухвалив „Собор“ оснувати освітнє товариство „Общество просвіщенія народного“, — перше українське науково-освітнє товариство, яке названо „Галицко-Руська Матиця“ — зорганізоване й назване на зразок інших словянських освітніх товариств, як „Серб-

ської Матиці“, що існувала вже від 1826 р. у Пешті, та „Чеської Матиці“ з 1830 р. в Празі, а з якими деякі галицькі українці, головні ті, що студювали у Відні, були у звязку, а навіть членами. А щоби Т-во „Матиця“ мало свою домівку та мало можливість розвинути статутіву діяльність, щоби могло створити читальню для української львівської інтелігенції та міщан, та щоби взагалі „львівські русини мали свій куль-

Василь Ковальський.

турний осередок“ у Львові, рішила „Головна Руська Рада“ вже в 1848 році на внесок о. Льва Трещаківського, пароха в Рудні під Львовом, вибудувати „Народній Дім“ у Львові, що й за допомогою усього українського населення в краю справді протягом кількох літ на хвалу й втіху всіх українців сталося.

І здавалося, що наступила світла година воскресення українського народу в Галичині. Наступила єдність обидвох станів — селян і інтелігенції, пішла прискорена успішна культурна праця. Але під просвітнім оглядом не багато зроблено, потреб селянських мас як слід не оцінено й не взято під увагу. Через те й популярної літератури не розпочато, хіба що зачислити до того малий кутик в „Зорі Галицькій“, присвячений потребам селянства, що починався все словами: „Честні братя“...

Історичні події змінювалися скоро — і то, на жаль, у нашу некористь. В 1850 р. повернули назад часи австрійського

абсолютизму. Конституцію в державі завішено, а керму краю дістав у руки звісний в історії Галичини магнат граф Агенор Голуховський, бо династія Габсбургів довіряла все і всюди лише родовій шляхті і опирала своє династичне панування на шляхотських родах. А український народ шляхти уже не мав. Тоді настав поворот назад. Селянство застрашено, інтелігенцію в роботі повздержано, товариства розв'язувано, або такою поліційною опікою оточувано, як напр. „Головну Руську Раду“, що вони самі перестали існувати; тому й первісний розгін до праці для народу й серед народу упадав. Багато з дотеперішніх інтелігентних робітників почали з літами сумніватися, чи взагалі під Австрією зможе український народ розвиватися, і стали помалу затрачувати свою первісну чисто самостійницьку українську ідею з 1848 р., коли то проголошено самостійність 15 мільйонного українського народу, та почали схилитися до думки, що нам проти австрійської політики в Галичині треба шукати помочі у племінної, культурно й обрядово спорідненої сильної, великодержавної Росії. Помагали в поширенні тої думки деякі одиниці, що відразу в 1848 р. станули на такім становищі, напр. історик Денис Зубрицький, учений крил. о. Антін Петрушевич та інші. І так наростало в Галичині помалу й мимовільно культурне і політичне москвофільство, котре згодом перемінилося у національне русофільство.

Повернули туди у 60-их роках вже і найважніші „самостійницькі“ діячі з 1848 р. та потягли за собою й товариства, які були в їх руках, як „Ставропігійський Інститут“, „Народній Дім“ та „Галицко-Руську Матицю“. Серед простонароддя також росли симпатії до православної Росії, які мали свої осідки в місцевостях, положених здовж тих доріг, якими в 1848 р. йшли, а в 1849-50 р. вертали російські війська з Угорщини, куди ходили паціфікувати малярську революцію. Були там переважно українські полки, які по українськи з людьми говорили, офіцири в церквах співали, генерали поклони били, з людьми добре поводитися, а це не лишилося безслідно на народній психіці, коли місцева влада по кількох літах опісля до населення цього зовсім інакше відносилася.

Одначе не вся галицька інтелігенція дивилася так на народню справу в Галичині. Були й тоді відважні та розумні люди, що вірили в невмирущу силу нашого народу і продовжували національно-самостійницьку лінію з 1848 р. До тих мужів належали львівський митрополит Спирідіон Литвинович, о. крилош. Григорій Шашкевич, посол та міністерський радник, о. Степан Качала, посол і політичний та освітній діяч та деякі інші. До них прилучалося вже й молоде покоління наростаючої інтелігенції з молодим пи-

сьменником Володимиром Шашкевичем (сином Маркіяна) і Ксен. Климковичем на чолі, що вже виховувалося на ідеях 1848 р., котре незіпсутим ще своїм серцем захоплювалося творами українських письменників, що передіставалися че-

о. Степан Качала

рез границю знад Дніпра, а головно безсмертним „Кобзарем“ Шевченка. Від о. Степана Качали та від університетської молоді й вийшла ідея оснувати Товариство „Просвіта“ у Львові.

III.

ЯК НАРОСТАЛА ПОТРЕБА ОСНУВАННЯ ТОВАРИСТВА
„ПРОСВІТА“?

„Годі, братя! ну же сміло!
Лишім зойки, лишім стони,
А приймімся раз за діло,
Най не крачуть нам ворони!“

Вол. Шашкевич.

Молодше галицько-українське покоління бачило, що серед сумного політичного положення українського народу в Австрії самотнім для нього рятунком може бути організація цілого народу. Щоби він міг постояти за собою, мусить знати, що йому від держави належить і як він має за собою обставати. Це можна дати народові лише шляхом освіти. Такої освіти ніхто йому досі не давав. Не давала ні школа, ні своя суспільність! Покликана до цього „Галицько-Руська Матиця“, як освітнє товариство, обов'язків своїх не сповняла. Видавала вона від часу до часу наукові „Сборники“, що навіть для загальної інтелігенції не були цікаві, ані зрозумілі, бо виходили такою страшною мовою, що навіть, якби й була вона такою мовою, видавала популярні книжечки, то однаково ніхто не був би їх читав, бо не розумів би. Була це мішанина церковщини, російщини, народніх слів, повно польонізмів, словом тарабарщина або макаронізм, як свідчить про те вже сам наголовок книжки, виданої у Львові в 1852 р. п. н.: „Короткое наставленіє до розширенія засадженія дерев всякого рода для сельского міра“. А тут вже були друковані гарні твори чистою народньою мовою Маркіяна Шашкевича, Мик. Устияновича, Антона Могильницького, Ю. Федьковича та такі перлини української літератури, як твори Гр. Квітки, Ев. Гребінки, Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка та інших. Молодіж була невдоволена з видань „Матиці“; були невдоволені й деякі старші члени-основники „Матиці“, навіть русофільського напрямку. Були між ними люди, що тверезо дивилися на освіту селянських мас. А перший між ними був великий народолюбець і незрівняний народній письменник о. Іван Наумович, що гарною народньою мовою та незвичайно приступним способом зачав писати та своїм коштом видавати „Повісти і пісні“ „для сільського люду“ та „для руських дітей“. За ним пробували йти його однодумці, як о. Іван Гушалевиц, популярний письменник і композитор, автор першого нашого гимну „Мир вам братя“, ред. Богдан Дідицький, найбільший тоді на Галицькій Русі літературний критик, та інші, що самі зачали займатися народньою освітою — незалежно від „Матиці“.

Тому на загальних зборах „Гал. Руської Матиці“ в 1864 році кілька членів-основників, як о. М. Жуківський, парох церкви св. Петра і Павла, проф. о. Ол. Торонський, гімн. кат. о. Мих. Осадца, суд. радник Юліян Лаврівський, а з ними і кілька молодших, як Ксенофонт Климкович, Ом. Гороцький та інші, домагалися, щоби „Матиця“ закинула дивовижну мову й етимологічний правопис, а щоби вживала народньої мови і фонетичного правопису, так зв. кулішівки. Але це не допомогло. В рік пізніше повторилося на заг. зборі те саме; виступив тоді за зміною мови, правопису і змісту книжок „Матиці“ дуже рішучо о. Степан Качала, а з молодших домагалися зміни Волод. Шашкевич, Анатоль Вахнянин і Ол. Іскрицький, але знов безуспішно, бо спротивився тому всесильний авторитет проф. Яків Головацький. Так було й найближчого року на зборі „Матиці“, але знов без успіху, бо більшість у тім товаристві творили такі люди, які думали, що то нема що творити своєї, від російської (великорумскої) окремої культури, бо поляки, що дістали владу в Галичині, нас винародовлять, як не опремося о сильний російський, культурний, національний і державний організм. Впроваджувати-ж окремих, новий, фонетичний правопис уважали ті люди тоді за польську видумку й інтригу. Мовляв, не дали ми собі накинута в 1848 р. латинського абецадла, відтак у 1859 р., коли віденський уряд того домагався, то хочуть впровадити нам руками несвідомих молодих або може й підкуплених, українських людей і окроений фонетичний правопис, забираючи святе ъ (йор), ы (йори), ѣ (ять) і ь (ір), яке, мовляв, ще св. Кирило і Методій впровадили до св. богослужбних книг. Роблять це тому, щоби відчужити нас від церкви і історичної минувшини та розірвати звязь з „руським міром“.

Так виразно станули проти себе два протилежні розумовання, два окремі табори галицьких русинів, як тоді загально себе називали; з одного боку сильніша, вже з традицією і з деякими культурними, суспільними і матеріяльними здобутками „стара Русь“, або „тверда“, та наростаюча щойно „молода Русь“, або „народовці-українофіли“. „Народовцями“ називалися вони тому, що в основу своєї думання і в програму праці ставили н а р о д, що вживали в мові і в письмі чистої народньої мови і впроваджували її в літературне й товариське ужиття, що ставили собі за ціль освітню й організаційну працю над народніми масами. Противники називали їх також „українофілами“, тому, що вони вчитувалися в твори письменників з Вел. України, старалися їх наслідувати, носили українські вишивані сорочки з червоними гарасівками, вбиралися в козацькі одяги з широкими шараварами та смушковими шапками, а в товариське життя вводили демократичні звичаї, всупереч „старорусам“, які старалися

все наслідувати звичаї панів і уважали себе за аристократів, за щось вище від простого народу. „Народовці-українофіли“, це переважно молодіж, а з старшого громадянства було між ними не багато. „Народовці“ були ще за слабі, бо не мали тоді ні своїх товариств, ні часописів, а коли й почали їх видавати, то життя їх було короткотривале. Такими часописами були „Вечерниці“ в 1862 р., „Мета“ в 1863 р., яку тверді святоюрці заборонили читати навіть питомцям у Духовній семінарії, „Нива“ з 1865 р. та „Правда“ з 1. квітня 1867 р. тричі в місяць — аж поки не появилось в січні 1880 року „Діло“, котре й донині виходить.

„Старорусини“ сходилися в „Народнім Домі“, в „Ставропільській Інституті“, а „Молода Русь“ — „народовецька“ не мала свого товариства і сходилася по приватних мешканнях своїх визначніших представників, а головно в домі п. Сушкевичів, при вул. Осолінських. Одначе щоби мати своє товариство, де могли би всі сходитися читати часописи, на вечерниці зі співами і танцями, в яких тоді дуже любувалися, основано в 1861 р. касинове Т-во „Руську Бесіду“, який удалося дістати за дорогим чиншем приміщення в „Народнім Домі“. З оснований „Бесіди“, яка стала явним пристановищем громадської української думки у Львові, оживилася „Молода Русь“; звідси виходили початки всякої української національної і громадянської праці у Львові і в краю. Тут зродився „Український Театр“ в Галичині в 1864 р., який давав вистави в салі „Народнього Дому“ під дирекцією Омеляна Бачинського і на провінції з репертуаром українських письменників, тут обговорено перші домагання зукраїнщення академічної гімназії в 1867 р., тут дозріли також в 1868 р. ідея і плян оснувати Т-во „Просвіта“ у Львові.

В 1866 р. прогала Австрія війну з Прусією й Італією і здавалося, що розлетиться. Тоді наші „староруси“, або як їх називали „русофіли“, помістили в своїм органі „Слово“, що виходило 3 рази тижнево під редакцією б. гімн. учителя Богдана Дідицького, голосну свого часу програмову статтю „Поглядъ на будучность“, в якій проголосили одність галицької частини „русинів“-українців з цілим „руським“ світом і дали недвозначно до зрозуміння Росії, щоби вона — користаючи з немочі Австрії — забрала Галичину і прилучила її до себе. Одначе Росія, ослаблена кримською війною і побоюючись Німеччини, не спішилася. А коли Австрія заключила з Німеччиною й Італією мир, настрашена російською загрозою погодилася з мадярами і видала їм на поталу всі немадярські народи. А цілу Галичину віддав цар Франц Йосиф І. на перекір домаганням українського населення, що жадало поділу краю на дві часті. — західню польську і східню українську — основними законами з 1867 р. шляхотській соймо-

вій більшості, тобто полякам, які дали явний доказ, що є ворогами великої Росії, та вже тричі підносили оружні повстання проти Росії, востанне 1863 р. Отже небезпека для української справи в Галичині наступила велика, бо з двох

Українська театральна дружина з дир. Ом. Бачинським.

боків. Рівночасно й Росія поставилася вороже до українства, навіть до літературного руху. Треба було негайно приступити до оборонної праці та ділом доказати, що українці це окремий, незалежний народ, що має свою стару культуру

2718809

і що бажає свою культуру плекати, розвивати, опершись на власних національних прикметах і силах. Крім цього впливав тут також заохочуюче і приклад західніх сусідів. В 1867 році оснували чехи в Празі освітнє т-во „Матиця Люду“, котре на демократичних основах занялося виключно освітою люду, а серед поляків повстало того-ж року також освітнє товариство „Товажиство пшияццол осяти люду“ в Кракові, з відділом у Львові. Заходила отже потреба заснувати таке товариство і для українського „люду“ в Галичині.

На такій ідейній основі і серед таких політичних та суспільних умов повстає Т-во „Просвіта“ у Львові.

IV.

ОСНУВАННЯ Т-ВА „ПРОСВІТА“.

„Злучімся разом, милі други,
І покажім, зібравшись враз,
Що спільна мисль громадить нас!“
Ксен. Климкович.

Серед таких обставин виступив у січні 1868 р. знаний вже з 1848 р. громадянський діяч, один з нечисленних старших віком народовців, о. Степан Качала з думкою заснувати на основі законів про товариства з 1867 р. нове т-во, що поставило би собі за ціль: „Спомагати народню просвіту в напрямх моральнім, матеріяльнім і політичнім через видавання практичних книжок, брошур і т. д. в тій мові, якою нарід говорить“. Цей заклик підхопила академічна молодь і скликала збори, які вибрали осібний комітет, що мав занятися виробленням статуту нового товариства. До цього комітету ввійшли також люди зпоза кругів академічної молоді, як д-р Корнило Сушкевич, Мих. Коссак, проф. гімн. Павлин Свенціцький та інші. Статут уложено й вже в березні 1868 р. внесено його до намісництва. Але галицьке намісництво статуту не затвердило. Тоді комітет звернувся з рекурсом до міністерства просвіти в Відні; міністерство приняло статут до відома й дозволило заснувати товариство „Просвіта“ — розпорядком з дня 2. вересня 1868 р. до ч. 3491.

По затвердженню статуту вибрано конституючий комітет, щоби той збирав членів до нового товариства та підготував перший Загальний збір. Головою Комітету вибрано проф. акад. гімназії Анатолія Вахнянина, а членами були: секретар прокураторії скарбу д-р Корнило Сушкевич, проф. учит. сем. Омелян Партицький, проф. гімн. Юліян Романчук, проф. гімн. Олександр Борковський, пенс. урядник Михайло Коссак, студ. прав Андрій Січинський, студ. прав Олександр Огоновський та інші студ. університету.

Комітет запросив у члени товариства львівських українських громадян та видав поклик до своїх прихильників на провінції, запрошуючи їх у члени товариства й до участі в Заг. зборі. Цей поклик зустрів загал прихильно; з провінції надіслали до комітету привітні листи навіть такі письменники, як Юрій Федькович, Микола Устиянович, старенький письменник о. Йосиф Лозинський та інші видніші громадяни. Але у Львові „стара Русь“, головно члени й прихильники „Матиці“, поставилися до „Просвіти“ ворожо, навіть дуже.

V.

I. ЗАГАЛЬНИЙ ЗБІР Т-ВА „ПРОСВІТА“ У ЛЬВОВІ.

„Засвіти, зіздо, народові тому,
Звістунко мила райського зарання!“

Мик. Устиянович.

Коли комітет усе приготував, скликав I. Загальний збір „Просвіти“ на день, в котрім могли би взяти участь священники, урядовці й студентська академічна молодь. До того надавалося найкраще римо-католицьке свято. Тому комітет вибрав день 8 грудня, в котрім припадає латинське свято Непорочного Зачаття. Комітет хотів зачати нове діло з Богом і удався до пароха Успенської (Волоської) церкви, щоби він відправив Службу Божу на інтенцію ново-основаного товариства. Але ні парох Успенської ні Святоюрської церкви не хотіли для „Просвіти“ відправити Богослуження, відсилаючи комітетових глумливо до костела, щоби там польські ксьондзи, яко „ляхофілам“, відправили на „Непокаляне Поченце“ Богослуження. Отже для староруських пан-отців була тоді українська національна ідея „новою польською видумкою та інтригою“ на розбиття „руського“ народу. З тої самої причини і „Народній Дім“ не відступив салі, тому I. Збір „Просвіти“ відбувся в салі польської міщанської „Стрільниці“ при Курковій вулиці.

На збір прибуло 64 львівських членів-основників, а з провінції з'явився всього один представник, а був ним о. Йосиф Заячківський, парох села Лопянки, коло Долини. Із Митрополичої Капітули був присутний крилошанин о. Іван Ступницький, пізніший єпископ у Перемишлі, перший єпископ-член Т-ва „Просвіта“. Збір відкрив голова установчого комітету Анатоль Вахнянин промовою, в котрій вияснив ідею, яка привела до основи Т-ва „Просвіта“, а була нею „та сама ідея, яка руководила патріотами з 1848 р. при заснованню „Гал. Руської Матиці“. Навязав до традиції „Гол. Руської Ради“ і „Собору Руських Учених“. Далше оповів коротко історію заходів біля засновання Товариства, вказуючи на труднощі, які стрінуло Товариство зараз на вступі зі

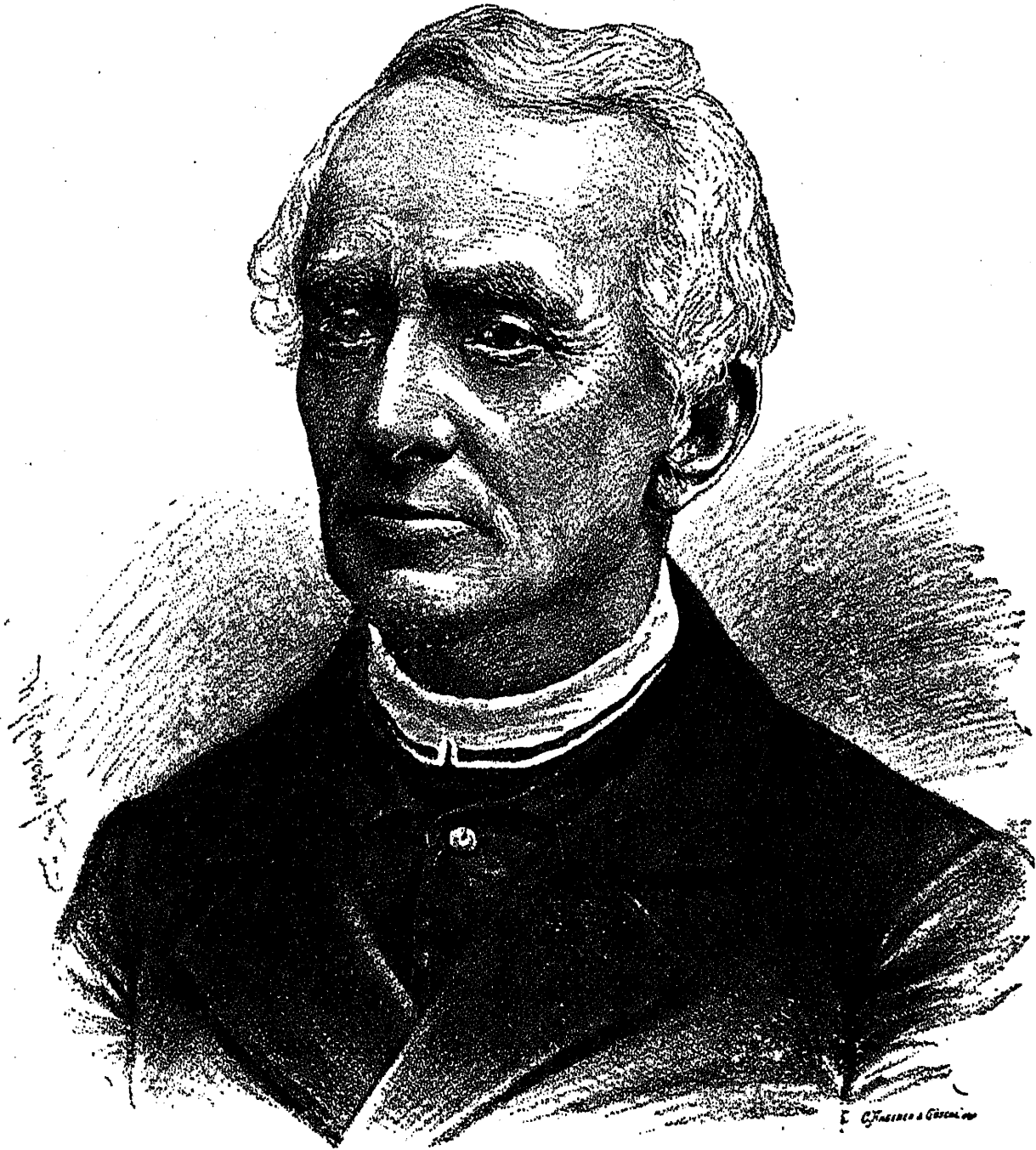
сторони галицького уряду і на прикристи з боку наших старорусів, а далі об'яснив ціль Товариства та його статут. Після того збір вибрав провідником нарад старенького львівського міщанина-патріота з 1848 р., власника реальності і купця, Товариницького, а той покликав на секретарів збору д-ра Корнила Сушкевича і студента прав Вол. Ганкевича. Тоді забирали слово ще два бесідники, промовляючи про ціль і працю Товариства, і то молоді, а саме письменник і редактор Федір Заревич, а по нім студ. Андрій Січинський, котрий дуже розумно глядів на справу просвіти, кажучи у своїй промові: „Кожний нарід, що хоче добитися самостійности, мусить передусім дбати про те, щоби нижчі верстви суспільности, народні маси піднести до тої степені просвіти, щоби ця народня маса почувала себе членом народнього організму, відчула своє горожанське й національне достоїнство й узнала потребу існування нації як окремішної народньої індивідуальности; бо ніхто інший, а маса народу є підставою усього“. У цих словах уняв бесідник коротко всю ідею і програму праці „Просвіти“ на будуче. Тоді промовив ще одинокий представник провінції о. Йосиф Заячківський, випробований патріот ще з 1848 р., який в імені „німого сільського люду“ так відозвався до присутних: „Щира охота пізнати чесних львівських русинів і докинути дрібненьку лепту до просвіти народу привела мене до Львова. Завізвали ви, панове, і село на нинішні збори, тож і з села прийміть ласкаво голос, хоть не учений, а щирий. Не гадаю я відзиватися від духовного стану, до котрого й я належу, — за нього можу лише сказати евангельськими словами: „Сам возраст имат, сам о себі да глаголет“; але маю вам донести два слова від того, що так скажу, німого сільського народу, від котрого представників не бачу на тім зборі. Одно слово є подяки для вас, панове, що в так красивім числі зібралися радити про його просвіту.

Правда, в тім великім та чужім Львові через ті останні століття було все від рода в род кілька щирих заступників народу, котрі як стійкові на згубній варті визирали хвилі, коли їх „очи увидять спасеніє і славу людей своїх“. Виглядали й не увиділи, і так один по другім угасали. Так було, аж поки не засияв славний 1848 рік і воскрес руський нарід, а на чолі народу поставив себе духовний стан. Нарід узнав його за свого проводиря й заступника, узнали його й чужі. Не дивож, що на нас піднялася вража сила, а ми, священники не до боротьби поставлені, але радше апостоли мира, злякалися тої бурі, зачали оглядатися поза себе, щоби собі плечі забезпечити і — відступили так далеко, що стратили з очей нарід, — а нарід нас. Тож на наше місце хочете ви, панове, ставати

і повести даліше діло просвіти народу там, де ми перестали. За те нарід вам дякує, а Бог най благословить!

До вас же, молоденькі тут присутні братчики, шкільна молодіже, маю друге слово від народу, а то — просьбу, щоби й ви пішли за прикладом старших братів ваших і не зрадили ніколи свого народу. Не гнівайтесь на мене за те

o. Йосиф Заячківський.

слово. Нарід знає, ба, й світ знає, яке красне чуття огріває нині вашу грудь. Кобиж так все було! Щоби ви годні були опертися тому сильному напорові, що хоче вас відтягнути від нашої народности! Навіть тоту невинну народню літературу, тоту жебрачу кість, що й найлютіший володитель лишає підбитим народам, — і тоту хотять вам обмерзти, указуючи на наших письменників — голодних і босих.

На що вам, — кажуть — мудрувати і нове непотрібне творити? Радше беріться за готові багаті сусідні літератури, черпайте і насолоджуйтеся обильно, чи з лівої чи з правої сторони. Боже милий! Чи лиш українець-сирота має бути так темний, щоби не пізнавав, що чужа література, ба, й культура чужа, — то двірська барва, ліберія, хотьби й золотом шита? Скоро її раз надягнеш, прощай воля! Служи до віку тому, чию барву носиш!

Дармо вас лякають самим народом, що він невирозумлий, невдячний, недовірчивий. Бо деж вже й набралося би довіря в тім біднім народі? Не кажу вже за тоті віки, в котрих сільський нарід і не знає, коли то верхні освічені верстви нарід опускали, — досить і того, що він нині видить, зачавши від того хлопчика, котрому необачний учитель при вступі до школи мову вивертає — аж до того укінченого студента, що стоїть на роздорожу, з котрого показують йому всякі дороги. На котрубудь він вступить, чим дальше піде, роздобуде собі красного хлібця, цвітучої долі. І кожда дорога поведе тебе з батьківського дому в чужу чужину, тільки тої дороги не найдеш, котра привела би тебе назад до свого народу. І звідкиж взялося би ще довіря у того народу, котрого так скоро опускає все, що тільки крихту підійметься?

Ділайте-ж нині щиро, кождий у своїм званні! Бідна Україна-мати, бідні і ви, сини її. Праця—це ваш капітал, з котрого маєте сплатити довг народови. Так, ви знаєте, і нарід того свідомий, що ваша нинішня наука оплачується по найбільшій часті тим мізерним грошем, на котрий нарід кєрваво працює. А як доробитесь куска хліба, щоби вас Бог охороняв від тої сьогочасної чуми, від огидного космополітизму, котрий є погібелю всякій народности, — то держіться свого народу.

„Під кінець на розході лишаю вам, чесна молодіже, малий образець, котрий остав у моїй памяті з тих часів, коли сидів і я в шкільній лавці. Ото в старій, мітичній Греції найславніший герой Геракль не міг побороти велетня Антея; бо скоро цей ослабав, то, щоби лиш ногою землі діткнути, прибувало йому нової сили, бо земля була йому матірю. Аж коли Геракль підніс його від землі, тоді відорвав йому силу і тоді здавив його. Так і ви, любі братчики, хоч яка тяжка була би ваша боротьба, хоч як високо піднесла би вас доля, не дайтесь відорвати від вашої матери — від народу! Тоді лише ви будете сильні в народі, а нарід вами славний! О то просить вас нарід моїми устами“.

Промову цю прийняли гучними оплесками.

Відтак приступлено до вибору голови і виділу Т-ва.

На внесок о. Заячківського вибрали головою новооснованого Т-ва професора акад. гімназії о. д-ра Омеляна Огоновського, щирого і рішучого народовця. Одначе він випро-

сився від вибору нестачею часу, а на своє місце предложив Анатолія Вахнянина, голову установчого Комітету, хоч ще молодого, але знаного вже із діяльності у віденському студ. т-ві „Січ“, котрого був головою, загально знаного у Львові як музика, диригента та письменника. А. Вахнянин вибір прийняв, заявляючи, що „на найближчій Загальній зборі відступить це місце старшому від себе чоловікові“. А до виділу ввійшли отсі особи: проф. акад. гімн. Олександр Борковський, студ. унів. Іван Комарницький, пенс. урядник Михайло Коссак, докторант прав Максим Михалюк, проф. акад. гімн. о. д-р Омелян Огоновський, проф. учит. семін. Омелян Партицький, проф. акад. гімн. Юліян Романчук, секретар прокуратурії скаргу д-р Корнило Сушкевич і артист маляр та письменник Корнило Устиянович (син письменника о. Миколи); цей останній на місце дир. гімн. о. Василя Ільницького, який вибору зрікся. Люди, що ввійшли до цього першого виділу „Просвіти“, — це не випадковий підбір людей, які далися вибрати, лиш був це пляновий добір осіб, що в пізнішому часі всі майже відіграли важнішу роль не лише в самій „Просвіті“, але й в українському суспільному життю взагалі, не лише в Галичині, але й на Буковині, деякі увійшли навіть на все в історію українського народу XIX. віку. Нині у живих остався ще один-одинокий член-основник і член першого виділу „Просвіти“, 90-літній старець проф. Юліян Романчук.

По виборі виділу поставив о. В. Ільницький внесок, щоби Т-во „Просвіта“ заложило свою власну українську бібліотеку — наукову з читальнею, а о. Й. Заячківський, щоби Т-во видавало крім книжечок що року свій календар для народу.

Цей перший Загальний збір „Просвіти“ захопив глибоко львівських народоців, передовсім молодіж, бо її гарячій волі й енергії удалося перевести в діло те, що старші протягом 20 літ — від 1848 р. дуже занедбали.

На Збір наспіли привітні телеграми від українських народоцевських „громад“, що заходом молоді повставали від 1864 р. в більших повітових містах, а саме із Бережан, Перемишля, Станиславова, з Чернівців, із Відня — від українських студентських товариств „Січ“ і „Основа“, від чеського „Akademického Spolku“, від студ. сербської „Зорі“ і словацького „Rohon“. Буковинський поет Юрій Федькович прислав патріотичний вірш: „Здоров чесному собору „Просвіти“ у Львові!“, котрий зачинається такими словами:

„Давно другі побудились, світло засвітили, —
Давно вони вештаються з усієї сили
Коло свого, не чужого... А ми спим і досі
І негодні, і голодні, і голі, і босі.
А хто винен? Самі винні, що не встали рано“...

Москвофільська газета „Слово“ натомісць привитала оснування „Просвіти“ з'їдливою статтею, називаючи це товариство народовців „польською інтригою“, а символом її є власне факт, що воно „завязалося на „Непокаляне поченце“.

VI.

ДОБИ РОЗВИТКУ Т-ВА „ПРОСВІТА“, ЗАЗНАЧЕНІ У СТАТУТАХ ТОВАРИСТВА.

„Як бирую, так кермую“.

Бойківська пословиця.

Діяльність „Просвіти“ оперта на статуті. Статут Т-ва „Просвіта“ не є один і той самий від її оснування до нині; він змінювався в міру потреби і розвитку Т-ва. І коли порівняти перший статут „Просвіти“ зперед 60 літ із теперішнім, то вони до себе зовсім неподібні. А зміняла „Просвіта“ свій статут до цього часу п'ять разів.

Перший статут „Просвіти“, яка мала заступити місце науково-освітнього т-ва, яким була „Галицько-Руська Матиця“, надавав „Просвіті“ характер науково-освітній, бо ставляв виразно ціль: „пізнання і просвіту народу“ при помочі „збирання й видавання всіх плодів усної народньої словесности, як пісень, казок, приповідок, історичних переказів і загалом усього, що може причинитися до пізнання народу і його історії; — отже ціль т-ва наукова, і цю добу „Просвіти“ схарактеризуємо як науково-освітню. Крім цього накладав статут на Товариство обовязок „видавати популярні письма в усіх галузях науки, відповідних поняттям народу й його потребам“. До такого Товариства могли належати лише інтелігентні люди, що могли працювати науково, писати книжки, та такі, що могли своїми датками причинитися до видавання тих книжок. Щоби селяни вступали в члени Т-ва, про це тоді ще з ініціаторів — мабуть — ніхто не думав, коли встановлено надто високі членські вкладки. Кожний член, що вписувався до „Просвіти“, мусів при вступі заплатити 2 зол. гульдени (ринські) вписового, а крім цього вплачувати по 52 крейцари місячної вкладки, що річно творило 6 гульд. і 24 кр. + 2 гульд. вписового = 8 гульд. і 24 кр., за що не діставав член нічого, крім морального вдоволення. Якщо зважимо тодішні часи, коли гріш мав дуже високу вартість, коли вівця на ярмарку коштувала 2 корони, а молотільник молотив у зимі цілий день за 20 кр., то можемо собі уявити, яка висока була річна вкладка. І чи могли вступати до нього селяни? Видко з того, що оснóвники не числили на селян і мали на оці лише інтелігенцію, котра мала працювати для народу і над народом, але ще не з народом.

Одначе такий статут показався для „Просвіти“ непригожий і непрактичний. Тому вже в квітні 1869 р. виділ взяв під раду зміну статуту, — узявши його за „недостаточний і потребує деяких змін і доповнень“. Отже „в цілі вироблення нового, потребам Товариства і духові часу відповідаючого статуту“ вибрав виділ статуту комісію, а два члени тої комісії, д-р К. Сушкевич і Ю. Романчук, виробили новий статут, прочитали його на виділі, виділ цей проект одобрив, вилитографував і предложив до затвердження другому Загальному зборові Товариства, що відбувся 26 травня 1870 р. знов у салі польської „Стрільниці“, бо „Народній Дім“ і цим разом не відступив для „Просвіти“ салі, називаючи устами свого предсідника о. крил. Кульчицького „Просвіту“ — „холерою“.

Головна зміна полягала на тім, що усунено науковий характер і одинокою ціллю товариства признано „ширити просвіту між українським народом“, а наукову діяльність порішено відступити зовсім окремому товариству, яке справді до трьох літ зорганізовано, основано й названо іменем Т. Шевченка й яке перемінено пізніше на наукове. Отже „пізнання народу“ відпало, а разом з тим відпало й видавання етнографічних матеріалів, як засіб до досягнення ціли Товариства. Цей другий статут „Просвіти“ містив також зовсім нові постанови про розширений круг діяльності Товариства через „повітові виділи“. Значить, Товариство поширювало свою діяльність уже і на провінцію, бо дозволяло членам в повіті відбувати свої збори, думати над способом приєднання членів у повіті, а в поодиноких місцевостях мав назначувати виділ із Львова своїх мужів довіря, або як тоді називано „агентів“, котрі заступали інтереси Товариства, а саме: продавали книжечки „Просвіти“, збирали гроші за книжечки й відсилали їх до Львова, та взагалі дбали про інтереси „Просвіти“ у своїх місцевостях та околицях.

Цей другий статут знизив вписове з 4 кор. на 2 кор., місячну вкладку з 1 кор. 4 сот. на 50 сот. і надав членові право діставати два примірники кожного видання „Просвіти“ за половину книгарської ціни.

На другім статуті опиралася діяльність „Просвіти“ до кінця 1876 р., то є через 5 літ, але він став уже основою діяльності „Просвіти“ по нинішній день, бо надав їй характер чисто освітнього товариства. Це є друга статутува доба Т-ва „Просвіта“. А проте статут мав ще дальше ту хибу, що членську вкладку все ще лишив за високу не тільки для селян, але й для народніх учителів та дякоучителів, яких виділ „Просвіти“ хотів собі з'єднати. Тому сам знизив їм вкладку до половини.

Тимчасом у 1874 р. повстає конкуренційне освітнє товариство, заложене „старорусинами“, головню старанням о. Іва-

на Наумовича, під назвою „Общества ім. Мих. Качковського“ в Коломиї, яке було приступніше для селян, бо вписове було лише 40 сотиків, а річна вкладка 2 корони, за що т-во давало членам менше-більше що-місячно одну аркушеву книжечку. Тому виділ „Просвіти“, узнаючи хиби свого статуту, вже в січні 1875 р. постановив поправити свій статут, а Загальний збір у маю тогож року поправки ті прийняв. Але намісництво

Д-р К. Сушкевич.

і міністерство поправлений статут відкинули. Треба було робити нові зміни і намісництво вкінці прийняло до відома змінений статут аж 14 жовтня 1876 р., який зачав обов'язувати щойно з 1 січня 1877 р.

Найважливіша зміна в цім третім статуті полягала на тім, що вписове зовсім знесено, а висоту річної вкладки знижено для інтелігенції на 4 кор., а для селян і міщан на 2 кор. річно. Крім цього постановлено, що звичайний член дістає за вкладку місячно одну популярну членську книжечку, які видаватиме Т-во „Просвіта“.

Ця постанова статуту незвичайно важна. Вона уможливила широким шарам селянства вступати в члени „Просвіти“, а виданням „Просвіти“ діставатися до рук селян.

Але саме видавання, висилання, а навіть і читання книжок, які „Просвіта“ висилала своїм членам, — не вистарчало і не вело до ціли. Тому вже в 1884 р. читаємо у книжечці видамій „Просвітою“ п. н. „Про закон о товариствах і право збору“ Костя Антоновича (псевдонім д-ра Костя Левицького) такі уваги: „Наші товариства видають народні книжечки та правотарі, але сама книжка і мертві її букви не воскресять мертвих, не отворять невидющим очей. Книжка сама не переведе освіти, бо до цього треба ще й живого слова, треба проповідників того слова!... Треба нам доконче просвітньої основи, треба нам читалень по всіх селах нашої Галичини, по всіх містечках та містах“.

І засновувано, хоч із великим трудом, читальні в краю як самостійні товариства, які могли вступати в члени „Просвіти“. Тоді підіймається клич, щоби „Просвіта“ сама заклала власні читальні і то на своїх статутах.

В 1890 р. ставлять члени „Просвіти“ дальше домагання, щоби „Просвіта“ займалася не тільки освітою народу, але також економічним його піднесенням. Цей економічний клич гаряче обстоювала українська академічна молодіж, а її іменем предложив був студент Олександр Колесса проект нового статуту „Просвіти“. Одначе цей проект у предложеній формі не був до прийняття, тому виділ „Просвіти“ з доручення Загального збору, що відбувся в 1890 р. у Коломиї, передав уклад нового статуту осібній анкеті, котра вибрала референтом цієї справи д-ра Костя Левицького. Тоді д-р К. Левицький виготовив проект нового статуту „Просвіти“ — беручи під увагу не лише економічну сторону діяльності товариства, але й те, щоби „Просвіта“ могла закладати свої власні, на власних статутах основані автономні, читальні. Проект статуту д-ра К. Левицького анкета прийняла, а опісля Загальний збір Т-ва, що відбувся 25 березня 1891 р., а намісництво у Львові прийняло цю зміну статуту до відома рескриптом з 18. серпня 1891 р.

Підставою розвитку й праці „Просвіти“ на основі цього четвертого статуту стають — самостійні й самоуправні „читальні Просвіти“. „Читальня Просвіти“ може бути не лише читальнею, що має право вести курси неграмотних, відбувати відчити, вечерниці й давати театральні представлення, але може мати і свою крамницю і позичкову касу і касу ощадности, може творити рілничо-господарські спілки, спілки промислові та утримувати збіжіві шпихлірі. До осягнення тої ціли, поставленої новим статутом, помагати мають філії — стараючися про засновання нових „читалень Просвіти“ і мають вести нагляд над ними. Щоби члени читалень уміли звести постанови нового статуту в життя, видала „Просвіта“ в 1892 р. книжечку, яку написав д-р Кость Левицький, п. н. „Що має робити „Просвіта“ на основі нового статуту?“

Ця зміна статуту дає почин ще й економічній діяльності „Просвіти“. Рівночасно є це доба творення власних читалень на провінції під проводом Матірнього Товариства у Львові. Завдяки цій зміні статуту „Просвіта“ виросла на найважливіше краєве товариство, яке обняло своєю діяльністю всі ділянки культурного й економічного життя українського населення в Галичині. А українське суспільно-громадянське життя поплило тимчасом широким руслом, і з кожним роком дуже зростало.

Тому не диво, що вже на I. Всеукраїнським Просвітньо-економічним Конгресі, в 1909 р., з нагоди 40-літнього ювілею Т-ва, рішено поширити статут з 1891. р. та зреорганізувати діяльність Т-ва. Задля цього вибрано окрему статутову комісію, спочатку під проводом д-ра К. Левицького, а опісля рад. Івана Кивелюка, яка працювала майже три роки над зміною статуту, взоруючися на найкращих статутах західно-європейських культурно-освітніх товариств. У 1912 р. виголовила комісія новий проект статуту, що його Загальний збір Товариства тогож таки року прийняв, а намісництво затвердило в 1913 р. до числа 4526—1912/XII.

Ціль Т-ва „Просвіта“ в п'ятому статуті означена, як — „просвіта і піднесення культури та добробуту українського народу у всіх його верствах і напрямках життя“. Отже розширено обсяг праці Т-ва, бо крім „освіти й добробуту“ додано ще й „культуру в усіх напрямках життя“. А до осягнення тої ціли, ведуть: 1) ведення народного театру й кінотеатру; 2) улаштування народніх свят, з'їздів та прогулок для пізнання краю та народу; 3) заснування та удержування книгозбірень, народніх музеїв, публичних читалень, випозичалень книжок; 4) заснування й ведення книгарень, друкарень, переплетень та інших підприємств; 5) улаштування й ведення шкіл: народніх, середніх і вищих, господарських, промислових, торговельних; 6) ведення ріжних курсів, зразкових господарств, садів і т. ін.

У новому статуті введено т. зв. репрезентаційну виборчу систему на Загальні збори „Просвіти“, себто в Зборах беруть участь і голосують лише вибрані філіями й читальнями делегати. Їх мусить бути сто, щоби міг відбутися Загальний збір Товариства. Так отже усунено небезпеку можливости майоризації принагідною більшістю. Крім цього заведено децентралізацію просвітніх організацій у краю. Ця постанова кожную філію зробила майже самостійним освітнім осередком свого округу й під її ведення передала весь обсяг просвітньо-організаційної праці в повіті, чи то районі, що незвичайно улегшило працю Головного Виділу.

При змінених від 1919 р. правно-політичних і господарсько-економічних відносинах у Польщі, виявилася потреба нової зміни статуту Т-ва. Головно тому, що підчас воєнних

літ на наших землях зникли майже всюди читальняні крамниці, каси й шпихлірі, Галичину зі столицею у Львові, поділено на 4 адміністраційно незалежні воевідства, та що показала можливість засновувати читальні „Просвіти“ на Волині, Холмщині й Поліссю, які увійшли у склад Польської Республіки на основі ризького миру з більшовиками в 1921 році, а статут „Просвіти“ з 1912. р. обіймав лише землі Галичини. Крім цього ще й справа членських вкладок, вимагала зміни, головню через зміну гроша, та справа членських місячних книжечок, яких „Просвіта“ не видавала від вибуху війни.

Задля цього Головний Виділ підготовив зміну статуту та скликав на 5. березня 1924 р. надзвичайний Загальний збір до Львова, що й ухвалив змінити статут Товариства. Статут не обіймав уже економічної діяльності Т-ва „Просвіти“, тільки „несення освіти й ширення культури“. Отже Т-во завершило до свого давнього чисто освітнього характеру, який йому надав ще статут з 1870 р. Загальний збір ухвалив також поширити діяльність Т-ва на цілу Польщу, але міністерство на це не погодилося, обмежуючи діяльність „Просвіти“ лише до 4 галицьких воевідств: краківського, львівського, тернопільського й станіславівського. В справі членських вкладок постановляє статут, що висоту членської вкладки встановляє на кожний рік Загальний збір — відповідно до потреби й до курсу польської валюти. На основі цього статуту „Просвіта“ не дає своїм членам членських книжечок, лиш дає їм 25% знижки при закупні своїх видавництв. Позатим залишилися давні постанови статуту з 1912 р.

Для повноти вищеподаної картини діяльності „Просвіти“ треба згадати, що на основі ухвали Заг. збору з 1906 р. покликано до життя окремі комісії, щоби відтяжити працю Головного Виділу. А саме в 1906 р. покликано комісію видавничу й господарсько-промислову, в 1908 р. просвітньо-організаційну, а в дальших роках інші, так, що перед війною працювали крім трьох названих ще такі: для поборювання неграмотности, для приєднування членів, для справ Лемківщини, для справ американських українців, для кольпортажі (поширення) книжок, бібліотечна, театральна, що займалася веденням аматорських театральних гуртків при читальнях, артистично-різьбарська, комісія курсів вищої освіти та й інші принагідні, як на пр. Шашкевичевих роковин у 1910 р., Шевченкового ювілею в 1914 р. і т. п. Крім цього були ще при Гол. Виділі й окремі кураторії з окремими автономними правильниками, а саме: а) кураторія господарсько-садівничого заведення в Милованні, б) кураторія жіночої школи домашнього господарства в Угерцях Винявських, в) кураторія торговельної школи „Просвіти“ у Львові, а в 1921 р. створено ще кураторію видавничого фонду „Учітєся, брати мої!“.

VII.

НАПРЯМНІ ДІЯЛЬНОСТІ ГОЛОВНИХ ВИДІЛІВ Т-ВА
„ПРОСВІТА“.

„Нехай гнеться лоза, а ти, дубе, кріпись, —
Ти рости та рости, не хились, не кривись!
І у силі, в добрі як скала затвердій,
І як Бог світовий на сторожі ти стій!“

Ст. Руданський.

Від 8. грудня 1868 р. до 26. травня 1870 р., головою Т-ва був Анатоль Вахнянин. Перший Виділ Т-ва згідно з постановами статуту, який ставив за ціль „пізнання й освіти народу“, та йдучи за напрямними думками, що їх висловили члени на першому Загальному зборі, приступив до праці. Не мало Товариство ще тоді ані власного дому, ані навіть винаймленого приміщення, тому члени сходилися на наради й засідання до приватних домів, найчастіше до д-ра К. Сушкевича та голови А. Вахнянина. Всяку канцелярйну працю виконували самі виділові.

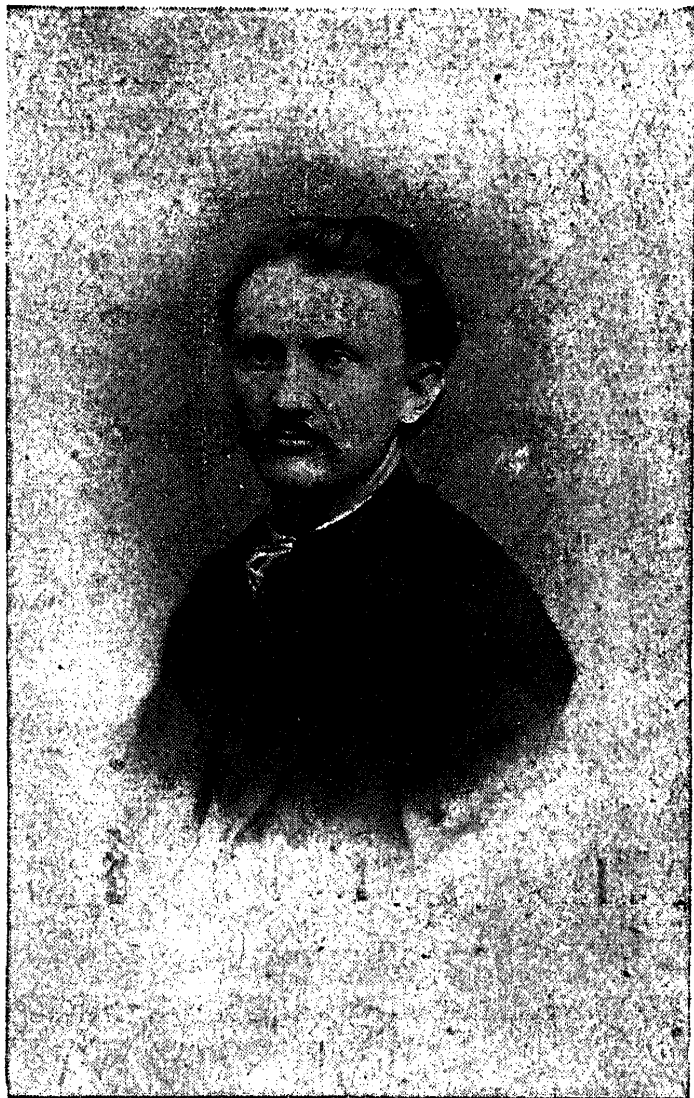
На перше засідання зійшовся Виділ зараз по відбутому Загальному зборі, ще того самого дня. Вибрав заступником голови Корнила Сушкевича, а секретарем Юліяна Романчука та рішив розвести як найширшу акцію за позисканням членів і то „на всіх частях нашої України, отже не обмежувався лише до Галицької Волости, а відразу став на становищі всеукраїнства, з якого „Просвіта“ не зійшла вже ніколи. Згідно з статутом поділився Виділ на два відділи-секції: Секцію етнографічну, яка мала зайнятися справами „пізнання народу“, збираючи й видаючи всі плоди народньої устної словесности, й просвітню, що мала зайнятися „ширенням просвіти між народом“.

Етнографічна секція існувала дуже коротко, бо вже зараз другий Загальний збір змінив статут Товариства в тім напрямі, щоби зайнятися виключно „ширенням просвіти“. Етнографічна секція не проявила назовні жадної діяльності, хіба що призбирала багато етнографічних матеріалів, яких одначе „Просвіта“ ніколи не видала, тільки при кінці 1871 р. на внесок „найревнішого тоді етнографа“, Мелітона Бучинського вислала до Києва, де їх використали наші учені, що працювали в заслуженому для української етнографії „Південно-Західньому відділі Російського Географічного Товариства“.

Натомісь просвітня секція відразу занялася щиро працею: приступила до видавання популярних книжечок для народу, живою народньою мовою, а також укладу перших шкільних підручників для о д и н о к о ї тоді, і першої взагалі,

української гімназії. При цій нагоді Виділ мусів вирішити також справу правопису.

А щоби придбати для новозаснованого Товариства прихильність і поміч всього українського громадянства, Виділ видав уложену своїм секретарем Юл. Романчуком довшу й знаменну на тодішні відносини відозву з датою 11. лютого 1869 р. під заголовком „Дорогі Родимці“, де вяснює при-

Анатоль Вахнянин.

чини, які довели до заснування Товариства, завдання його та способи, які ведуть до осягнення цих завдань, відпирає наклепи, які кинули були вороги на молоде Товариство, вкінці звертається до всіх, кому добро народу лежить на серці, щоби вступали в члени Товариства і так помогли йому сповнити його завдання.

„Галицькі Українці — читаємо у відозві — почавши нове життя в 1848 р. протягом 20 літ, що з накладом минули від того часу, мало поступили вперед у розвою своєї народности. Правда, побільшилася за той час українська інтелігенція, крім українських священників маємо тепер українських учителів і урядовців, маємо українські часописи, українські товариства, а почасти вже й українську мову в шко-

лах, але увесь той поступ проявляється лише у вищих верствах народу, у тих верствах, у котрих непостійність при народнім прапорі історія давніших часів так сумно нам доказала. Наша маленька, з самих майже залежних людей зложена, інтелігенція не може нам ніяк дати запоруки на будучність; внішні, народнім інтересам несприятелі обставини могли би в кількох десятках літ українську інтелігенцію винародовити. Задля того давно вже uznали ми потребу — цілий нарід, цілу масу простого люду, котрий нещасливою долею більше, як у інших народів, підупав, двигнути і до пізнання привести і на тім люді, котрий уже дав докази своєї твердості, оперти будучність нашої народности.

Одначе від 1848 р. що зробили ми для того люду? Яка наша праця й які її наслідки? Ото: справа нашого народу по містах і містечках стоїть далеко гірше, а по селах не ліпше, як по знесенню панщини! Морально наш нарід — при всій ревности нашого духовенства — не багато піднісся, інтелектуально майже зовсім не просвітився, політично не дійшов ще до пізнання себе, ба, по містах у тих двох десятках літ більше відчужився від своєї народности, ніж перед тим у цілім століттю, а й матеріяльно, мимо даної свободи, він не двигнувся.

„Якаж цьому причина? По великій части, правда, нещасливі обставини, котрі не від нас залежали: абсолютизм не дозволив нашій інтелігенції розвинути всіх сил для добра простого народу, централізація в школах не давала використовувати в них наші пляни; великі тягарі ріжного роду, котрі нарід мусить поносити, утруднюють йому піднести матеріяльно. Але при всім тим не менша вина спадає й на нас самих, котрі не зробили того, що хоч і в неприяних часах — можна було зробити. Ми, правда, заявляли багато доброї волі й патріотизму, звертаючи нашу увагу на те, щоб як найскорше утворити численну інтелігенцію, щоб уславитися літературою такою, як у інших народів, щоб оснувати український театр, щоби мати українські гімназії й університети — одначе за найважлише діло, за справу народньої просвіти, котра становила би підвалину всім тим придбанням, ми до цієї пори мало дбали. Правда, ми поставили дві величаві інституції для добра простого народу, завели над тисячу народніх шкіл на цілім просторі нашого краю і завязали окреме товариство „Матиця“, котре попри шкільну науку розширяло би також просвіту між нашим народом, але одно і друге не принесло донині сподіваних користей. Особливо народні школи, цей найкращий прояв нашої любови до народу, мало відповідають заложеної цілі. Їм недостає ще дотепер відповідних кни-

жок, а й поза школою не знаходить українська дитина ніякого духового корму, через котрий самосвідомість, моральність і добробут у народі могли би чим раз більше розвиватися.

„Показалося в нас, що діло народньої просвіти не йшло тою дорогою, що в інших народів, як у чехів або сербів, котрі в однім поколінню вспіли перевести те; на що давніше складалися цілі віки. Бо коли в них завязані для просвіти народу товариства („Матиці“) безнастанно працюють над осягненням установленої ціли, то наша „Матиця“ по довгій безчинності залишила народню просвіту... Таким чином сталося те, що наш нарід не поступив наперед, не тільки не набрав свідомости самого себе, але почасти ще її й утратив, а вслід за тим між ним і нашою інтелігенцією починає робитися перегорода. Тимчасом, коли ми стоїмо на однім місці, або пускаємося на блудні дороги, з котрих може знов покажеться потреба завертати, — кругом нас двигается все, а „просвіта люду“ стала нині кличем і в тих народів, що не мають до того такої наглої потреби, бо іншу мають інтелігенцію й інший нарід ніж ми. Кілька товариств, не нами заложених і ведених*), маючи народню просвіту за ціль, стараються впливати й на наш нарід і можуть, коли ми справу простого народу залишимо, повести його просвіту неприродною дорогою. Отже щоб направити те зло, що вже зробилося через нашу недбалість, а іншому злу на будуче запобігти, щоби наш люд у народнім дусі просвічати і через це морально й матеріально його підносити, та тим способом і цілий наш нарід двигнути, належало передовсім або прямовання нашої „Матиці“ звернути на властиву дорогу і розбудити в ній нове життя, або завязати інше товариство, котре ціль, покинену „Матицею“, приняло би за свою й живою діяльністю обіщувало би щасливіше перевести її в діло.

Але що перша дорога була трудніша й майже неможлива, то люди, що дивилися на справу таким демократичним і народодлюбивим способом, що опирали наш національний розвиток на просвіті й добробуті широких народніх мас, вибрали другу дорогу, яка їм до вибору лишалася, і завязали нове товариство, якому й надали назву — ясну, коротку й програмову: „Просвіта“.

Думки наведеної відозви стали провідними думками для Т-ва „Просвіта“ на будуче, не стратили на вартости й нині, по стількох літах існування, навіть по таких далекосяглих політичних і суспільних змінах.

У першому році існування Т-ва „Просвіта“ звернулося до його Виділу польське товариство „Przyjaciół oświaty ludu“

*) Відозва має на думці товариство: „T-wo przyjaciół oświaty ludu“ з його відділами.

з пропозицією злучитися з ним під деякими умовами до співпраці, то Виділ відповів, що сам без рішення Загального збору в тій справі не може нічого зачинати, але сам постановив „варувати“ (зберігати) незалежність Товариства.

У вересні 1869 р. д-р К. Сушкевич поставив на засіданню Виділу внесок, щоби Виділ „вніс до сойму подання з просьбою о запомогу для „Просвіти“ з краєвих фондів“. Внесок цей Виділ прийняв і вніс петицію до сойму. Сойм передав справу Краєвому Виділові, а той признав для Товариства 1000 ринських (2000 корон) підмоги на 1870 рік, на видавництва книжок. Був це незвичайно великий здобуток для Т-ва, бо воно отримало у перших початках грошеві засоби. Від того часу „Просвіта“ діставала на свої видавничі цілі що року — з деякими виїмками — підмоги з краєвих фондів аж до 1914 р. Допоміг у тій справі „Просвіті“ впливовий тоді народовецький політик, саме у вересні 1869 р. іменований віце-маршалком сойму і членом Краєвого Виділу, судовий радник Юліян Лаврівський. Тому Виділ „Просвіти“ вислав до Ю. Лаврівського в депутації свого голову Ан. Вахнянина й містоголову К. Сушкевича, щоби вони іменем Товариства зложили йому подяку. По цій подяці Ю. Лаврівський вписався у члени Товариства.

Перший Виділ „Просвіти“ зачав також виступати репрезентаційно — при ріжних нагодах, урочистостях та святах. І так взяв Виділ участь у вечерницях, які — щорічно, від 1862 року почавши — на зразок української „Громади“ в Києві — уладжувала академічна молодь у роковини смерти Шевченка, на яких А. Вахнянин від „Просвіти“ промовляв, а К. Устіянович, славний тоді декляматор, виголошував Шевченкові поезії. І від цього часу бере „Просвіта“ що року участь у Шевченковому святі у Львові. Свого часу було воно маніфестацією українських „переконань“ перед москвофілами, які Шевченка вважали за представника „мазепинства“, а згодом перебрала „Просвіта“ на себе цілу ініціативу цього, нині вже завдяки „Просвіті“ всенароднього Шевченкового свята.

У членів першого Виділу були назагал словянофільські симпатії, що виявилися ще в часах „Руської Трійці“ 1837 р. та в роках 1848—1849. Т-во „Просвіта“ увійшло з польськими і чеськими освітніми товариствами у зносини, в книгообмін, а в часі Гусових торжеств, які чехи святочно обходили в 1869 р., вислав Виділ „Просвіти“ 13 вересня телеграму. Був це перший виступ Т-ва „Просвіта“ поза межами Галичини.

2.

Від 26 травня 1870 р. — 5 травня 1873 р., був головою „Просвіти“ **Юліян Лаврівський**, якого вибрав другий Загальний збір, що відбувся 26 травня 1870 р. знов на „Стрільниці“, бо саля „Народнього Дому“ була „винаймлена

на довший час на виставу образів.“ Він проводив Товариством — всього 3 роки, аж до своєї передчасної смерти. Вибір Ю Лаврівського на голову „Просвіти“, що наступив у тиждень по його вступленні в члени Т-ва, був для „Просвіти“ великим здобутком.

Коли вже перший Виділ „Просвіти“ за головування А. Вахнянина — побіч статутової наукової, видавничої і освіт-

Корнило Устіянович.

ньої праці, мусів зайнятися теж і громадянською працею — будучи виразником ясного національно-політичного напруження, то за головування посла, віцемаршалка краевого союму і справжнього політичного представника та керманіча галицьких „народовців“, Юліяна Лаврівського, „Просвіта“ набрала ще більше політичного забарвлення, — головню тоді, коли Юл. Лаврівський пробував довести на соймовому ґрунті до тривкої польсько-української згоди в Галичині. Спроба ця не вдалася, становище Юл. Лаврівського серед своєї су-

спільності внаслідок цього захиталося, а навіть довіря до нього заломилося. Але всеж таки треба признати, що Лаврівський щиро займався справами „Просвіти“, дбав про її розвиток, а головню про матеріяльне забезпечення. А проте були моменти, коли Виділ під проводом свого містоголови о. д-ра Омеляна Огоновського ставився критично до діяльності Лаврівського й застерігався щодо його політичних потягнень.

Діяльність „Просвіти“ за час головування Юл. Лаврівського визначалася великою ріжнородністю та рухливістю.

В 1861 р. Австрія станула знову на конституційний шлях при чому треба було приступити до вирішення національного питання народів монархії, що назріло вже було так гостро у 1848 р. Але замість цього висунено право заступництва інтересів суспільних станів (кляс) у коронних краях і в державі. Тому надано тоді окремі статuti для „коронних країв“ монархії й виборчі ординації до краєвих соймів, уважаючи, — як сказано в цісарському патенті, — на „права й свободи вірних станів у краях“.

Тоді вийшов також статут для „коронного краю“ Галичини, який штучно повстав із давнього Галицько-Володимирського королівства, князівства Краківського, Освенцімського та Заторського. Сполученому так коронному краєві, який названо Галичиною, надано виборчу ординацію, де лише шляхецькі стани й земельні власники дістали повні права. Через те українці, що їх шляхта давно вже винародовилася, опинилися в першому галицькому соймі, що радив від 1861 до 1867 р., у значній меншості, бо було їх усього тільки 49 послів (46 з вибору й 3 вірилісти) на всіх 150. Отже більшість у соймі була польська. Сойм у такому складі перевів автономічні закони для цілого краю з польською урядовою мовою — замість давньої німецької, відтак закон про спільну Краєву Шкільну Раду для цілого краю, яка забрала все шкільництво під свою опіку, а намісником Галичини іменував цісар знову графа Агенора Голуховського. У другому галицькому соймі, що зібрався в 1868 р., українці мали ще менше послів, бо всього 30. В цьому соймі рішилася доля викладової мови у галицьких школах — від народніх до університету, мови урядування в судах і адміністрації. Не помогли промови наших послів, ні їх опозиція, а вкінці й сецесія „руської“ соймовоїрепрезентації. Польська посольська більшість ухвалила закон, яким заведено в цілому краю урядову мову польську і надано цілому краєві, отже й східній частині Галичини зовнішній польський вигляд. Українське представництво у віденському парламента протестувало проти цієї соймової ухвали. Окрема українська соймова депутація їздила до віденського центрального уряду з скаргою проти такої краєвої політики, була депутація й у цісаря Франца Йосифа I., та це нічого не

помогло, бо все діялося з волі власне того самого цісаря, що бажав таким способом забезпечитися проти „рутенів“, яких перед ним обвинувачувано в русофільстві. Внаслідок таких умов русофільський курс серед нашої інтелігенції в краю ще

Юліян Лаврівський.

більше скріпився, а видимим знаком було основи в 1870 р. виразно русофільського політичного товариства „Русская Рада“.

Серед тих відносин пробував Юліян Лаврівський довести до порозуміння з польською стороною на соймовому

грунті без участі Відня. Домагався він рівноправности для української нації з польською під кожним оглядом і вичислив 14 точок своїх домагань, заявляючи, що не буде шукати оборони у Відні, лише хоче доброзгідного сусідського порозуміння на соймовому автономному ґрунті у Львові. Думав, що може таким робом удасться щось досягнути для української справи. Внесок і відповідну заяву підписало 29 українських послів. Польська соймова більшість прийняла заяву Лаврівського прихильно, вибрано окрему комісію до обговорення його внеску, та справа тяглася довго й скінчилася остаточно нічим. Тоді українські послы, навіть ті, що підписали були внесок, виступили проти Ю. Лаврівського, а твердуриси розпочали нагінку проти угової політики народовців, головно їх орган „Слово“. Щоби боронитися, видавав Ю. Лаврівський свій часопис „Основу“, одначе органом народовців була й далше „Правда“, що від 1868 р. виходила як тижневик під редакцією проф. Ом. Партицького. „Правда“ стала тоді вже всеукраїнським органом, де містили свої твори не лише молоді галицькі письменники, але й з Буковини, як Ю. Федькович, брати Воробкевичі, а також з України, головно П. Куліш, Ганна Барвінок, Ол. Кониський, Іван Левицький Нечуй, М. Старицький та інші.

А що Ю. Лаврівський був одночасно й головою „Просвіти“, то вона відмежувала себе від політики свого голови і від його газети „Основи“ ухвалою Виділу з 1 червня 1872 р., „щоби на будуче всі оголошення з діяльности „Просвіти“ замість в „Основи“ поміщати в „Правді“, бо „Основа не є органом народовецької партії.“

За головства Лаврівського займалася „Просвіта“ також справою погодження українських партій. Ініціативу до того дав митрополит Йосиф Сембратович, до котрого народовці і „Просвіта“ відносилися прихильно. Митрополит запросив до себе представників обох партій — „руської“ і „народньої“, щоб їх погодити. Крилошанин О. Малиновський уложив 10 точок, на основі яких можна було би повести розмову й довести до згоди. Митрополит прислав ці точки письмом із 8 грудня 1870 р. „Просвіті“, як представниці народовців. Найзамітніша з тих точок була та, де митрополит піддавав думку, щоби „Галицькі русини uznawali себе за окремий 3-мільоновий нарід в Австрії“ та признавали ерархію (митрополита) природним своїм заступником не лиш у церковних, але й у національних справах“. Відповідь дав Виділ „Просвіти“ на засіданні 17 січня 1871 р. На внесок д-ра К. Сушкевича рішено: „виготовити пропамятне письмо до митрополита, а в тім письмі подати перегляд розвою української народности й політичних переконань обох партій від часу національного відродження в 1848 р., зазначаючи, що

„народне сторонництво“ держиться й досі програми поставленої „Головною Руською Радою“ в 1848 р., яка uznавала 15-мільонової український народ, а сторонництво, репрезентоване тепер „Русскою Радою“, повстало з відступників від тої народньої програми, отже згода між обома партіями стане тоді, коли „Русская Рада“ заверне до програми з 1848 р.“ Один член Виділу був тої гадки, щоби Виділ uznав себе некомпетентним забирати голос у цій справі, бо „Просвіта“ „не політичне товариство, а літературне“. Але голова Ю. Лаврівський станув по стороні К. Сушкевича і доказував компетенцію в тій справі Виділу „Просвіти“, бо „тут — як казав — іде про справу, котра входить у круг діяльності Товариства наукового й літературного й тісно вяжеться з питанням самостійності української мови й літератури“. Після довгої дискусії ухвалено вислати пропамятне письмо до митрополита по думці К. Сушкевича, ще й з додатком Лаврівського, що: „Народне сторонництво аж тоді могтимо піти в ближче порозуміння з представниками противної сторони, коли вони („Русская Рада“) вискажуть на зазив митрополита своє переконання, чи uznать самостійність 20-мільонового українського народу, як окремого від народів московського й польського. Коли „Русская Рада“ притакне на це питання, тоді наступлять дальші переговори над окремими точками; коли вона не признає самостійности нашого народу, то „Просвіта“ мутись uznати згоду з нею за неможливу“. Під кінець письма не забув Виділ „Просвіти“ — під особою адресою митрополита — подати до відома „тим русинам, що признаються до якогось 3-мільонового народу, що ані історія, ані етнографія не знає руського 3-мільонового народу, а Виділ „Просвіти“ не може підпірати такої програми“. Та „Русская Рада“ нічого не відповіла на письмо митрополита і так справа поєднання „руських“ партій на тім скінчилася. Але „Просвіта“ зазначила своє ясне й скристалізоване становище та ще й у часописі це проголосила, — як свою напрямну лінію під національним і політичним оглядом.

В березні 1871 р. Виділ „Просвіти“ взявся до іншої подібної акції. А саме вислав до Краєвого Виділу при галицькім соймі меморіал у справі „рівноуправнення українського народу“ з польським на основі проекту Ю. Лаврівського. Меморіал виготовив Ан. Вахнянин, взявши під увагу заведення рівноправности українців у шкільництві, але відповіді на меморіал не одержав.

На внесок Лаврівського вислав Виділ „Просвіти“ у травні 1871 р. до міністерства у Відні петиції — 1) в справі утворення для Галичини третьої інспектури народніх шкіл для чисто українських повітів і призначення на інспектора чоловіка української народности з знаним в українській літературі іменем, 2) в справі видання всім інспекторам припору-

чення, щоби дбали про рівноправність обох народностей у школах, 3) в справі виконання міністерського розпорядку щодо утраквізму в чотирьох учительських семінаріях, бо в дійсності панувала там польська мова. Петиції ці виготовив на доручення Виділу О. Огоновський.

Рівнож на внесення Ю. Лаврівського ухвалено в липні 1871 р. подати петицію до Краєвого Виділу про заведення української мови, як викладової, також у вищих клясах академічної гімназії у Львові, де від вересня 1867 р. заведено українську мову навчання у чотирьох нижчих клясах, а у вищих відбувалася наука в польській мові. Петицію цю уложив виділовий „Просвіти“ директор тої гімназії о. Василь Ільницький. І справді з 1874 р. переминювано польську мову навчання на українську від V. кл. почавши, так що в 1878 р. була там уже перша матура українською мовою. Дальше подав Ю. Лаврівський іменем „Просвіти“ петиції до міністерства освіти у Відні в справі утворення катедри історії України на львівськiм університеті і в справі винагородження з державного фонду авторів шкільних книжок, які „Просвіта“ видавала для української академічної гімназії. Крім того вніс Юл. Лаврівський іменем „Просвіти“ просьбу до міністерства, щоб українські шкільні підручники були введені в уживання по українських школах на Буковині та Закарпатській Україні.

В половині 1872 року відіграла „Просвіта“ мимоволі роль „в справі руській“ на Угорщині. Хтось у Будапешті звернув увагу мадярського уряду, що шкільні книжки, всі урядові письма й друки, перекладені для тамошніх підкарпатських русинів, виходять мовою змосковщеною, а не українською. Угорський міністер виявив зараз охоту усунути з своїх видань московщину. Міністер потребував якогось поважного голосу, як саме має виглядати правдива українська мова. Через Відень дійшла справа аж до львівської „Просвіти“, як товариства, що видавало українські шкільні книжки. „Просвіта“, діставши з Пешту прислану до перекладу статтю, дала її перекласти українською мовою Остапові Левицькому, а опісля цей переклад відіслала до Пешту. Це не зістало без наслідків. „Часопис для народніх учителів“ в українських школах на Закарпатті, що виходив коштом міністерства освіти, почав друкуватися не лише народньою мовою, а ще й фонетичним правописом.

За головування Ю. Лаврівського Виділ „Просвіти“ навязав тісніші звязки з українськими письменниками зза Збруча; прийняв у члени двох українських письменників, спроваджував українські книжки в розпродаж, а Павло Чубинський, Вол. Антонович та інші присилали „Просвіті“ в дарі свої праці.

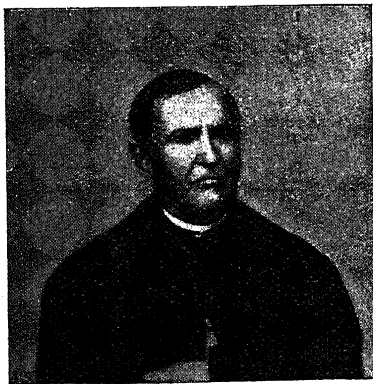
Коли де у словянському світі відбувалося яке свято, „Просвіта“ не занедбувала запредентувати на нім і україн-

ський нарід. І коли напр. поляки святкували 400-літню річницю смерті Мик. Коперника в Торуні, вислав туди Виділ „Просвіти“ привітну телеграму від українців у Галичині.

За проводу Ю. Лаврівського „Просвіта“ займалася всіми проявами життя українського народу в Галичині, як його найвищий представник, і з цієї висоти Т-во „Просвіта“ ніколи вже не зійшло.

У внутрішньому українському житті Виділ „Просвіти“ проявляв щораз живішу участь, уладжував виклади для ширшого громадянства; а кращі виклади видавала „Просвіта“ друком.

З днем 15 січня 1871 р. уладило Т-во „Просвіта“ перший курс науки української мови — читання й писання для урядників, возних, листоносів і т. п. А що „Просвіта“ не

о. Василь Ільницький.

мала ще льокалю, директор акад. гімназії о. Василь Ільницький відступив їй на це за згодою Шкільної Краєвої Ради одну шкільну салю. Науку вів учитель народньої школи при гімназії, так званої препаранди, Адам Федорович.

Влаштувала вона також музикально-декляматорські вечери, на яких збиралася переважно академічна й шкільна молодіж, а разом з „Бесідою“ уряджувала щороку з академічною молоддю вечерниці в честь Шевченка, поширюючи таким робом у Галичині культ Кобзаря. Часом були вечерниці і в честь М. Шашкевича, як галицького будителя, а в 1873 році занявся Виділ святом у 25-літні роковини скасування панщини в Галичині. Отже „Просвіта“ держала тоді в своїх руках керму культурного й громадського життя галицьких українців, втягаючи в першу чергу до цієї праці молодь, що мало дуже важне виховне значіння.

За головства Лаврівського приходить Т-во „Просвіта“ також до стипендійних фондів, і розвиває добродійну діяльність, спікуючися бідною шкільною молоддю.

Лаврівський дбає й про матеріяльне забезпечення Т-ва та припилює, щоби сойм і Краевий Виділ признавали з краєвих фондів підмоги для „Просвіти“, головно на видавництво книжок, а в першу чергу на видавництво підручників для середніх шкіл.

І коли на 1871 рік Краевий Виділ виплатив „Просвіті“ 1000 австр. ринських, то вже на 1872 рік одержала „Просвіта“ від нього 2000 ринських, а на 1873 рік 5000 ринських, що на тодішні часи було дуже великою підмогою. Завдяки цим допомогам „Просвіта“ станула матеріяльно на ноги, могла наняти собі льокаль, завести канцелярію, прийняти платного урядовця, платного редактора популярних видавництв, на якого спровадила з Буковини поета Юрія Федьковича, зросла в значіння, а широко розвиненою й неустанною діяльністю виробила собі повагу у своїх і чужих. У львиній частині була це особиста заслуга Юліяна Лаврівського.

Т-во „Просвіта“ й орган народовців „Правда“ вибилися тоді на перше місце не лиш у краю, але й на Буковині, а навіть на В. Україні. Через те й Львів ставав духовим осередком усього українського життя. Туди звертають свої очі і надії письменники й громадянські діячі з Наддніпрянщини. Вони присилають до „Правди“ й до „Просвіти“ свої твори й статті, що друковані в „Правді“ служили за зразок, на якому вироблялася спільна літературна всеукраїнська мова, спільна всеукраїнська ідея. З часом ані „Правда“, ані „Просвіта“ вже не вистарчали. Громадяни почали відчувати недостачу якогось іншого, сильнішого центру, головно літературного й наукового видавничого т-ва, яке при свобіднішій конституційній цензурі могло би видавати твори тих українських письменників, що їх не пропускала на Великій Україні царська цензура. Тому при щедрій помочі придніпрянських патріотів основано в грудні 1873 р. видавниче літературне товариство, якому надано імя Т. Шевченка. І в цьому товаристві скупчилася спільна робота молодого покоління придніпрянських шестидесятників із галицько-українськими народовцями. А „Просвіта“ остала товариством освіти та популярних видань.

3.

В роках від 22 травня 1873 до 31 травня 1877 був головою „Просвіти“ **Володислав Федорович**.

22 травня 1873 р. Загальний збір Т-ва віддав честь заслугам покійного голови Юл. Лаврівського та вибрав одногolosно третім головою Т-ва свого члена-основника й члена попереднього Виділу Володислава Федоровича, земель-

ного власника на Поділлі, чоловіка молодого, високоосвіченого.

Перейнявши по виборі провід Заг. збору від професора львів. унів. д-ра Ісидора Шараневича, виголосив нововибраний голова гарну й розумну промову про значіння „Просвіти“: „У самоуправі“, — говорив він, — „підвалиною“ є громадська рада, а рада ця буде у нас так довго лиш маною, як довго серед наших селян та міщан не буде здібних і охочих людей до урядової діяльності, котрі розуміли би, що таке

Володислав Федорович.

громадська рада. А щоби такі люди були, треба громадам дати просвіту. Про економічне значіння просвіти найліпше сказав Монтескіє, що краї стають культурними не в міру плодородности землі, а в міру просвіти горожан. Та й політичним чинником може бути лише просвічений чоловік. Чоловік непросвічений в політичній математиці — нуля. Тож нам, русинам, треба передусім тямити, що скільки голов здобудемо для просвіти, стільки душ скаже, що сеся земля Русь, а вони русини. Нехайже руською політикою буде тепер праця над просвітою народу. Тільки власною діяльністю можемо вибороти собі наші права. Отже я хочу, щоб усяка чужа гегемонія над нашим народом перестала, щоби

ніхто нами проти нашої волі не опікувався. Русь для русинів!”

Збір прийняв гарячими оплесками промову свого голови та на внесок о. Кирила Селецького ухвалив видрукувати її, що й зроблено у звіті „Просвіти“ за 1874 рік.

Українське громадянство прийняло прихильно вибір Федоровича на голову „Просвіти“. За його провodu „Просвіта“ займалася менше політичними справами та завершила в межі, означені статутом, зайнявшись більше своїми видавництвами, головню їх розповсюдженням та освітою в краю, заснувавши в 1875 р. першу філію в селі Бортниках, коло Ходорова, та прийнявши першу читальню в селі Денисові, коло Теробовлі, в члени „Просвіти“ в 1874 р. Йдучи шляхом, показаним Федоровичем, занявся Виділ зміною статуту Т-ва, щоби зробити його присутнішим для широких мас та завести місячні членські книжечки. З другого боку Виділ не хотів, щоб „Просвіту“ випередив найліпший тоді в Галичині популярний письменник о. Іван Наумович, що належав до москвофільського табору. Наумович заснував тоді окреме освітньо-видавниче товариство в Коломиї, яке назвав „Обществом імени Михайла Качковського“, на честь щирого галицького патріота, судового радника й посла до першого галицького сойму з 1861 р., який зложив у „Народному Домі“ у Львові на літературні й освітні цілі 60.000 гульденів на стипендії для письменників, публіцистів і учеників. Наумович основуючи „Общество“, бажав таким способом добути стипендійні допомоги з фундації Качковського при „Народнім Домі“ у Львові.

В. Федорович головував 4 роки — до 1877 р., поки не відмовився від цієї почеси та тягару, бо живучи постійно у Вікні за Тернополем, на засіданнях Виділу бував лише часами, приїздячи тоді ще фірою із села до Львова. Все одначе приїздив на Загальні збори Товариства і на них проводив. Тому дійсний провід в Товаристві мали містоголови: в 1873 році о. Омелян Огоновський, в 1874 проф. Ом. Партицький, в 1875 проф. Дамян Гладилевич, а 1876 р. проф. др. Юліян Целевич. Для себе особисто застерігав Федорович лише справи характеру більш політичного або репрезентаційного.

Напр. Виділ Т-ва „Просвіти“ звернувся був іще в 1873 році до уряду в Будапешті, щоб українські шкільні підручники уживані в галицьких школах, уведено також і на Закарпатті. Справа тягнулася довго, вивязалася чимала переписка „Просвіти“ з угорським міністерством, і аж в 1875 р. міністерство освіти відповіло, що не може допустити галицько-українських підручників до шкіл на Угорщині, бо „вони не мають докладних даних про краї корони св. Стефана“. Тодіж таки Виділ „Просвіти“ подав меморіал до

Відня, щоби соймова ухвала в справі введення української мови навчання до вищих клас академічної гімназії у Львові дістала цісарську санкцію. Таких і тим подібних справ було тоді багато і В. Федорович особисто полагався на їх при допомозі своїх зв'язків та впливів.

Був це чоловік рішучий, завзятий і по шляхетськи гордий. Він не стерпів би жадного пониження в товаристві, в якому проводив:

проф. Дамян Гладиллович.

Ось історичний приклад: Дня 26 травня 1875 року діяльність Товариства „Просвіти“ стала предметом дискусії й критики в галицькому соймі з нагоди просьби „Просвіти“ про заемогу 3000 гульденів на 1876 рік. Польський посол Стан. Поляновський почав нападати на „Просвіту“ та на „Український Театр“, що нібито вони пропагують православіє, а „Просвіта“ ще до того поширює суспільну ненависть, бо підбурює хлопів проти панів. Покликувався на популярні книжечки видані „Просвітою“, а саме на книжечку о. посла Ст. Качали: „Що нас губить“ з 1869 р. і на „Ластівку“ з 1874 р. Забирало голос ще кілька польських послів,

одні проти признання субвенції „Просвіті“, другі, як посол Камінський, за признанням. Вкінці кількома голосами більшості признано 2000 гульденів допомоги, а для театру 3000. Про справу заговорили в пресі, яка дуже накинута на „Просвіту“.

Діялося це 26 травня 1875 р., а 27 травня відбувся Загальний збір Т-ва „Просвіта“. Голова В. Федорович по-витає численно зібраних членів і в своїй промові зійшов на історію в соймі, збив усі закиди посла Поляновського, неначеб „Просвіта“ ширила православ'є й суспільну, чи племінну, ненависть, а потім сказав:

„Просвіта“ є товариство ні від кого незалежне. Коли прийняла вона на себе труд видавати шкільні книжки, то робить це тільки для добра свого народу, а з грошей, що їх край має обов'язок давати на видавання шкільних книжок, здає вона точні рахунки. Щож до популярних видавництв — „Просвіта“ стоїть під опікою лиш одного закону. Що вільно писати полякам, або німцям, то не може бути заборонене писати українцям. Ані посол Поляновський, ані сойм, не мав права цензурувати популярних видань „Просвіти“. Одначе, щоб увільнити „Просвіту“ на будуче від таких закидів неприхильних людей, я дарую „Просвіті“ 12.000 голандських гульденів, заінтабульованих на маєтку Клебанівка, й сподіваюся, що Товариство соймової допомоги при таких понижаючих обставинах не прийме. „Просвіта“ є товариство людей незалежних, що мають завдання працювати для морального й матеріального піднесення свого народу. „Просвіта“ не оглядається ні на п. Поляновського, ні на сойм, ні на державну раду (парлямент), лиш на той 20-мільоновий нарід, для якого є вона осередком народнього життя, якого є вона серцем і головою. Лиш цей нарід, а не хто інший є наш суддя!“

Промову цю прийняв збір гарячими оплесками й щиро подякував патріотичному жертводавцеві, а потім розвів дискусію над питанням, чи прийняти допомогу від сойму, чи ні? Збір ухвалив не прийняти, а новий Виділ зараз на першому засіданні вислав до сойму письмо, — за підписом В. Федоровича й В. Ганкевича, де випросив собі критику і повідомив, що зрікається ухвалені для „Просвіти“ допомоги. Справа стала голосна на весь край. З різних міст приходили до „Просвіти“ листи з признанням для цього кроку Виділу Т-ва. Дар В. Федоровича став основою корінного капіталу „Просвіти“ й багато причинився до розвитку Товариства, за що пізніше Загальний збір Товариства іменував його почесним членом „Просвіти“. В. Федорович подарував тоді „Просвіті“ свій великий, в природних розмірах портрет роботи славного артиста-малювача Корнила Устіяновича, що донині прикрашує салю засідань Головного Виділу Т-ва.

4.

Від 31 травня 1877 р. до 28. жовтня 1894 р. головою Т-ва „Просвіта“ був д-р **Омелян Огоновський** (17 літ).

Четвертим головою „Просвіти“ вибрав Загальний збір Т-ва 31 травня 1877 р. свого члена-основника, члена всіх Виділів і кількарязового вже заступника голови, професора

д-р Омелян Огоновський.

української мови на львівським університеті, о. д-ра Омеляна Огоновського, автора першої кількатомової „Історії української літератури“.

Нововибраний голова не виголошував програмової мови, бо всі вже знали програму його праці. Він лише заявив: „Програма всього народнього табору — це й моя програма!“

Хвиля, коли Ом. Огоновський став на чолі „Просвіти“, була для Т-ва не конче відрадна.

У Галичині розпочалася саме тоді (1877 р.) нагінка за соціялістами, що впала цілим своїм тягарем на українських студентів, обвинувачених у зносінах із Драгомановом та російськими нігілістами. Розпочалися ревізії у Львові і в краю, шукали за недозволеними соціялістичними книжками й летючками. Не поминули при тім і т-ва „Просвіта“. До льокалю „Просвіти“ з'їхав слідчий суддя з поліцією, яка перевела докладний трус, шукаючи соціялістичної літератури, та при цій нагоді забрала майже всі книжки, що були видані за кордоном у Києві з дозволу російської цензури. І так помандрували до суду такі невинні книжки, як „Историческія пѣсни малорусскаго народа“. Вол. Антоновича і М. Драгоманова, „Черноморцы“ Короленка, „Монографіи“ Костомарова, тощо. Ворожі „Просвіті“ польські газетярі розтрубили широко в пресі про цю справу, як про компромітацію „Просвіти“, а русофільське „Слово“ зачало й собі підтягати, що між „народовцями“ мовляв геть запанував нігілізм. Намісництво й староства зачали підозріло глядіти на „Просвіту“ та відстрашувати від неї селян, що вже на основі зміненого статуту вступали громадно в члени та читали видавані „Просвітою“ членські книжечки.

Отсю ворожнечу між обома таборами галицько-українського громадянства ще більше підсичувала незгода в думках з приводу російсько-турецької війни 1877—1878 рр. Війну цю вела Росія ніби то в обороні балканських словян — (болгарів та сербів), а в дійсності у власних імперіялістичних інтересах на Балкані. Австрія заняла ніби „неутральне“, а на правду для Росії неприхильне становище, бо не бажала собі російської побіди і зміцнення Росії на Балкані, де мала свої цілі. Поляки теж ставилися вороже до Росії, отже були по стороні Австрії й бажали їй програти. „Тверді“ русини-москвофіли сприяли з цілої душі Росії й не крилися зі своїми симпатіями до неї. Натоміць „народовці“ хоч і спочували зі сербами та болгарами, але покладали надії на те, що коли Росія програє, то мусітиме дати національні полекші та свєбоди Україні. З приводу цього йшли гарячі спори, які перекинулися й на села, де москвофіли дуже різко поборювали народовців. Та ні урядова нагінка, ні цькування москвофілів не підточили просвітньої справи. Навпаки, в 1877 р. зав'язуються дві філії „Просвіти“, в 1878 ще одна, філії організують читальні, члени „Просвіти“ уряджують відчити для селян, словом розпочалася робота на низах — серед народу. А що при цім далася дуже в знаки недостача власних освітніх і політичних часописів, тому з 1 жовтня 1877 р. Виділ „Просвіти“ почав видавати свій орган „Письмо з Просвіти“. А коли 1878 р. народовці починали приготовлятися до видавання свого політичного органу „на більші розміри“, а не мали грошей на вимагану тоді поліцією кавцію, то Загальний

збір „Просвіти“ доручив Виділові скласти в поліції вимагану на цей часопис кавцію. Тільки завдяки цьому з днем 1 січня (ст. ст.) 1880 р. почала виходити під редакцією члена Виділу „Просвіти“ Володимира Барвінського, народовецька політична газета, „Діло“.

У краєвому галицькому соймі українська справа стояла тоді ще гірше, ніж у попередніх соймах. У третьому соймі, що зійшовся в 1877 р., було вже всього-навсього 14 українських послів із вибору і 2 вірілісти, а саме митрополит Йосиф Сембратович і перемиський єпископ Іван Ступницький. Ступницький як член-основник „Просвіти“, разом із послом о. Степаном Качалою, що був zarazом заступником маршалка сойму, — були одинокими заступниками інтересів „Просвіти“ в соймі. „Просвіти“, що не діставала із краєвих фондів ніяких підмог ще від 1875 р., нічого було й сподіватися звідси помочі. Аж у 1884 р. ухвалив їй сойм — без петиції від Виділу — запомогу у висоті 1000 срібн., яку опісля підніс до 1500 срібн. Сталося це внаслідок того, що значіння Т-ва навч зростало з року на рік, громадянство дарувувало його своїм довірям, складаючи дари, записуючи фонди, льокуючи легати, подібно як перше робили це наші старші патріоти як Качковський, о. Лев Трещаковський та інші на користь „Народнього Дому“ у Львові, або як колись ще давніше на Ставропігійський Інститут.

Культурне й суспільне життя галицьких українців з року на рік міцніло й розросталося, захоплюючи щораз нові ділянки. Внаслідок цього повставали й нові організації, нові товариства для цих нових ділянок і тим улегшували працю т-ву „Просвіта“. Так напр. засноване 1873 р. за почином членів Виділу „Просвіти“ „Літературно-наукове товариство ім. Шевченка“ виручило „Просвіту“ у видаванні наукових і літературних книжок, полишаючи їй видавання популярних книжок для селян. А знову засноване 6 серпня 1881 р. старанням Виділу „Просвіти“ „Українське Педагогічне Товариство“ звільнило „Просвіту“ від обовязків займатися шкільними справами, на які „Просвіта“ від самого свого початку посвячувала дуже багато часу й енергії, займаючись під примусом обставин українськими шкільними підручниками, тощо. Тепер це відпало. Але що політичного осередку галицькі народовці ще не мали, то „Просвіта“ мимоволі була все ще одинокою їх представницею. І так напр. Виділ „Просвіти“ постановив у 1880 р. відсвяткувати 100-літню річницю скасування цісарем Йосифом II. кріпацтва в Австрії, а член Виділу „Просвіти“ й редактор „Діла“ Вол. Барвінський використовує цю нагоду й скликає до Львова перше українське народне віче, що відбулося 30 листопада 1880 р. Віче це мало приєднати народні маси до прилюдних нарад, щоби

таким способом пізнати думки й бажання народу, з другого боку привчати ці маси до самостійного політичного життя. Віче це помітне тим, що тоді крім інтелігенції прибуло значне число селян, а це було великим почином у напрямі демократизації української політичної роботи в Галичині. Брالی участь у цьому вічі також старорусини-русофіли під проводом Наумовича, вперше піддавалися команді української народньої партії. Це дуже піднесло в краю значіння народовців. Тимчасом піросли й підховалися вже молоді енергійні люди, які бачили, що без зорганізованого політичного провуду народовці не можуть вести успішної праці. А що і-во „Просвіта“ втягати в політичну боротьбу було небезпечно, тому члени Виділу „Просвіти“: Омелян Огоновський, голова, Юліян Романчук, д-р Олександр Огоновський, о. Олександр Стефанович, ред. Іван Белей, д-р Кость Левицький та інші заснували перше українське політичне товариство „Народня Рада“. Таким чином відпали від „Просвіти“ також і чисто політичні справи. Та не вважаючи на це, співпрацювала „Просвіта“ з „Народньою Радою“, прилюдно здіймала голос у деяких культурних справах, напр. у 1887 р., коли вона разом із „Народньою Радою“ внесла петицію до міністерства освіти й Державної Ради у Відні про заснування другої української гімназії в Галичині, а саме в Перемишлі, та в справі українських учительських семінарій.

З „Просвіти“ також вийшла ініціатива зорганізування українського міщанства у Львові, що тулилося по різних „Гвездах“, або ходило самотасом. Заходами др. К. Сушкевича засновано в 1884 р. у Львові перше українське ремісниче т-во „Зоря“; головою його став член Виділу „Просвіти“ інж. Василь Нагірний, а секретарем також член Виділу „Просвіти“ др. Кость Левицький. „Зоря“ спочатку й містилася в льокалі „Просвіти“, хоч „Просвіта“ сама ще була комірницею. У Львові не мали українські товариства ще ані одного власного дому.

Це комірне дуже допікало „Просвіти“ і тому вже в 1886 р. виринає на Виділі думка будувати власну хату у Львові. Складено відозву до українського громадянства в краю в справі жертв на дім „Просвіти“ у Львові. Та рівночасно звернулося з покликом збирати жертви на український театр у Львові також т-во „Бесіда“. Це роздроблювало жертвенність і треба було чекати довгі літа, поки назбирається серед небагатої української суспільности потрібна поважна сума. А справу власного дому „Просвіти“ годі було далі відкладати. Тому Виділ „Просвіти“ покликав для цієї справи окремий комітет, куди увійшли др. К. Левицький, І. Белей, Вол. Шухевич і В. Нагірний, який і взявся енергійно до діла. Найбільше тут заслужився тодішній секретар та директор

канцелярії „Просвіти“ др. Кость Левицький. У 1895 р. купив Виділ „Просвіти“ під польської родини Леваковських прекрасний дім, колись палату князів Любомирських, у Ринку ч. 10 за 130.000 срібних австр., на що „Просвіта“ мала зібраних усього 4.319 срібних і 42 кр. Зазначити належить, що купно цього першого українського дому у Львові викликало

Василь Нагірний.

серед громадян одушевлення, навіть серед киян над Дніпром, котрі зібрали між собою складки і через проф. М. Грушевського зложили 1500 ринських (3000 К.) на цілі „Просвіти“, за що Гол. Виділ дня 21. мая 1895 р. зложив подяку „за дар киян“.

У 80-их роках минулого століття галицькі українці почали класти матеріяльні основи під освітню й культурну організацію в краю. Народовці засновують крамниці, каси,

4*

основують у 1883 р., головно заходами В. Нагірного і о. Ев. Дуткевича, пароха Рудна, „Народню Торговлю“ у Львові з метою „корисного набування й продажі товарів, закладання крамниць, посередництва при закупі й доставі товарів та достарчування фондів до ведення торгівлі“, а „Просвіта“ заохочує своїх членів і читальні, щоби заводили і в себе такі торговлі по містечках та селах. А щоби люди знали, як засновувати такі крамниці, Виділ „Просвіти“ видав 1887 р. „Порадник для крамниць“, який написав Василь Нагірний.

Звернула „Просвіта“ пильну увагу й на сільські каси, громадські шпихлірі й викликала по селах широку діяльність у цьому напрямі, яку повели головно студенти університету, що на своєму вічу, скликаному до Львова 9 березня 1889 р., рішили брати більшу участь у громадському життю, головно просвітньому й економічному. І вже незабаром прийшла подія, в котрій академічна молодь відограла важну роль, а саме так звана „нова ера“ в краєвій політиці. У 1890 р. Ю. Романчук проголосив у соймі іменем народовців заяву льюальности супроти австрійської держави, внаслідку чого галицькі українці дістали деякі здобутки на шкільному та економічному полі.

Тоді-то „Просвіта“ в 1891 р. й розширила свою статуту діяльність з чисто освітньої на освітньо-економічну й через це стала найсильнішим українським товариством у краю, з розгалуженою організацією, та приєднувала й опанувала вже не одиниці, а цілі громади. Повстають філії „Просвіти“, ростуть десятками, а потім сотками читальні, які гуртують тисячі членів, наклад книжечок „Просвіти“ зростає з кожним роком на тисячі й розходитьсь по краю, втискаючись і в найдавші закутини та в найбільні хати. Крім висилки книжок і переписки з членами, старалися Виділи „Просвіти“ навязувати й особисті звязки з краєм, головно з новозасновуваними читальнями, та висилали до них своїх відпоручників на збори. Найчастіше виїздили тоді члени Виділу В. Нагірний та др. Кость Левицький, які склали при Виділі „Просвіти“ навіть окремий комітет для читалень, покликавши до нього людей і зпоза Виділу. Комітет перетривав аж до 1907 р., коли повстала окрема просвітньо-організаційна комісія. За прикладом Виділу Матірнього Т-ва пішли й деякі філіяльні виділи, в першу чергу в Тернополі й Станиславові, заснувавши вже 1885 р. „комітети для читалень“. Від тої зміни статуту Виділ „Просвіти“ називається вже **Головним Виділом Т-ва**.

Тому з вдоволенням і спокійною совістю міг обходити Виділ „Просвіти“ в 1893 р. ювілей 25-літнього існування т-ва. З нагоди цього ювілею член Гол. Виділу, редактор „Діла“,

Іван Белей зладив коротку „Історію Просвіти“ від її оснування.

Свій ювілейний рік злучила „Просвіта“ з українським національним святом, до якого дала сама поклик і яке перевела за допомогою всіх українських товариств у Львові, а саме з перевезенням 1 листопада 1893 р. тлінних останків першого „Будителя Галицької Руси“ Маркіяна Шашкевича з Новосілок Ліських на Личаківське кладовище у Львові. Був це тріумфальний в'їзд Маркіяна до столиці

Іван Белей.

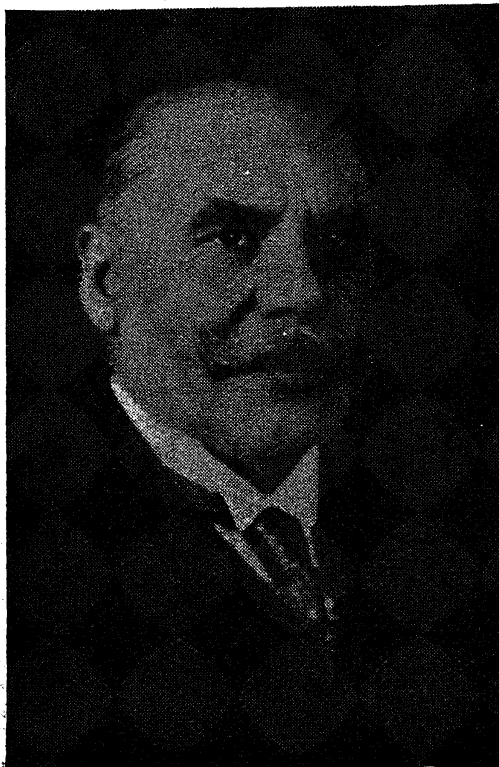
Галицької Землі. Витав його й zarazом прощав іменем „Просвіти“ та цілого українського народу голова „Просвіти“ д-р Омелян Огоновський.

У 1894 р. 11 лютого основано у Львові руханкове т-во „Сокіл“, яке показалося дуже корисним для „Просвіти“. Це т-во, приміщене по селах при читальнях „Просвіти“, доповняло організаційно-освітню працю „Просвіти“ під руханковим та спортовим оглядом.

За головства О. Огоновського розвинула „Просвіта“ плянову видавничу діяльність. Особливу увагу присвячував Головний Виділ членським книжечкам. Виданням кермував створений ще в 1874 р. окремих „Літературний комітет“, пе-

ремінений в 1891 р. на „Літературну секцію“. Зпоміж книжок, видаваних „Просвітою“, на перше місце вибивалися календарі, редаговані Володимиром Левицьким-Лукичем. З членських книжечок з того часу замітні: перший у Галичині житєпис Т. Шевченка написаний О. Огоновським, популярна „Історія Руси“ проф. Ол. Барвінського.

Видала тоді також „Просвіта“ український молитовник із ріжними молитвами чистою народньою мовою, з дозволу

Д-р Степан Смаль-Стоцький.

митроп. Сильвестра Сембратовича, за що голова „Просвіти“ О. Огоновський висловив йому спеціальну подяку, заявляючи, що цим дозволом „розвалив він, мов громоносним тараном, неподвижimi заборолa тої закостенілости, що не дозволяла молитися до Отця небесного рідною мовою“. Про вагу цього здобутку „Просвіти“, нема чого розводитися.

За головства таки О. Огоновського навязала „Просвіта“ зносини з Буковиною й спонукала тамошне т-во „Руска Бесіда“ засновувати читальні по українських селах. Головним організатором та провідником буковинських читалень був галичанин д-р Степан Смаль-Стоцький, проф. української мови на чернівецькiм університеті. І за ці саме заслуги, за

ширення просвіти серед буковинсько-українського народу, іменувало його Т-во „Просвіта“ своїм почесним членом 1925 р.

У 1894 р. улаштував Краєвий Виділ першу велику все-краєву галицьку виставу у Львові, на котру приїхав і цар Франц Йосиф І. Галицькі українці також взяли участь у цій виставі і в спільних краєвих павільонах і в окремому павільоні „народньо-руських товариств“. У цьому павільоні виставило т-во „Просвіта“ всі свої видавництва, діяграму розвитку т-ва, виказ розвитку читалень, руху членів, обороту книжкового й маеткового. Павільон був прикрашений народніми, головню гуцульськими, орнаментами. Займався цим на поручення Головного Виділу проф. Вол. Шухевич.

З кінцем 1894 р. понесла „Просвіта“ болючу втрату. Несподівано вмер на удар серця її голова Ом. Огоновський, що трудився повних 26 літ для розвитку й добра т-ва. Ще за життя Ом. Огоновського іменував його Заг. збір т-ва, що відбувся в Коломиї, в 1890 р., за його неоцінені заслуги своїм почесним членом, а по смерті Виділ рішив поховати його коштом т-ва. Та родина Покійника спротивилася тому. Але вся львівська громада справила йому величавий, маніфестаційний похорон, в яким взяв участь митроп. Сембратович і представники всіх трьох гр.-кат. капітул. Відтак усе в річницю смерті Ом. Огоновського улаштував Гол. Виділ поми-

Григорій Врецьона.

нальні богослуження за його душу. А щоб і на будуче присвічував його приклад пізнішим Гол. Виділам, Виділ завісив у салі засідань портрет Ом. Огоновського та видав окрему членську книжечку за місяць липень 1895 р., де тодішній секретар „Просвіти“ Остап Макарушка описав життя й діяльність покійного голови. Збирав фонди на будову пам'ятника на могилі, як перед літами на могилу Володимира Барвінського, щоби дальшим поколінням все пригадувати зразкового патріота, оснував стипендію ім. Ом. Огоновського, а вкінці, в 1907 р., придбав ще й погруддя Ом. Огоновського, роботи українського артиста-різьбаря М. Паращука, яке прикрашує одну з кімнат канцелярії „Просвіти“.

5.

Від 31 січня 1896 р. до 29 червня 1906 р. головою „Просвіти“ був проф. Юліян Романчук (10 літ).

По смерті Омеляна Огоновського більше ніж рік не було голови в „Просвіті“. Обовязки голови виконував тоді містоголова Олександр Барвінський. Але він часто хорував і не міг як слід займатися Т-вом. Робили це виділові Кость Левицький і проф. Григорій Врецьона. А коли Ол. Барвінський:

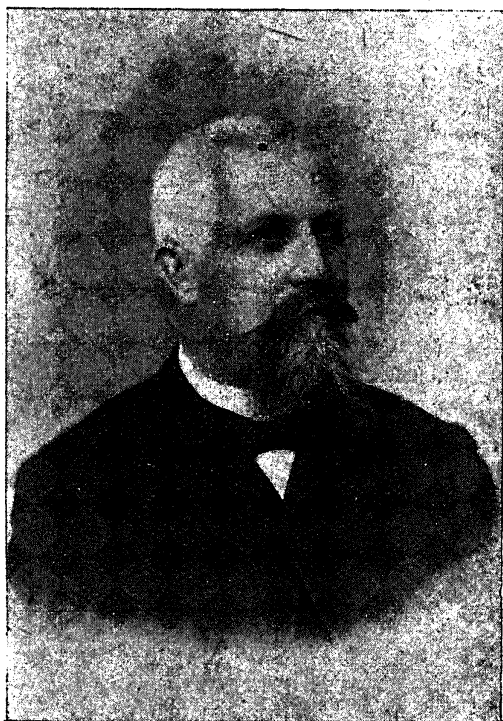

Омелян Партицький.

не міг навіть приходити на засідання, то проводив у Виділі найстарший віком член о. проф. Олексій Торонський. У квітні 1895 р. Ол. Барвінський виїхав до Німеччини лікуватися й тому уступив із містоголовства, а на його місце вибрав Головий Виділ містоголовою о. Ол. Торонського.

У тому часі поніс Гол. Виділ другу втрату: вмер член-основник і довголітній член Виділів „Просвіти“, нерозлучний товариш о. Ом. Огоновського у просвітних справах, проф. Ом. Партицький.

Та проте праця йшла в Товаристві повним розгоном, основувано нові читальні, організовувано філії, друковано членські книжечки. Найбільше праці давали справи купна, адаптацій та адміністрації дому „Просвіти“, усунення давніх льокаторів, приміщення українських товариств, а вкінці перенесення Товариства з комірною до власного будинку, що наступило 1 жовтня 1895 року. Через те саме й не скликавав Гол. Виділ надзвичайних Загальних зборів Т-ва для вибору нового голови, як спочатку був рішив, а зачекав, поки мине:

Юліян Романчук.

час каденції. Тому щойно 31 січня 1896 р. відбувся Заг. збір „Просвіти“, на якому вибрано 5-им головою „Просвіти“ Юліяна Романчука, що був членом-основником „Просвіти“ і членом майже всіх Виділів „Просвіти“ — від першого почавши. Його і його працю знали вже члени „Просвіти“ віддавна і хотіли йому саме тепер виявити своє признання, довіря та пошану, неначе у відповідь намісникові графові Казимирові Баденьому, що мстячися за відступлення Романчука від нової ери, подбав при помочі адміністраційних надужитъ, щоб він перепав при виборах до галицького союму в 1895 р. Так хотів позбавити українських послів небажаного йому провідника.

Час головування Юл. Романчука в Т-ві визначається незвичайно стислою статutowoю працею. Виділ перевів у життя всі постанови поширеного в 1891 р. статуту, дбаючи про те, щоби по змозі в усіх громадах засновувати читальні на нових статутах, щоби при читальнях повставали крамниці, каси ощадности, шпихлірі, аби читальня „Просвіти“ в громаді стала осередком, що несе освіту, ширить добробут і вчить, як до того добробуту доходити, — а саме дорогою спільництва, кооперації.

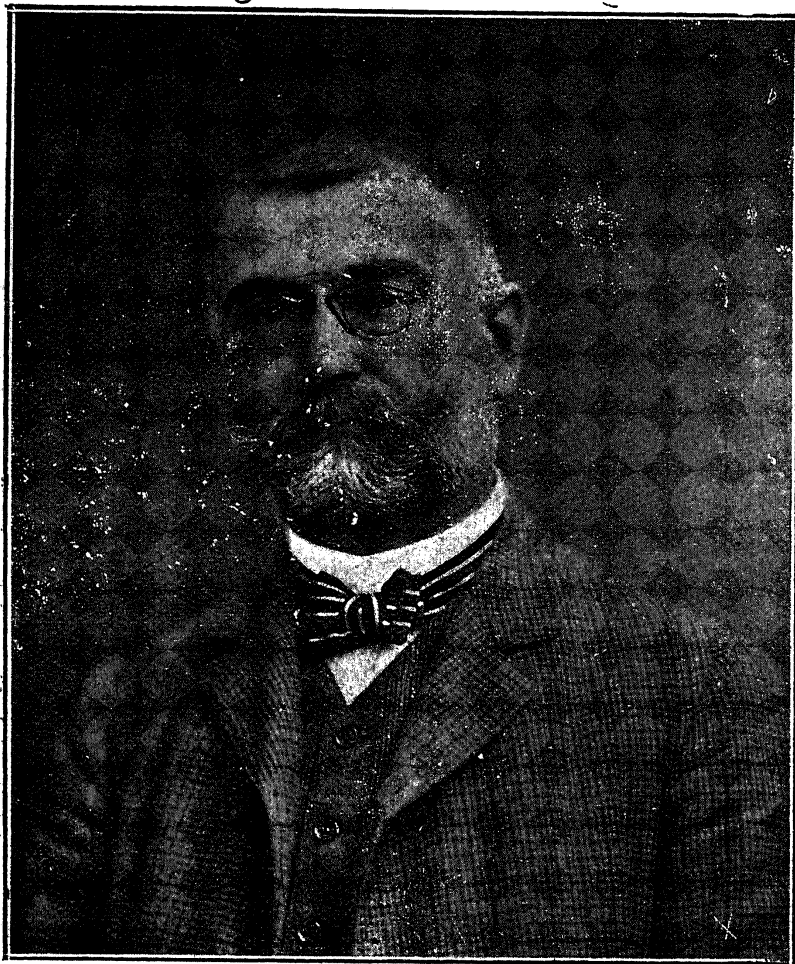
Перші кооперативи тоді були в Галичині так звані товариства взаємного кредиту, засновувані на підставі статуту, уложеного др. Теофілем Кормошем, адвокатом у Перемишлі для першого українського кредитового т-ва „Віра“ в Перемишлі в 1894 р. І пішов тоді по Галичині клич, щоби власними силами ратуватися, щоби ратувати село від визиску чужих банків та крамарів. „Просвіта“ виступила з ударною працею в цій ділянці, а душею тієї праці були: член Гол. Виділу Кость Паньківський та містоголова „Просвіти“ д-р Кость Левицький, який тоді у часі неприсутности голови Романчука, що засідав у віденському парламента, провадив Т-во твердою досвідною рукою, а в роках 1900—1906 таки самостійно.

Коли по краю почали повставати кооперативи, тоді за починем д-ра Костя Левицького, д-ра Ярослава Кулачковського й д-ра Степана Федака повстає в 1898 р. „Краєвий Союз Кредитовий“, що організував господарські спілки, старався за кредити для них і доглядав їх діяльність.

Зчасом — у 1904 р. покликав „Краєвий Союз Кредитовий“ до життя нове товариство: „Краєвий Союз Ревізійний“ як спеціальну установу для ревізії й організування усякого роду кооператив, але Головний Виділ „Просвіти“ держав свого окремого люстратора й контрольора всіх економічних установ при „Просвіті“. Вони раз-у-раз їздили по читальнях, контролювали читальняні крамниці, каси, шпихлірі, почували виділових читалень та здавали письменні звіти Головному Виділові, що мав окрему економічну секцію, де найбільше праці вложив член Головного Виділу Кость Паньківський.

У 1898 р. дав Гол. Виділ „Просвіти“ почин до великої національної маніфестації з нагоди 50-ліття знесення панщини в Галичині. Ця маніфестація відбулася заходом окремого комітету, складеного з членів усіх українських товариств, — навіть разом із москвофілами, — дуже урочисто у цілій Східній Галичині. З тої нагоди відбулися 17 травня 1898 р. по цілому краю повітові віча, а 19 травня відбулося велике всенародне українське віче у Львові на Високому

Замку. Щоб освідомити народ про вагу знесення панщини видав Гол. Виділ окремі книжечки: „У пятьдесяту річницю знесення панщини і відродження Галицької Руси“, яку написав Любомир Селянський (прибране імя Л. Рожанського, пізнішого дир. „Земельного Банку“ у Львові) та „Панщина і її скасування в 1848 р.“ написану Іваном Франком, яку

Д-р Кость Левицький.

розіслано даром усім читальням „Просвіти“. За прикладом Гол. Виділу пішов і Виділ Філії „Просвіти“ в Перемишлі, видавши відчит про скасування панщини, виголошений на вічу в Перемишлі, який також розіслано всім читальням в повіті і в краю.

У тім році відбулася ще одна маніфестація, але вже всеукраїнського характеру, а саме 100-літні роковини „Енеї-

ди“ І. Котляревського, що започаткувала відродження української літератури, а з нею й української нації. Почин до цього свята, яке відбулося 31 жовтня 1898 р. в театральній салі гр. Скарбка у Львові, дала знову „Просвіта“ на спілку з Науковим Т-вом ім. Шевченка, при допомозі всіх українських товариств у Львові. Тоді засновано „Українське Драматичне Товариство ім. Ів. Котляревського“ у Львові, котре мало зайнятися справою будови українського народнього театру у Львові, та одначе не розвинуло більшої діяльності й заснітилося.

Головний Виділ звернув тоді також особлившу увагу на популярні видавництва Товариства, головно з практичної ділянки, й розписував конкурси на популярні праці з усіх ділянок знання. За свою видавничу діяльність стрінулася „Просвіта“ в тому часі знову з критикою у краєвому соймі. А саме на засіданні сойму 6 лютого 1898 р. посол Целецький, ідучи слідом колишнього посла Поляновського, поставив внесок, щоби „Просвіті“ відібрати краєву заемогу на видавництва, бо вона ширить ненависть до поляків. Цю ненависть доглянув Целецький головно в книжечці Ол. Борковського „Про Богдана Хмельницького і його повстання в 1648 р.“.

По довгій дискусії, в якій між іншим виступав в обороні „Просвіти“ й перемиський єпископ Конст. Чехович, сойм ухвалив, що Краєвий Виділ має виплачувати „Просвіті“ заемогу, переглянувши перед тим її видавництва. З приводу тої дискусії й ухвали сойму Головний Виділ оголосив зараз у часописах заяву, що Т-во „Просвіта“, як із одного боку придержуючися свого статуту, не виступає вороже проти жадної народности, ані проти якоїнебудь суспільної верстви в краю, а спрямовує свою діяльність виключно до просвіти й піднесення добробуту українського народу, так із другого, поучуючи український народ про його минуле, мусять історичні події подавати вірно; брати підмоги з фондів, складаних цілим краєм, отже й українським народом, „Просвіта“ вважає себе управненою тим більше, що й польські товариства з подібними ціллями дістають із тих фондів такі самі заемоги, тільки в більшій мірі, а проти контролі чинників невказаних законом або статутом Т-во „Просвіта“ застерігається.

Коли Краєвий Виділ повідомив „Просвіту“ про ухвалу сойму окремим письмом, Головний Виділ відповів на це письмо згідно з наведеною вище заявою.

В березні 1899 р. підчас засідань сойму посол Целецький знову виступив проти „Просвіти“. У відповідь на це Головний Виділ ухвалив просити посла д-ра Теофіля Окуневського, щоби він іменем „Просвіти“ склав у соймі таку заяву:

1) Товариство „Просвіта“ просило за краю субвенцію на тій основі, що воно, сповняючи вірно таку ціль, як ширення просвіти й піднесення добробуту українського народу, вважає себе управненим брати підмоги з фондів, складаних цілим краєм, отже й українським народом, тим більше, що й інші подібні товариства, як „Мацеж Польска“ і „Кулка Рольніче“ тощо, дістають теж допомогу з тих фондів і то в ще значнішій мірі та без усяких . . . .

Кость Паньківський.

2) Тов. „Просвіта“, відпираючи інсинуації, нібито воно прямувало до ширення племінної ненависти, й зазначаючи, що при поучуванні українського народу про його історичне минуле, придержується тої засади, щоб історичні події подавати вірно, може признати право контролі над собою лише чинникам вказаним законом або статутом Т-ва, як це вже заявило Краевому Виділові минулого року“.

Після цієї заяви сойм ухвалив для „Просвіти“ запомогу під такою самою умовою, як попереднього року.

Напади посла Целецького на „Просвіту“ мали той наслідок, що в 1899 р. „Просвіті“ підмоги не виплачено. Так само не виплачено їй підмоги в 1902 р. цим разом за „ши-

рення племінної й суспільної ненависти“ в членській книжечці ч. 339 „Русь-Україна і Московщина“ Льонгіна Цегельського.

Роки 1898 і 1899, се роки організаційних змагань. Повстають щораз нові товариства серед різних клас української суспільности — від студентів університету почавши, а на робітниках і денних зарібниках скінчивши; а „Просвіта“ у своїм організаційнім розгоні стоїть серед тої праці все напереді.

Життя по читальнях „Просвіти“ плило повним руслом, поглиблювалося й стало виразником настроїв галицького села, що переживало трагедію малоземельности при безжалісному визиску його тяжкої праці. Тоді почалися вперше по наших селах кроваві нераз рільні страйки. Не до вподоби було це обшарникам, не на руку владі, не подобалося також і новому галицькому митрополитові Юліянові Куїловському, колишньому членові польської народової гвардії з 1848 р., який голосив, що читальні по селах приносять більше шкоди, ніж користи. Але не всі владики дивилися так на читальні; пр. новий єпископ, що засів дня 12 вересня 1899 р. на станицько-славівському престолі, Андрій Шептицький, заохочував у своїх „Посланнях“ засновувати читальні та взивав священників до праці в них на пожиток церкви й народу. А перемиський єпископ Константин Чехович таки виразно накликував духовенство засновувати читальні „Просвіти“. Так само прихильно поставився був до „Просвіти“ іменованій у 1904 р. станицько-славівський владика Григорій Хомишин.

У грудні 1899 р. переорганізувалася давня партія народовців, яких працею виросла й скріпилася „Просвіта“, в нову „національно-демократичну партію“ з „Народнім Комітетом“, як найвищою політичною установою в краю, на чолі. Головою „Народнього Комітету“ вибрану голову „Просвіти“ Юл. Романчука, а секретарем містоголову д-ра Костя Левицького. І як тісно звязана була давніше „Просвіта“ з партією народовців, так тепер із націонал-демократами, що жертвують їй свою енергійну працю й опіку.

Тоді також замість давньої нашої національної назви „руський та русин“ уведено назву „українець“, „український“, яка вже від 1891 р. стала що раз то більше здобувати собі права горожанства у нашій під цим оглядом консервативній Галичині, а вкінці-кінців заведено з 1899 р. фонетичний правопис до популярних видань „Просвіти“. Так позбулася „Просвіта“ решток галицького консерватизму і вже й зовнішньо зєдинилася з усім українським табором.

Крім загально українських культурних ювілейних свят звертав Головний Виділ увагу і на місцеві ювілейні свята, щоби захопити ними якнайширші круги місцевих гро-

мадян та мати нагоду поширювати й поглиблювати ідею „Просвіти“ у низах. І так, при кінці 1901 р. відсвятковано два 25-літні ювілеї філій Т-ва „Просвіта“, а саме в Коломиї і Тернополі, на яких крім концертів із рефератами, відбулися ще й просвітньо-господарські віча з показами і льосованням господарсько-рільничих машин, ліпшого насіння, штучних погноїв, тощо. А як тривалу пам'ятку свого ювілею згадані філії відкрили в себе більші бібліотеки з випозичальними для публичного вжитку.

Єпископ Константин Чехович.

Із замітніших свят, які „Просвіта“ в тому часі уладила було торжественне повитання М. Лисенка, з нагоди його приїзду в 1903 р. до Львова у театральній салі гр. Скарбка величним концертом.

В організаційному напрямі Головний Виділ змагав до того, щоби зорганізувати в краю як найбільше філій та довести до того стану, щоби кожне повітове місто мало свою власну філію „Просвіти“. Далі змагав Головний Виділ якнайсильніше оживити ті філії, щоби вони стали справжніми освітніми центрами в повітах та автономними виконавцями напрямних ідей і плянів Головного Виділу.

І справді запал до праці і організації, що горів тоді серед української, що раз сильнішої суспільности в Галичині, захопив деякі філії до тої міри, що вони поширили свою працю навіть поза рами поширеного у 1891 р. статуту „Просвіти“. Відчувалася вже потреба дальшої зміни статуту Т-ва, що виявилось небавом на Загальному зборі „Просвіти“ в 1900 р. Але поки прийшло до зміни статуту, треба було відділити деякі справи філій від „Просвіти“ та віддати їх окремим товариствам, як от „Сільський Господар“. Це Т-во засноване 1903 р. при читальні „Просвіти“ в Олеську, опісля завдяки енергії д-ра Евгена Олесницького переіменовано на „Краєве товариство для піднесення рільництва, городництва, садівництва та пасічництва у Львові“, або „Краєвий Молодочарський Союз“, що повстав заходами теж Е. Олесницького в Стрию та інші, про що буде мова нижче.

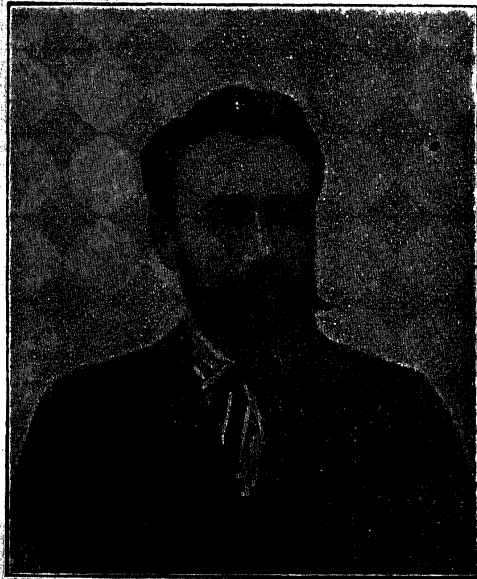
В часі головування в „Просвіті“ Юл. Романчука, наступила важна хвиля не лише в історії „Просвіти“, але й в історії визвольного руху українського народу взагалі. Є це надання в Росії, по програній з Японією війні та після вибуху першої революції, конституції в 1905 р., яка мала переломове значіння в найновішій історії України. Родиться нова віра у життєві сили українського народу, будиться переконання, що нема перепон, яких український нарід не переміг би, а Мих. Грушевський пише, що „минули ті обставини, коли ми мусіли виступати з петиціями, доказувати свої права навіть на культурне самоозначення, навіть на такі елементарні річі, як уживання своєї мови для своїх культурних потреб. Нині вже нема українського питання, є натомісць практично-організаційна робота, що те питання безповоротно вирішила й розвязала, а саме, що є вільний, великий український народ, який буде свою долю в нових умовах свободи“.

По Галичині повіяло новим духом, у Львові запанувало одушевлення, а в душах молоді жевріли слова поета Миколи Чернявського:

„Хто в силі скувати на душу кайдани,
Хто дух наш безсмертний згасити здола?“

Ювилейне віче львівських українців, скликане на 12 листопада 1905 р. в честь великого гетьмана України Богдана Хмельницького, „переказує братам із російської України слова радості з причини конституційних свобод і загірає їх, щоби старалися в хвилі, коли Росія перебудовується на нових основах, здійснити право українського народу на його свободне національне існування дорогою освітньою, економічною й політичною“. І цікаво, що зараз неначе у відпо-

відь на цей привіт галичан, організуються по Україні, по більших губерніяльних містах, українські освітні товариства, що приймають назву „Просвіта“. Першою „Просвітою“ на Україні була „Просвіта“ заснована 1905 р. в Одесі заходами С. Шелухина і Ів. Луценка. Опісля повстали „Просвіти“ в Катеринославі, Житомері, Кам'янці Подільському, а літом 1906 р. у Києві. Душею київської „Просвіти“ й головою був почесний член львівської „Просвіти“, великозаслужений і для Галичини, просвітній діяч і письменник Борис Грінченко. Засновано „Просвіти“ і по інших містах, як у Чернигові

Борис Грінченко.

в 1908 р. заходами письменника Михайла Коцюбинського й Іллі Шрага, у Миколаєві над Чорним морем — заходом історика Миколи Аркаса, та й інші, що стояли в звязку з Т-вом „Просвіта“ у Львові. Та не довге було їх життя. Російська адміністраційна влада швидко позакривала їх одну за одною. Першою жертвою впала в 1910 р. найрухливіша київська „Просвіта“, що видавала свої популярні книжки, календарі, заснувала велику книгозбірню. Найдовше жила „Просвіта“ у Катеринославі, що мала по селах свої власні читальні, з яких одна була навіть членом львівської „Просвіти“. Замкнено її враз із усіма її читальнями в осени 1914 р. Та з вибухом другої револуції в Росії на весні 1917 р. ціла Україна вкрилася вже цілою сіткою „Просвіт“, що в 1918 р. з'єдналися в Союз „Просвіт“. Але знову большевики їх зни-

щили. Не тільки на Україні, але й геть далеко — за океаном — в Америці, а опісля й на Зеленому Клині почали тоді засновувати наші переселенці свої власні читальні „Просвіти“, на зразок старокраєвих, будувати читальняні доми,

6.

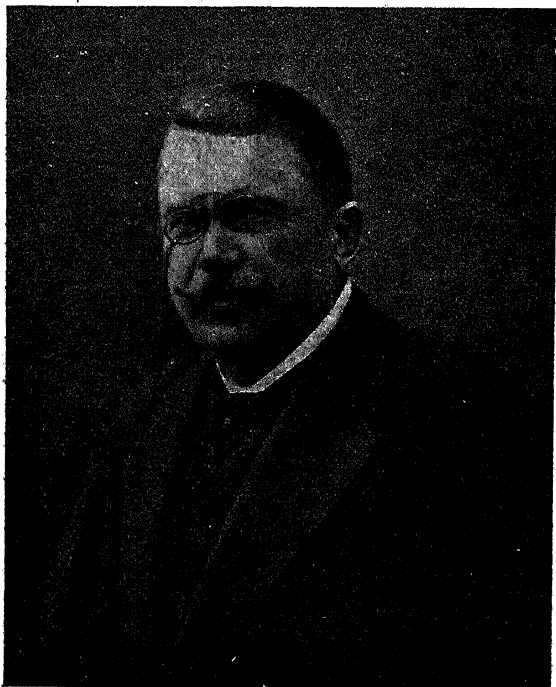
Від 29 червня 1906 до 2 листопада 1906 був головою **Др. Евген Олесницький** (4 місяці). Протягом цілого 1906 р. йшла в краю завзята боротьба за виборчу реформу до

Читальня „Просвіти“ у Вест Форт-Гілліам у Канаді.

австрійського парламенту. Відбувалися масові віча, які привали до себе увагу всього українського інтелігентного загалу. Тодішні керманічі „Просвіти“ — Ю. Романчук і др. К. Левицький, що стояли на чолі Т-ва, мусіли віддатися виключно політичній роботі, отже треба було їх звільнити з обовязку займатися „Просвітою“ та заступити новими людьми. А що „Просвіта“ тоді повним розгоном працювала над економічним дивігненням селянства, то треба було підшукати такого чоловіка на голову, який давав би запоруку,

що поведе Т-во якраз цею дорогою. Такого чоловіка бачили тоді просвітні діячі в довголітньому голові філії „Просвіти“ в Стрию й у просвітньо-економічній організації Стрийщини, Др. Євгені Олесницькому, що від 1905 р. був головою українського посольського клубу в галицькій соймі. Тому Загальний збір Товариства, що відбувся дня 29 червня 1906 р., вибрав д-ра Е. Олесницького шестим головою „Просвіти“, хоч він від цього випрошувався.

Д-р Євген Олесницький.

Та др. Е. Олесницький не міг віддати своїх сил „Просвіти“, хоч працював у ній уже від часу своїх університетських студій. Праця в соймі, справи стрийських товариств, адвокатська канцелярія так обтяжували його, що проводити в Головному Т-ві „Просвіта“ не мав ані часу, ані сили. Тому зрікся головства зараз по повідомленню про вибір, навіть телеграфічно, і вже на першому засіданні нововибраного Головного Виділу 13 липня 1906 р. прийнято його резигнацію до відома, а провід у Т-ві віддано аж до найближчого Надзвичайного збору містоголові, проф. др. Ол. Колессі. Для вибору нового голови Тов-а скликав Гол. Виділ вже на 2 листопада 1906 р. Надзвичайний загальний збір Т-ва, на якому

семим головою „Просвіти“ вибрано довголітнього й почесного члена Головного Виділу, гімн. професора Петра Огоновського.

7.

Від 2 листопада 1906 до 1 листопада 1910 р. був головою Т-ва „Просвіта“ **Петро Огоновський** (4 роки).

В часі боротьби за виборчу реформу до австрійського парламенту й виборчої агітації, хоч як вони розбурхали нарід, та політично його освідомили, на просвітньому полі наступив у краю застій.

Ціла акція, каже Звіт Т-ва за рр. 1906—7, була звернена на здобуття політичних прав і на просвітньо-економічну працю лишилося небагато часу, тимбільше, що ті самі свідомі одиниці, які вели провід у просвітній роботі, мусіли вести провід і в політичній боротьбі. Майже всі філії у своїх звітах зазначають виразно, що з причини політичної акції не могли розвинути просвітньої роботи. Що більше, в економічній ділянці читалень „Просвіти“ наступила дезорганізація, що некорисно відбивалася на просвітній діяльності Товариства.

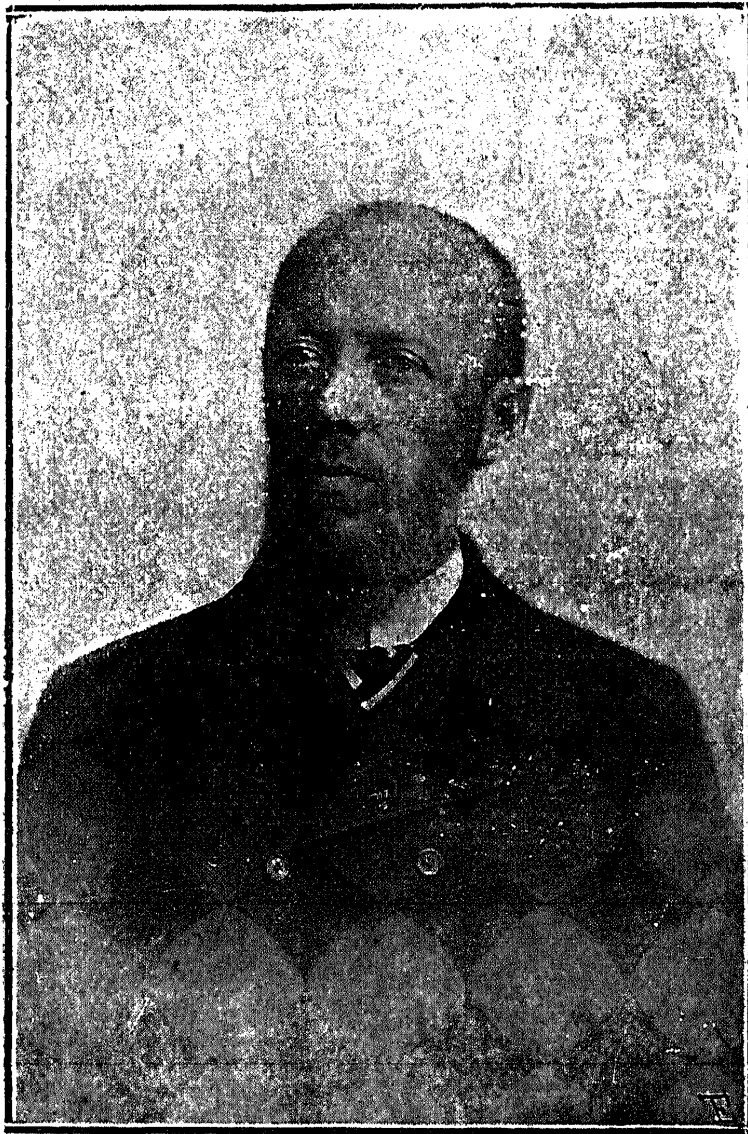
Тому вибір на голову „Просвіти“ такого спокійного чоловіка як Петро Огоновський, що стояв збоку від політики, був дуже щасливий для освітньої справи в краю.

За головування П. Огоновського в „Просвіті“ йде спокійна, але плянова робота в ділянці організаційній, просвітній та економічній.

Вже за попереднього голови поставив був Головний Виділ собі за ціль покрити край такою сіткою читалень, щоби не було жадної громади без читальні „Просвіти“, а де були читальні русофільського „Общества ім. Михайла Качковського“, старатися перетягати членів тих читалень до читалень „Просвіти“. Рішено навіть розпочати наступ на „Кулка рольніче“, що повставали по наших селах, щоби охоронити нарід від баламуцтва. І справді розпочав Гол. Виділ наступ на два фронти, головно проти русофільського руху. Щоби просвітній рух на селі не залежав тільки від одного керманича, звичайно священника, з якого відходом ставала й праця в читальні, Гол. Виділ рішив поглибити просвітню працю вихованням при кожній читальні, у кожному селі, кілька найкращих селянських одиниць, які моглиб перебрати провід у читальнях, та цим способом охоронити просвітне життя від потрясень, а працю від плиткости й односторонности. І був це єдино правильний шлях, а речниками того напряду на Гол. Виділі були молодий секретар і директор канцелярії проф. др. Іван Брик, референт філій на Гол. Виділі, о. проф. Теодосій Лежогубський і др. Євген Озаркевич.

Для переведення цього пляну в життя Головний Виділ покликав окрему Просвітньо-організаційну комісію, куди входили попри кількох членів Головного Виділу, ще й фахівці й люди доброї волі зпоза Виділу. Комісія ця, під проводом о. Т. Лежогубського, займалася не лиш ідейним та організаційним проводом в освітньо-організаційній праці, але поділила край на поодинокі райони, віддаючи їх окремим членам комісії як опікунам. Навязала вона переписку й осо-

Петро Огоновський.

бисті звязки не лише з філіями й з читальнями, але й з поодинокими членами Тов-а й увійшла таким чином у дуже тісний звязок із краєм. Знала вона майже всі потреби краю й старалася приходити з радою й поміччю скрізь, де цього було треба. І от політична передвиборча агітація принесла „Просвіті“ під цим оглядом велику користь: на низах у громадянській праці виринули нові люди, яких перше ніхто не знав, а з якими тепер навязав звязки Головний Виділ, щоби втягнути їх до освітньої праці. Тепер комісія розпочала вести жвавішу акцію в напрямі засновування й ведення

курсів для неграмотних, яким від початку існування Товариства „Просвіта“ якось не щастило. Веденням курсів для неграмотних займалася „Просвіта“ не лише по читальнях на селах та по містечках, але й по інших установах і товариствах, як от у товаристві ремісничої молоді, в т-ві слуг, а навіть серед неграмотних вояків армії в краю і поза границями Галичини, де було багато галицьких полків.

У тому часі підносить „Просвіта“ крім клича бойкоту алкоголю, що вже мав у „Просвіті“ свою довгу історію, ще від книжечки о. Ст. Качали „Що нас губить?“ з 1869 р., новий клич — бойкоту тютюну.

Для ведення економічної діяльності покликав Головний Виділ також окрему комісію фахівців, так звану Господарсько-промислому комісію, головою якої був проф. господарства при державній учительській семінарії д-р Михайло Коцюба. Комісія розпочала працю від плянної організації тих господарсько-промислових ділянок, які в нас уже були, вимагали тільки кращої розбудови, як от справа дрібного кредиту, крамарства й центральної торговельної організації, молочарства, дахівкарства та домашнього промислу: як ткацтва, кушнірства, тощо.

На ведення цієї корисної праці діставала „Просвіта“ допомоги з краєвих фондів, головню на цілі рільництва й садівництва, на основі ухвал сойму, предкладаючи йому звіт із своєї діяльності. І чим більшою економічною працею виказувався Гол. Виділ „Просвіти“, тим більша була допомога. Першу таку допомогу на економічні цілі в сумі 4.000 кор., одержала „Просвіта“ в 1904 р. В 1905 і 1906 рр. вже по 5.000 кор., а в 1907 і 1908 рр. ця допомога підскочила на 15.000 кор. річно, в 1909 р. на 20.000 кор., а в 1910 р. на 25.000 кор. річно.

Крім того в 1907 і 1908 рр. завдяки заходам укр. парламентарного клубу дістала „Просвіта“ на економічну діяльність по 15.000 кор. з міністерства рільництва. Цю незвичайно живу економічну діяльність вів Гол. Виділ у порозумінні й співдіяльності з українськими економічними установами: „Сільським Господарем“, „Народньою Торговлею“, „Дністром“ та „Краєвим Союзом Кредитовим“.

З причини цієї видатної економічної діяльності „Просвіти“ покликали відпоручника Т-ва до рільничої комісії при Краєвому Виділі і до Найвищої рільничої ради при міністерстві рільництва у Відні.

Рівнож і видавнича діяльність „Просвіти“ в тому часі поплила ширшим руслом, і щодо кількості видань і щодо глибини та популярности змісту видаваних книжечок. Видавнича комісія стояла початково під проводом місто-

голови проф. д-ра Ол. Колесси, а коли він, ставши послом до парламенту, не міг як слід займатися просвітніми справами й уступив із Виділу, то провід комісії перебрав новий містоголова д-р Евген Озаркевич.

ЧЛЕНИ ГОЛОВНОГО ВИДІЛУ „ПРОСВІТИ“ 3 рр. 1908—1909.
Сидять від лівої сторони: Василь Білецький, д-р Евген Озаркевич заст. голови, Петро Огоновський голова, д-р Кость Левицький, о. Теодозій Лежогубський, д-р Іван Брик, секретар. Стоять: Остап Левицький, Грнць Зацерковний, д-р Михайло Коцюба, д-р Степан Томащівський, Ярослав Колтунюк, д-р Альфред Говикович, Юліян Мудрак, д-р Володимир Бачинський.

Комісія дбала передовсім про видавання членських книжечок, — між ними й календаря, зміст яких старалася по змозі уліпшити, зробити цікавішим і різноманітнішим.

Між членами „Просвіти“ були великі різниці, — читаємо в звіті Т-ва за 1907. р., щодо освіти й знання, тож почали вони ставити до видавництва „Просвіти“ нові й різнородні вимоги. Не був глухим на ці домагання Головний Виділ, бож улпшення його видань лежить не лише в інтересі членів, але й самого Головного Виділу. Цеж ясне, коли книжечки більше припадатимуть до вподоби членів, то „Просвіта“ тим легше ширитиме між народом знання, а рівночасно зможе здобувати нових членів.

З огляду на різнородні ступні духового розвитку читачів Видавнича комісія, читаємо далі в цьому звіті, поділила видання „Просвіти“ на дві головні категорії: одні, приспособлені для найменше просвічених селян, розсила-ла даром загалові членів, а другі, призначені для більше просвічених кругів нашого громадянства, освоєних уже з популярними книжками й часописами, йшли на продаж. Тоді „Просвіта“ покликала також окремого платного редактора своїх видань, яким став співредактор „Діла“ Ярослав Весоловський. А щоб заохотити й призвичаїти широкий загал до читання поважніших творів, впроваджено видавання творів українських клясиків у серії „Руська Письменність“, яку започаткував ще в 1904 р. Юл. Романчук та сам вів і далі редакцію цього видавництва.

Тоді також відновила „Просвіта“ неполітичний популярно-науковий часопис під традиційним наголовком „Письмо з Просвіти“, спершу (в 1907 р.) як місячник, далі (від 1908 р.), як двотижневик, а вкінці (від 1909 р.), як свій просвітньо-організаційний орган.

Окремо видавала книжки економічного змісту, з яких на особлившу увагу заслугоує знаменитий „Взрцєвий Господар“, що знайшов широкий покуп і признання серед народу.

В часі головування Петра Огоновського припав 40-літній ювілей існування „Просвіти“, який дуже врочисто відсвятковано 8 грудня 1908 р. Можна сміло сказати, що ще ніколи не було такого руху по філіях і читальнях, як у грудні 1908 р. і в січні 1909 р. Майже в усіх повітових містах Східньої Галичини (крім трьох) відбулися „Свята Просвіти“, а при них просвітньо-економічні віча з виставами та вильосовуванням господарсько-рільничого знаряддя. На всі ці обходи вислав Головний Виділ своїх відпоручників із відповідними рефератами. Філії подбали вже за те, щоб у їх районах і читальнях відсвятковано „Свято Просвіти“, і ці свята по деяких селах випали дуже величаво. Та найвеличавіше випало „Свято Просвіти“ у Львові, уладжене заходом філії „Просвіти“ ім. М. Шашкевича при співучасті всіх культурних укр. товариств і львівських читалень, з академією, на якій

Курс для неграмотних при 24 полку піхоти у Відні 1909 р.У середині п. С. Маґаляс, за якого ініціативою і проводом курс ведено.

виголосив повний глибокого історично-освітнього змісту реферат д-р Е. Озаркевич, і концертом, на якому виголосив гарну промову о. Лежогубський.

Тоді видав Головний Виділ поклик до громадянства, щоб із нагоди 40-літнього ювілею перевести збірку на „Дар Просвіті“. І справді зібрано на почесний „Дар Просвіті“ 8.315.90 корон.

Цю важну хвилю ювілею використав Головний Виділ не тільки для скріплення дотеперішньої просвітньої організації, але й її поширення та спопуляризованя ідей і значіння „Просвіти“ в найширших народніх масах та найдальших закутинах краю.

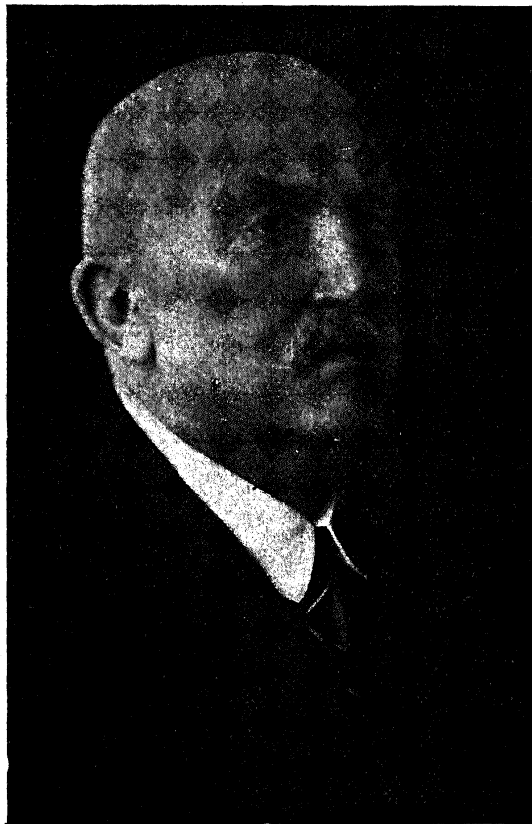
Задля цього видано членську книжечку „Історію Т-ва „Просвіта“, яку написав ред. „Діла“ Михайло Лозинський, та присвячено ювілеєві два числа „Письма з Просвіти“.

Головний Виділ бажав використати ювілей „Просвіти“ ще й в іншому напрямі. Він бажав зробити свято „Просвіти“ пам'ятним у життю цілої Соборної України, бажав зробити рахунок із цілого нашого дотеперішнього культурного добробуту на полі освітньому й економічному та покласти тривкі основи до якнайширшої й найглибшої, плянної й систематичної просвітньо-економічної роботи на будуче. Задля цього скликав він до Львова перший всеукраїнський просвітньо-економічний конгрес. Конгрес почався святочним засіданням дня 1 лютого 1909 р. при численній участі галичан та делегатів із російської і буковинської України. Реферати й наради велися в п'ятих секціях: 1) секції просвітньо-організаційній, 2) секції гігієнічно-гуманітарній, 3) секції рільничо-економічній, 4) секції пасічничій, 5) секції кооперативно-економічній. Конгрес закінчився спільним святочним засіданням 2 лютого 1909 р. Виголошені на конгресі реферати й прийняті резолюції видали „Просвіта“ окремою „Пропамятною Конгресовою Книгою“ під редакцією секретарів конгресу д-ра Івана Брика й д-ра Михайла Коцюби, що загалом займалися зорганізованням та переведенням конгресу.

З інших справ, в яких „Просвіта“ брала участь за головування Петра Огоновського, слід згадати такі. Щоб навязати загублені звязки з земляками на Закарпатті та помогти пробудитися серед них українській свідомості, галицькі громадянські круги вислали на „Угорську Русь“ добре зорганізований академічний хор, під проводом славнозвісного тепер оперового співака, Модеста Менцінського та нинішнього дир. „Народної Торговлі“ Миколи Заячківського, щоб улаштував по містах і містечках Закарпаття концерти українських пісень. Цей хор спомогла фінансово й „Просвіта“, а крім цього поручила йому ще й іншу місію: дала кожному учасникові хору популярні книжечки свого видання, щоби на

місях роздавали їх даром між тамошню інтелігенцію, селян, а головно між молодших. Це розумне й жертвенне діло „Просвіти“ мало й має немалі наслідки. Завдяки книжечкам „Просвіти“, які з гордістю показують наші брати ще й нині, засівалася й росла українська свідомість

В 1908 р. відсвяткувала „Просвіта“ разом із Науковим Товариством ім. Шевченка й цілою галицько-українською суспільністю свято присвячене пам'яті проф. кий-

Д-р Михайло Коцюба.

ського університету, почесного члена „Просвіти“, Володимира Антоновича, піонера українського національного відродження в Росії, відомого речника повороту спольщеної української шляхти до віри й народности своїх прадідів.

В 1909 р. взяла „Просвіта“ участь у празнику т-ва „Зоря“ у Львові, яке відсвяткувало 20 травня свій 25-літній ювілей. Крім цього брала тоді „Просвіта“ участь через свого відпоручника в 50-літнім ювілею т-ва „Бесіда“, з котрим у своїх початках ділила долю й недолю — спільного навіть

комірного, а тепер приміщала „Бесіду“ вже в своїй камениці, на I пов. В 1909 р. взяла „Просвіта“ участь своїми експонатами в українській хліборобській виставі в Стрию, організованій головно стрийською філією „Просвіти“. На цій виставі заняла „Просвіта“ найкраще місце, де виставила всі свої видавництва, графікони зросту членів, читалень і філій „Просвіти“, мапу просвітньої організації в Галичині, тощо. За це відзначено „Просвіту“ золотою медалею й дипломом.

З початком 1910 р. взяли участь українці у Міжнародному кооперативному конгресі, що відбувся у Гамбурзі. Тут, уперше зійшлися відпоручники галицьких кооператив із відпоручниками з російської України. Т-во „Просвіта“ у Львові заступали на цьому конгресі інспектор рільництва при „Просвіті“ Сидір Кузик та інспектор і люстратор крамниць при читальнях „Просвіти“ Ярослав Литвинович.

Також і у внутрішньому діловодстві та урядуванню переведено реорганізацію, а головно зреформовано канцелярію Т-ва. Зріст та велика різнородність праці в „Просвіті“, жива переписка з краєм і за границею, вимагали реформи канцелярії і то за найновішою системою. Особливо після ювілейних обходів з нагоди 40-ліття Т-ва, наявно показала ця потреба, коли число впливів незвичайно зросло; напр. у 1907 р. вплинуло до канцелярії 13.756 чисел, у 1908 р. 16.387 чисел, а в 1909 р. вже 19.589 чисел і т. д. Після кількох фахових анкет уведено нову систему діловодства. Незабаром уступив внаслідок старости довголітній, ідейний і вельми-заслужений начальник канцелярії „Просвіти“ Андрій Скородинський, а на його місце приймив Головний Виділ на основі конкурсу члена Гол. Виділу й референта бібліотеки, студента філософії Антона Гапяка. Його насамперед вислав Головний Виділ своїм коштом на студії до інших подібних слов'янських освітніх товариств, — польських, чеських, словінських і хорватських. На підставі здобутого знання та при помочі членів Гол. Виділу д-ра Вол. Бачинського та д-ра Ів. Брика увів він новий поділ канцелярії й діловодства, який майже без змін удержався й донині.

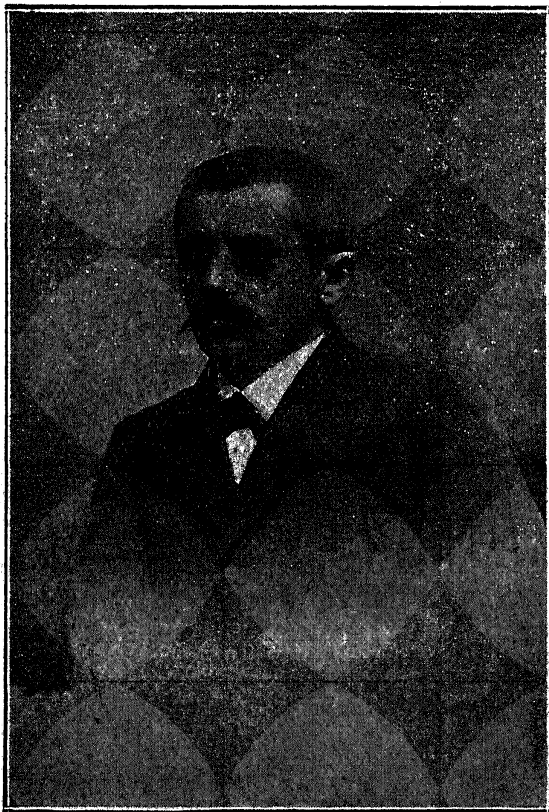
Розгін праці в Т-ві за головства Петра Огоновського показав, що рамці статуту „Просвіти“ вже за тісні і що зходить потреба його зміни. Загальний збір 8 червня 1908 р. ухвалив цю зміну статуту підготувати. Ця праця тривала повних 4 роки.

В цьому часі дійшла „Просвіта“ і до більшого маєтку — земельної посілості. А саме Т-во купило на дуже корисних умовах від митрополита Андрія Шептицького в селі Милованню, товмацького повіту, посілість 24 га 40 а землі разом із одноповерховим домом та господарськими будинками, яку Гол. Виділ призначив на рільничу школу й садівниче

заведення, а в 1909 р. власник маєтку Угерці Винявські, рудецького пов., Михайло Малецький, умираючи, записав Т-ву цілу свою посілість 354¹/₂ моргів поля й лісу з двором і будинками.

Ця широка праця була понад сили такого слабого здоров'ям чоловіка, як Петро Огоновський. Тому з кінцем 1910р.

Андрій Скородинський.

він уступив із головства. Загальний збір, прийнявши з мусу його резигнацію, склав йому за тяжку, безкорисну працю сердечну подяку й вибрав далі до Головного Виділу. В салі засідань Виділу завішено портрет П. Огоновського роботи Івана Труша.

8.

Від 1 листопада 1910 р. до 1 березня 1922 р. головою „Просвіти“ був Іван Кивелюк (11 літ і 4 місяці).

Загальний збір, що відбувся 1. XI. 1910 р. вибрав осьмим головою „Просвіти“ свого довголітнього діяльного члена, заслуженого члена виділу філії „Просвіти“ в Копичинцях, судового радника Івана Кивелюка, який — ставши соймовим

послом та з рамени українського соймового клубу членом Краєвого Виділу — перенісся з Копичинець до Львова. Був це чоловік у силі віку, непохитного характеру, надзвичайно працюючий і енергійний. А „Просвіту“ любив більш ніж усі інші інституції, тому й увесь свій вільний час віддавав праці для неї.

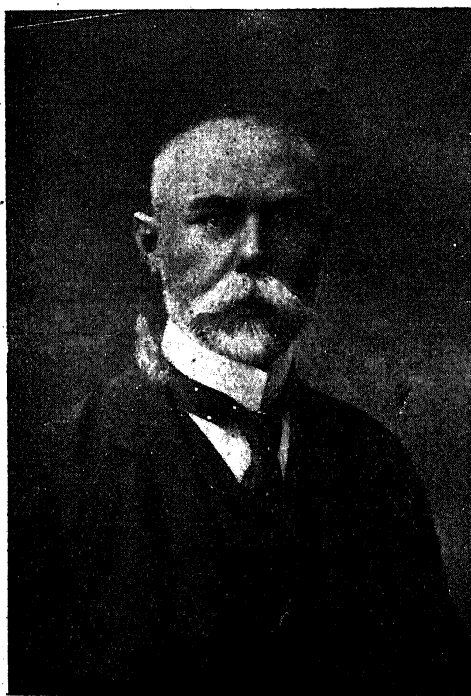
За головування Кивелюка дійшла „Просвіта“ до найвищого розвитку, але перейшла й надзвичайно тяжкі та катастрофальні роки занепаду й розбиття внаслідок воєнних подій. Та ці удари її не зломали.

Для справнішого ведення своєї праці та її поглиблення Головний Виділ працював у тому часі при помочі автономних комісій, поділивши всю свою діяльність на сім відділів — неначе департаментів. Кожний відділ вів свою працю окремо, а на Гол. Виділі реферував про неї через свого представника. Були се такі відділи: I. Просвітньо-організаційний: а) внутрішній для комісій і підкомісій, б) назовні для філій і читалень; II. Видавничий; III. Економічно-промисловий; IV. Бібліотечний; V. Касовий; VI. Стипендійні фонди; VII. Кураторії шкіл „Просвіти“. Для себе задержав Головний Виділ основну керму, апробату, справи загального характеру та адміністраційно-персональні. Отже урядування й ведення праці в Матірньому Товаристві наладжано на зразок великих центральних краєвих установ, як у Краєвм Виділі, або в яким міністерстві. Бо й справді „Просвіта“ зробилася тоді для галицьких українців своєрідним „міністерством просвіти“, або, як у Львові говорили, „українським магістратом“.

Просвітньо-організаційний відділ працював при помочі кількох комісій, а саме: 1) комісії для оживлення філій „Просвіти“, 2) комісії для організування читалень, 3) приєднування членів, 4) кольпортажі книжок, 5) для справ Лемківщини, 6) для зносин із земляками поза Галичиною, 7) для зносин із слов'янськими просвітніми товариствами, 8) для курсів вищої освіти, 9) для ведення курсів для неграмотних, 10) для аматорських театральних гуртків, 11) комісія артистична для ширення мистецької культури серед найширших кругів населення через підбір і видавання добірних образів до ілюстрацій книжок, через плекання народного мистецтва, як вишивок, герданів, гуцульських різьб і т. п. Крім цього були ще принагідні комісії, як от ювілейні комітети національних свят, які „Просвіта“ ініціювала в цілому краю й переводила їх до спілки з іншими українськими товариствами, як напр. свято Шашкевича, Шевченка, тощо.

Філій мала „Просвіта“ з кінцем 1913 р. вже 77. Їх усі за час проведу Ів. Кивелюка злюстрували окремі люстратори. На основі письменних і устних помічень люстраторів про-

світньо-організаційна комісія випрацювала програму праці для філій та правильник для філіяльних відділів, які мали поступенно переняти на себе обов'язок вести всі агенди Головного Виділу у своєму районі. Рівночасно при звичаювано читальні та поодиноких членів до того, щоб у всіх просвітніх справах зверталися до своїх філій, а тільки у важніших через філію до Головного Виділу. Ходило саме про те, щоби відтяжити Головний Виділ від дрібних і менше важних справ, канцелярію від кошовної переписки, філії змусити до живішої праці, а читальні тісніше звязати з їх повітовими

Іван Кивелюк.

осередками. Внаслідок цього філії стали живим посереднім звеном між централею у Львові й читальнями в краю. І коли читаємо звіти філій з цього часу, то бачимо, що там ішла сильна, плянова та ріжноманітна праця, при великому зусиллю місцевих діячів. Що правда, більше було там праці організаційної й маніфестаційної, а менше освітньої і виховної.

Читалень було за головування Ів. Кивелюка в 1913 р. 2.649. Життя в них було різне. Переважало одначе життя касиново-товариське, яке мало згуртувати при читальні як найбільше членів. Тому Головний Виділ і комісія закликали і філії і читальні до змістової освітньо-виховної праці.

Читальні дуже часто заснічувалися, бо не мали власних домівок. Здебільшого приміщувалися то в громадських, то в церковних домах, або й у комирнім. Тож Головний Виділ змагав до того, щоби читальні будували власні доми, помагав їм кредитом, а навіть відкрив при централі у Львові окремий фонд будови читальняних домів із почесного „Дару Просвіти“, який від 1908 р. складано що року 8 грудня, в річницю оснування товариства. Та очевидно фонд цей не міг заспокоїти усіх потреб. А щоб нові читальняні доми і своїм виглядом були гарні, освітня комісія при Гол. Виділі виробила навіть плян будови читальняних домів та розіслала його по всіх філіях і читальнях. Щоби читальняне життя плило правильним руслом, покладено на філії обовязок скликати анкети-наради всіх голов читалень із свго району, та обговорювати з ними, як вести працю читальні протягом цілого року — зважаючи при тім на місцеві обставини та загально-українські справи, свята й річниці. Задля цього освітня комісія уложила календар-термінар праці по читальнях. Звернено також пильну увагу на аматорські театральні гуртки, пороблено старання зорганізувати їх у „Союз аматорських гуртків „Просвіти“, щоби пізніше створити окреме товариство та особлившу увагу звернено на хори й орхестри по читальнях, втягаючи до них передусім молодіж.

Слід згадати ще, що Головний Виділ виступив тоді з закликом організувати по читальнях бібліотеки. Бібліотечна справа не була як слід поставлена. Читальні часто-густо мали стільки книжок, скільки „Просвіта“ їм прислала місячних членських книжечок. Щоби тому зарадити, покладено на філії обовязок заохочувати читальні засновувати окремі бібліотеки. Головний Виділ давав засновок бібліотекам, посилаючи даром книжки бідним читальням та всім нововідкритим. Особливо щедрим-був Гол. Виділ, коли ходило про читальні на Лемківщині, або на наших західніх окраїнах між Лежайськом та Ряшевом, де мимо сильного напору чужого елемента, не згасло ще почування окремої народности та велике привязання до свого обряду.

Для цих окраїнних українців ведено в тамошніх читальнях „Просвіти“ окремі курси української мови й письма, а Головний Виділ видав навіть по українськи польською азбукою молитовник та маленький „Кобзар“ Шевченка.

Дві філії здобулися в тому часі з власного почину на новину у своїй окрузі та спонукали й Головний Виділ прийняти ту новину та її поширяти. А саме, філії „Просвіти“ в Коломиї і в Станиславові ввели в своїх округах мандрівні бібліотеки у дібраних кількох комплетах.

„Просвіта“ видавала тоді крім членських книжок ще й всякі корисні популярні книжечки з гігієни, господарства

та інші практичні. Друковано їх у більшому числі примірників і не розсилано членам даром. Щоби книжка дійшла до рук читача, старався Головний Виділ відкрити свою власну книгарню, але не дістав на це концесії у львівським магістраті, бо, мовляв, „вже й так багато книгарень у Львові“. „Просвіті“ дозволено продавати лише свої видавництва у власному льокалі. Тож Головний Виділ увійшов у звязки з книгарнями

Читальняна орхестра в Лисиничах під пам'ятником Т. Шевченка.

в різних місцевостях у краю. В 1912 р. 45 книгарень брало видання Т-ва. „Просвіта“ бажала мати і своїх кольпортерів, що їздилиб по селах з книжками. На жаль, на внесене в цій справі прохання намісництво відповіло відмовно. Тоді Товариство звернулося до деяких крамарів, що їздять по празниках і відпустах з сонниками і співаниками, та ріжними девоціоналіями, щоби вони брали в розпродаж видання „Просвіти“. Деякі справді брали в комісову розпродаж просвітянські книжечки і в той спосіб поширювали друковане українське слово.

Крім книжки важним чинником у просвітній праці є виклади й відчити. На це вже віддавна звертала „Просвіта“ пильну увагу, а тепер завдяки ініціятиві молодого редактора

видавництв „Просвіти“ Юл. Балицького введено при викладах в ужиття скіоптикони (чарівні лампи), що перший робив учитель Мих. Таранько в Калушині. А щоби філіям і читальням улегшити набування скіоптиконів для своїх потреб, увійшла канцелярія Т-ва в порозуміння з закордонними фірмами й дала змогу філіям і читальням набувати скіоптикони на дуже догідних умовах. Рівнож постаралася освітня комісія про виготовання діяпозитивів із української історії і літератури та висилала їх за дуже низькою оплатою читальням і філіям.

Крім звичайних викладів із скіоптиконами Гол. Виділ zorganizував у Львові при допомозі осібної комісії „Курси вищої освіти“, в роді народнього університету. Відкриття курсів, на які зголосилося 28 кандидатів і 3 госпітантів, відбулося 20 січня 1913 р. Виклади поділено на вісім груп, а саме: 1. Українська мова й література, 2. історія, 3. географія й природознавство, 4. правнича група, 5. народне господарство, 6. гігієна, 7. організаційна група і 8. технічна. Крім цього в годинах вільних від викладів учасники звідували українські інституції, львівські музеї й бібліотеки, друкарні, церкви, тощо.

Справа курсів навчання неписьменних рушила також з мертвої точки. Найенергійнішу працю у цій ділянці розвинула тернопільська філія „Просвіти“, далі чортківська, дрогобицька, збаразька, і товмацька. Але найкраще таки йшла робота на таких курсах у Львові, ведених при міській школі ім. М. Шашкевича та у львівських читальнях „Просвіти“.

„Просвіта“ помагала теж землякам і поза Галичиною. Засновано читальні „Просвіти“ серед українських осадників у хорватському Банаті у Бачці, далі у Прняворі в Боснії й інших місцевостях, які перебрав під свою опіку греко-катол. генеральний вікаріят. Пробувала „Просвіта“ захопити під свій вплив також і Закарпатську Україну, що ниділа під Мадярщиною; скликала навіть у цій справі до Львова окрему анкету знавців відносин, знайшлися вже навіть були по тамтому боці охочі люди, але через мадярський режим годі було довести цю справу до кінця.

Зате дуже гарно налаштувалася просвітня організація в Америці, головно у Злучених Державах Північної Америки, завдяки деяким інтелігентним емігрантам, а передовсім завдяки покійному др. В. Сіменовичеві, що як голова тамошньої просвітньої комісії увів у життя і там освітні товариства — на зразок львівської „Просвіти“.

Живо піддержувала „Просвіта“ в тому часі свої звязки із освітніми організаціями інших народів, а з чеськими й словінськими стояла навіть у тісніших зносинах.

Крім цього, щоб познайомити Європу з діяльністю „Просвіти“, навязала переписку з бюро міжнароднього конгресу виховання у Брюсселі в Бельгії.

Видавничу діяльність провадив Головний Виділ при допомозі Видавничої комісії. Постійним редактором був

Члени чит. „Просвіти“ у Лежайську з 1912 р.

тоді Юліян Балицький. „Просвіта“ видавала для членів членські місячні книжечки й календар, який друквано в 30.000 примірників. Крім цього видавано й далі „Письмо з Просвіти“ — як освітній місячник. Для масового ширення видавало Т-во дрібненькі „Просвітні Листки“, для бібліотек „Руську письменність“, якої появилoся тоді вже 18 томів, дуже добірно „Господарську бібліотеку“ та інші популярно-наукові видавництва, як от співаники, порадики, тощо.

В економічній ділянці „Просвіти“ підчас головування І. Кивелюка наступила зміна. Давніше Т-во „Просвіта“ через свою Господарсько-промислову комісію займалося в першій мірі справами чисто рільничими, поширювало господарське знання живим і друкованим словом та улаштовувало досвідні поля для піднесення господарської культури в краю. Комісія займалася й молочарством, садівництвом, плеканням винниць, годівлею дробу, кріликів, доставою господарського знаряддя, насіння, тощо, бо до того часу Економічна комісія Т-ва була в Галичині єдиним центральним органом, що міг сповняти це завдання. Та з хвилиною, коли в 1910 р. наступила реорганізація господарського товариства „Сільський Господар“ у Львові, і воно одержавши значні державні підмоги, розпочало всебічну й живу діяльність у ділянці сільського господарства, переважна частина завдань Економічної комісії „Просвіти“ перейшла на „Сільського Господаря“.

На основі порозуміння між тими товариствами розділено працю таким способом, що „Сільський Господар“ перебрав господарство практичне — як досвідні поля, доставку господарських річей, тощо, а при „Просвіті“ зісталася частина господарсько-навчальна — як господарське шкільництво, господарські курси, виклади, видавання господарських книжок, стипендії, тощо.

Звинення цієї практично-господарської ділянки відповіло теж і бажанню членів „Просвіти“ в краю, які відчували, як досі терпіла при тім чисто освітній діяльність. „Просвіта“ задержала при собі Господарсько-садівничу школу в Миліванню та Жіночу школу домашнього господарства в Угерцях Винявських.

Лишилися при „Просвіті“ й деякі торговельно-промислові справи, як організація крамниць, торговельне шкільництво і т. п. У зв'язку з цим відкрила „Просвіта“ в 1910 р. при допомозі інших українських центральних установ першу українську „Торговельну Школу“ у Львові.

Та навіть і ці торговельні справи перешкаждали „Просвіті“ в її освітній діяльності. Люстратор крамниць М. Грушкевич злюстрував усі крамниці при читальнях, описав їх кількість, оцінив їх стан і вартість праці та переконався, що стан читальняних крамниць невідрадний, що крамарі невиховані, що крамниці здебільша задовжені, а борги не звернені, що з того повстає в читальнях незгода, навіть судові процеси, та, що найсумніше, — багато читальняних крамниць піднаймлено приватним підприємцям, навіть людям ворожим „Просвіті“. Очевидно, що серед таких обставин підносилися голоси критики цієї частини діяльності „Просвіти“ й тому Гол.

Виділ змагав до того, щоби створити якусь централю, яка переняла б на себе всю торговельну й промислову діяльність „Просвіти“. Так зродилося „Краєве товариство господарських спілок“ у Львові. Але заки до того прийшло, Головний Виділ, щоби ратувати читальняні крамниці, виводив для них кредити у Краєвому Виділі. Крім цього виводив у Краєвому Виділі для читальняних крамниць право

Господарський курс у Милованню.

побирати сіль безпосередньо з державних салін, або повітових складів.

Касам, шпихлірам та іншим економічним підприємствам при читальнях „Просвіти“, Т-во не могло присвячувати належної уваги, бо замало було в нього до того працівників. В 1912 р. при читальнях „Просвіти“ було 339 позичкових кас, 121 шпихлірів та кілька дахівкарень. У 1912 р. почато організацію і збіжєвих спілок.

Заходом Економічної комісії взяла „Просвіта“ в 1911 р. участь у виставі в Одесі. В березні 1911 р. одеський відділ „Технічного товариства“ віднісся до Головного Виділу „Просвіти“ з запрошенням взяти участь в уладжуваній ним в Одесі фабрично-заводській, артистично-промисловій і сіль-

сько-господарській виставі, та запросити до участі у виставі інші галицько-українські товариства й приватні особи з Галичини й Буковини. Головний Виділ „Просвіти“ скликав 16 квітня анкету з відпоручників українських центральних товариств, на якій рішено взяти участь у виставі. Задля цього вибрано комітет, що й занявся організуванням першої офіційної участі галицьких українців у виставі на російській Україні, де „Просвіта“ заняла центральне місце.

Як передтим, так і тепер давала „Просвіта“ почин до ріжних ювілейних свят та обходів. І так, дня 26 лютого 1911 р. відсвяткувала галицька й буковинська Україна за покликом Гол. Виділу „Просвіти“ у Львові 50-літню річницю смерті Т. Шевченка. Слідом за ними пішли й українські кольонії далекої Америки, лиш на Україні, головно в її серці — в золотоверхому Києві, заборонила російська влада помянути Тараса „не злим — тихим словом“...

А в осени того самого 1911 р. відсвяткувала галицька Україна дуже урочисто століття уродин Маркіяна Шашкевича. При Гол. Виділі зорганізувався для цього окремий „Краєвий ширший комітет“ під проводом голови Просвітньо-організаційної комісії о. Т. Лежогубського, який перевів Маркіянове свято в днях 5., 6. і 7. листопада в родинному місці Маркіяна — Підлиссю та у Львові. Слідом за Львовом відсвяткували Маркіянові роковини всі філії „Просвіти“, майже всі читальні в краю, земляки на Буковині, в Боснії, Америці та й подекуди на російській Україні.

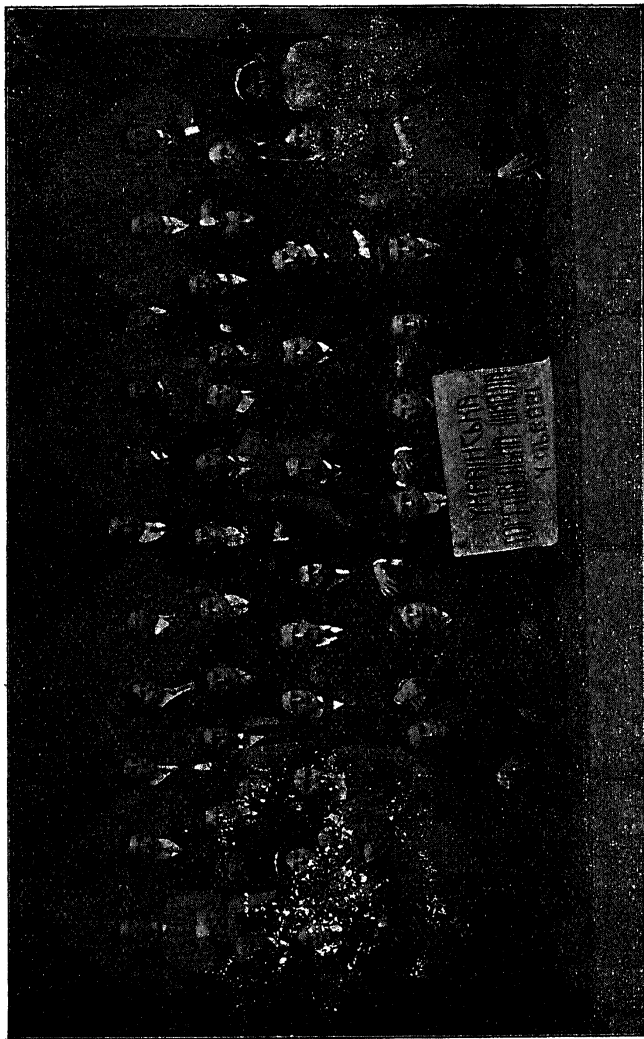
Заходом цього комітету вмуровано памяткові таблиці в церкві св. Юра і на мурі церкви Духовної Семінарії, уладжено маніфестаційний похід на могилу Маркіяна на Личаківському кладовищі, де митрополит Андрій Шептицький виголосив глибоку думками промову, в котрій між іншим сказав:

„...В українському патріотизмі Галичини — мало історичних традицій, мало державної політичної думки, але зате на цілій лінії визначне й характеристичне: елементарне стремління в народ. Всі маємо те розуміння, що люде наша сила, що праця для нього — наше завдання, що його добро — наша будучність... Нам днесь легко зрозуміти, що віддалятися від люду, це значить засуджувати себе на смерть“...

„Просвіта“ видала тоді памятковий, гарно ілюстрований альбом М. Шашкевича, книжечки д-ра І. Брика „Століття уродин Маркіяна Шашкевича“ та „З Маркіянових днів“, замовила портрет М. Шашкевича в артиста І. Труша, який і видано у відбитках, як переписні листки. Крім того видано шпильки до краваток із бронзи з погруддям Шашкевича,

масу звичайних блящаних відзнак для учасників, серію світляних образів Шашкевича та виеднано в міській раді м. Львова, що одну вулицю названо іменем М. Шашкевича. За Львовом пішов і цілий край.

В 1912 р. брала „Просвіта“ участь у 50-літнім ювілею „Української Бесіди“ у Львові. Взяла участь у виставі до-

Перші ученики торговельної школи „Просвіти“ у Львові з 1914. р.

машнього гуцульського промислу й мистецтва в Коломиї та вислала свого делегата на похорон свого почесного члена Миколи Лисенка на Україну.

В 1913 р. разом із Науковим Т-вом ім. Шевченка заініціювала „Просвіта“ ювілей 40-літньої письменницької праці Івана Франка, якого іменувала своїм почесним членом, а 13 грудня взяла через свого голову участь у передачі

митр. Андрієм Шептицьким заснованого ним „Національного Музею“ у Львові до вжитку української нації на руки окремої кураторії, до якої входить кожночасний голова „Просвіти“, та передала до цього музею цінні пам'ятки з свого архіву та музею.

В тім таки 1913 р. витала „Просвіта“ устами свого делегата відкриття українського „Музичного Інституту ім. М. Лисенка“ у Львові.

Щоб як слід відсвяткувати 100-літні роковини уродин безсмертного Тараса, скликала Просвітньо-організаційна комісія „Просвіти“ під проводом о. Т. Лежогубського нараду 25 відпоручників українських львівських установ, на якій вибрано для цього окремих Краєвий Комітет. Цей комітет закликав не лиш увесь край, але й усіх українців на цілому світі святкувати ті роковини. В краю розвела „Просвіта“ сильну агітацію у своїх філіях та читальнях. Рішено, що ювілей триватиме цілий 1914 рік та що протягом цього року всі філії й читальні мусять його відсвяткувати, а ті читальні й філії, що повстануть в 1914 р., мають носити назву: „філія, або читальня „Просвіти“ ім. Т. Шевченка“.

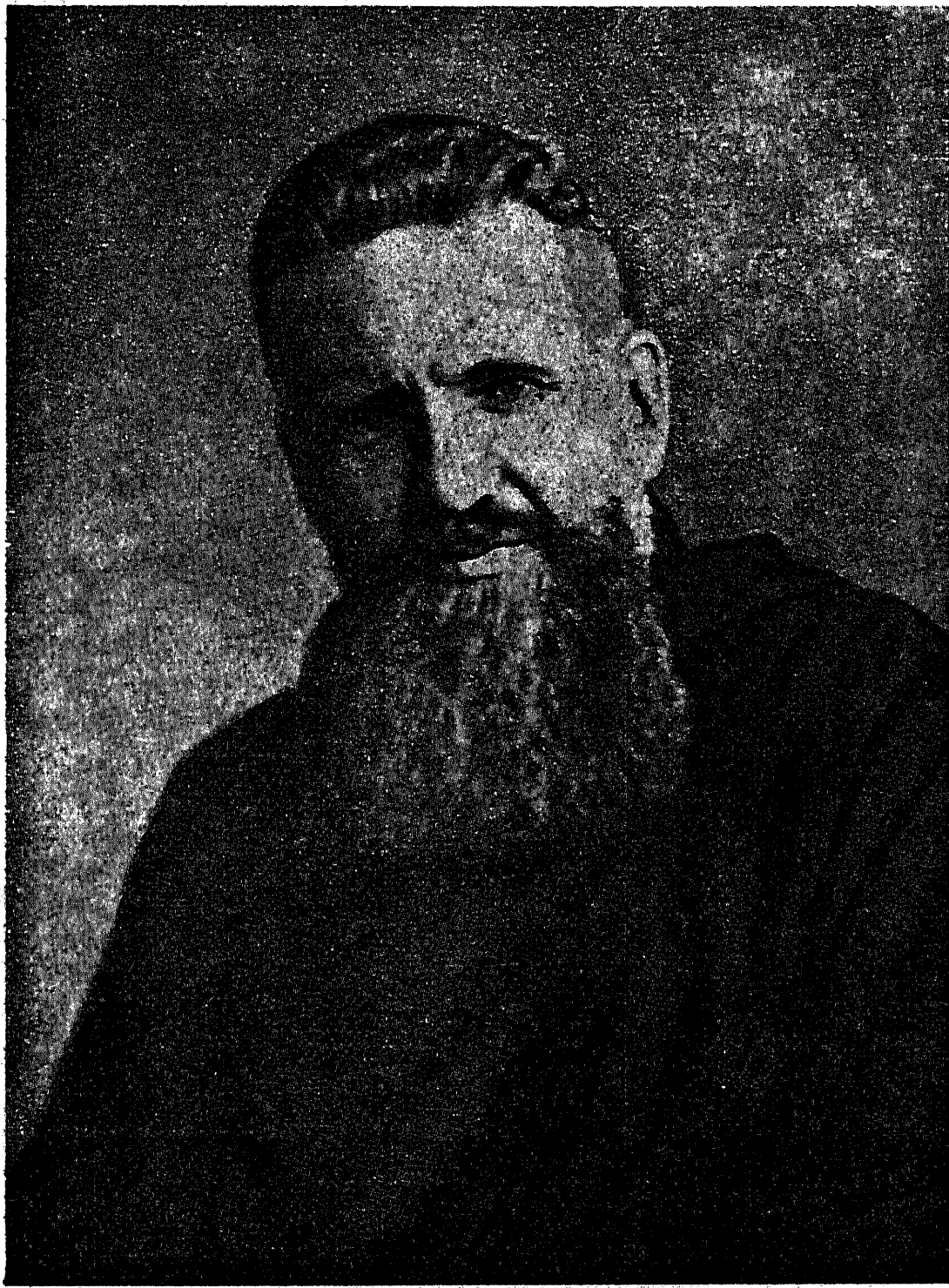
Щоб ті свята випали всюди гідно пам'яті Шевченка, вислала „Просвіта“ до всіх установ обіжники, взиваючи основувати повітові та місцеві ювілейні комітети. Щоб улегшити працю підготовлення концертів, зладив на просьбу „Просвіти“ „Музичний Інститут ім. Лисенка“ кілька зразкових концертних програм. Рішено, щоби при святкуванню Шевченкового ювілею одні читальні помагали другим, чи хорами чи прелегентами. Всі дома читалень, народніх установ і приватні мали бути всюди в дні свята прикрашені жовто-блакитними прапорами. Накликувано також сипати могили на честь Шевченка, садити дерева та ставляти йому пам'ятники. А щоб ці могили й пам'ятники мали гарний вигляд, інженери Недільський та Лушпінський зладили на просьбу комісії кілька відповідних проектів, які розіслано філіям.

У Львові відбувся святочний концерт 9 березня у найбільшій салі „Спортової Палати“ при Зеленій вулиці, де виголосив промову від т-ва „Просвіта“ д-р Е. Олесницький. На цей концерт приїхав із далекої чужини славнозвісний співак-тенор Олександр Мишуга, щоби своїм чудовим співом звеличати пам'ять великого генія України. А в той самий радісний день у Києві українці демонстрували проти заборони святкування роковин російською владою.

Зі святом Шевченкового обходу сполучив ювілейний комітет „Краєвий Шевченківський здвиг українських руханкових, пожарних і стрілецьких організацій“, який відбувся у Львові дня 28 червня з прилюдними вправами на великій площі „Сокола-батька“ при кількадес'ятитисячному здвизі на-

роду. Була це найвизначніша масова маніфестація, боево вже організованого в „Соколах“, „Січах“ та „Стрілецьких Курінях“ молодого галицького українського покоління.

Та невдовзі потім вибухла світова війна й російська армія заняла Львів. Російська влада припинила весь грома-

Митрополит Андрей Шептицький.

дянський і культурний український рух. Першою жертвою впала саме „Просвіта“ з своїми організаціями у Львові і в краю.

Російська начальна команда вважала кожную філію, кожную читальню „Просвіти“ огнищем „сепаратизму“, кузнею „австрофільства“, а членів „Просвіти“ найзавзятішими во-

рогами Росії. А що російська офензива пішла дуже скоро, то читальні не могли навіть одержати вказівок, що їм робити за воєнної окупації. Деякі читальні, знаючи настрої російського військового начальства, старалися хоч дещо заховати перед російською — не так армією, як пізнішою адміністрацією. Та це не багато допомогло, бо російська влада була докладно поучена й поінформована про все. Правда, було в російським війську чимало свідомих українців, які щиро відносилися до наших товариств, та не мали ні сили, ні спромоги припинити лиха. Хіба, що, коли нищено бібліотеки й розбирано добро читалень та філій „Просвіти“, забирали ці українці-салдати, а то й старшини, з собою книжки з бібліотек і таким способом видання „Просвіти“ доходили до рук російських салдатів-українців й очевидно також сповняли своє завдання.

„Просвіта“ була у Львові першим українським товариством, що „удостоїлося“ відвідин російської окупаційної влади. Губернатор, скоро лише приїхав до Львова, припинив діяльність „Просвіти“, а канцелярії й кімнати т-ва велів опечатати, полишаючи, правда, всі книги й акти на місці, мабуть сподіваючися, що колись пізніше розправиться з головним огнищем „мазепинства“ та „сепаратизму“. Москалі певні були перемоги й саме завдяки цій певності вратувалися книги т-ва, в яких міститься багатий матеріал про культурне відродження галицької України. Жертвою впали лише цінні папери „Просвіти“, переховувані в касі „Дністра“, та редактор видавництва т-ва Юліян Балицький, якого вивезено на Сибір, де він і згинув.

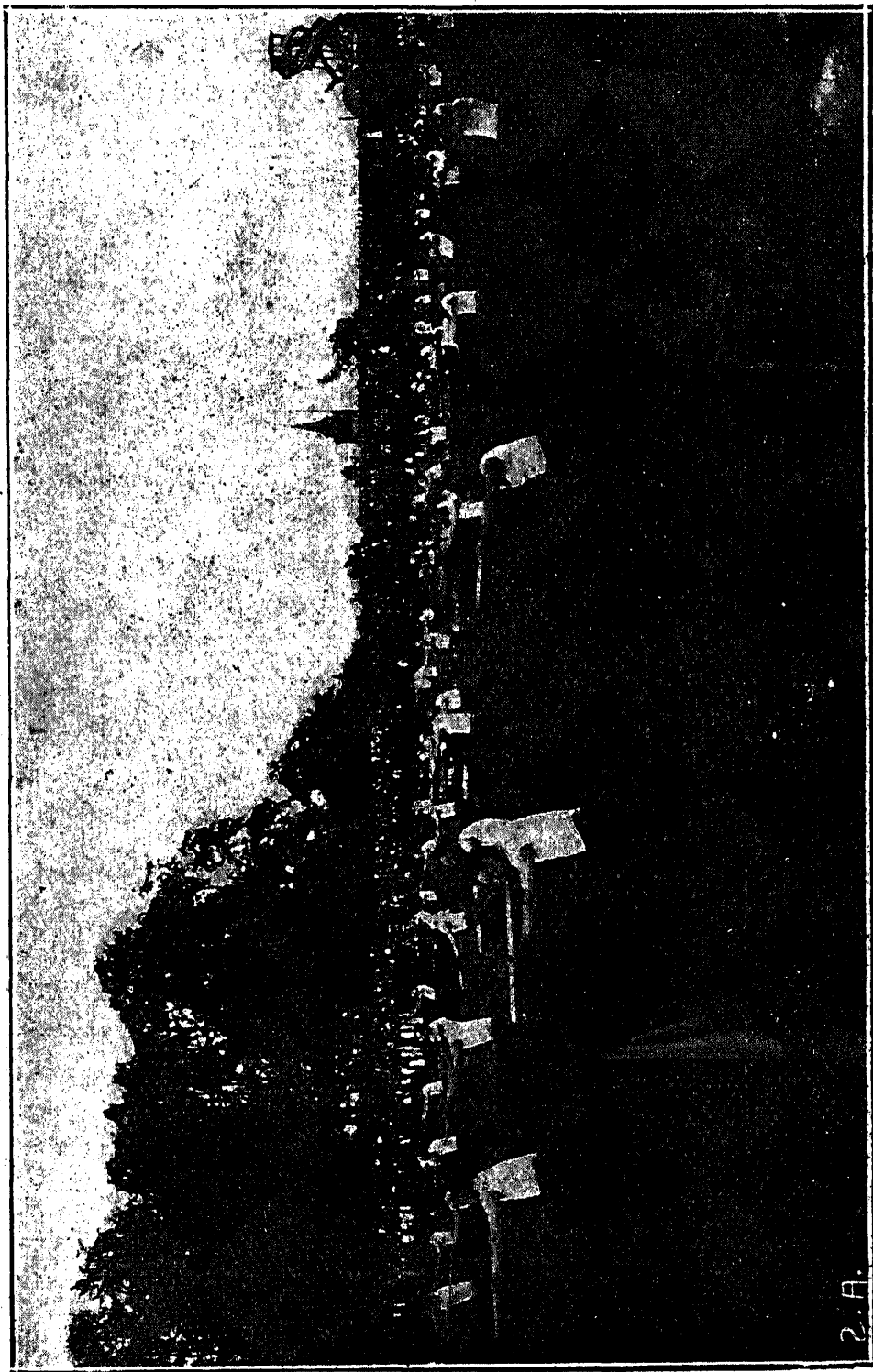
Деякі члени Головного Віділу, яких війна заскочила на літніх феріях, утекли на захід та опинилися вкінці на еміграції у Відні. Там проживали вони аж до відвороту російської армії зі Львова, що наступив у червні 1915 р. В часі російської інвазії опікувалися т-вом директор „Краєвого Союзу Кредитового“ Кость Паньківський, якого пізніше вивезли москалі до Києва, де він і вмер, старенький Мих. Павлик та М. Яцків.

На еміграції у Відні опинилися голова Т-ва, директор канцелярії та 8 членів Гол. Віділу (решту віділових покликано, як старшин у резерві, до військової служби в австрійській армії). Ці члени у Відні сходилися на засідання, видали календар „Просвіти“ на 1915 рік, що скоро розійшовся між нашими емігрантами у Відні й західніх краях Австрії, та між вояками українцями австрійської армії, головно між раненими по шпиталях. Та як лиш із кінцем вересня 1915 р. настала змога вертатися до краю, почали вертати до Львова й члени Гол. Віділу. Та не всі вони вернули, — трьох із них, а саме: колишній голова Петро Огоновський,

заступник голови д-р. Е. Озаркевич і ред. Я. Весоловський спочили на віденському кладовищі.

Розпочати якунебудь працю в „Просвіті“ в 1915 р. годі було. Щойно 6 березня 1916 р. зійшлися в „Просвіті“ члени Просвітньо-організаційної комісії під проводом о. Т. Лежо-

Вправа топірцями підчас краєвого здвигу „Соколів“ і „Січей“ у 1914. р.

губського на перше поінвазійне засідання. Рішено тоді приступити до обнови просвітнього життя, бодай по цьому боці фронтової лінії, що бігла в тім часі коло Бродів, Тернополя, здовж ріки Серету на полудне. Комісія закликала через пресу й осібним обіжником, щоби кожна філія й читальня „Просвіти“ списали всі події, які переходили вони від хвилі вибуху війни, щоб можна було скласти загальний образ мар-

тирольогії українських просвітніх організацій. Далі закликала оснoвувати „бюра правної поради“, та комітети для вшанування гробів Українських Січових Стрільців. З огляду на те, що в краю був воєнний стан і не вільно було скликувати жадних зборів ні сходин, а всіх молодших мужчин покликано до військової служби, то Просвітньо-організаційна комісія закликала виділи філій і читалень „Просвіти“, щоб для оживлення просвітнього життя прибрали до своїх виділів нових членів. Те саме зробив також і Гол. Виділ „Просвіти“, кооптуючи трьох членів, що перебували постійно у Львові, а не служили у війську. Щоб навязати звязок із філіями й читальнями, розпочав Головний Виділ у травні 1916 р. видавати свій орган „Письмо з Просвіти“ під ред. Вол. Левицького-Лукича, але встиг випустити всього тільки одно число. Коли з початком червня 1916 р. російська армія почала на галицько-волинському фронті так зв. „Брусилівську“ офензиву, та заняла деякі повіти й загрожувала навіть Львову, Головний Виділ рішив тоді в обличчі небезпеки другої інвазії всі найважливі книги товариства, цінні папери й хоч по одному примірникові своїх видавництв перевезти до Відня. Так і зроблено. Цінні папери складено в Відні в депозиті в „Вінер Банк“, а книги в льокалі „Загально-Української Ради“. Одначе офензива ген. Брусілова під Бережанами заломилася. Але велика смуга східньої Галичини опинилася знову під російською окупацією, а по цьому боці фронту аж по Перемишль заведено воєнний стан, що унеможлиблював якунебудь працю.

Тому в „Просвіті“ приступлено до праці щойно в 1917 р., коли в липні, по так зв. офензиві Керенського, австрійсько-німецькі війська, перейшовши до протинаступу, між Зборовом і Бережанами переломили російські позиції і так уже ослаблені вибухом в березні 1917 р. революції, та відсунули російський фронт аж над Збруч.

Тоді щойно приступила „Просвіта“ до правильнішої праці, очевидно перш усього до відбудови філій і читалень у краю, переведення Загальних зборів по читальнях, філіях та вкінці і Матірнього Товариства, останній Збір якого відбувся ще в 1913 р.

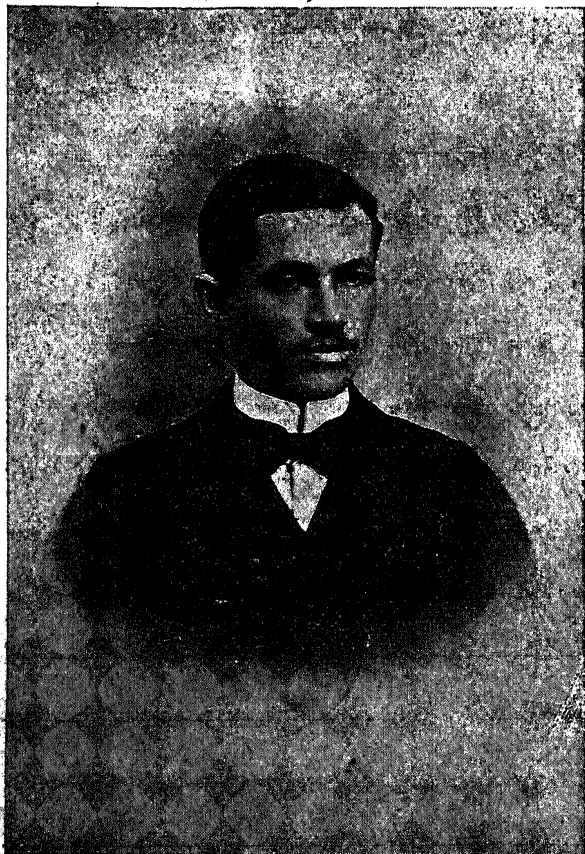
Рівночасно рішено підготовляти ювілей з нагоди 50-літнього існування Т-ва, який припадав у наступнім 1918 р.

В січні 1918 р. вирішено одну дуже важну справу. Від вибуху війни не друкувала „Просвіта“ членських книжечок через неможливість пересилати їх поштою. Що більше, не могла вона тепер їх членам давати за 2 кор. вкладки, коли вартість корони вже була впала. Тому Гол. Виділ самочинно

скасував видавання членських книжечок, а члени Товариства за 2 кор. вкладки діставали від 1918 р. тільки членську грамоту та 25% опусту при закупні видань т-ва.

Внаслідок того, що з відворотом російських військ усі члени виділу „Общества ім. Качковського“ виїхали були в 1915 р. в Росію, або були інтерновані в Талергофі, а австрійська влада припинила діяльність „Общества“, віддавши його майно в курателю, Просвітньо-організаційна комісія

Юліян Балицький.

„Просвіти“ занялася також і тою справою. Дня 1 квітня 1918 порішила вислати до намісництва меморіал, щоби це майно віддано під управу „Просвіти“.

Тимчасом життя в краю зачало налаштовуватися. У централі Товариства настав у 1918 р. величезний рух.

Дня 22 січня 1918 р. проголошено в Києві Самостійну Українську Республіку, що заключила дня 9 лютого 1918 р. у Берестю над Бугом з Австрією і Німеччиною мир, в якому обі центральні держави визначили границі Української Держави, включаючи до неї Волинь і цілу Холмщину, крім Гали-

чини, що лишалася й далі під Австрією. В Українській Державі повстають численні „Просвіти“, різного типу школи, але не було там, на території давньої царської Росії, відповідної кількості українських книжок. Мусів їх постачати український Львів. І відкрилися тоді магазини т-ва „Просвіта“, в яких спочивали сотні тисяч примірників різних книжечок зперед 1914 р. Видавництва „Просвіти“ пішли на Україну — через відкриту границю. Перевозили їх здебільшого старшини Українських Січових Стрільців, урядовці українського міністерства, а навіть і приватні торговці.

Для „Просвіти“ по часах смутку, розбиття й руїни настали часи радості, надій і розмаху в праці. Чулося, що кінець світової війни недалекий. Тому й відсвяткування 50-літнього ювілею „Просвіти“ відложив Головний Виділ на „найближчий час — по заключенню миру“, а Загальний збір рішено відбути дня 24 грудня 1918 р. разом із святочною академією.

Уже все було підготоване, аж прийшов пам'ятний день 1 листопада 1918 р.

Українці перебирають державну владу в Східній Галичині і Зах. Буковині в свої руки, проголошують на руїнах Австрії Західньо-українську Народню Республіку зі столицею у Львові.

Організується свій власний уряд. Товариство „Просвіта“ стає завязком Міністерства Освіти З.У.Н.Р.

Загальна радість, одушевлення й запал.

Але вже 2 листопада розпочалися вуличні бої між польською військовою організацією у Львові та українськими військовими відділами, з чого розвинулася затяжна польсько-українська війна за володіння Львовом, а в дальшій ході подій за Східню Галичину.

Українські військові частини уступили зі Львова дня 22 листопада.

За цей час не відбув Головний Виділ „Просвіти“ жадного засідання.

Польські війська, занявши 22. XI. Львів, перевели 23. XI. ревізію в цілому домі „Просвіти“, перешукали в домі всі закутки, переглянули регістратуру і бібліотеку, усі бюрка, шафи й всі акти, але не забрали нічого. Як закладника арештували голову т-ва Івана Кивелюка й члена Головного Виділу д-ра Володимира Бачинського, яких відтак вивезли до табору інтернованих у Домбю під Краковом.

Тепер наступила облога Львова українськими військами, що тривала з перемінним щастям до 15 травня 1919 р. За цей час централія „Просвіти“ була відтята від решти краю, від своїх філій і читалень, що жили своїм українським держав-

ним життям. Підчас облоги Львова помер 27. III. у Львові передчасно заслужений голова Просвітньо-організаційної комісії, один із найдіяльніших членів Гол. Виділу, знаменитий бесідник о. Теодосій Лежогубський. Від Т-ва попрощав заслуженого покійника секретар „Просвіти“ д-р Іван Брик, під гук гарматних стрілів, що падали з української сторони на обляжений Львів:

... „Терпіння, сльози й могили на шляху, яким іде воля українського народу. Густо виростають ті могили, а на них

о. Теодосій Лежогубський.

родиться нове життя, бо це могили борців за святу чисту ідею. Ще хвиля й рідна земля приголубить на віки Твоє, отче Теодосіє, тліне тіло, а я маю провести Тебе від Тов-а „Просвіта“ й його Гол. Виділу. Важкий це обов'язок. Я надіявся бути небаром речником Твоїх заслуг у 25-літній ювілей Твоєї громадянської роботи, а приходиться говорити над Твоею домовиною.

Сумні проводи. Немає слів, щоби висказати той жаль, щоби змалювати те тяжке горе, той пекучий біль, що полишає по собі Твоя передчасна смерть. Тов-о „Просвіта“, — те

дороге Твоєму серцю дитя вкрите важкою жалобою. Його втрата так велика, як велика була Твоя праця для нього, як тяжко буде Тебе заступити і то в хвили, коли найбільше буде Тебе треба.

Тов-у „Просвіта“ віддав Ти майже половину свого життя, свої найкращі молоді літа. Ти був одним із найпильніших і найліпших його робітників, бо у цій роботі бачив Ти велику ідею, для тої ідеї Ти безкорисно жертвував час і талант, з вірою в її здійснення Ти від нас відійшов, покинув наші проріджені ряди.

Не час і не місце давати картину праці дорогого Покійника і його характеру, як чоловіка.

Близько 25 літ член Гол. Виділу „Просвіти“, 12 літ голова Просвітньо-організаційної комісії, а від 1913 р. заступник голови Тов-а, провідник ріжних комісій, комітетів і нарад. член виділу львівської філії „Просвіти“, а на кожному місці по своїм силам служив радо і щиро своєму народові знанням і муравлиною працею, служив божим даром бесідника і пером письменника. Все усміхнений, а у хвилях важких постанов з повагою й задумою на лиці, зразковий тип безкорисного ідеаліста-громадянина, чистий характер, правдивий чоловік, в якому не було ні лести, ні неправди.

Доземний поклін Тобі від Тов-а, що дякує Тобі за все і шле моїми устами на вічну дорогу щире спасибі!....“

Коли в липні 1919 р. УГА (Українська Галицька Армія) відступила під натиском сильної польської офензиви за Збруч і польська армія обсадила цілу Східню Галичину, заведено в краю нову, польську адміністрацію, яку „Просвіта“ відчула дуже болючо, головно через те, що над краєм проголошено виїмковий стан, дома „Просвіти“, по містах майже без виїмку, зареєстровано — переважно на військові цілі, а діяльність філій та читалень припинено.

Зачинати просвітне життя наново було тоді неможливо. Треба було зачекати, щоб відносини в краю трохи успокоїлися, щоб люди трохи освоїлися з новим правно-політичним положенням, щоб вернулися на місця свого сталого побуту. Про „Просвіту“, про філії чи читальні люди не то що не мали часу думати, але й боялися. Просвітня праця завмерла.

А тимчасом у централі Т-ва не було ніяких фондів, адміністраційні видатки не уставали, а матеріальної помочі ні звідки. Навіть український уряд, ні З.У.Н.Р., ані У.Н.Р., не споміг „Просвіти“ ні одним карбованцем, а міг.

Коли голова „Просвіти“ Іван Кивелюк вернувся по 10 місяцях із табору інтернованих, зійшлися виділові, що були у Львові, і почали думати над тим, як би відновити в „Просвіті“ працю. Із 16 членів і 6 заступників Головного Виділу

з 1913 р. лишилося всього 4 і 3 кооптованих. З днем 15. І. 1920 р. уступив дотеперішній директор канцелярії Ант'ян Галичак із власної волі, а управу канцелярії переняв прийнятий на підставі конкурсу — новий директор Степан Шах. Т-во почало оживати. Одначе zdeкомплетований Головний Виділ не хотів нести далі відповідальности за діяльність Товариства й хотів конче скликати Загальний Збір.

Але війна на наших землях ще не скінчилася. Розгорілася польсько-большевицька війна. Літом 1920 р. заняли більшість краю аж під Львів большевицькі війська, а потім пішов чотирократний перемарш польських, українських наддніпрянських і большевицьких військ. Це знову припинило діяльність „Просвіти” та до решти розбило інституції й людей на провінції і морально й матеріяльно.

Головний Виділ змагав обновити освітнє життя в краю, а вихідною точкою зробив „Свята Просвіти”, в грудні 1920 р. „Свято Просвіти” протягнулося аж до січня 1921 р. Тоді вперше по війні відкликнулися на зазив Гол. Виділу старші діячі на просвітньому полі в краю, почався живіший рух. Щоби не дати збудженому рухові знов упасти, Гол. Виділ видав заклик підготовлятися до святкування в березні 1921 р. 60-літньої річниці смерти Шевченка. А щоби полишити якусь тривалу памятку з цього ювілейного свята, завізвав за почином старенького свого члена-основника Юліяна Романчука — все населення Галичини перевести підчас „Шевченкового Свята” всенародно збірку на видавничий фонд при т-ві „Просвіта” імени поета. Завязався окремий ширший краєвий комітет. Свято вповні удалося; взяли в ньому вперше по війні участь широкі маси населення й зложили 2,411.000 мп. З цих грошей утворено окремий видавничий фонд при Т-ві, який названо: „Учітеся, брати мої!” Фонд цей віддано під управу окремої кураторії, до котрої входить кожночасний голова „Просвіти”. Фонд цей побільшується продажею власних видань і щорічними збірками підчас Шевченкових обходів у місяці березні. Головою Кураторії є за ввесь час існування д-р І. Раковський.

І тоді якраз, коли „Просвіта” в Галичині через воєнні події та „віймковий стан” не могла ще проявити відповідної діяльности, а на Великій Україні, яку опанували в 1920 р. большевики, закрито всі „Просвіти”, яко контрреволюційні, національні огнища, то на полуднево-західніх окраїнах наших земель, за Карпатами, куди донедавна навіть книжка „Просвіти” не могла пройти через Карпати, повстає нова сестриця Т-ва „Просвіта”. Це — головно старанням старого освітника — о. Августина Волошина і братів д-рів Мих. і Вол. Бращайків, дня 29. квітня 1920 р. основане в Ужгороді Тов-о

„Просвіта”, що має стати матір’ю українських товариств на Закарпатській Україні, як львівська „Просвіта” у Галичині. Через пашпортові труднощі не вислав Головний Виділ на відкриття новооснованого Т-ва „Просвіта” до Ужгороду жадного свого делегата, лиш післав їй письмений привіт і свої видання в дарунку.

З Буковиною натомісць стратила „Просвіта” у Львові внаслідок румунського, крайне ворожого українцям правління усякий звязок; навіть книжок Т-ва „Просвіта” не перепускано через границю до Буковини, хоч листи з замовленнями від книгарень і поодиноких осіб численно приходили.

Видавнича діяльність Т-ва „Просвіта” майже припинилася з браку фондів; до того ще й військова корпусна команда зарекувірувала в Т-ві 21 балів по 2.500 аркушів паперу, який ще в 1918 р. спровадило Т-во на друк книжок із Відня. За тих 52.500 аркушів друкового паперу вимірено по довгим процесі аж у Варшаві в жовтні 1920 р. квоту 803 (вісімсот три) марок польських, яких одначе Тов-о „Просвіта” не прийняло. Затягати більших позичок Гол. Виділ не хотів. Хоч була девальюація польської марки, то позички затягано в доларовій валюті і при дуже високих відсотках, а папір, якого брак тоді в Польщі дуже болучо відчувався, був дуже дорогий. Тому „Просвіта” старалася ввійти в порозуміння з приватними людьми та з українськими інституціями, щоб уділили їй позички на видавництва, але акція ця не повелася. Ще найбільше зрозуміння у тім дуже тяжкім часі мав директор „Народної Торговлі” Микола Заячківський, довголітній голова контрольної комісії Тов-а, що за посередництвом Промислово-торговельної Палати у Львові, якої був членом, старався за приділ паперу для „Просвіти”.

Щоби зібрати матеріяли до історії визвольної боротьби галицької України, розписав Гол. Виділ конкурс на воєнні спомини від 1914—1920 рр., які хотів друкувати. Гол. Виділ мав на думці плекати історичну традицію, і цю його ціль переняло опісля на себе окреме видавництво „Червона Калина”.

У звязку з цим закликала „Просвіта” громадянство збирати всякі статистичні дані про „тих, що положили голови за волю України”, збирати їх світлини, записки, зайнятися охороною їх могил. В тій ціли вибрано окремий громадянський комітет, з котрого опісля розвинулося статутове „Краєве Т-во охорони воєнних могил” у Львові з філіями в краю.

Для економічної діяльності час воєнних подій у 1919 і 1920 рр. був очевидно найменше пригожий. На цю ціль діставало Т-во попередніми роками від Австрії субвенції, а тепер, у Польщі, всяка державна поміч для „Просвіти” припинилася. Через те Гол. Виділ обмежився до праці над уру-

хомленням своїх маєтностей у Милованню і в Угерцях Винявських, якими адміністрував сам через своїх повновласників. Школи ані в Милованю, ані в Угерцях через страшне знищення, головно в двох останніх 1919—1920 роках, не можна було урухомити. Лиш Торговельна Школа „Просвіти“ у Львові, що перетривала щасливо кризу тих літ, вела науку правильно.

Стипендійні фонди, які були під управою Т-ва, перемінені з австрійської коронової валюти на польські марки, стратили з девалюацією польської марки зовсім на вартости так, що переміняти відтак в 1924 р. на золоті пол. не було вже що.

В 1921 р. улаштував Гол. Виділ ювілейний обхід 80-літньої річниці уродин б. віцепрезидента австрійського парламенту Юл. Романчука, як єдиного свого ще живого члена-основника, почесного члена та заслуженого 10-літнього голови. Крім свята у Львові, де жив ювілянт, закликав Гол. Виділ також і свої філії та читальні „Просвіти“ до обходу цього рідкого ювілею. Крім цього умістив Головний Виділ в салі засідань „Просвіти“ на протяг того цілого року бюст ювілянта, роботи українського різьбаря М. Терещука, спроваджений „Народнім Комітетом“ з віденського парламенту, де стояв він від 14 червня 1910 р.

У п'ятилітню річницю смерти каменяра Галицької України Івана Франка, бувшого члена Головного Виділу, члена видавничої секції, співредактора календарів „Просвіти“ автора кількох книжечок „Просвіти“ і свого почесного члена, дав Гол. Виділ почин до відсвяткування свята І. Франка у Львові і в краю, по філіях і читальнях. Удалося це тим легше, що були вже навязані з низами звязки, був уже апарат приготований попередніми двома святами. При цій нагоді занявся Гол. Виділ також перенесенням тлінних останків поета з нанятої підчас воєнних подій — 28 травня 1916 р. гробниці — до власної, побудованої Т-вом „Просвіта“, на дарованій магістратом парцелі, на Личаківському кладовищі, дня 29 травня 1921 р.

Крім цього покликав Гол. Виділ осібний сталий „Комітет будови пам'ятника Ів. Франка“. Комітет цей збирав гроші на пам'ятник, які складано на книжечку у „Краєвому Союзі Кредитовому“, й розписав конкурс на проекти пам'ятника. Кінець кінців прийнято проект різьбаря С. Литвиненка, пам'ятник уже виготовлено і в 1933 р., у річницю смерти поета має відбутися його відкриття.

Коли вже почалося яке-таке життя в „Просвіті“, — бо-дай улаштуванням свят, і коли навязалися перші слабенькі нитки із краєм, конче хотів Гол. Виділ скликати якнайскорше

Загальний збір, щоби вибрати новий Головний Виділ на місце старого, zdeкомплетованого і два рази доповнюваного, що ще від 1913 р. засідав у „Просвіті“. І Збір цей нарешті таки відбувся при надсподіваній чисельности делегатів і надзвичайнім зацікавленню учасників — дня 1. листопада 1921 р. Але голови Т-ва Ів. Кивелюка не було на нім. Він сидів тоді замкнений у тюрмі, при вул. Баторія, внаслідок арештовань, які тоді переведено серед львівських українців у звязку з замахом студента Степана Федака, дня 5 вересня на маршалка Й. Пілсудського, при відкритті перших „Східних Торгів“ у Львові. Загальний збір вибрав головою Т-ва „Просвіти“ знов Івана Кивелюка, про що повідомила його особна делегація, яка удалася до нього до тюрми, а провід у Товаристві за час відсутности голови віддано І. містоголові др-ві Іванові Брикові.

Коли І. Кивелюк вийшов на волю, недовго вже головував у „Просвіті“. Прибитий смертю жінки, що полишила йому трое маленьких дітей, знеможений подіями останніх літ, та матеріяльними недостачами, бо його зльокавтовано, як судового радника, умер осьмий голова „Просвіти“ передчасно дня 1 березня 1922 р. у 56 році життя.

Головний Виділ уладив похорон Покійника на кошт Товариства, а українська суспільність взяла в ньому маніфестаційну участь. Із святоюрського собору йшов сумний величезний похід вулицями міста і будив подив усього населення Львова. Задержався перед домом „Просвіти“. З балконау попрощав Покійника заступник голови др І. Брик, котрий між іншим так промовив:

...„У своїй останній дорозі задержався Ти перед Тов-ом „Просвіта“.

Та чого се Ти не перейдеш порогу Твоєї хати, як се Ти щодня через 12 літ робив?

Сеж Твоя дорога „Просвіта“!

Ти проводив їй як голова і працював у ній як найпильніший і найскромніший робітник.

Прожив Ти з нею і хвилі розцвіту й упадку ізза воєнного лихоліття.

У просвітній праці бачив Ти найреальнішу і найтривкішу народню роботу взагалі.

І у хвилях терпіння і смутку, криваво битий судьбою Ти у тій праці шукав розради і спокою.

Тай того позавидувала Тобі Твоя гірка доля.“

За Твою працю щиру і безкорисну, за працю повну ідеї і посвяти „Просвіта“ дякує Тобі.

Дякує Тобі моїми устами Гол. Виділ, усі філії вже закриті і... ще живі, усі читальні і закриті і... ще живі, усі члени

і ті, що в тюрмах, і ті, що ще на волі — дякують Тобі мільони жадних світла — просвіти мас старокультурного українського народу.

„Просвіта“ цілує в останнє оплетену терновим вінцем Твою домовину і клонить перед нею свою жалібну голову.

„Просвіта“ проводить Тебе і віддає по праву природи на вічний спокій рідній землі.

А Твій одинокий скарб, Твої круглі сирітки пригортає до свого матірнього теплого серця, як свої діти.“...

Т-во „Просвіта“ адоптувало трое малолітніх діточок — круглих сиріт, чим взяло на себе обов'язок удержувати й виховати їх „числячи на те, що“ — як читаємо в протоколах Гол. Виділу — „вся суспільність допоможе Тов-у сповнити це завдання“.

9.

Від 1 верезня 1922 р. — до 2 квітня 1923 р. Тов-у „Просвіта“ проводив І. містоголова д-р Іван Брик.

По смерті голови віддав Головний Виділ провід Т-ва в руки свого І. містоголови, д-ра Івана Брика, що вже передше, ще за життя Кивелюка, підчас його арештовань і недуги, вів у 1919, 1920 і 1921 роках Т-во „Просвіта“ самостійно. Час його проводу в „Просвіті“ знаменує послідовне навязування звязків з краєм, неустанне й успішне відновлювання філій та читалень і роздобування фондів на організацію й видавництва Т-ва при одночасній ощадности у видатках. Метою д-ра І. Брика було вдержати в господарстві рівновагу, не затягаючи довгів. А серед тодішніх відносин політичних і господарських було це нелегко.

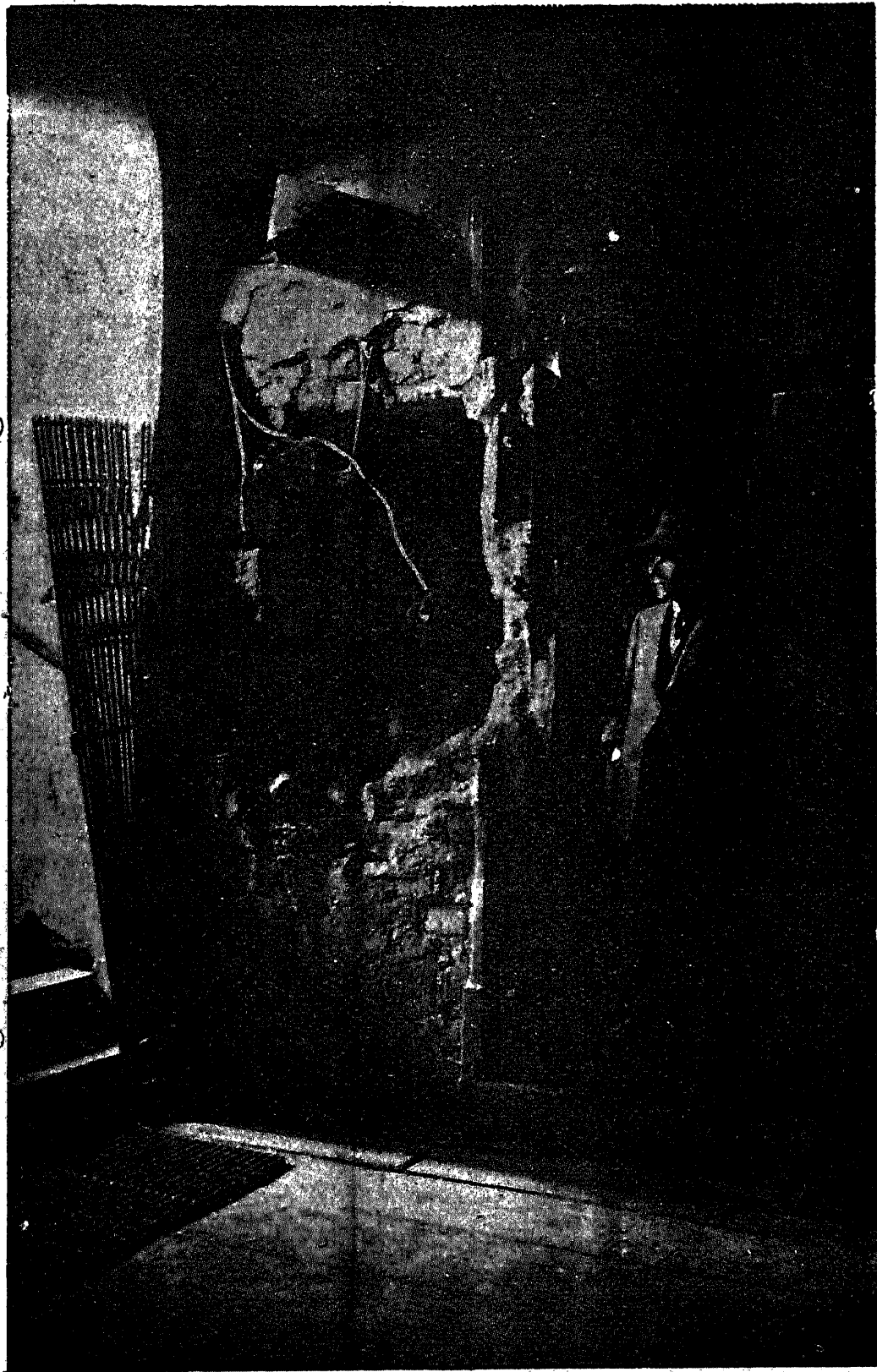
Фінансові справи Т-ва були весь час за проводу д-ра Ів. Брика найбільшою журою Гол. Виділу. Не раз приходило до дуже тяжких хвиль, але рішучої кризи ніколи не було. Приходили на поміч деякі наші фінансові інституції, чи то датками, чи хвилевими позичками, переважно за приватними вексями урядуючого містоголови та декого з багатших членів Гол. Виділу, які у скрутних хвилях ніколи не відмовляли своєї помочі. Фінансові інституції радо показали тоді для Т-ва велику прихильність, а головню „Краєвий Союз Кредитовий“ за дирекції Ом. Саєвича й А. Гладішовського, б. Торговельна спілка „Відбудова“ під проводом С. Кузика і Миколи Яцкова, і Т-во кред. „Дністер“, де „Просвіта“ мала й має свого горячого заступника, від 1908 р. члена Головного Виділу, контрольора, секретаря і референта стипендійних фондів „Просвіти“ дир. Ярослава Колтунюка.

Крім звичайних фінансових клопотів прибували ще й надзвичайні, як напр. вибух бомби в домі „Просвіти“ дня 21. IX. 1922 р., підложеної вандальською ворожою рукою. На щастя цей вибух не зруйнував дому „Просвіти“, хоч міг, лиш частинно його ушкодив. Але при тім так сильно стряс старий будинок, що він потрібував основної направи. І Гол. Виділ мусів це зробити, а кошти покривав датками, які впливали на вість про замах на „Просвіту“ з краю „на направу дому „Просвіти“,“ доходами з продажі календаря, який тоді протягом двох місяців розійшовся у 12.000 примірників, та хвилевими позичками.

Не менші клопоти спричиняло Гол. Виділові й видавання нових книжок при божевільно зростаючій дорожнечі паперу й друку, що йшли в неймовірні суми мільонів польських марок. Тому Гол. Виділ скликував навіть представників центральних фінансово-кооперативних установ у Львові, пізніше відпоручників філій „Просвіти“ й фінансових товариств з краю, для заангажування капіталу провінції, головно села, у видавничому підприємстві Т-ва, але безуспішно. А маєтки не давали жадного доходу; навпаки, їх управителі навіть домагалися від Гол. Виділу грошових вкладів. Отже недостача грошей була не лише журою, але й тяжкою колодою в праці Гол. Виділу. Але все таки Гол. Виділ умів побороти всі труднощі, не обтяживши Т-ва ніякими новими довгами.

За найважливішу ділянку праці уважав Гол. Виділ організаційно-освітню. Йй присвячував найбільше уваги. Насамперед старався розбудити зацікавлення освітнім рухом у краю. Задля цього порушив усі доступні централі пружини. В 1921 р. віднайшов він уже декого з старих робітників на освітньому полі в краю, а тепер згуртував нових людей, відданих „Просвіті“ на місцях, головно молодших селян. Закликав їх через пресу, поіменними листами та особистою заохотою, обновити просвітньо-організаційне життя серед низів. Для навязання тіснішого звязку з краєм висилав своїх делегатів на Загальні збори філій, навіть на збори поодиноких читалень, щоби наочно переконатися, як стоїть справа з обною освітньої сітки в краю. А щоб успішніше перевести згадану ціль, прийняв Головний Виділ нового директора-організатора С. Маґаляса й одного урядника-люстратора, які мали обїздити край й на місці dokonувати того, чого не можна було зробити з централі. А труднощі були передусім у тому, що 1) не було ще всюди відповідних людей на місцях, що 2) адміністраційна влада ставила перешкоди у відновлюванню читалень, відмовляючи їм реєстрації — через старі статuti, 3) між селянською масою й інтеліген-

цією зарисувалася прірва — з причини взаємного обвинувачення за нещастя, які спали на українську націю по програній війні.

Вхід до „Просвіти“ після вибуху бомби.

Але найболючішою перепорою була все таки справа відновлювання читалень.

З початку 1920 р. не давали староства, як читаємо у звітах „Просвіти“, дозволу на відновлювання старих і основу-

вання нових читалень тому, мовляв, що місцеві санітарні відносини (як пошести тифу, шкарлятини, та інші) не дозволяють на відбуття зборів. Відтак у 1921 р. подавали ті самі повітові староства як причину заборони оснóвування нових читалень, що „члени-основники не дають запоруки, що не надужиють читальні до політичних цілей“, а при відновлюванню передвоєнних філій і читалень жадано „вказатися оригінальним статутом з числом рескрипту б. Намісництва“, хоч староства добре знали, що підчас воєнних подій від 1914 р. статuti читалень по селах затратилися. Ще й визначено в поодиноких повітах речинець, до коли належить внести оригінали затверджених статутів до реєстрації. А статутів тих не було! Щоби ратувати читальні, а тим самим і правний стан освітнього руху під проводом „Просвіти“ в краю, канцелярія „Просвіти“ вишукувала з різних записок регістратури Т-ва відписи рескриптів для всіх передвоєнних філій і читалень „Просвіти“. Та не все можна було знайти в актах „Просвіти“. Тому треба було звернутися до регістратури б. Намісництва. І завдяки дир. канцелярії С. Шахові і урядникові П. Петрикові вдалося виготовити жадані списи рескриптів Намісництва всіх передвоєнних філій і читалень „Просвіти“. Розіслано їх усім філіям і читальням і вратовано цим способом передвоєнний стан посідання „Просвіти“ перед адм. політичною владою. Опісля в 1922 р. не давали староства дозволу на оснóвування нових читалень „Просвіти“ на основі новелі з 1869 р. до закону про товариства з 1867 р. тому, що у Схід. Галичині „обов'язував ще виїмковий стан, який завела Австрія з вибухом війни в серпні 1914 р.“, а якого польський уряд ще не скасував. А коли 3 серпня 1922 р. з нагоди розписання перших виборів у Галичині до другого варшавського сейму, скасовано виїмковий стан у Галичині, видвинула воевідська адміністраційна влада нову перешкоду, а саме, що статут „Просвіти“ з 1912 р. не відповідає вже тепер правно-політичному поділові краю, бо австрійського королівства Галичини, як цілоти, нема вже, є лише 4 окремі самостійні воевідства. Отже воевідства домагалися зміни статуту Т-ва, з пристосуванням його до нових відносин, до постанов польських державних законів. Головний Виділ вносив рекурси проти тих рішень воевідств до міністерства у Варшаві, але безуспішно. Тому приступив до праці над зміною статуту.

У числах стан філій і читалень „Просвіти“ представлявся в тому часі так: до кінця урядування д-ра І. Брика відновлено 63 філії, — на 77 до 1918 р. зареєстрованих, і 882 читальні — на 2.869 зареєстрованих. На оснóвування нових читалень „Просвіти“ внесло в тому часі подання 73 громад,

з чого дозвіл на оснування одержало всього 18. Із обновлених уже філій староство розв'язало 1 філію, а з читалень 12.

Як і чим жили тоді читальні „Просвіти“, трудно сказати; очевидно, що життя це не було глибоке. Назагал розвивалося в трьох напрямках: перше, се оживлення аматорських театральних гуртків, хоч і тут було дуже багато перешкод, нерідко навіть з боку поліційних постерунків; друге, се відбудова й будова читальняних домів, часто за допомогою земляків-односельчан з Америки; третє, се комплетування читальняних бібліотек, бо книжок по читальнях не було зовсім. Відчитова акція по читальнях у краю була мала, бо кожний виклад прелегент мусів давати на письмі до попередньої цензури, або подекуди приходив на виклад до читальні представник поліційного постерунку, і то з наїженим крісом, що відстрашувало слухачів і знеохочувало прелегентів.

Щоби поучити членів Т-ва, виділи філій і читалень „Просвіти“, як вести життя в читальнях, які сповняти правні формальності, щоби не наражати освітнього життя на труднощі й перепони, видав Головний Виділ окремі поучення книжечкою: „Інструкції для виділів Філій і читалень „Просвіти“, уложені д-ром Ст. Біляком і С. Шахом, де зібрані всякі ради, пригадки й нові правні приписи щодо ведення товариств у Польщі.

Рух у видавничій ділянці Т-ва за той тяжкий час був живіший, але все ще за слабій. Причиною цього була дорожняча паперу й друку, що спричиняло велетенські кошти у виданню якої небудь книжки. Та й видана книжка не розходилася так, щоб із одержаних грошей — у марковій валюті — видати зараз іншу. Одначе треба зазначити, що книжки „Просвіти“, головно передвоєнна „Руська Письменність“ („Українське Письменство“) були найважливішим тоді джерелом доходів Товариства й доходами з розпродажі книжок покривав Гол. Виділ видатки на організаційні цілі, а навіть почасти й на нап्राву дому.

З січнем 1922 р. приступило Тов-о до видавання власного органу, що виходив як двотижневик, під традиційною назвою „Письмо з Просвіти“, під ред. Вол. Дорошенка, почало видавати „Театральну Бібліотеку“, бо в амагорських театральних гуртках почала відчуватися недостача відповідних пес, а в серії „Загальної Бібліотеки“ скінчено друк III тому великої „Історії української літератури“ М. Возняка. Фонд „Учітеся“ видав до того часу вже 6 книжку.

В економічному відділі займається Гол. Виділ при помочі Економічної комісії своїми клопотливими маєтностями в Милованню, Угерцях і Грабівці.

На час проводу д-ра І. Брика припадає відкриття першого від вибуху війни господарсько-садівничого 4 місячного курсу, який відбувся в Милованню зимою 1922,23 року, і в якому взяло участь 13 селянських синів. Натомість заповіджений молочарсько-годівельний курс не відбувся через мале число зголошених (двох кандидатів на 20 розписаних місць).

У загально-українських справах, ювілеях і т. п. забирав Головний Виділ і тепер, як і давніше, перший голос. І так між іншим вислав Головний Виділ привіт Першому Всеукраїнському студентському конгресові в Празі, привіт Міжнародньому жіночому конгресові мира і свободи в Гадзі, привіт М. Заньковецькій у Києві з нагоди ювілею її 40-літньої артистично-театральної праці, привіт на ювілей 40-літньої літературної праці О. Кобилянської. Взяв участь через своїх відпоручників у привітній делегації українського громадянства до апостольського візитатора о. Джованні Дженнокі, що приїхав був з Риму до Львова у часі неприсутности митр. Андрея Шептицького, і Гол. Виділ вручив цьому високому церковному достойникові меморіал про Т-во „Просвіта“ і його діяльність, про відносини „Просвіти“ до церкви й про участь у просвітній праці греко-католицького духовенства.

10.

Від 2 квітня 1923 р. до 25 вересня 1931 р., головою Т-ва був **Михайло Галушинський**. Загальний збір Т-ва „Просвіта“, що відбувся дня 2 квітня 1923' р., вибрав дев'ятим головою Товариства Михайла Галушинського, професора філії Академічної гімназії у Львові, освітнього діяча з передвоєнного часу при філіях у Золочеві та в Рогатині, а від 1921 р. другого заступника голови „Просвіти“.

Ставши самостійним керманичем Т-ва, розвинув новий голова справді енергійну діяльність, поклавши головний нагиск на працю освітньо-організаційну, а також виховну, на нових західньо-європейських взірцях. Головний Виділ, навязуючи до того, що досі зроблено, поставив собі програму праці, яку можна поділити на дві частини: на ближчу й дальшу. Ближчою програмою стало: 1) відновити до решти всі передвоєнні філії й читальні та заснувати нові там, де їх ще нема, 2) злюструвати всі відновлені вже по війні просвітні клітини, 3) улашувати при філіях освітні анкети для почування філіяльних і читальняних робітників, як вести просвітню працю, 4) організувати при читальнях самоосвітні гуртки, втягаючи до них передусім молодь, 5) поборювати неграмотність, 6) творити по всіх читальнях бібліотеки з від-

ділами для молоді та аматорського театру, 7) відновити мандрівні бібліотеки, 8) повести живу пропаганду за поголовним членством до Матірнього Т-ва „Просвіта“ та особливо зацікавити „Просвітою“ американських земляків і 9) об'єднати просвітньо-організаційну працю в межах Польщі, поширюючи діяльність „Просвіти“ на Волинь, Холмщину та Полісся.

Але ця програма була в першій мірі організаційна. Освітня праця не була сама для себе ціллю. „У виїмкових

Михайло Галушинський.

відносинах, серед яких доводиться жити нашому народові“ — писав М. Галушинський 1931 р. у книжечці „Просвіти“ ч. 773 — „має освіта дорослих ще особливі завдання. Вона має вязати всі порозділювані частини народу в одно духове ціле, себто дбати про вироблення сильного почуття національної єдності. Вона має дбати про взаїмний обмін культурного доробку та його впливу на душу поодиноких частин. Вона має хоронити перед зником національного почування в народі серед чужого моря і переважаючого

впливу чужої культури. Одним словом: вона має стати охоронним засобом у щоденній розвобій праці й у щоденній боротьбі за існування національного організму“.

Отже освітня праця має мати насамперед виховне завдання, а його здійснення можна назвати програмою дальшою. Ця праця має 1) за прикладом західно-європейських товариств зірвати з традиційною в нас добродійністю в освітній праці та заступити її фаховістю, 2) внести в освітню працю зміст, 3) змагати перевиховати українське громадянство в тім напрямі, щоби перетворити душу галицького українця та створити з нього нового й свіжого типу громадянина українця, який уміє в усьому орієнтуватися, в усьому означити себе, до всього зайняти становище, маючи на оці вічні цінності, як віра, мораль, нація, інтерес колективу, 4) розбудити серед української суспільности потребу й енергію самоосвіти та самовиховання, себто причинятися до поглиблення розуму та до виплекання характеру, вироблення гарту духа й сили волі, 5) допровадити до оснування у Львові Вищого Інституту освітознавства на зразок Освітньо-виховного Інституту ім. Масарика у Празі.

Зрозуміла річ, що переведення в життя так широко закроєної програми мусить бути розкладене на етапи й на довгі літа. До неї треба ще й пригожих обставин, а що найважливіше, багато грошей. І саме через недостачу грошей раз-у-раз заломлювалася ця тяжка програмова праця. Інші народи видають річно на освіту дорослих велетенські гроші, а „Просвіта“, одинока на цьому полі наша установа, стоїть серед повоєнних обставин голіруч. Щож мав робити Гол. Виділ? Чи приспособлюючися до матеріальних засобів обмежитися до фінансових можливостей, тобто до реальних умов Т-ва, чи заризикувати й йти на перебий, без огляду на фінансову спроможність, у надії, що ширше громадянство краю підпре цю працю морально й матеріально. Голова переконав Головний Виділ, який довго вагався, що в краю нагромадився актив енергії, який домагався від „Просвіти“ ініціативи, розмаху й підбадьорення на дусі.

І за позичені гроші взявся Гол. Виділ за діло до обнови й поширення організації. Зачав від централі. Приняв більше канцелярійних сил, прибільшив число виїздів у край, подбав про фахові видавництва освітніх органів, що були призначені для організаційних цілей і для пропаганди. Протягом двох літ злюстровано всі філії „Просвіти“ в краю, відбуто 110 люстраційних поїздок, з того 68 поїздок відбув сам голова, решту урядовці „Просвіти“.

Наслідки такої організаційної праці в числах представляються так:

За п'ять літ число філій зросло на 86, себто на 9 філій більше, ніж перед війною, а число читалень „Просвіти“ дійшло до 2934, отже на 65 читалень більше, ніж перед війною. Коли зважиться повоєнні обставини, коли візьметься під увагу всі політичні та фінансові труднощі, то ця мова чисел свідчить найбільш переконливо про розмах праці тодішнього Гол. Виділу та про надзвичайну енергію й працьовитість голови. Одначе в тій праці лягали перешкодою й різні труднощі зовнішні та внутрішні. Польська влада протягом одного 1925 р. закрила аж 11 філій „Просвіти“, які треба було наново з трудом основувати. Прийшов селяроби́всько-комуністичний наступ за опанування „Просвіти“, який розпочався 1926 р. з великим натиском. Та протягом кількох літ усі майже читальні відчищено з селяроби́вського елементу і вже на Заг. зборах 4 червня 1931 р. з цього боку не було жадного заколоту.

Зате несподівано виринули нові труднощі і то з національного боку, зі сторони націоналістичної академічної молоді, яка станула в опозиції до українського національного політичного проводу в краю. А що голова „Просвіти“, яко посол, належав до президії політичного проводу поміркованої орієнтації, то націоналістична академічна молодь звернулася проти нього і на Заг. зборах 4 червня 1931 р. устали свого представника В. Яніва виразно зажадала резигнації М. Галуци́нського з головства в „Просвіті“, з політичних причин, закидаючи йому угодовість.

Та найбільший удар у „Просвіту“ — це була матеріальна криза в Т-ві, яка поглибилася внаслідок загальної господарської кризи в Польщі та в цілій Європі.

Осередком освітньої праці в читальнях повинна бути бібліотека, а не касинова розвага. Бібліотеки далеко важніші, ніж будовання читальняних домівок. Природний гін низів (писав М. Галуци́нський у 1931 р.), домагався дуже виразно й голосно вказівок й здорового змісту в освітньому життю. Настала переважна хвиля. Вона мала рішити про успіх і беззастережний ріст та розвиток культурно-освітньої роботи серед нашого народу. Ми пішли на допомогу цьому гонови, хоч і знали наші слабі сили і щодо кількості робітників, і щодо матеріальних засобів, а проте не вагалися, бо вірили, що найдемо відгомін, зрозуміння, підтримку, а далі й співпрацю.

І тому Головний Виділ приступив насамперед до видавання таких освітніх часописів, як „Народня Освіта“, „Аматорський Театр“, „Бібліотечний Порадник“, і вкінці популярний ілюстрований місячник „Життя і Знання“.

Але тут показалася наша слабина. Ті, що вели працю по читальнях, не піддержали як слід видавництв „Просвіти“. Для більшості освітнє питання в новітньому значінню у нас ще не було зрозуміле, фахові органи, показалося, зайві, котрі можна приймати, а за них не платити. Ці органи давали дефіцити й на велику шкоду для освітнього діла довелися перестати їх видавати.

Бажаючи заспокоїти книжковий голод, а головню потреби читальняних бібліотек, рішив Гол. Виділ кинути в народ якнайбільше книжок. А що „Просвіта“ по війні мало видала, склади передвоєнних видань вичерпалися, та й передвоєнні чи воєнні видання змістом постарілися, тому Гол. Виділ ухвалив запропонований головою інтерес із видавництвом Я. Оренштайна „Українська накладня“ в Липську.

Заступником цього видавництва на цілу Польщу була до 1923 р. книгарня Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, а „Просвіта“, купуючи книжки „Української Накладні“ для своїх читалень і філій, діставала 25% опусту. Отже у 1924 р. заключило Т-во „Просвіта“ з Я. Оренштайном торговельний договір, що „Просвіта“ стає одинокою представницею „Укр. Накладні“ на території Польщі, за що дістає 45% опусту. Виглядало, що для „Просвіти“ це незлий інтерес. „Просвіта“ мала за розпродані книжки розраховуватися з „Укр. Накладнею“ що місяця й платити в міру розпродажі, без ніякої векслевої гарантії. Та по році власник фірми Я. Оренштайн був невдоволений із такої умови, бо, мовляв, книжки з „Просвіти“ не розходяться так, як він собі уявляв, його капітал увязнений на довгі літа, тому зажадав векслів на 5.000 долярів на покриття залеглих і на забезпечення дальших рат, на що Головний Виділ погодився з відповідними застереженнями. Головний Виділ сподівався, що серед такої ударної кампанії, яку розвинув голова, закуплені книжки по читальнях розпродасть і гроші „Укр. Накладні“ сплатить. Сподівалися подвійної користи: й добра книжка піде в народ і доходу буде яких 200.000 зол. Але сподівання завели. Криза в краю поглиблялася, за закуплені філіями книжки гроші не впливали, читальні з зобовязань не вивязувалися, а тут коштовна організаційна робота велася далі з розмахом, потягаючи за собою що раз нові видатки. До цього прилучилася примусова віднова кам'яниці, віднова Садівничо-господарської школи в Милованню і т. д., через що „Просвіта“ попадала що раз більше в довги, які в 1931 р. дійшли вже до того, що треба було приступити до радикальної санації маєткового стану „Просвіти“, бо грозила їй небезпека, головню зі сторони Я. Оренштайна. Коли „Просвіта“ по трьох роках не сплатила кавційних векслів, Оренштайн,

даючи деякі полекші в сплаті своєї претенсії, узискав заінтабульовання її на львівській кам'яниці „Просвіти”, побираючи від незаплачених рат відсотки. Матеріальне положення „Просвіти” стало жахливе, а на Заг. зборах 2 червня 1931 р. представив його член Гол. Виділу інж. Микола Творидло в круглих цифрах ось так: фахові журнали дали недобору 40.000 зол.; віднова кам'яниці у Львові, яку наказав відновити магістрат, 40.000; довг гіпотечний за книжки Оренштайна без відсотків 200.000 зол.; довг за організаційну і видавничу працю 188.000 зол.; разом 468.000 зол., або 52.600 доларів. Колиж іще дорахувати до цього добровільне зобов'язання Головного Виділу відновити стипендійний фонд 63.000 зол., себто 7.000 доларів, то ціле зобов'язання „Просвіти” творило в тім часі 59.000 доларів. До цього приходять іще відсотки від тої суми, які непогамовано побільшують довжний стан Т-ва. І так дня 22 травня 1931 р. білянс довгу „Просвіти” виносив точно 566.461 зол. або 63.640 доларів

Зрозуміло, що такий фінансовий стан „Просвіти” викликав серед членів Т-ва й загалом серед українського громадянства не лише занепокоєння за „Просвіту”, але й переполох. Вивязалася пристрасна полеміка між партійними часописами. Але назагал члени й громадянство рішили прийти з поміччю „Просвіті” й санувати її. Тому на згаданих зборах рішено продати на сплату довгів фільварок із 247 моргів землі в Угерцях Винявських, а крім цього віднести до громадянства за внутрішньою позичкою — під кличем на допомогу „Просвіті”.

Отсі матеріальні клопоти в часі головування М. Галущинського були й справжньою переполоною в цілій діяльності „Просвіти”, хоч для осягнення своєї цілі Головний Виділ брався за різні засоби. Організував мандрівні бібліотеки, яких у 1928 р. було вже 47 комплетів, а які від 1925—1928 р. обслужили 242 місцевостей, головню на західніх окраїнах та на Волині. Щоби виховати інтелігентних бібліотекарів для читалень „Просвіти”, організує Головний Виділ курси бібліотекарства по філіях. Щоби стояти в тісному звязку з освітніми осередками за кордоном, Головний Виділ навязав взаємини й книгообмін із чеським Освітнім Інститутом ім. Масарика в Празі та вписався в члени „Всесвітнього Союзу освіти для дорослих у Лондоні (World Association for Adult Education) котрого почесним президентом є през. Тома Масарик, а заступник голови Др. І. Брик навіть їздив на всевітній з'їзд, який відбувся в Кембріджі в 1929 р.

Бидавнича діяльність „Просвіти” в часі головування М. Галущинського не дорівнювала організаційній, і за виім-

ком фахових часописів, усеж таки була незначна. Крім того розвинув М. Галущинський живу пропаганду в пресі, де поміщував статті з різних нагод на теми освітні, на теми потреб „Просвіти”, в чім помагали йому інші члени Гол. Виділу.

На час головства М. Галущинського припала 60-літня річниця оснований Т-ва „Просвіта”. Головний Виділ рішив відсвяткувати цю річницю ювілейним з’їздом. Задля цього створено ширший краєвий Ювілейний Комітет, котрого почесним головою вибрано самотнього ще живого члена-основника през. Ю. Романчука, а головою Виконавчого Комітету д-ра І. Брика. Комітет рішив видати з нагоди ювілею популярну, а згодом і більшу Історію „Просвіти”, та скликав до Львова 22—24 вересня 1929 р. другий Всеукраїнський Освітній Конгрес, на який запросив освітніх представників усіх частин українських земель та з еміграції. Та приїхали тільки представники з еміграції (з Чехословаччини), члени „Просвіти” з Закарпатської України, делегати з Волині, Холмщини й Полісся, натомісьць не прибув ніхто з Буковини (через паспорткові труднощі) та з Радянської України.

Як давніше, так і за головства М. Галущинського Гол. Виділ був чуткий на всі прояви громадянського життя та культурного українського руху.

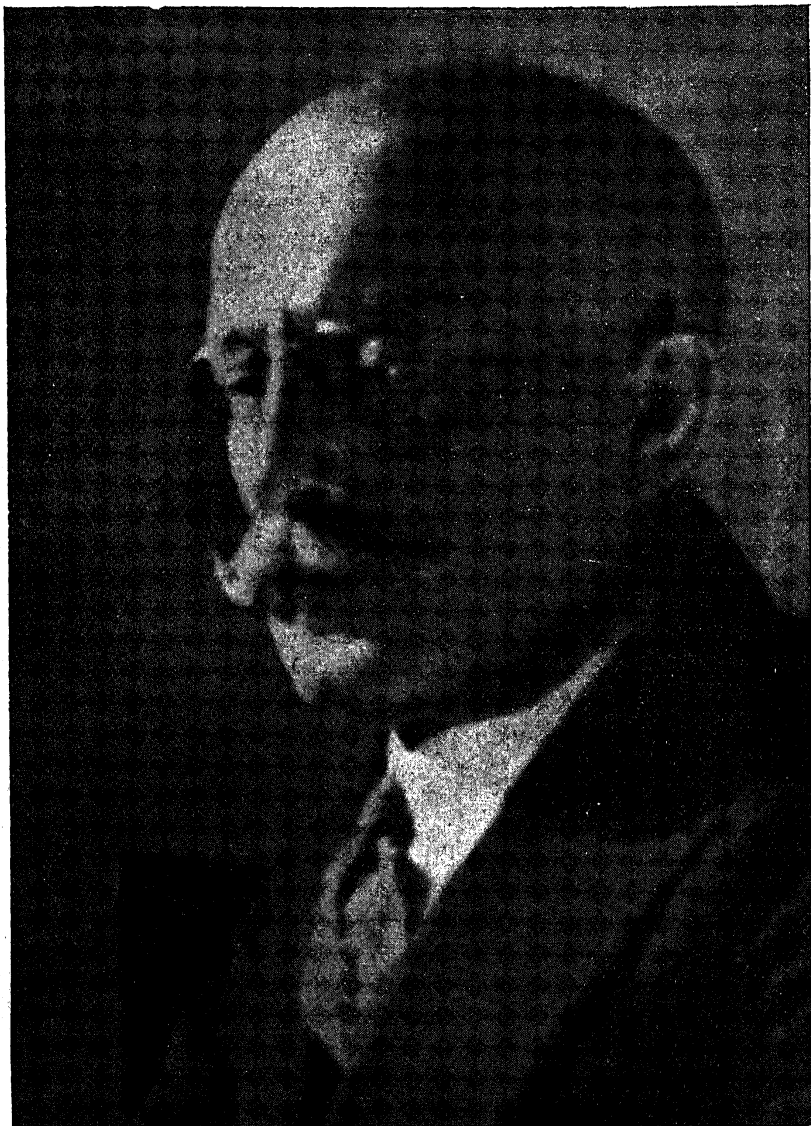
Виснажуюча політична боротьба й дуже тяжке матеріальне становище „Просвіти” сильно підірвали здоровля голови і він серед живої просвітної праці несподівано помер трагічною смертю — на параліж мозку, 25-го вересня 1931 року.

Українське громадянство під проводом Т-ва „Просвіта” урочисто, з великими почестями відпроварило на вічний відпочинок на Личаківський цвинтар свого щирого робітника й провідника, що впав жертвою твердої й безоглядної дійсності.

Після смерті голови М. Галущинського провід у Т-ві перебрав І. заступник голови др. І. Брик, як і після смерті І. Кивелюка. Але серед яких відмінних матеріальних умов! На Гол. Виділ спав страх за судьбу „Просвіти”, за саме існування Т-ва. Належало чимскорше скликати Заг. збори, скінчити з провізорією й віддати комусь у руки провід у Товаристві й відповідальність за нього.

11.

На 28 березня 1932 р. скликано Надзвичайний Загальний збір „Просвіти“ й десятим головою вибрано одногосно

Д-р Іван Брик.

д-ра Івана Брика, який уже тому рік відбув 25-літній ювілей безперервної праці в Гол. Виділі Т-ва.

Перед новим Головним Виділом та головою став важкий обов'язок не гасити духа, а ще вище його підняти, далі

розбудувати організаційну сітку, а одночасно її здоровим змістом скріпляти. Виховна праця осталась і надалі головною метою. Одночасно поклав собі провід за завдання санувати „Просвіту“, сплатити по змозі якнайскорше довги, а для цього відновити видавання популярних книжечок, як один із засобів забезпечити Т-во матеріально.

VIII.

ДОМІВКА ТОВ-А „ПРОСВІТА“.

У життю всякого товариства своя домівка має велике значіння. Так і в історії розвитку Тов-а „Просвіта“. Тому до речі буде згадати й про цю справу, тим більше, що коштувала вона багато часу та зусиль.

Повних 27 літ мусіло Т-во перебувати в комірнім, в початках навіть як скромний піднаемиць.

Перший Загальний збір „Просвіти“ відбувся в салі польської „Стрільниці“. В першому й другому році існування Тов-о не мало власного приміщення. Гол. Виділ урядував у приватному мешканню голови Тов-а А. Вахнянина, а засідання Виділу відбувалися в хаті містоголови, д-ра К. Сушкевича. Про канцелярію тоді не було й мови. Виділові самі полагоджували деякі канцелярйні справи.

Перший льокаль дістала „Просвіта“ в жовтні 1871 р. Директор акад. гімназії, о. Василь Ільницький, як член Виділу „Просвіти“, відступив Т-ву в приміщенню гімназії в Народному Домі маленьку кімнатку, де зроблено склад книжечок та утворено першу канцелярію. Першим урядником „Просвіти“ був тоді студ. унів. Хоркавий. Але в тій кімнаті було так тісно, що засідання Виділу й далі відбувалися в мешканнях виділових, головно в домі голови Тов-а, Ю. Лаврівського.

Та справ у „Просвіті“ прибувало з кожним днем, й тісне приміщення не вистарчало. Тому Виділ порозумівся з одним тоді народовецьким товариством „Руська Бесіда“, яка від 1870 р. містилася в Народному Домі, де займала три кімнати. Бесіда прийняла „Просвіту“ від 1 січня 1873 р. тимчасово й безплатно до своєї домівки, відступивши їй одну кімнату. Там „Просвіта“ примістилася з своїми книжками й уладженням, яке складалося з шафи, стола та кількох крісел. Тут відбувалися вже й засідання Виділу, тут була також і експедиція книжечок „Просвіти“, яку виконували студенти університету. Але недовго була тут „Просвіта“. „Совѣтъ“ Народного Дому не міг стерпіти в своїх мурах народовецької „Бесіди“ й намагався її усунути. Справа пішла на судову дорогу й 1 серпня 1873 р. „совіт“ викинув „Бесіду“,

разом із „Просвітою“. А ще перед тим трапилася цікава пригода:

Управитель канцелярії Народного Дому, Олексій Палух прийшов 19 липня 1873 р. із судовим возним до домівки „Бесіди“, щоби зайняти майно „Бесіди“ за якусь за давнєну, невиразну претенсію Народного Дому. Але що майна (меблів) „Бесіди“ не вистарчало на покриття претенсії, то „смотрятель“ Нар. Дому повів возного до останньої кімнати, яку

Камениця „Просвіти“ у Львові.

займала „Просвіта“. Двері до тої кімнати були тоді замкнені. А що судовий возний не мав права відмикати дверей до замкнених льокалів, то скінчилося на заняттю меблів і книжок „Бесіди“.

Коли вістка про цю подію розійшлася по місті, під вечір збіглися студенти університету та деякі старші громадяни

8*

і за пів години перенесли на руках кілька тисяч книжок у безпечне місце, до приватних домівок виділових.

Від серпня 1873 до 1886 р. „Руська Бесіда“ й „Просвіта“ винайняли спільну домівку. За цей час „Просвіта“ розвинулася в краєве Тов-о з широким обсягом діяльності й містилася в однім льокалі з „Бесідою“ було й не вигідно і за тісно. Тому Виділ „Просвіти“ винайнив за 800 К. річного чиншу окреме приміщення з трьох кімнат зі складом на книжки в наріжному домі при вул. Вірменській і Краківській, над реставрацією Віксля.

Рівночасно Виділ рішив оглядатися за власним домом, де булаб і театральна саля, бо саля Нар. Дому була в руках москвофілів і народовці не мали де сходитися. Випущено горячу відозву „До Родимців“ із закликом до збірок на будову дому „Просвіти“. Край щиро відізвався на поклик Виділу й почали напливати жертви, збирані в краю при ріжних нагодах.

По трьох роках ця справа назріла вже настільки, що Виділ скликав 1889 р. окрему анкету, де обговорено докладніше справу будови власного дому та вибрано окремий виконавчий комітет, до якого ввійшли: Юл. Романчук, голова, Ол. Барвінський і д-р К. Левицький, як члени Виділу, а зпоза Виділу інженери Т. Барановський, О. Ганінчак, Ів. Левинський та В. Нагірний. Одначе братися до будови дому та ще й з салею комітет іще не міг, бо на фонд будови зібрано з кінцем 1889 р. всього 954.14 корон.

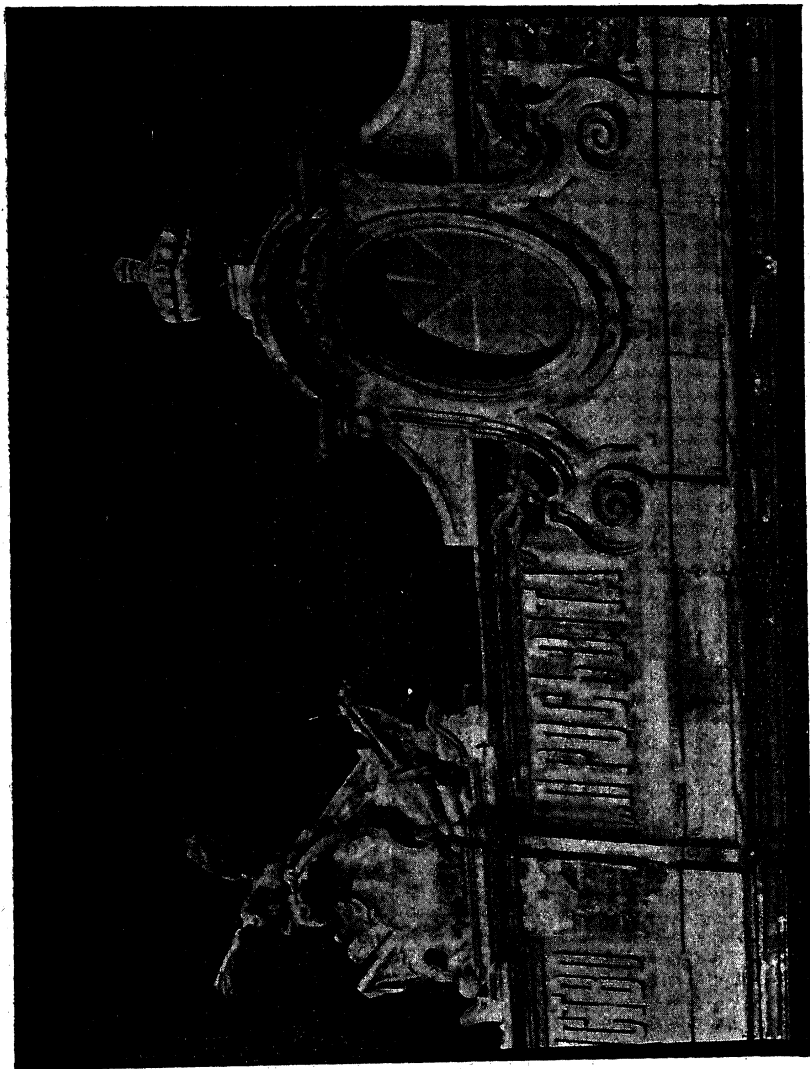
Тому з кінцем 1889 р. рішив він відділити справу будови дому „Просвіти“ від будови театральної салі й поділити зібрані досі гроші по половині. Увесь фонд оставав і далі під зарядом „Просвіти“. Комітет закликав громадянство до дальших жертв, а для канцелярії винаймлено тоді ще дві кімнати, так, що льокаль „Просвіти“ складався вже з пяти кімнат.

Скликана Гол. Виділом анкета одобрила 4 грудня 1892 р. рішення, що до згаданого вище поділу фонду і для будови театру вибрано окремий комітет із 15 членів під проводом дир. о. Василя Ільницького, а зібрані гроші рішено й дальше віддавати під заряд „Просвіти“.

В 1894 р. на внесок д-ра К. Левицького Гол. Виділ рішив купити для Тов-а дім у Ринку ч. 10. На фонд будови дому було тоді всього 8.498 К. Ведення переговорів що до набуття дому доручив Гол. Виділ д-р К. Левицькому, інж. В. Нагірному та проф. Вол. Шухевичеві. Особливо горячо занявся цєю справою д-р К. Левицький, який довів до того, що „Просвіта“ купила згаданий дім 30 березня 1895 р. за

260.000 корон. Про те, звідки „Просвіта“ взяла гроші на дім, про вартість цього дому, його вигляд і значіння, буде мова пізніше.

„Просвіта“ перебрала дім у своє посідання дня 1 квітня 1895 р., а спровадилася аж 1 жовтня. Перенесли річи Тов-а

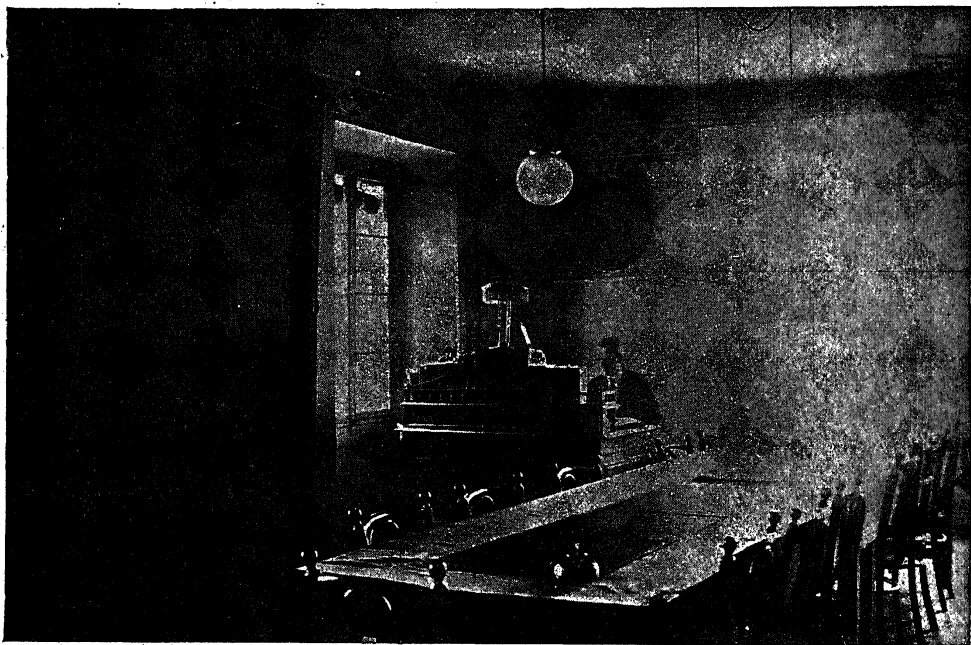

Верх каменниці „Просвіти“ у Львові.

робітники переплетні Е. Спожарського та студенти університету.

Просвіта була першим українським товариством, що дійшло до свого власного дому, тому й приміщала в себе всі ті українські товариства, які того потребували.

Насамперед віддячилася „Просвіта“ за колишнє комірне „Руській Бесіді“ і вже в червні, скорше, ніж сама спровадилася, відступила „Бесіді“ що найкращі кімнати на I. поверсі, а побіч неї заняла кімнати для себе під канцелярію та салью засідань. Крім цього віддала одну кімнату для „Клубу Русинок“, співацькому тов-у „Боян“ та академічному тов-у „Ватра“, яке платило 2 К. місячного чиншу. В двох кімнатах на II. поверсі примістилося Наукове Тов-о ім. Шевченка з бібліотекою та музеєм. Треба пам'ятати, що в домі „Просвіти“

Канцелярія „Просвіти“ у старому приміщенню на II. пов.

найшли перше приміщення такі інституції, як „Дністер“, Краєвий Союз Ревізійний і багато інших менших фінансових, культурних та професійних товариств. Тимчасом комітет будови українського театру збирав дальше гроші, поки в 1903 р. не утворено окремий „Краєвий Комітет будови театру“.

Пізніше, коли випровадилося Тов-о ім. Шевченка, „Просвіта“ перенеслася на II. поверх, де заняла 5 кімнат для канцелярії враз із салею засідань, — 3 на бібліотеку, — 2 під магазини книжок, — 2 для возного канцелярії; крім того на партері — 1 для дверника камениці, а на I. пов. — 4 під переплетню та клішарню, разом 17 кімнат. Тут містилася „Просвіта“ аж до останнього часу, коли перейшла до фронтного приміщення на I. пов., опорожненого „Центробанком“.

Льокалі „Просвіти“ прикрашені гарними, мистецькими портретами, образами, графіконами, картами, тощо. Найкраще прибрані стіни салі засідань. Є там копія портрету Т. Шевченка, портрет Івана Франка, кисти артиста-маляря Ів. Труша. Портрети ініціатора і добродія „Просвіти“ о. Степана Качали та голови Т-ва А. Вахнянина, Юл. Лаврівського та Вол. Федоровича, кисти артиста-маляря Корнила Устияновича. Портрет голови Юл. Романчука, кисти його сина Тита. Портрети голов о. Ом. Огоновського, д-ра Евг. Олесницького, Петра Огоновського, Ів. Кивелюка і Мих. Галущинського, кисти Ів. Труша. З інших портретів помітні портрет д-ра Костя Левицького, портрет почесного члена Степана Танчаковського (Пана з Карпат), портрет добродія Тов-а Степана Дубравського і портрет члена основника Ол. Борковського — усі кисти Ів. Труша. З образів цінні Дніпро під Києвом — І. Труша, Похід Ігоря на Половців і Виїзд княжої дружини — П. Холодного, Богун під Берестечком, артиста М. Івасюка та краєвиди П. Ковжуна. Великої ціни теж і погруддя Ом. Огоновського і Юл. Романчука — роботи різьбаря М. Паращука. Окрім цього є ще погруддя Т. Шевченка і артільного батька на В. Україні Миколи Левитського. Є ще й портрети крейдкові д-ра Вол. Барвінського і дещо фантастичний Маркіяна Шашкевича.

ІХ.

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ „ПРОСВІТИ“.

1. Мова й правопис.

Видавати книжки для народу каже „Просвіті“ її статут. Уже перший статут її з 1868 р. постановляє, що „ціллю Товариства є видавання популярних письм у всіх галузях науки, відповідних поняттям народу і його потребам“. Приступаючи до видавання книжечок, перший Виділ мусів очевидно призадуматися не тільки над змістом, але й над тим, яка мова й правопис мають бути в тих книжечках. На тодішні часи були це питання не практичної натури, а засадничі. Мову вирішив уже перший Загальний збір новозаснованого Товариства, який по дискусії ухвалив, що книжки „Просвіти“ мають бути видавані чистою народньою українською мовою, без якихнебудь польських чи російських або церковнословянських домішок, стилем простим, приступним і зрозумілим для людей, що книжок ніколи не читають, та для молодіжи, — отже популярно, щоби заохотити невироблених читачів до читання.

Справу правопису мусів вирішити Виділ. Це було питання засадниче й на ті часи не легке: чи писати вживаним тоді в Галичині, — і в школі і в пресі і у видавництвах, — етимольогічним правописом, непридатним для української мови, чи піти слідами „Руської Трійці“ та письменників із Великої України і вживати фонетичного правопису. Всі члени „Просвіти“ були згідні щодо того, що найкраще надається фонетичний правопис і самі вже такого правопису практично уживали. Але, щоби на „Просвіту“ не в’їдали ще більше староруси й москвофіли, щоби не говорили, що це „польська інтрига“ зривати зі старим правописом, Виділ рішив у внутрішньому діловодстві вживати фонетичного правопису, а книжечки для народу видавати правописом етимольогічним доти, доки він обов’язуватиме в школі. Щодо наукових творів, то рішено видавати їх таким правописом, якого жадає автор. І хоч у 1893 р. ухвалою союму за старанням українських народовецьких послів уведено в галицькі школи фонетичний правопис, то „Просвіта“ з конкуренції з „Обществом ім. Качковського“ видавала свої книжечки все ще етимольогією аж до 1898 р. Щойно Надзвичайний Загальний збір 1 лютого 1899 р. рішив, що нема вже потреби боятися тої конкуренції, що „народ уже досить освідомлений, щоби через правопис відкидати книжечки „Просвіти““ й у видавництва уведено нарешті фонетичний правопис.

Та це все таки відбилося спочатку на зрості членів „Просвіти“, що виразно зазначає звіт за 1899. р.; бо коли в 1897. р. вступило до „Просвіти“ нових членів 1333, а в 1898. р. 1137, то в 1899. р. тільки 944.

2. Шкільні книжки.

В перших роках своєї видавничої діяльності присвятила „Просвіта“ найбільше праці й заходів видаванню шкільних підручників для середніх шкіл. Саме в 1867/68 р. добилися українці української гімназії у Львові, що була першою середньою українською школою взагалі. Перемінено її з найстаршої у Львові „академічної“ гімназії, в якій мова навчання була німецька. Але українську мову навчання заведено лиш у 4 нижчих клясах, а у вищих польську мову, бо, мовляв, і так нема жадних українських книжок, до того й українська мова ще невироблена, щоби вчити нею у вищих клясах. І справді не було ані одної української книжки для середніх шкіл, не було виробленої української термінології до навчання різних предметів, як математики, фізики, природи, хемії, географії, навіть граматики і т. п. І ось за цю роботу взялася „Просвіта“. Виділ її скликав анкету, вибрав окремі комітети знавців, що мали зайнятися укладом україн-

ської термінології та зладженням оригінальних чи перекладанням із чужої мови шкільних підручників. Але заки їх зладжено, заки видруковано, то тимчасом пороблено до деяких предметів переклади, які Т-во випустило літографським способом; вилітографовано також і виклади деяких професорів, щоби лиш як найскорше дати в руки учеників потрібну українську книжку.

В 1870 р. Виділ випустив відозву до фахівців, щоби занялися писанням шкільних підручників, щоби присилали їх до „Просвіти“, а Виділ постарается про оплату їх праці. Поклик цей знайшов відгомін. Приходили рукописи підручників, навіть із Великої України зголошували письменники свої праці, бо хотіли допомогти братам — галичанам. Член Виділу „Просвіти“, дир. акад. гімназії о. Василь Ільницький, що був членом Шкільної Краєвої Ради, постарався про те, щоби справу видавання українських шкільних підручників віддати „Просвіті“, а Юл. Лаврівський подбав у Краєвому Виділі про запомогу на це з краєвих фондів. В 1871 р. й австрійське міністерство, освіти прийшло з поміччю „Просвіті“, взявши на себе оплату авторів тих підручників, що їх „Просвіта“ признає за відповідні до друку й їх видрукує. За час від 1871—76 рр. „Просвіта“ видала 17 шкільних книжок для української гімназії в 12.300 примірників. Це були перші українські книжки для середніх шкіл.

В 1876 р. перейшов друк шкільних книжок на так зв. „Краєвий фонд“, при Шкільній Краєвій Раді, хоч „Просвіта“ добре й справно вивязувалася з того завдання та мала в рукописах багато вже готових нових підручників для вищих клас української гімназії.

У складанню номенклатури, відповідних українських висловів), оцінці підручників та їх укладі заслужилися найбільше отсі члени Виділу: Ом. Огоновський, А. Вахнянин, Юл. Романчук, В. Ільницький, Ом. Партицький, Юл. Целевич, а зпоза Виділу: Ол. Барвінський, М. Полянський, О. Савицький, П. Дуткевич, Павло Свенціцький (Свій), О. Торонський, І. Верхратський та багато інших.

Правда, невелике то число 17 підручників, але це був перелім, тяжкий початок, що має величезне, епохальне значіння не лиш в історії „Просвіти“ та українського шкільництва, але й в історії українського культурного розвитку взагалі, коли зважиться, чим були для всієї України українські школи в Галичині. Розуміли це вже й тодішні діячі та свідомі були вартості своєї праці. На Загальному зборі „Просвіти“ в 1879 р. сказав Вол. Барвінський між іншим таке: „Одним із найтяжчих, але й найважливіших здобутків нашої народньої боротьби за існування, було здобуття одної укра-

їнської гімназії. Це було перше дійсне признання засади, що й наша мова має право панувати в усіх школах на Україні. Але це була лише засада, право. Треба було це признане право здійснити власними руками, постаратися про шкільні книжки. І зроблено тоту велику, тяжку роботу, при котрій

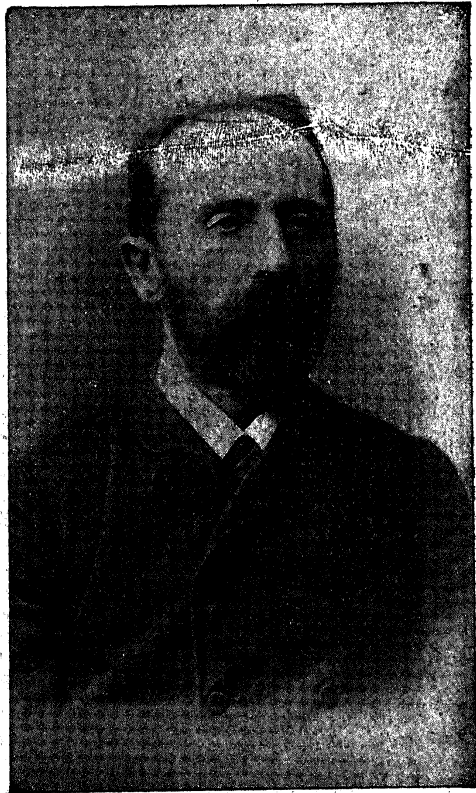
Др. Юліян Целевич.

треба було майже все щойно створити. Це діло — то один із найбільших наших народніх подвигів. Було це створення українського шкільництва, це були, так сказатиб, — цивілізаційні хрестини українського народу в новій добі. Ми ще не можемо собі нині здати справи з ваги цього факту. Але історія запише його з таким натиском, як свого часу охрещення Руси“.

Але члени „Просвіти“ не обмежилися на цьому. Вони звернули свою увагу й на книжки для народніх шкіл; зладили новий „Буквар“ і Читанки від II—IV кляси, для народніх шкіл, очевидно також чистою народньою мовою.

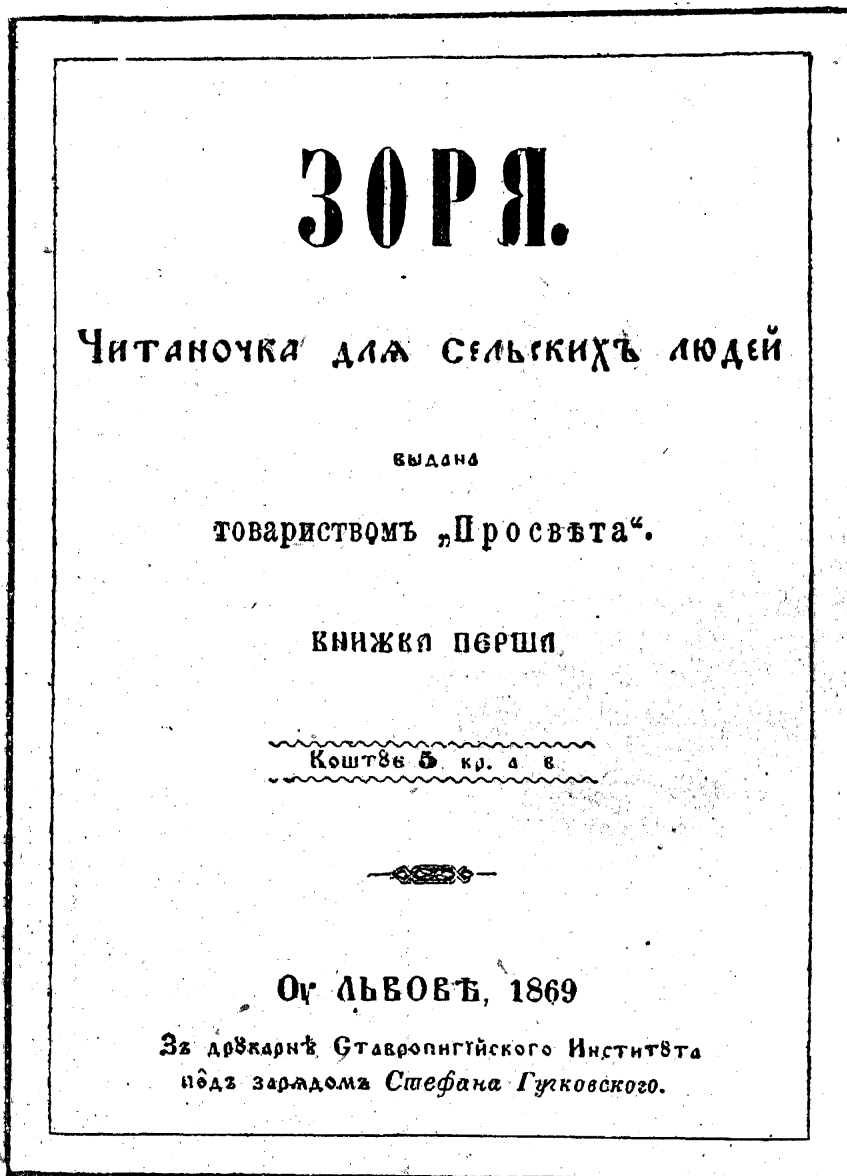
3. Популярні й членські книжечки.

Побіч шкільних книжок видавала „Просвіта“ від самого початку також і популярні книжечки для народу. Видавання цих книжечок справляло Виділам її багато клопоту. Найважливіше, не було людей, що вмілиб писати приступно. Тому ніхто з членів перших Виділів не хотів брати на себе редакції таких видань. Перший взявся за цю працю проф. учительської семінарії Омелян Партицький, якого вважали ще за найкращого популяризатора, і справді він себе таким виявив. В квітні 1869 р. склав Ом. Партицький відозву до українських письменників, щоби писали популярні книжечки, або статті для народу та прислали їх до „Просвіти“, а покищо сам зладив першу книжечку—„Читаночку для сільських людей“, яку назвав „Зорею“. Виділ видрукував її в 2000 примірників із кінцем квітня 1869 р., а ціну установив таку, „щоби лиш видатки за наклад вернулися“. Книжечка коштувала всього 5 крейцарів, друкована була етимольогічним правописом—великими кириличними черенками, бо люди по селах, що досі мали в руках церковні книги, були до кирилиці при зви чаєні. Гроші на видання цієї першої книжечки дав купець Мих. Димет та ученики-українці тернопільської гімназії, що за покликом проф. Ол. Барвінського зібрали на це 10 ринських.

Омелян Партицький.

Книжечка мала цікавий і різноманітний зміст: статейки, оповідання та байочки різних авторів, а під кінець „всячина“ та „лікарський порадник“. „Зоря“ загально сподобалася. Похвалив її й найбільший тоді в Галичині популяризатор

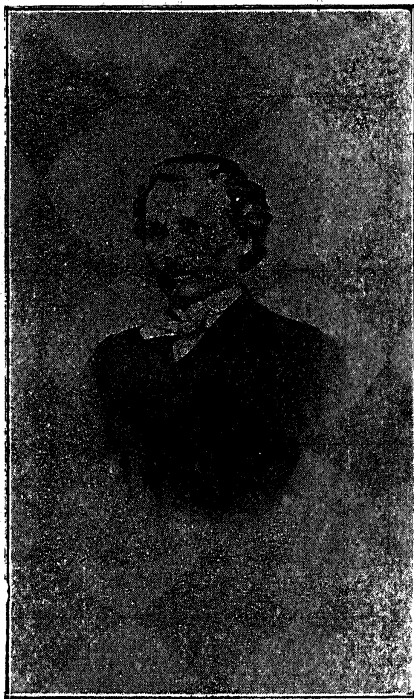

о. Іван Наумович, що, прочитавши „Зорю“, написав листа до „Просвіти“, де між іншим казав: З сердечною радістю пови-
тав я перший плід Вашого Тов-а „Просвіта“. Ще в 1850 р.,
бувши в духовнім семінарі, був я переконаний, що ми обра-
зуючи вищі верстви нашого народу, а не даючи ніякого ду-
хового корму сільському народові, будемо усе безсильними

Обгортка до давніших книжечок „Просвіти“.

і вороги нас задавлять, як то справді видимо на ділі. Якби ми через тих 20 літ свободи були ужили всіх наших сил на такі популярні видання, як „Зоря“, ми стояли би нині далеко вище і почуття національне перейшло би уже весь наш народ“ і т. д. Під кінець додає, що „дітвора приняла „Зорю“ з неймовірним одушевленням“, і що „в цілім селі знають зміст „Зорі“. Та найкращим доказом, як книжечка подоба-

Володимир Шашкевич.

лася й була на часі, свідчить те, що за два тижні наклад розійшовся.

Заохочений таким успіхом видрукував Виділ другу книжечку „Що нас губить, а що нам допомогти може?“ — розмову про пияцтво, про братства тверезости, громадські каси, шпихлірі і т. п., яку написав о. Ст. Качала, далі „Катехизм для дітей“ о. К. Селецького, опісля „Народній Календар“ під ред. Ом. Партицького, піднісши наклад вже до 3—4.000 примірників. В 1870 р. Ом. Партицький зладив дальші чч. 2, 3, і 4. „Зорі“. В 1871 р. вів редакцію книжечок „Просвіти“ Володимир Шашкевич, син Маркіяна, а в 1872 р. Виділ „Просвіти“ на спілку з Виділом Тов-а „Бе-

сіда“, котре потребувало пес для укр. театру, спровадив на редактора своїх видавництв славного буковинського поета Осипа Юрія Федьковича. Та він вів редакцію видавництв „Просвіти“ всього рік, друкуючи свої вірші, пісні й оповідання. Найкраще з них, колись у нас найпопулярніше оповідання „Село Фармазони“, „красна і правдива повість для розумних господарів“. Книжечки ті були дуже гарно й приступно писані, розходилися скоро і майже всі вийшли в подвійнім або потрійнім накладі.

Не мало клопотів мали перші Виділи „Просвіти“ з поширенням своїх книжечок. Треба було їх продавати. Своєї книгарні „Просвіта“ не мала, тому весь тягар кольпортажі

Юрій Федькович.

залежав від доброї волі членів Т-ва, що брали книжки в розпродаж, і так зв. агентів Т-ва, тобто мужів довіря в краю, які ширили просвітні видання. Продавали книжечки „Просвіти“ також і крамарі по ярмарках та відпустах. З книгарнями стояла „Просвіта“ все у звязку, а голова Ю. Лаврівський постарався був про розпродаж видань „Просвіти“ через одну книгарню й на Угорщині. В 1872 р. внесла „Просвіта“ через австрійське правительство просьбу до російського міністерства закордонних справ, щоби дозволило йти виданням „Просвіти“ на Україну. Але російське міністерство відмовило. Рівнож віднеслася „Просвіта“ до повітових рад і шкільних повітових інспекторів, щоби вони купували видання „Просвіти“ в нагороду пильности для дітей. Багато книжок „Просвіта“ роздавала даром до шпиталів, вязниць, церковних братств, та читалень, що вступали в члени „Просвіти“.

Зміна в поширенню видавництв „Просвіти“ наступила зі зміною статуту в 1876 р. Тоді з січнем 1877 р. кожний член „Просвіти“ діставав за своїх 4 кор. (селяни і міщани 2 кор.) річної членської вкладки майже що місяця по одній книжечці безпосередньо з товариства поштою до дому. Отже не було вже клопоту з поширенням видань „Просвіти“. Книжечки, видавані Т-вом, самі доходили до членів, своїх читачів, навіть у найдальших закутинах краю, і в тім лежить велика заслуга „Просвіти“, що книжка кожного місяця сама пхалася на село. Так було аж до 1914 р.

Ярослав Весоловський.

Авторами книжечок були різні тямущі українці, а редакцію вів сам Головний Виділ через свого референта-редактора, яким були м. і. й Іван Франко та Кирило Студинський. Пізніше Гол. Виділ повернув знову до платних редакторів видань, на яких ангажував Ярослава Весоловського, Гната Хоткевича і вкінці Юліяна Балицького.

А як росла й розвивалася видавнича діяльність популярних і членських книжечок „Просвіти“ протягом 60-ти літ від 1869 — 1928 р., покаже отсе підсумовання:

За 50 літ існування видала „Просвіта“ 348 популярних книжечок у 2.941.115 примірників, з чого на членські книжечки від 1877—1914 рр. припадає 305 кн. у 2,551.265 примірників.

Якщо розкладемо тих 50 літ на 5 десятиліть, то вийдуть такі числа:

від 1869—1878	видала	Просвіта	50	полуп.	книжечок	у	447.660	примір.
„ 1879—1888	„	„	64	„	„	„	265.255	„
„ 1889—1898	„	„	110	„	„	„	679.200	„
„ 1899—1908	„	„	84	„	„	„	933.000	„
„ 1909—1918	„	„	40	„	„	„	616.000	„

Колиж розкладемо ті 348 книжечок на окремі групи, відповідно до змісту, то дістанемо: 88 оповідань, 52 історично-географічного змісту, 41 збірок різнородного змісту, 36 господарського змісту, 41 календарів, 28 природничого й лікарського змісту, 22 правничого змісту, 20 життєписів славних людей, 11 релігійно-морального змісту, 6 про торговельні та промислові справи, 3 воєнного змісту.

Щодо зовнішнього вигляду книжечок, то „Просвіта“ все дбала про гарний вигляд, давала їм усе вінету зі символом „Просвіти“, сталий формат 16°, прикрашувала їх часто густо ілюстраціями, головню у повоенних виданнях.

4. Календарі.

Дуже багато уваги присвячувало Т-во своїм календарям, які видавало майже кожного року почавши від 1870 р., за винятком років 1871, 1883—1889 і 1919 р.

Календарі „Просвіти“ мають у виданнях „Просвіти“ свій окремий розділ, а серед українських календарів особливе значіння. Що українські календарі в Галичині набрали поважного значіння настольної річної книги, з увагою на цілорічні культурно-господарські потреби та з оглядом важніших минулорічних з українського життя й всесвітніх подій, це все заслуга календарів „Просвіти“, а в першій мірі їх редакторів. А тими редакторами були члени Гол. Виділу: Ом. Партицький, Юл. Целевич, Юл. Романчук, В. Лукич-Левицький — трьома наворотами, Кость Паньківський, Петро Огоновський, Кость Левицький, Ол. Борковський, Іван Франко, Василь Білецький, Ярослав Весоловський, Гнат Хоткевич, Юл. Балицький, а по війні Ф. Федорців, Ст. Шах і Василь Мудрий. Та найбільше праці в редагування календарів „Просвіти“ вложив заслужений член Гол. Виділу, талановитий

і рухливий, свого часу публіцист і редактор „Зорі“ Володимир Лукич-Левицький, що зредагував сам 18 календарів „Просвіти“. Календарі „Просвіти“ були прикрашувані численними ілюстраціями, гарними ініціалами, заставками роботи Ю. Панкевича, Косинина, Буцманюка, а по війні ще й спеціальними вінетами, з котрих на рік 1921 були роботи Ів. Труша, а на 1925 і 1926 рр. П. Ковжуна.

5. „Українське Письменство“.

(„Руська Письменність“).

Крім членських книжечок почала „Просвіта“ за почином Юл. Романчука видавати від 1904 р. твори новітнього українського письменства, від Івана Котляревського почавши, в окремій серії „Руська Письменність“, сталого формату, по 1 кор., а в гарній полотняній оправі й з портретом автора по 2 кор. Ця серія призначена була головно для домашніх бібліотек та шкіл. Видавництво продовжується й досі під зміненою назвою „Українське Письменство“. До 1928 р. вийшло в цій серії 25 томів, деякі другим і третім накладом, у 172.000 примірників. Є це надзвичайно цінне видання, що багато причинилося до пізнання творів українських письменників. Якби не „Руська Письменність“, то багато творів і придніпрянських і галицько-буковинських письменників, хто знає, як довго було в рукописах. Заслуга в цім виключно Юл. Романчука, який від початку видавництва до 1922 р. сам особисто розшукував тексти творів, сам їх справляв, редагував і коректи переводив, а все безплатно, поки служило йому здоровля.

В „Укр. Письменстві“ вийшли до 1928 р. включно твори отсих письменників: 1) Івана Котляревського, 2) Петра Гулака-Артемівського, 3) Євгена Гребінки, 4) Григорія Квітки Основ'яненка (в двох томах), 5) Маркіяна Шашкевича, 6) Якова Головацького, 7) Івана Вагилевича, 8) Миколи Устیانовича, 9) Антона Могильницького, 10) Амврозія Метлинського, 11) Миколи Костомарова, 12) Тараса Шевченка (Кобзар у двох томах), 13) Панька Куліша (в шістьох томах), 14) Сидора Воробкевича-Данила Млаки (в трьох томах), 15) Леоніда Глібова, 16) Ксенофонта Климковича, 17) Тимка Падури, 18) Володимира Шашкевича, 19) Олекси Стороженка, 20) Степана Руданського (в трьох томах), 21) Осипа Юрія Федьковича (в двох томах), 22) Івана Нечуя-Левицького (I. том) і 23) Марка Вовчка (I. том).

Подвійним або потрійним накладом вийшли: твори І. Котляревського, Гулака-Артемівського, Е. Гребінки, Марк.

Вінета книжок.

Шашкевича, Якова Головацького й Антона Могилянського трьома накладами; М. Костомарова, А. Метлинського, Шевченка і Квітки — двома накладами, а Руданського й М. Вовчка у численних відбитках поодиноких творів, — призначених для масового ширення, у серіях „Просвітних Листків“ та „Народньої Бібліотеки“.

6. „Просвітні Листки“.

Від 1907 р., коли „Просвіта“ зреформувала свої видавництва, віддавши всю видавничу діяльність окремій Видавничій комісії й окремому платному редакторові, — почала вона видавати для масового ширення невеличкі брошури в ціні по 6 сотиків, у серії п. н. „Просвітні Листки“, переважно по 1 аркушу друку в 2.000 примірниках. Зміст „Просвітних Листків“ був дуже популярний і надавався до масового ширення. Розходилися вони головно між шкільною молоддю. Крім цього в 1924 р. „Просвіта“ видала „Просвітні Листки“ — серію I. в 10.000 прим. для навчання неписьмених друкованого письма, а в 1927 р. серію II. в 5.250 прим. для навчання писаного письма. Вийшло їх разом 60 випусків у 190.450 примірників.

7.

У своїй видавничій діяльності „Просвіта“ завсіди мала на увазі господарські справи. У членських книжечках до 1908 р. видала вона 36 книжечок господарського змісту, а від 1908 р. розпочала видавати окрему серію господарських книжечок, п. н. „Господарська Бібліотека“ під ред. М. Коцюби а потім С. Кузика. У цій серії вийшло 8 книжок у 23.000 примірників.

8. Інші видавництва.

Від 1909 р. почали появлятися ще й інші видавництва, що хоч були наскрізь популярними книжками, не були ані членськими книжечками, ані не входили до жадної з наведених вище серій. До цієї групи видань „Просвіти“ належали: „Пропамятна книга“, співаники, сміховинки, букварі, порадики, церковні устава, тощо. Вийшло таких видань разом 33 книжки в 170.400 прим.

Повоєнна видавнича діяльність „Просвіти“.

По війні показала потреба, з причини змінених обставин, відступити від передвоєнного поділу серій видань. Ухвалою Видавничої комісії з 13 листопада 1919 р. поділено видавництво „Просвіти“ на такі 4 групи: 1) „Народня Бібліо-

тека“, яку призначено для широких народніх мас, замість колишніх членських книжечок та „Просвітних Листків“, 2) „Загальна Бібліотека“, призначена для більше виробленого читача з інтелігенції, 3) „Українське Письменство“, твори українських клясиків, 4) орган „Просвіти“, яким мало стати відновлене „Письмо з Просвіти“. В 1924 р. створено ще серію дрібної „Історичної Бібліотеки“. Окремого редактора до видань „Просвіти“ не вибрано, а редакційний нагляд над виданнями поручила Видавнича комісія Вол. Дорошенкові, а опісля колегії. Та згодом, коли видавнича діяльність „Просвіти“ через брак грошей стала дуже незначна, а ред. Іван Калинович зладив спис усіх видань Т-ва „Просвіта“ від 1869—1926 р. включно, усталивши їх порядкові числа, голова М. Галущинський залишив уживаний по війні поділ і завернув 1926 р. до давньої передвоєнної нумерації видань. Так затерлася різниця між „Народньою“ й „Загальною“ та „Історичною“ бібліотекою „Просвіти“, й лише „Українське Письменство“ лишилося далі окремою серією.

Від 1919 до 1928 р. вийшли накладом „Просвіти“:

1) В серії „Загальної Бібліотеки“ вийшло 8 книжок у 31.500 примірників. Серед них дуже поважні твори, які є цінним вкладом в українську культуру, як от 3 томи „Історії української літератури“ М. Возняка та „Українські народні думи“ Філ. Колесси.

2) В серії „Народньої Бібліотеки“: 38 книжок у 203.000 примірників; сюди входять і календарі „Просвіти“.

3) В серії „Історичної Бібліотеки“: 10 кн. у 48.000 прим.

Від 1926 р., як згадано, вже не розрізняється окремих бібліотек і всі видання „Просвіти“ нумерується за порядком, а вийшло разом 53 книжечок (майже самі відбитки з „Життя і Знання“) у 157.900 примірників.

4) Видавничий фонд „Учітєся, брати мої“, що повстав при Т-ві „Просвіта“ з нагоди 60-тих роковин смерті Т. Шевченка в 1921 р. і знаходиться під управою окремої кураторії, видав за той час 9 книжок популярно-наукового змісту в 45.000 примірників.

Зібравши всі видані „Просвітою“ по війні книжки й книжечки в сумі 126 книжок у 516.171 примірників і додавши до цього виданих перед війною 477 книжок у 3.479.000 примірників, бачимо, що „Просвіта“ за час від 1868 до 1928 р. видала 603 книжки у 3.395.171 примірників.

А порівнявши повоєнне десятиліття з передвоєнними десятиліттями, коли „Просвіта“ діставала на видавництва допомогу з краєвих фондів, переконаємося, що по війні „Просвіта“ не дуже лишилася ззаду.

9. Часописи Т-ва „Просвіта“.

Крім книжок видавала „Просвіта“ й часописи. Видавала їх кількома наворотами, бо все відчувала потребу власного органу, і то від першого свого Загального збору. Одначе аж по другій зміні статуту в 1876 р. почала видавати популярний белетристичний часопис, від 1 жовтня 1877 р. під редакцією проф. Ом. Партицького, а від 1 січня 1878 до 1 липня 1879 р. під ред. Ан. Вахнянина. Дня 13 липня 1879 р. перестало Т-во видавати „Письмо з Просвіти“ й відновило його аж по 15 літах, по третій зміні статуту в 1891 р., коли приступило до масового закладання читалень по селах. В січні 1894 р. перебрала „Просвіта“ від Т-ва „Дністер“ його орган „Читальня“, що виходив як місячник від 1893 р. Редагувати „Читальню“, в наголовку котрої додано ще піднаголовок „Письмо з Просвіти“, Головний Виділ доручив Костеві Паньківському. Часопис був переважно господарсько-економічний, згідно з тодішнім загальним напрямом економічної діяльності „Просвіти“. Але коли по трьох роках зачав виходити з початком 1897 р. перший політичний тижневик „Свобода“ під редакцією д-ра Костя Левицького, „Просвіта“ припинила видавання свого органу з кінцем 1896 р., щоби члени „Просвіти“ могли передплачувати „Свободу“. У „Свободі“ був окремий просвітній відділ, де Гол. Виділ „Просвіти“ містив свої звіти та заклики. А втім редактор „Свободи“ др. К. Левицький присвячував багато уваги й місця „Просвіті“ та її потребам.

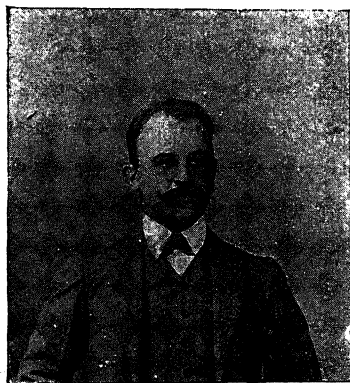
Проте потреба власного органу все відчувалася в „Просвіті“. І коли під кінець 1907 р. при Гол. Виділі утворено Видавничу комісію, то вона з днем 1 січня 1907 р. відновила „Письмо з Просвіти“, спершу як белетристично-освітній місячник, під редакцією Ярослава Весоловського, опісля як двотижневик під редакцією Гната Хоткевича.

В 1909 р. перемінено „Письмо з Просвіти“ з белетристично-освітнього на фахово-освітній орган Т-ва, під редакцією Юл. Балицького, що вів часопис аж до вибуху війни.

Війна припинила „Письмо з Просвіти“. Але коли в 1916 р. Просвітньо-організаційна комісія розпочала знову працю, Головний Виділ відновив „Письмо з Просвіти“ — під редакцією Вол. Лукича Левицького, але його вийшло всього одно число — з причини воєнних подій, а саме російської офензиви ген. Брусілова на Львів.

Після війни з початком 1921 р. Гол. Виділ відновив знову „Письмо з Просвіти“, як ілюстрований двотижневик під редакцією Вол. Дорошенка. В 1922 р. „Письмо з Просвіти“

перемінено на фаховий освітній орган Т-ва під назвою „Народня Просвіта“ за ред. проф. Омеляна Терлецького. В 1925 р. перебрав редакцію „Народньої Просвіти“ голова Т-ва Мих. Галущинський, зробивши його чисто теоретичним органом для позашкільної освіти. „Народня Просвіта“ виходила до 1927 р. включно.

Гнат Хоткевич.

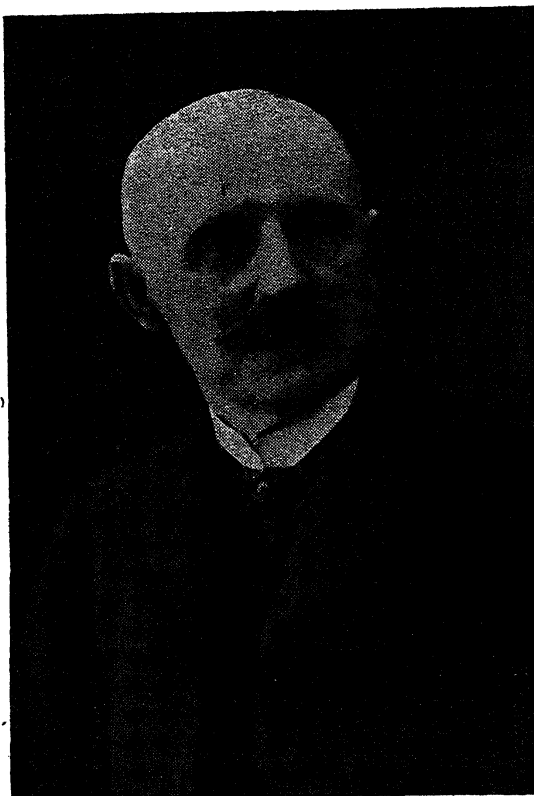
Крім цього видавав Гол. Виділ в рр. 1925—1927 для театральних гуртків по читальнях кварталник „Аматорський Театр“, а в рр. 1925—1926 кварталник „Бібліотечний Порадник“, призначений головно для читальняних бібліотекарів. Від 1927 р. „Просвіта“ розпочинає видавати ілюстрований орган для самоосвіти „Життя і Знання“ під ред. Мих. Галущинського, а по його смерті під ред. І. Брика. Статті з цього журналу виходять окремими відбитками в накладі 1000—2000 примірників, як колись „Просвітні Листки“.

10. Видавництво образів, мап, друків, відозв, статутів і т. п.

Крім книжок та часописів видавала „Просвіта“ в довоєнній добі ще й образи, портрети українських письменників, як от: портрет Шевченка, портрет М. Шашкевича — роботи І. Труша, „Альбом заслужених русинів“, де було 24 портрети визначних письменників, композиторів і діячів, мапи, як от: малу мапу Галичини й Буковини, а 1889 р. велику, першу в Галичині, мапу України роботи д-ра Григ. Величка, на видання якої полишив був „Просвіті“ о. Ст. Качала окремих запис 9.000 ринських.

До видавничої діяльності „Просвіти“ треба зачислити й видавання різних друків та формулярів для громадських, читальняних і самостійних кас, шпихлірів, бібліотек, до суду, статути, всякі обіжники, принагідні летючки й т. д., що роз-

Володимир Лукич-Левицький.

ходилися в десятках тисяч примірників. З усіма цими друками матимемо 753 чисел усіх видань „Просвіти“ від 1868 р. до 1928 р. — а понад 4,000.000 примірників.

ІХ.

ПРОСВІТНЬО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ.

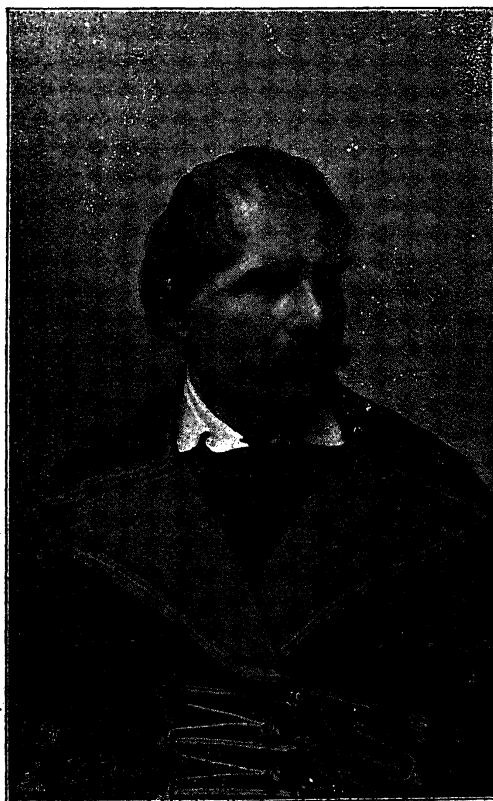
Вся праця „Просвіти“ за весь час існування є просвітньо-організаційна, бо Товариство мало все на меті просвіту народу. Та крім книжки й часописів дуже важний чинник у просвітній роботі ще й живе слово, тобто промови, виклади, деклямації, театральні вистави, голосні читання, тощо, призначені передовсім для згуртованих у „Просвіті“ членів.

1. Члени.

Кожне товариство стоїть членами. Коли нема членів, нема кому робити й нема для кого робити. Одні члени самі працюють, коли до такої праці мають хист і охоту, інші спмагають товариство матеріяльно та морально, коли самі працювати не можуть, чи не вміють. Так є й у Т-ві „Просвіта“.

а) Звичайні члени.

І „Просвіта“ стоїть своїми членами — їх працею, повагою, і грішми. Щоби стати членом „Просвіти“, треба в члени

Осип Михайлічко.
Перший селянин, член „Просвіти“.

зголоситися. А коли Головний Виділ прийме когось і той заплатить приписану статутом вкладку, то стає звичайним членом „Просвіти“ з повними правами і дістає грамоту. Крім почести, крім милого почуття сповнення обовязку, кожний член має й певні користи з того членства. Ці користи протягом 60 літ існування „Просвіти“ були ріжні, відповідно до обставин і статуту.

Перший статут з 1868 р. не давав жадних матеріальних користей, жадав лише членських вкладок. Тому й не було багато членів, трохи з самої лиш інтелігенції.

Але вже другий статут з 1870 р., що знизив членську вкладку до половини, давав членові право діставати по два примірники кожного видання Т-ва за половину книгарської ціни. Тоді й число членів почало зростати.

Ще більше зростало воно, коли третій статут із 1876 р. постановив, що член за 2 кор. річної вкладки дістає що два місяці одну книжечку. Та коли від 1889 р. зачало Т-во давати членам 10 місячних $1\frac{1}{2}$ —2 аркушевих книжечок і календар що року, то зріст членів із кожним роком іде вже на десятки тисяч. Булоб їх непомірно більше, колиб зміна статуту з 1891 р. не ввела була в організацію „Просвіти“ ще й члена читальні „Просвіти“.

б) Члени читалень.

Членів читалень „Просвіти“ було перед війною сотні тисяч, головню селян, котрі вдоволялися тим, що належать до читальні, платять по 10 або і по 20 сот. на місяць і користають із читальняних книжок, часописів та беруть участь в освітньому життю читальні. Бути крім цього ще й членом Матірнього Т-ва у Львові і вплачувати до нього членські вкладки, вважали вони за щось для себе не конче потрібне, далеке, тому й зайве, хіба, що хто хотів мати „грамоту“ та свої книжечки. І тому, коли порівняємо число членів Матірнього Т-ва з тим розмахом, з яким вело воно свою працю перед війною й тепер на низах, у краю, виходить певна нерівномірність. Нерівномірність ця булаб незрозуміла, колиб ми не брали під увагу тієї обставини, що поза кількома тисячами дійсних членів Т-ва, які платять свої вкладки до централі, стоять сотні тисяч членів читалень „Просвіти“, які переняті ідеєю „Просвіти“, здійснюють кличі Матірнього Товариства в краю з такою силою й таким вкладом праці і грошей, чого самі дійсні члени „Просвіти“ ніяк не виконалиб. Наприклад, у 1889 р. дійсних членів було трохи понад 12.000, а число читальняних членів понад 31.600, себто втрое більше. З кінцем 1928 р. — отже по 40 літах — справа представлялася так: звичайних членів Матірнього Т-ва в краю, за кордоном і в Америці, фізичних і правних, було кругло 12.500, натомісць членів читалень „Просвіти“ лише в краю було коло 165.800 (коло 132.100 мужчин і 33.700 жінок). Через таке роздвоєння членства „Просвіта“ ідейно нічого не тратила й не тратить, може й зискує, але матеріально тратить багато, бо членські вкладки є підставою матеріального існування та працездатности Товариства.

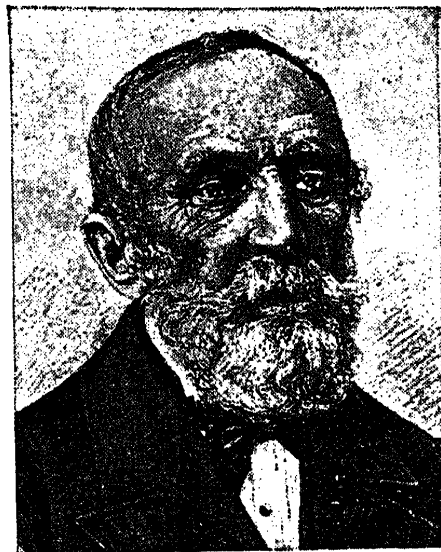
ПОЧЕСНІ ЧЛЕНИ „ПРОСВІТИ“ :

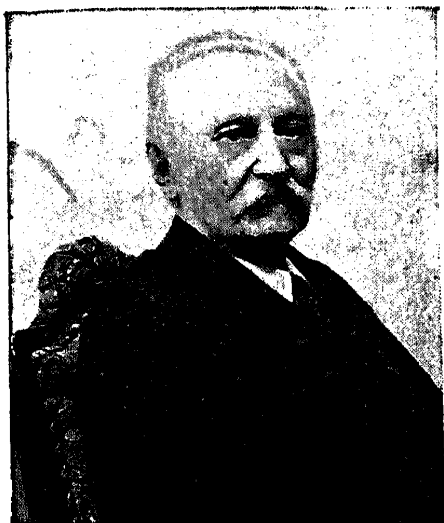
Волод. Антонович.

Ол. Барвінський.

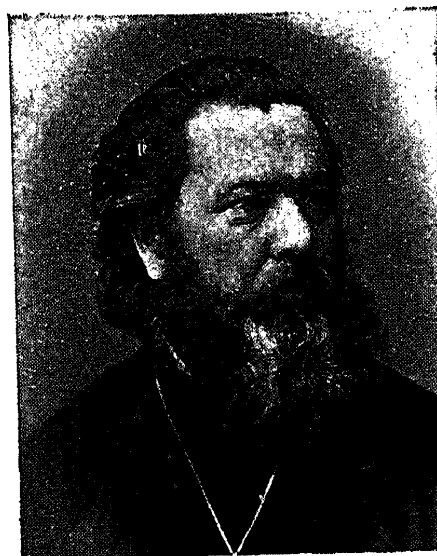
Ів. Борисикевич.

Анат. Вахнянин.

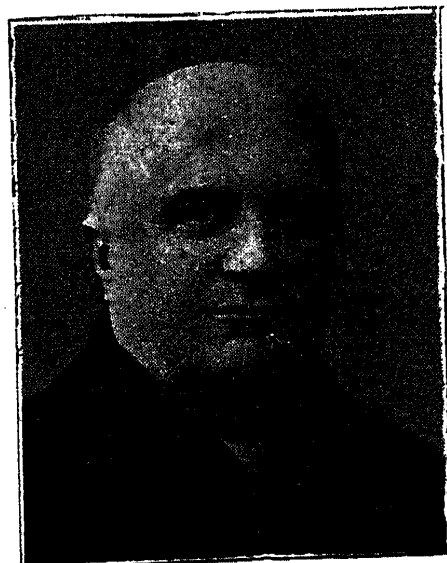
о. Йос. Витошинський.

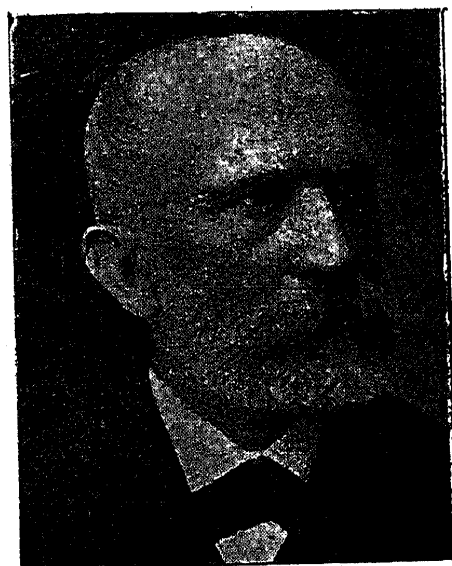
о. Сид. Воробкевич.

Б. Грінченко.

о. Ів. Гробельський.

Мих. Димет.

Первісно членами „Просвіти“ була майже виключно інтелігенція, членів селян було зовсім мало. Але вже в тому першому періоді „Просвіта“ мала членів і з російської України. А саме в 1871 р. прийняв Головний Виділ перших членів зза Збруча, Данила Спеку й Андрія Пригару, що сховалися під всевдоніми, щоб їх не засягнула рука російської влади. Зголосився тоді з України в члени „Просвіти“ і граф Михайло Тишкевич, знаний з того, що слідами проф. Вол. Антоновича й ін. повернув до покиненої колись спольщеним предками української нації. Виділ „Просвіти“ зажадав від нього письменною заяви, що він почуває себе українцем. М. Тишкевич те і зробив. Пізніше 1886 р. віддав він значні гроші на літературну фундацію при „Просвіті“, з яких утворено так зв. „Михайлову премію“; для авторів за історичні українські повісти.

Годиться також згадати, що в 1871 р., прийнято в члени Т-ва „Просвіта“ першу жінку, п. Остерманову з Станиславова. **Членство Т-ва „Просвіта“ в рр. 1868—1928, десятиліттями.**

1868—73	членів	174
1878	„	1277
1888	„	3657
1898	„	11323
1908	„	23164
1914	„	36486

Від серпня 1914 до 1919 р. велика світова війна, що розбила просвітню організацію. — У 1920 р. прийнято наново 560 членів. — У 1928 р. 12508 членів.

Треба ствердити, що кількість звичайних членів, хоч і перевищувала й перевищує число членів інших українських товариств у Галичині, то в порівнянні з кількістю української людности, з великою популярністю „Просвіти“ серед народу та з її величезною працею є рішучо за мала, а до того страшно хитка. Наслідком цього Т-во „Просвіта“ тратить морально, а найбільше матеріально. Перед світовою війною „Просвіта“, користаючи, що правда незначно, із краєвих фондів на свою видавничу й господарську діяльність, не так то вже залежала від членських вкладок, але по війні ні звідки не має жадної фінансової допомоги й здана виключно на той нарід, для якого працює. Справа приєднання членів до „Просвіти“ є все жива і найважніша.

в) Почесні члени „Просвіти“.

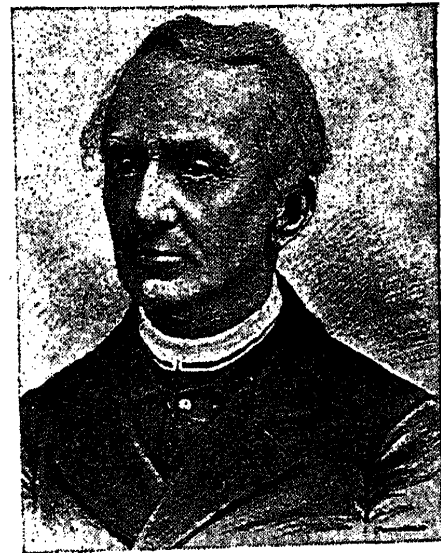
Крім звичайних членів і членів читалень „Просвіти“, має Т-во ще й почесних членів. Почесним членом „Про-

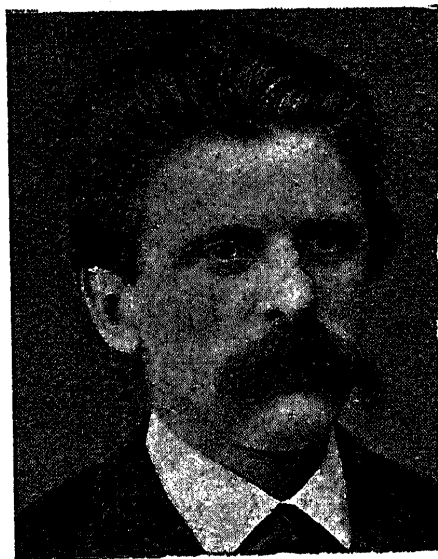
Мих. Дорундяк.

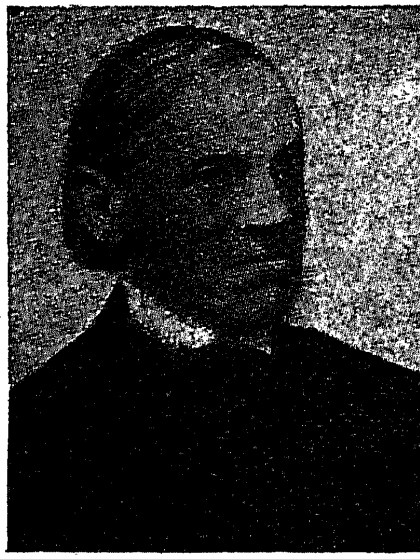
Ст. Дубравський.

о. Йос. Заячківський.

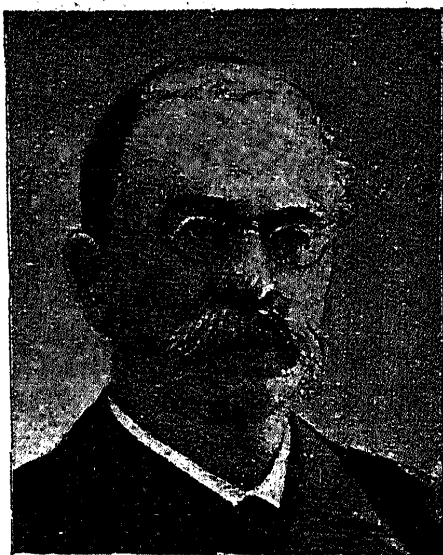
Павло Житецький.

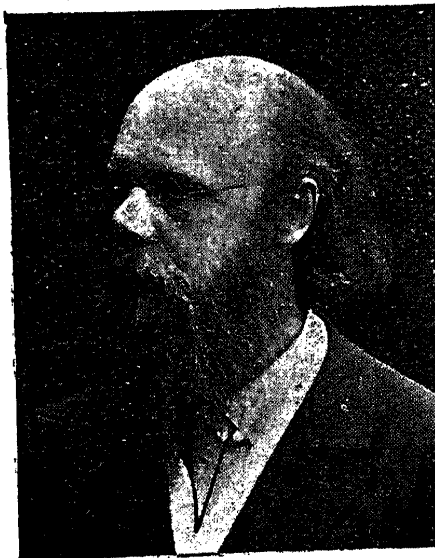
о. Андрій Качала.

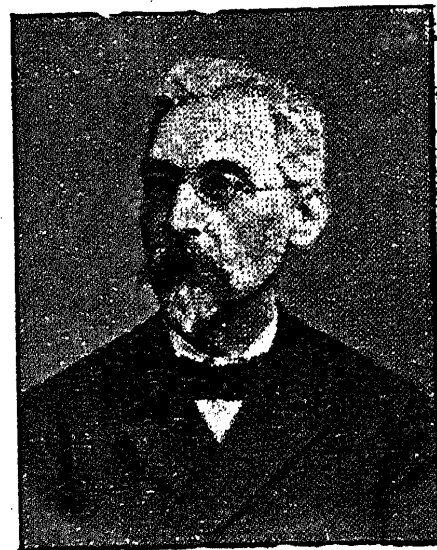
о. Ст. Качала.

Мих. Комарів.

Ол. Кониський.

Гр. Кузьма.

світи“ стає той її звичайний член, що його Загальний збір Товариства, на внесок Головного Виділу, за заслуги для Товариства, або для цілого українського народу, одноголосно наділить цю найвищою почестю. Вперше заіменовано почесних членів „Просвіти“ на 3-ім Заг. зборі в 1871 р., а саме поета Юрія Федьковича, Миколу Устияновича, Сидора Воробкевича і проф. Сидора Шараневича — двох галичан і двох буковинців. Виділ думав тоді також пропонувати Заг. зборові заіменувати й трьох наддніпрянців, Панька Куліша, Мик. Костомарова та Вас. Білозерського, але не зробив цього „з огляду на можливі для них неприємности від царського уряду“.

За своє 60-літнє існування Т-во „Просвіта“ наділило цією почестю 69 заслужених мужів зпоміж нашого народу.

I. Померли вже отсі почесні члени:

а) з передвоєнних:

1. Антонович Володимир, звісний історик України, професор університету в Києві і палкий оборонець самостійности українського народу.

2. Барвінський Олександр, проф. учительської семінарії, член Гол. Виділу „Просвіти“, б. посол до сойму й парламенту, член австр. палати панів, письменник і суспільний діяч, автор шкіл. підручників, популярних історичних книжечок, творець українського шкільництва в Галичині.

3. Борискевич Іван, патріот з 1848 р. учасник I слов'янського з'їзду в 1848 р. в Празі, член-основник „Просвіти“.

4. Вахнянин Анатоль, проф. гімн., письменник, публіцист і композитор, посол до сойму і парламенту, перший голова „Просвіти“ і довголітній член її Виділів.

5. Витошинський Йосиф, парох у Денисові, великий приятель і просвітитель сільського люду, талановитий диригент та організатор селянських хорів у Галичині.

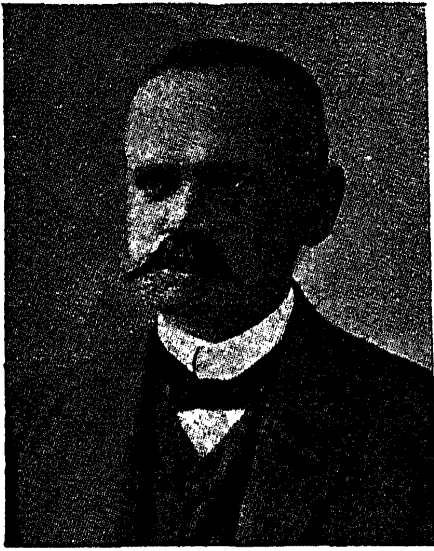
6. Воробкевич Сидір, буковинський православний священник, визначний поет (Данило Млака) і композитор.

7. Грінченко Борис, заслужений популярний письменник, освітник і педагог, перший організатор „Просвіт“ на колишній російській Україні, голова „Просвіти“ в Києві.

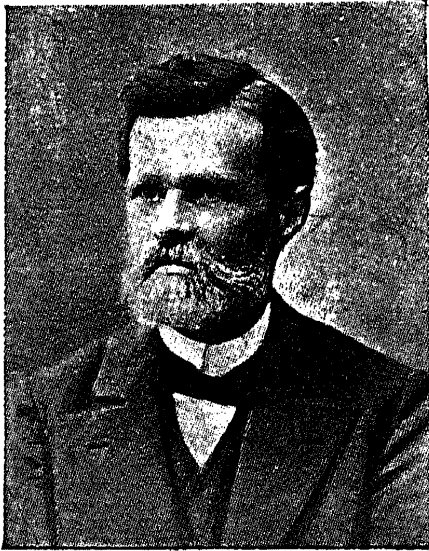
8. Гробельний Іван, крилошанин станіславівської капітули, добродій „Просвіти“, основник стипендійних фондів.

9. Димет Михайло, львівський купець, визначний діяч ще з 1848 р., член-основник і добродій „Просвіти“. Між ін. дав гроші на видання першої книжечки „Просвіти“ — „Зорі“ ч. 1.

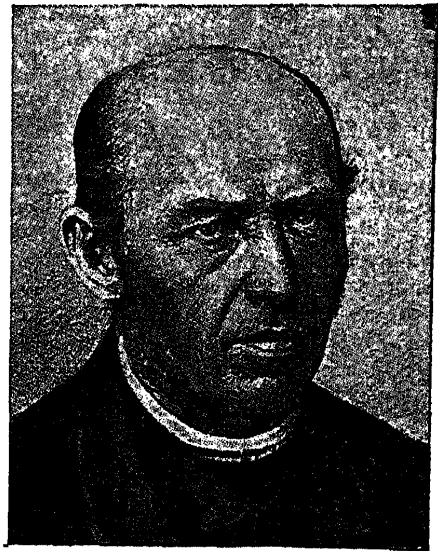

Яр. Кулачковський.

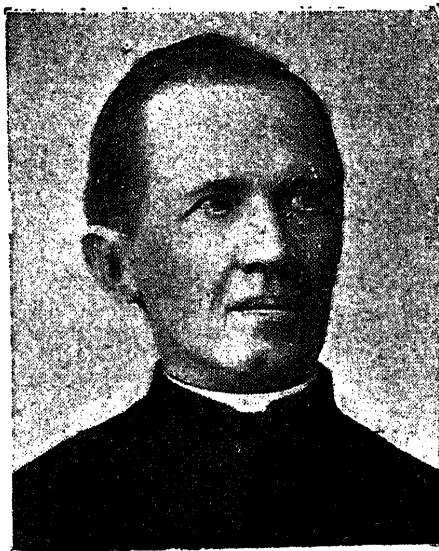
Ів. Левицький-Нечуй.

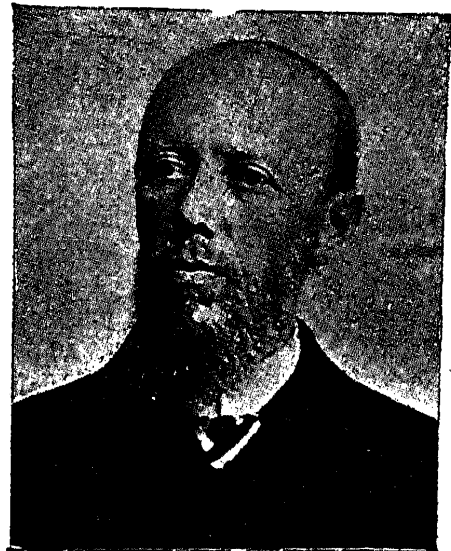
о. Ом. Левицький.

Мяк. Лисенко.

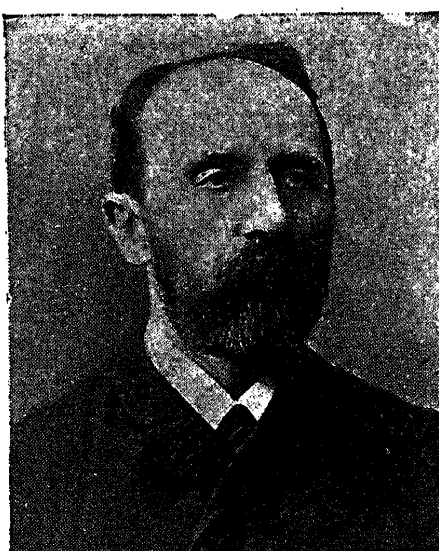
Ом. Огоновський.

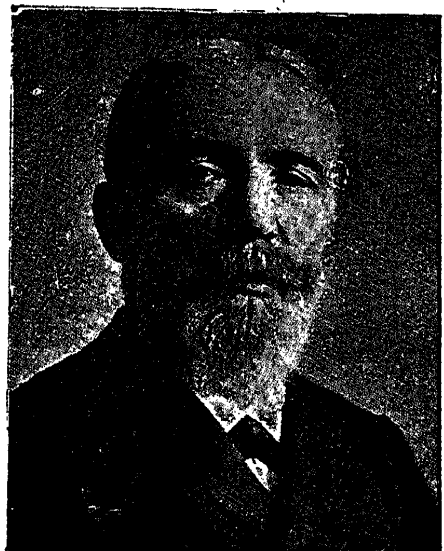
Петро Огоновський.

Евг. Олесницький.

Ом. Партицький.

Ів. Пулуй.

10. Дорундяк Михайло, адвокат у Борщеві, громадський діяч і освітник, основник стип. фонду при „Просвіті“.

11. Дубравський Степан, проф. реальної школи в Стрию, визначний педагог, великий приятель молоді, основник стипендій для шкіл. молоді і на популярні книжки, добродій „Просвіти“.

12. Заячківський Йосиф, парох у Лопянці, гарячий патріот із 1848 р., член-основник „Просвіти“, приятель і просвітник сільського люду.

13. Житецький Павло, учений, письменник, дослідник української мови і громадський діяч із Києва.

14. Качала Андрій, парох у Медині, організатор села, освітній і громадський діяч, фундатор бурси в Тернополі.

15. Качала Степан, небуденної міри суспільний діяч, патріот із 1848 р., член-основник і добродій „Просвіти“, посол до сойму й парламенту, гарячий оборонець „Просвіти“ у галицькому соймі, популярний письменник, основник стипендій при „Просвіті“.

16. Комарів Михайло, письменник і громадський діяч із Великої України, нотар в Одесі.

17. Кониський Олександр, заслужений всеукраїнський громадський діяч і письменник із Великої України, перший член „Просвіти“ знад Дніпра.

18. Кузьма Григорій, освітній діяч, радник двору, заслужений економіст у Львові.

19. Кулачковський Ярослав, великий прихильник „Просвіти“, організатор сел. економічного життя, основник і директор Т-ва „Дністер“ у Львові.

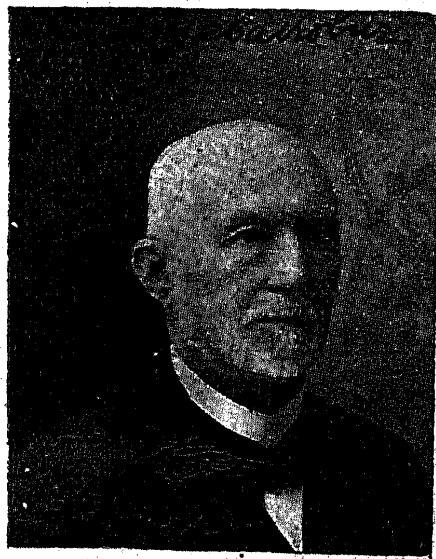
20. Левицький (Нечуй) Іван, знаний письменник-повістяр із Великої України, автор численних повістей та оповідань.

21. Левицький Омелян, заслужений голова філії „Просвіти“ в Сокалі і громадський діяч у Сокальщині, парох у Тартакові.

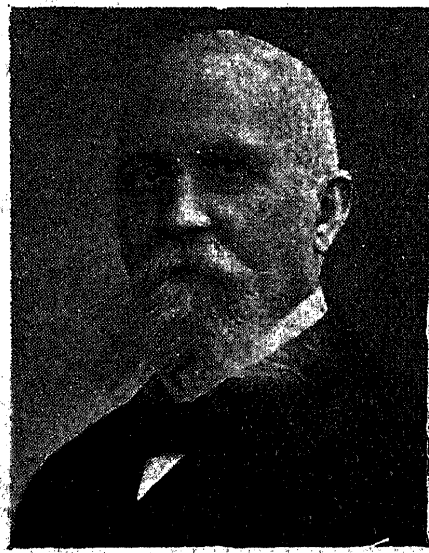
22. Лисенко Микола, найбільший український композитор і музик у Києві.

23. Огоновський Омелян, проф. української мови на львівському університеті, учений історик і дослідник українського письменства, член Академії Наук у Кракові, письменник, четвертий довголітній голова „Просвіти“ й безперервний член Виділів „Просвіти“ від 1868—1894 р.

24. Огоновський Петро, професор академічної гімназії у Львові, заслужений гром. діяч, семий голова „Просвіти“ й довголітній касієр Т-ва та його контрольор.

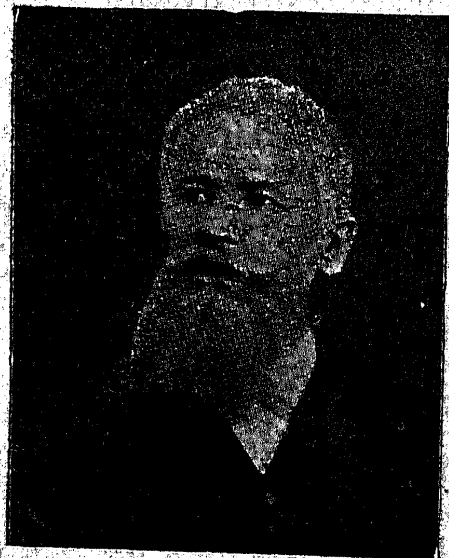
Тит Ревакович.

Юл. Романчук.

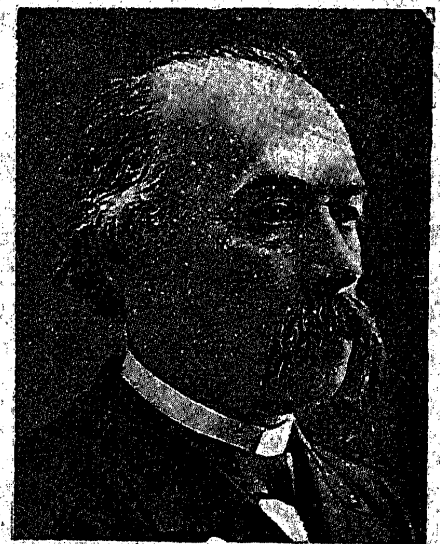
Мих. Старицький.

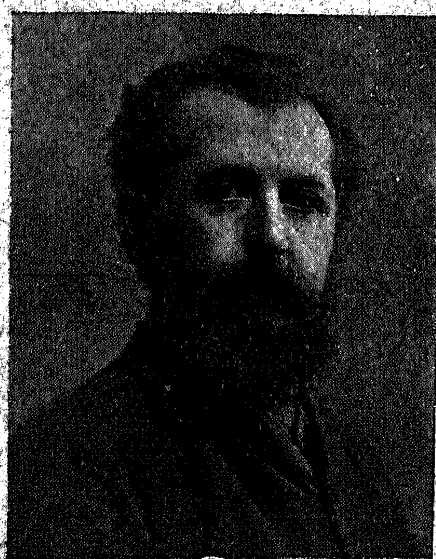
Ст. Тянчаковський.

о. Дан. Тянячкєвич.

Вас. Јарновський.

Кори. Устїянович.

о. Мик. Устїянович.

Володислав Федорович.

25. Олесницький Євген, адвокат у Стрию, видатний політик, заслужений голова філії „Просвіти“ в Стрию, один із основників „Молочарського Союзу“, „Сільського Господаря“ та шестий голова „Просвіти“, посол до сойму й парламенту, голова укр. посольського клубу в гал. соймі.

26. Партицький Омелян, проф. учительської семінарії у Львові, член-основник „Просвіти“, редактор „Зорі“ та перших популярних видавництв „Просвіти“, заслужений член Виділів „Просвіти“ і популярний письменник.

27. Пулюй Іван, проф. німецької політехніки в Празі, учений фізик, письменник, помічник П. Куліша в перекладанню св. Письма на українську мову.

28. Ревакович Тит, радник суду, заслужений організатор і голова філії „Просвіти“ на місто Львів, організатор опіки над емігрантами.

29. Романчук Юліян, професор академічної гімназії у Львові, довголітній посол і провідник посольських клубів у соймі й парламенті, перший укр. віцепрезидент австр. палати послів, редактор і видавець „Батьківщини“, член-основник, кількадесятьлітній член Виділів і п'ятий голова „Просвіти“, редактор її видавництв, довголітній і заслужений культурно-політичний провідник галицьких українців в Австрії.

30. Старицький Михайло, поет і драматург із Великої України.

31. Танчаковський Степан, нотар у Золотому Потці, добродій „Просвіти“, фундатор домів чигалень „Просвіти“ в бучацькому повіті.

32. Тянякевич Данило, заслужений народний діяч, економіст, посол до парламенту, політик і організатор, парох у Закомарю.

33. Тарновський Василь, український діяч, меценат і добродій, основник українського музею в Чернигові.

34. Устіянович Корнило, син Миколи, поет і артист-маляр, член-основник Т-ва „Просвіта“ та член її перших Виділів і редактор книжечок.

35. Устіянович Микола, священик, патріот із 1848 р., галицький поет і повістяр.

36. Федорович Володислав, великий землевласник, член австрійської палати панів, член-основник, третій голова і добродій „Просвіти“.

37. Федькович Юрій Осип, славнозвісний буковинсько-український поет, редактор видань „Просвіти“.

38. Франко Іван, найбільший галицько-український поет, письменник, учений і народний діяч, член Головного Виділу „Просвіти“ й редактор її видань.

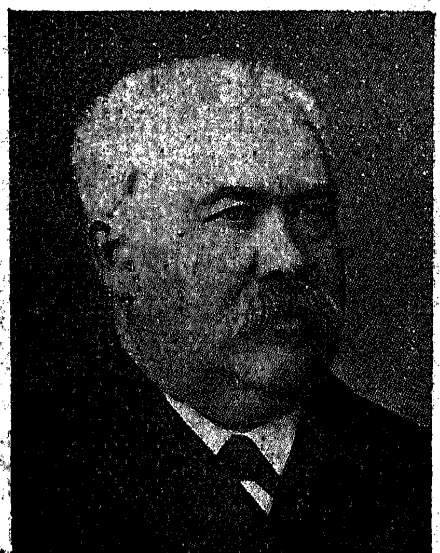
Ос. Федькович.

Ів. Франко.

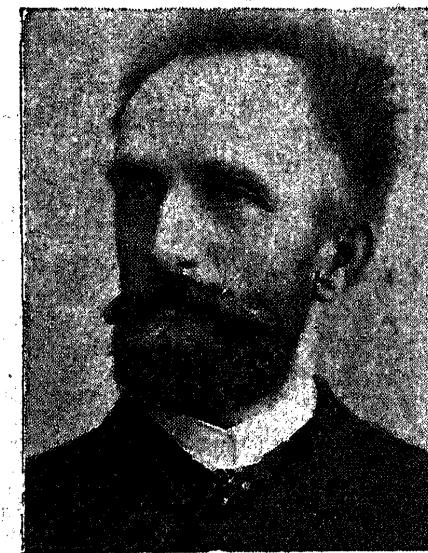
Юл. Целевич.

Іс. Шараневич.

о. Ос. Шуховський.

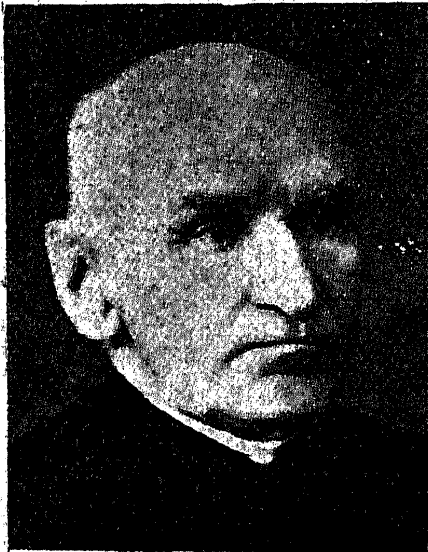
Фр. Ржегорж.

Мих. Галушинський.

Вол. Гнатюк.

о. Ст. Городецький.

39. Целевич Юліян, гімн. проф., історик, голова Наукового Т-ва ім. Шевченка, член-основник „Просвіти“, член перших Виділів та редактор книжечок і календарів „Просвіти“.

40. Шараневич Ісидор, член „Просвіти“ з 1869 р., заслужений сеніор „Ставропигійського Інституту“, проф. історії на львів. університеті, учений археолог і історик-дослідник Галицько-волод. князівства, член польської Академії Наук у Кракові.

41. Шуховський Осип, парох у Братківцях, заслужений організатор читалень „Просвіти“ й громадський діяч.

42. Ржегорж Франтішек, чех, етнограф, великий приятель українського народу, добродій Т-ва „Просвіта“, який дарував свою добірну чеську бібліотеку Т-ву „Просвіта“; є це одинокий чужинець — почесний член „Просвіти“, іменованій у 1895 р.

б) з повоєнних:

43. Галушчинський Михайло, гімн. професор, визначний педагог і просвітній діяч, теоретик і речник поза-шкільного виховання, дев'ятий голова „Просвіти“, перший командант Укр. Січових Стрільців у 1914 р., посол, сенатор і віцемаршалок польського сенату в Варшаві.

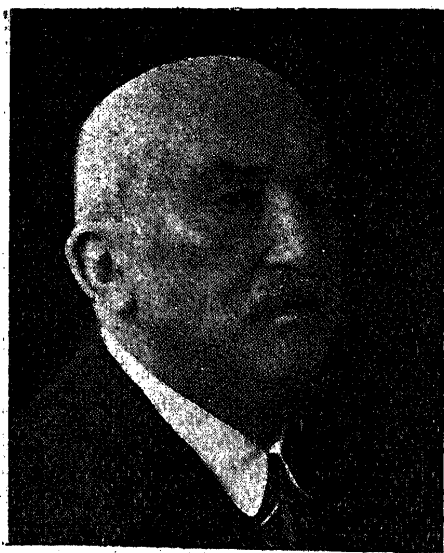
44. Гнатюк Володимир, найвизначніший український етнограф, член Всеукраїнської Академії Наук у Києві, дійсний член і секретар Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка у Львові, член багатьох наукових установ на чужині.

45. Городецький Степан, парох у Вербилівцях, просвітній діяч і організатор Рогатинщини, довголітній голова філії „Просвіти“ в Рогатині, один із найвидатніших громадських діячів, політик і народній трибун.

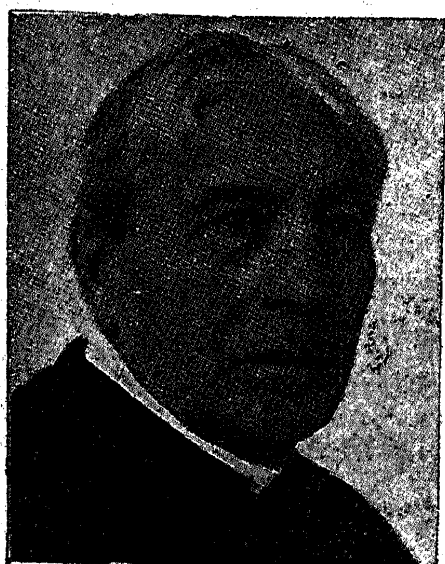
46. Коцюба Михайло, доктор філософії і медицини, проф. учит. семінарії й довголітній шкільний візитатор, довголітній член Виділу філії „Просвіти“ в Станиславові, член Головного Виділу „Просвіти“, провідник і речник економічної діяльності „Просвіти“, „Сільського Господаря“ та інших економічно-господарських установ.

47. Стефанович Олександр, катихит учит. семінарії у Львові, заслужений педагог, неструджений громадський діяч, головно на шкільній ниві, оборонець прав східнього обряду в греко-кат. церкві, автор укр. молитовника, що вийшов накладом „Просвіти“ у п'ятьох виданнях.

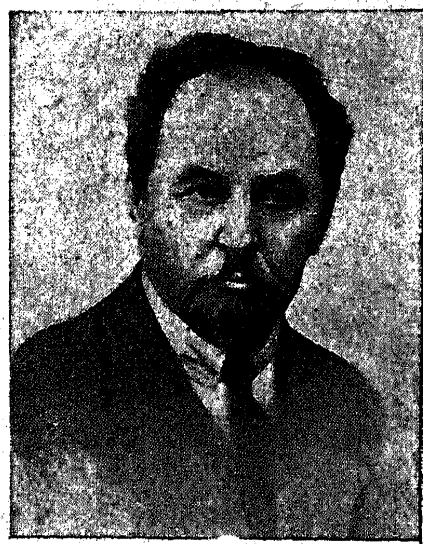
48. Чикаленко Євген, один із найбільших українських патріотів кінця 19 і початку 20 століття на Великій Україні, видавець щоденника „Рада“ в Києві, добродій Наукового Т-ва ім. Шевченка, фундатор Академічного Дому

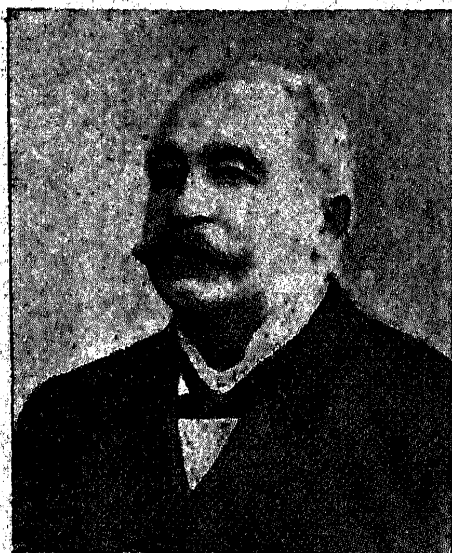
Мих. Коцюба

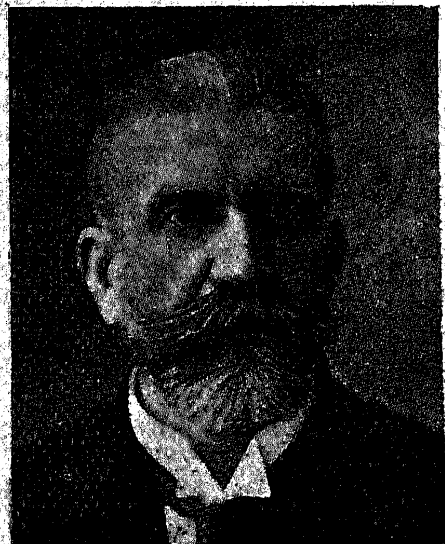
о. Олекс. Стефанович.

Евген Чикаленко.

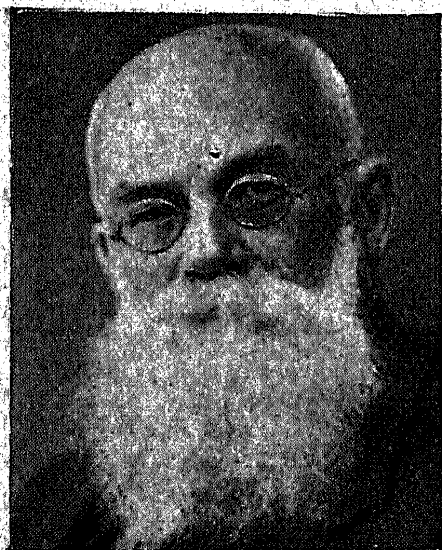
Василь Яворський.

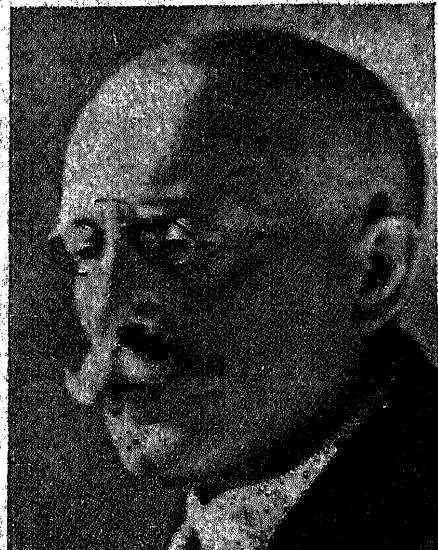
Володим. Янович.

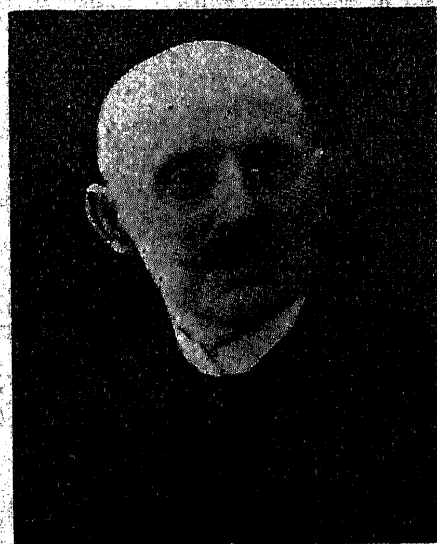
Кость Левицький.

Мих. Грушевський.

Іван Брик.

Володим. Левицький.

у Львові, автор споминів і численних популярних книжечок для народу, головню з сільського господарства.

49. Яворський Василь, судовий радник, визначний діяч і організатор, посол до австр. парламенту, організатор Лемківщини, фундатор бурси в Новому Санчі, щедрий меценат просвітнього руху на західніх окраїнах.

50. Янович Володимир, лікар у Станиславові, довголітній і вельми заслужений голова філії „Просвіти“ в Станиславові, визначний громадський і філантропійний діяч, просвітній організатор Станиславівщини.

II. Живуть ще і діяльно працюють для української культури:

а) із передвоєнних почесних членів:

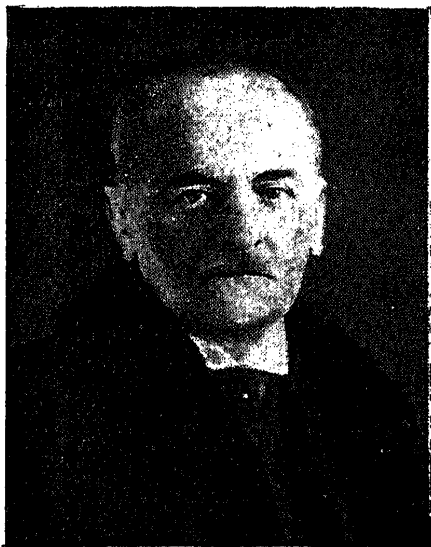
51. Левицький Кость, адвокат у Львові, громадський і освітній діяч, посол до сойму і парламенту, довголітній провідник української національної політики в Австрії, перший президент секретарів (міністрів) Західньої Української Народ. Республіки, проголошеної 1 листопада 1918 р. у Львові, голова „Союзу Українських Адвокатів“, довголітній і вельми заслужений член Виділів „Просвіти“, як секретар, редактор, автор книжечок і довголітній місто голова.

52. Грушевський Михайло, найбільший український учений історик і проф. львів. університету, колишній вельми-заслужений організатор і довголітній голова Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові й Укр. Наукового Т-ва в Києві, член Всеукраїнської Академії Наук у Києві, визначний громадський діяч і політик, голова Української Центральної Ради в Києві в 1917 і 1918 рр., автор численних наукових і популярних праць з обсягу історії, історії літератури і культури України.

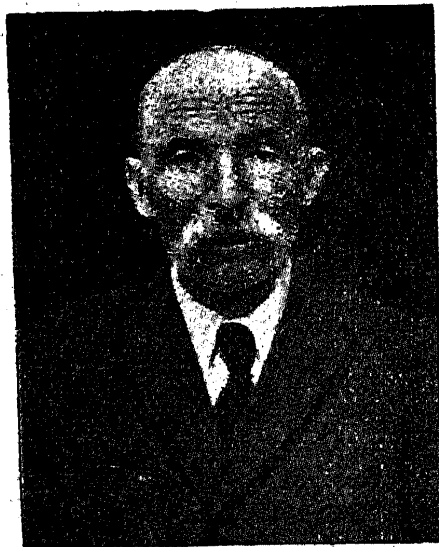
б) з повоєнних почесних членів:

53. Брик Іван, гімн. професор, громадський діяч, дійсний член Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові, член Кураторії Нац. Музею, член Гол. Виділів „Просвіти“ від 1906 р., та довголітній секретар, директор канцелярії і І. місто голова, вкінці десятиї голова Т-ва, автор наукових і популярних праць із історії українського письменства, дослідник культурних взаємин українсько-чеських, проф. Укр. прив. університету.

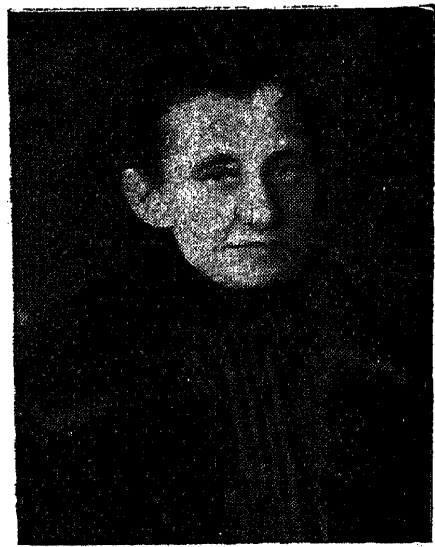
54. Левицький Володимир (Василь Лукич), нотар у Винниках, заслужений діяч укр. національного відродження в Галичині, довголітній редактор першого всеукраїнського літературного журналу „Зоря“, довголітній член Ви-

Богдан Лепкий.

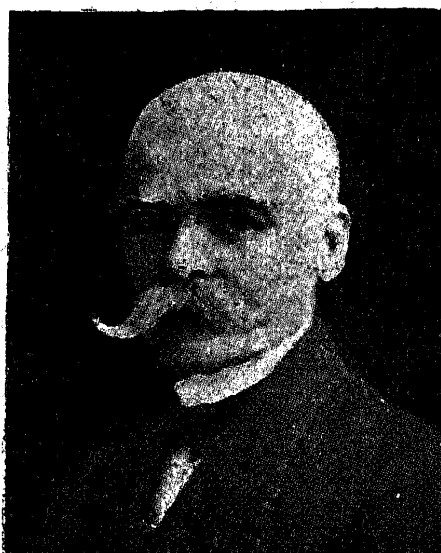
Іван Макух.

Конст. Малицька.

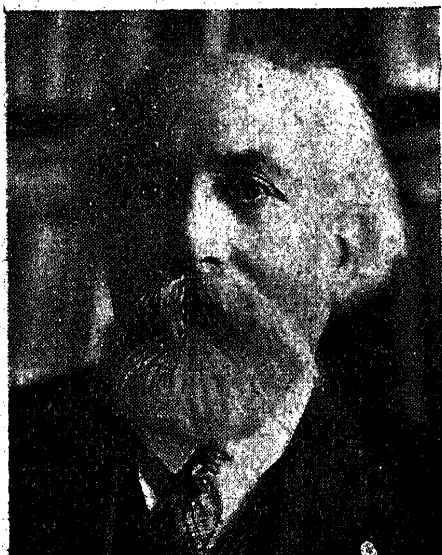
Северин Матковський.

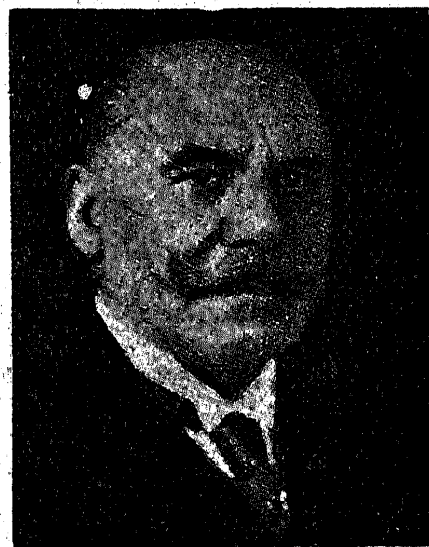
Василь Равлюк.

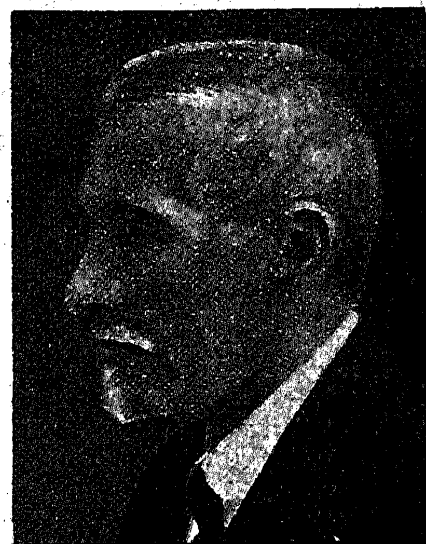
Софія Русова.

Степан Сірополко.

Степан Смаль-Стоцький.

Василь Стефаник.

ділу „Просвіти“, редактор її календарів, навязав тісніші літературні й культурні взаємини з Великою Україною.

55. Лепкий Богдан, доцент української літератури на унів. в Кракові, дійсний член Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові, визначний укр. поет, письменник.

56. Макух Іван, адвокат, голова філії „Просвіти“ в Товмачі, заслужений громадський діяч і організатор, політик, б. посол до гал. сойму і сенатор до варшавського сенату, державний секретар внутрішніх справ в уряді Зах. Укр. Народ. Республіки в 1919 р.

57. Малицька Константина, довголітня управителька дівочих народніх шкіл РШ. у Львові, авторка численних творів для молоді, визначна громадська діячка, організаторка жіноцтва в Кружку ім. Ганни Барвінок, інтернована царським урядом у 1914 р., а в 1915 р. вивезена на Сибір.

58. Матковський Северин, заслужений громадський і освітній діяч, член Виділу й голова філії „Просвіти“ в Копичинцях, організатор Копичинеччини, парох у Боссирах.

59. Равлюк Василь, управитель народньої школи у Волчківцях, визначний педагог, автор „Букварів“, освітній діяч, довголітній заслужений голова філії „Просвіти“ в Снятині.

60. Русова Софія, визначна педагогічна письменниця з Великої України, фахівець у справах дошкільного виховання, професор Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Драгоманова в Празі.

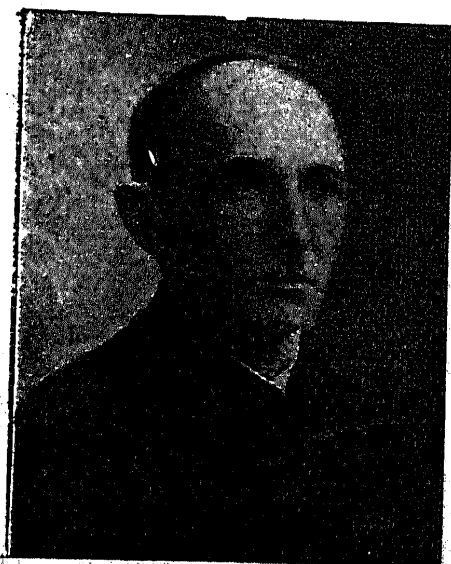
61. Сірополко Степан, освітній діяч із Великої України, тесретик позашкільної освіти, колишній міністер Укр. Народньої Республіки, професор Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Драгоманова в Празі.

62. Смаль-Стоцький Степан, проф. укр. мови на університеті в Чернівцях, а по війні на Укр. універ. в Празі, автор різних наукових праць, член Всеукраїнської Академії Наук у Києві, дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, організатор просвітнього й економічного життя на Буковині, посол і віцемаршалок буковинського сойму.

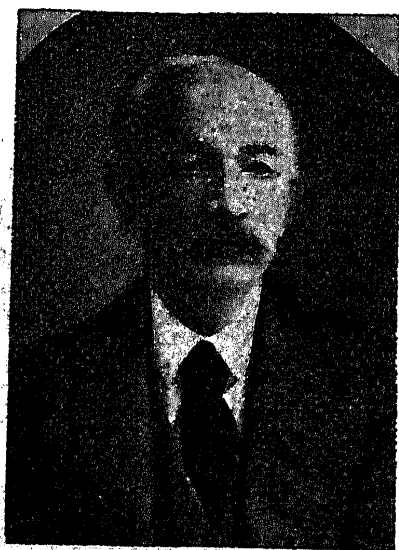
63. Стефаник Василь, найбільший сучасний український письменник, співець селянських злиднів і великих поривів.

64. Тершаковець Гриць, господар у Якимчицях, організатор просвітнього життя в Комарнянщині, посол до сойму.

65. Чайковський Андрій, адвокат, автор численних історичних оповідань і повістей, громадський і просвітній діяч, заслужений член Виділу „Просвіти“ в Бережанах.

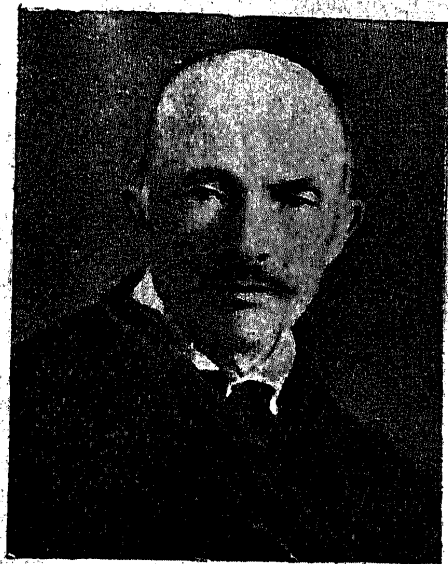
Гринь Тершаковець.

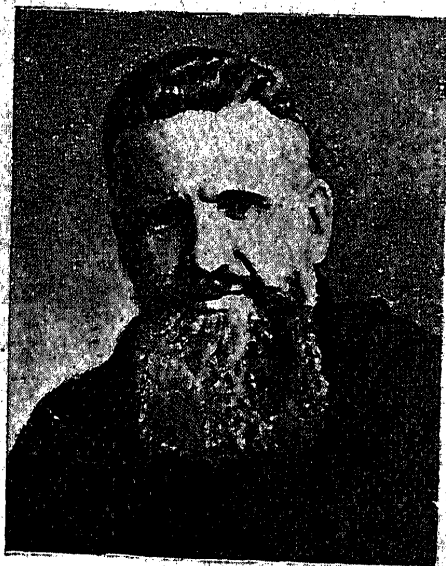
Андрій Чайковський.

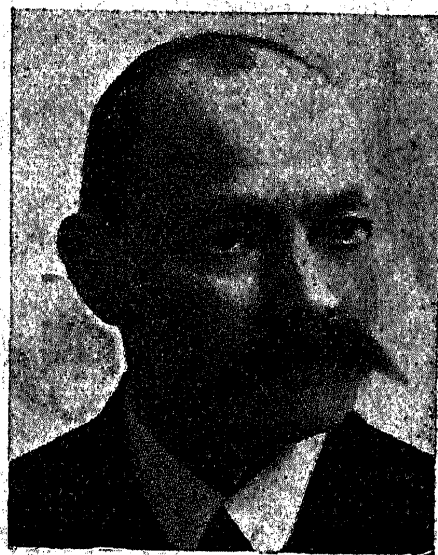
Степан Федак.

Сенько Фіглер.

Андрій Шептицький.

Василь Щурат.

66. Федак Степан, адвокат у Львові, визначний економіст, основник і довголітній директор Т-ва „Дністер“, український сеніор „Ставропігійського Інституту“, основник і диригент укр. співацьких товариств, покровитель гуманітарних установ, опікун політичних в'язнів та інтернованих старшин УГА, голова Українського Горожанського Комітету в 1919—20 р.

67. Фіглер Сенько, селянин із Підборець к. Львова, освітній діяч, читальняний провідник, заслужений організатор селянських хорів.

68. Шептицький Андрій, галицький митрополит, основник „Греко-католическої Богословської Академії“, фундатор „Українського Національного Музею“, „Народньої Лічниці“, „Сирітського Захисту“, „Дяківської Бурси“ у Львові, основник першої укр. жіночої гімназії СС. Василянок, добродій численних укр. гуманітарних установ, добродій „Просвіти“ і „Вакаційних Осель“ для укр. бідної молоді, щедрий меценат українського мистецтва, гарячий український патріот, царський в'язень у 1914 р. і закладник, вивезений у Росію.

69. Шурат Василь, директор гімназії СС. Василянок у Львові, б. голова Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові, перший ректор Українського приватного університету у Львові в 1920 р., письменник, поет і науковий дослідник літератури, член Всеукраїнської Академії Наук у Києві, член Головного Відділу „Просвіти“, автор просвітянського гімну.

2. Філії „Просвіти“.

В організації „Просвіти“ філії старші, ніж читальні. Перший статут Т-ва „Просвіта“ з 1868 р. не дозволяв „Просвіті“ основувати філії. Другий статут із 1870 р. дозволяв на повітові збори. Повітовий збір (себто збір членів „Просвіти“ в повіті) мав радити, як досягнути цілі Товариства в повіті, а вибраний збором повітовий відділ мав збирати датки від членів Т-ва та пересилати їх Виділові у Львові, а також займатися розпродажею книжок, виданих „Просвітою“, уряджувати в повіті відчити, засновувати книгозбірні й читальні. Але до 1875 р. не вдалося заснувати ані одної філії, хоч заходи роблено в Тернополі, Коломиї, Перемишлі, а навіть у Кракові.

Щойно в 1875 р. вдалося Маркилові Желехівському нахилити деяких священників і селян бобрецького повіту заснувати філію в селі Бортниках, коло Ходорова.

Маркил Желехівський — це незвичайний тип просвітянського ідеаліста, що набравши книжечок „Просвіти“ та часописів у торбу, взявши палицю в руки, йшов на села продавати. Йшов із села в село, заохочував людей до чи-

тання, приєднував членів „Просвіти“, а навіть своїм коштом друкував книжечки для народу під фірмою „Просвіти“.

Заснування філії в Бортниках відбулося 2 лютого 1875 р. На зборах крім місцевих селян явилось ще 26 відпоручників із 12 дооколичних громад. Між зібраними переважали селяни; з інтелігенції було 4 учителів і 2 священників. Як делегати Гол. Виділу приїхали на Збір філії члени Гол. Виділу проф. Анатоль Вахнянин, проф. Ом. Партицький і др. Вол. Ганкевич. Філія ця спочатку дуже гарно розвивалася. Члени філії були першими селянами, що брали участь у Загальному зборі Т-ва, який відбувся у Львові 15 червня 1876 р. На цей зїзд прибуло 7 селян із околиці Бортник; вони забирали голос і між іншим ставили до Виділу домагання, щоби він видав громадський закон.

З снуванням філії „Просвіти“ в Бортниках розпочинається новий період у поширенню організаційної сітки „Просвіти“. З кожним роком повстають в краю нові філії. Слідом за Бортниками пішли повітові міста і зчасом вкрили край сіткою філій: Тернопіль, Коломия, Станиславів, Золочів та інші.

Але характер філій змінився зі зміною статуту в 1891 р., коли „Просвіта“ зачала закладати читальні на власних статутах. Тоді філіям по повітових містах і містечках припала роля заступати Матірне центральне Товариство й бути посередницями між читальнями і Гол. Виділом. А зі зміною статуту „Просвіти“ у 1912 р., значіння філій ще більше зросло, бо Головний Виділ передав філіям багато справ та своїх прав, і філії „Просвіти“ стали справжніми самостійними повітовими просвітніми організаціями.

Як і де повставали філії Т-ва „Просвіта“, покаже отся хронологічна таблиця, складена за роками оснування.

Рік 1875. — (1 філ.):

1) Бортники, основана заходом Маркила Желехівського.

Рік 1876. — (1 філ.):

2) Тернопіль, основана заходами Ол. Барвінського.

Рік 1877. — (2 філ.):

3) Коломия, основана заходами о. А. Волинського.

4) Станиславів, основана заходами проф. Е. Желехівського.

Рік 1878. — (1 філ.):

5) Золочів, основана заходом о. С. Єзерського.

Від 1879. до 1890. р. не оснувано ані одної філії.

Рік 1891. — (3 філ.):

6) Броди, 7) Перемишль, 8) Рогатин.

Рік 1892. — (4 філ.):

9) Камінка Струмилова, 10) Підгайці, 11) Стрий, 12) Самбір.

Рік 1895. — (3 філ.):

13) Бережани, 14) Борщів, 15) Рава Руська.

Рік 1896. — (2 філ.):

16) Бібрка, 17) Товмач.

Рік 1897. — (2 філ.):

18) Жидачів, 19) Копичинці.

Рік 1898. — (3 філ.):

20) Гусятин, 21) Кути, 22) Сокаль.

Рік 1899. — (1 філ.):

23) Львів, — повіт.

Рік 1901. — (2 філ.):

24) Комарно (початково на цілий повіт Рудки), 25) Старий Самбір.

Рік 1902. — (1 філ.):

26) Новий Санч, — на Лемківщину.

Рік 1903. — (7 філ.):

27) Городенка, 28) Калуш, 29) Мостиська, 30) Сянік, 31) Теремовля, 32) Яворів, 33) Ясло (по війні не відновлена з браку людей до виділу).

Рік 1904. — (2 філ.):

34) Глиняни, 35) Олесько.

Рік 1905. — (1 філ.):

36) Долина.

Рік 1906. — (3 філ.):

37) Жовква, 38) Заліщики, 39) Зборів.

Рік 1907. — (3 філ.):

40) Бурштин, 41) Бучач, 42) Чесанів.

Рік 1908. — (8 філ.):

43) Богородчани, 44) Збараж, 45) Краковець, 46) Надвірна, 47) Радехів, 48) Тисьмениця, 49) Турка н/Стр., 50) Чортків.

Рік 1909. — (5 філ.):

51) Городок Ягайл., 52) Дрогобич, 53) Косів, 54) Скалат, 55) Снятин.

Рік 1910. — (6 філ.):

56) Болехів, 57) Добромиль, 58) Гвоздець, 59) Сколе, 60) Солотвина, 61) Ярослав.

Рік 1911. — (6 філ.):

62) Буськ, 63) Войнилів, 64) Журавно, 65) Козова, 66) Перемишляни, 67) Щирець.

Рік 1912. — (6 філ.):

68) Делятин, 69) Нове Село, 70) Рудки, 71) Судова Вишня, 72) Товсте, 73) Угнів.

Рік 1913. — (2 філ.):

74) Белз, 75) Ходорів.

Рік 1914. — (3 філ.):

76) Львів — місто, 77) Мости Великі, не відновлена по війні, — район підлягає філії в Жовкві, 78) Янів к. Львова.

Отже разом оснований перед війною, — коли не вчисляти першої філії в селі Бортниках, котра властиво була першою читальнею „Просвіти“ в теперішньому розумінню і вже в 1880 р. заснітилася, — 77 філій у 49 повітових містах Східньої Галичини, в двох повітових містах Лемківщини — Ясло й Новий Санч, — та в 26 містечках Східньої Галичини.

Підчас воєнних літ оснований 1 філію, а саме в 1918 р. 79) в Любачеві.

По війні від 1923. р. оснований 11 філій.

Рік 1923. — (1 філ.):

80) Краків.

Рік 1924. — (3 філ.):

81) Грималів, 82) Динів, 83) Заболотів.

Рік 1925. — (3 філ.):

84) Галич, 85) Лежайськ, 86) Мельниця.

Рік 1926. — (1 філ.):

87) Рожнітів.

Рік 1927. — (1 філ.):

88) Підволочиська.

Рік 1928. — (2 філ.):

89) Монастирська, 90) Отинія.

Отже за весь час існування оснувала „Просвіта“ 90, чи властиво 89 філій, з чого у ювілейному 1928 р. працювало 86; значить тепер „Просвіта“ числить на тій самій території більше філій, ніж за австрійських часів.

Кожна з філій має в своїй опіці певну кількість читальень „Просвіти“. З огляду на те філії — це незвичайно важний посередній чинник в освітній організації.

Через воєнні події діяльність передвоєнних філій була від 1914 р. перервана; бо хоч деякі з них у 1917 і 1918 рр. і розпочали наново свою діяльність, то внаслідок польсько-української війни всі знову завмерли. Щойно з 1920 р. треба було їх відновляти з великим накладом праці. Найскорше прийшли до себе і розпочали працю — серед дуже трудних.

обставин — у 1920 р. отсі філії: 1) Богородчани (4. IV.), 2) Гусятин (8. XII.), 3) Доброміль (25. XII.), 4) Львів—місто (27. IX.), 5) Львів—повіт (24. XII.), 6) Комарно (8. XII.), 7) Самбір (18. XI.) і 8) Ярослав (16. IV.).

Коли тепер давній коронний край Галичину поділено на 4 рівноправні й самостійні воевідства — краківське, львівське, тернопільське й станиславівське, то філії „Просвіти“ в Тернополі, Станиславові й Кракові отримали від Гол. Виділу ще й окремі повновласти заступати в імені Гол. Виділу перед своїм воевідством усі філії й читальні „Просвіти“, що знаходяться на терені даного воевідства; головно, коли ходить про особисті інтервенції перед адміністративною владою.

3. Читальні.

Читальні на галицькій землі своїми початками далеко старші від самого Т-ва „Просвіта“. Повставали вони при церковних братствах. Читальні з'являються у нас у 1848 р. Тоді повстають читальні, як окремі товариства. Перша така читальня повстала в 1848 р. в Коломиї для інтелігенції, а далі й для міщан. У Львові перша читальня повстала в духовній семінарії в шкільному році 1849/50; її заснували два питомці Василь Ковальський і Данилович, на зразок читалень у духовних семінаріях у Відні, де Ковальський був на студіях, та чеських у Празі, де він був 1848 р. на словянському зїзді як відпоручник галицьких українців і приглянувся чеським студентським читальням. На „соборі руських учених“ у 1848 р. Микола Синовідський виголошує доповідь про засновування читалень у краю, подаючи при тому вказівки, як це робити. Заклик Синовідського не лишився без відгону, бо священики основувають читальні по селах, найчастіше при церковному братстві. І коли в 1868 р. засновано Т-во „Просвіта“, то читальні в краю були вже і деякі навіть гарно розвивалися. В 1868 р. „Просвіта“ ще не засновувала читалень. Читальні повставали на основі закону з 1867 р. про товариства; були це окремі для себе місцеві товариства на окремих статутах і не були зв'язані з собою. Згодом почали ті читальні, звані пізніше „Руська читальня“, вступати в члени „Просвіти“. Перша вступила в члени „Просвіти“ читальня в Денисові, в Тернопільщині, в 1874 р. Щоби приєднати до „Просвіти“ читальні, рішив Виділ нагороджувати кожну читальню, що вступить у члени „Просвіти“, своїми книжечками; перша читальня, яку Виділ наділив своїми книжками, була читальня у Стронятині, коло Куликова.

Під впливом внеску члена Виділу „Просвіти“ д-ра Олександра Огоновського на Зборі „Просвіти“ в 1873 р., „щоби

новий Виділ старався закладати читальні для народу по селах і містечках“, відзивається в 1874 р. Гол. Виділ „Просвіти“ вперше з зазивом до селян у своїй книжечці-читанці „Ластівка“, щоби вони засновували читальні по селах, та обіщює їм свої видання за половину ціни. В 1876 р. постановляє Виділ, що обдарує лише ту читальню своїми книжками, яка вступить у члени „Просвіти“. Цього придержувалася „Просвіта“ аж до 1891 р., коли зачала засновувати свої власні читальні; їм теж давала на початок свої видання на завязок бібліотеки. За весь той час читальні були властиво окремими, від „Просвіти“ незалежними товариствами, і „Просвіта“ була тільки їх опікункою та добродійкою. Від 1880 р. „Просвіта“ навіть друкувала статuti для тих самостійних читалень і висилала їх на жадання безплатно. Рівночасно старалася „Просвіта“ взяти таку читальню під свій ідейний вплив. Наприклад під свою опіку взяла „Просвіта“ 1881 р. — 18 новооснованих читалень, що вступили в члени „Просвіти“, 1882 р. — 36, в 1883 р. — 42, в 1884 р. — 132, в 1885 р. — 94 читалень, і в такому менше-більше числі вступали в члени „Просвіти“ читальні аж до 1891 р. Докладних відомостей про ці читальні, на жаль, не маємо.

Одначе число читалень, — що вступили в члени „Просвіти“, було пливке і мінливе. Часто читальні через зміну місцевих впливів, коли наприклад до села приходив москвофіл, відпадали від „Просвіти“ і переходили до „Общества ім. М. Качковського“, або, найчастіше — навпаки, від О-ва ім. Качковського переходили до „Просвіти“. Щоби запобігти такій мінливості читалень, рішив Загальний збір „Просвіти“ з 1890 р. організувати читальні при „Просвіти“ та на її статутах, щоби вони були в організації „Просвіти“ її клітинами першого ступня, і то найважнішими, бо підставовими, та щоби були під впливом і контролею Гол. Виділу у Львові, чи то пак його філій. Речником такої зміни організації читалень був член Гол. Виділу д-р Кость Левицький, котрий із припоручення анкети виробив цей новий статут. Головний Виділ наділив свої читальні широкими правами, щоби вони були не тільки читальнями, де можна було би читати часописи й книжки, уряджувати відчити, вечерниці та давати театральні вистави, але щоби читальні могли ще й мати свої крамниці, позичкові каси, каси ощадности, щоби могли вести спілки рілничо-господарські, промислові й збіжєві, шпихлірі, тощо.

Такі самоуправні читальні „Просвіти“ в краю, які Т-во зачало засновувати від 1891 р., змінили з одного боку основно діяльність „Просвіти“, з другого надали нашим селам і містечкам інший вигляд. І характер читалень „Просвіти“

від того часу лишився незмінений по нинішній день, хіба з тою різницею, що по війні відпала від них економічна діяльність, себто торговельна, господарська і промислова.

Скільки було самостійних читалень у краю до 1890 р. включно, невідомо, бо не ведено їх евіденції, але в кожному разі кілька сот. Зріст читалень на статутах „Просвіти“, від реорганізації Т-ва в 1891 р., представляється так:

В 1891 р. засновано	5 чит.	„Просвіти“,	отже всіх було	5.
„ 1892	42	„	„	47
„ 1893	43	„	„	90
„ 1894	50	„	„	140
„ 1895	93	„	„	233
„ 1896	109	„	„	342
„ 1897	180	„	„	522
„ 1898	182	„	„	704
„ 1899	112	„	„	816
„ 1900	108	„	„	924
„ 1901	120	„	„	1044
„ 1902	295	„	„	1339
„ 1903				
„ 1904	211	„	„	1550
„ 1905				
„ 1906	143	„	„	1693
„ 1907	198	„	„	1893
„ 1908	156	„	„	2049
„ 1909	136	„	„	2135
„ 1910	170	„	„	2355
„ 1911	124	„	„	2479
„ 1912	104	„	„	2583
„ 1913	66	„	„	2649
„ 1914	220	„	„	2869
„ 1918				

Війна перервала розвиток читалень. Життя читальняне завмерло.

По війні було незвичайно трудно обновити, або заснувати нову читальню.

Але „Просвіта“ жила в серцях давніх її членів. І відважніші з них зачали приступати до обнови своїх читалень. Зачинали головню там, де був читальняний будинок, бо треба було вибрати правного господаря, щоби завідував добром та маетком читальні. І так до 1922 р. включно відновлено 882 читалень, а засновано нових 18, на 73 внесених до влади подань; але з тих, що їх вже відновлено, влада закрила 12. З кінцем 1924 р. відновлено 1337 читалень, у 1925 р. 2020, 1926 р. — 2493, в 1927 р. вже 2689, а в ювілейному 1928 р.

було відновлених і новооснованих читалень 2934. Значить не лише відзискано передвоєнне число читалень, але й його перевищено на 65.

І то не лише числом перевищують повоєнні читальні „Просвіти“ — передвоєнні; перевищують вони їх також і якістю, себто вартістю свого внутрішнього життя. Внутрішня, духовна праця повоєнних читалень „Просвіти“ є глибша, змістовніша й інтенсивніша, ніж була перед війною. Читальні „Просвіти“ — це справжні освітньо-культурні станиці.

Обовязково переводять читальні в себе на заклик Гол. Виділу що року 1) в березні традиційне „Свято Шевченка“ і доходи з цього свята та збірки пересилають до „Просвіти“ на створений в 1921 р. видавничий фонд : „Учітеся, брати мої!“; 2) в травні уладжують від 1921 р. свято в честь Івана Франка, а дохід іде на пам'ятник І. Франкові у Львові; 3) в жовтні від 1924 р. „Свято книжки“ wraz із виставами книжок для поширення по селах книжки; 4) в грудні від 1908 р. „Свято Просвіти“ зі збіркою на „Дар Просвіти“. Це тепер одинока найбільша поміч від української суспільності „Просвіти“. Крім цього є й свої місцеві свята, принагідні культурно-національні обходи. Тепер читальні мають свої бібліотеки, передплачують часописи, ведуть голосні читання, учать подекуди неграмотних, майже кожна читальня має свій власний аматорський театральний гурток, що дає вистази переважно на власній читальняній сценці, розвиваються ведені переважно селянами-диригентами хори, що плекають церковний і світський спів; деякі з них такі гарні, що дають концерти й по містах. У багатьох читальнях є власні оркестри, подекуди заводять навіть радіо та маленькі кіна.

Але найвідрадніше те, що читальні зрозуміли, що лише „в своїй хаті, своя правда і сила і воля“, і що понад тисяча читалень „Просвіти“ має вже власні доми.

X.

ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ „ПРОСВІТИ“.

Четвертий статут „Просвіти“ з 1891 р. каже, що ціллю „Просвіти“ є не лише просвіта, але й „добробут українського народу“. Отже „Просвіта“ стає відтоді товариством освітньо-економічним. Та хоч передтим була вона товариством чисто освітнім, то від самого початку свого існування мала на увазі теж і економічне життя народу.

І так, уже на першому Заг. зборі „Просвіти“ студент прав А. Січинський, розвиваючи в дискусії програму діяльності „Просвіти“, сказав між іншим: „Розвинувши через

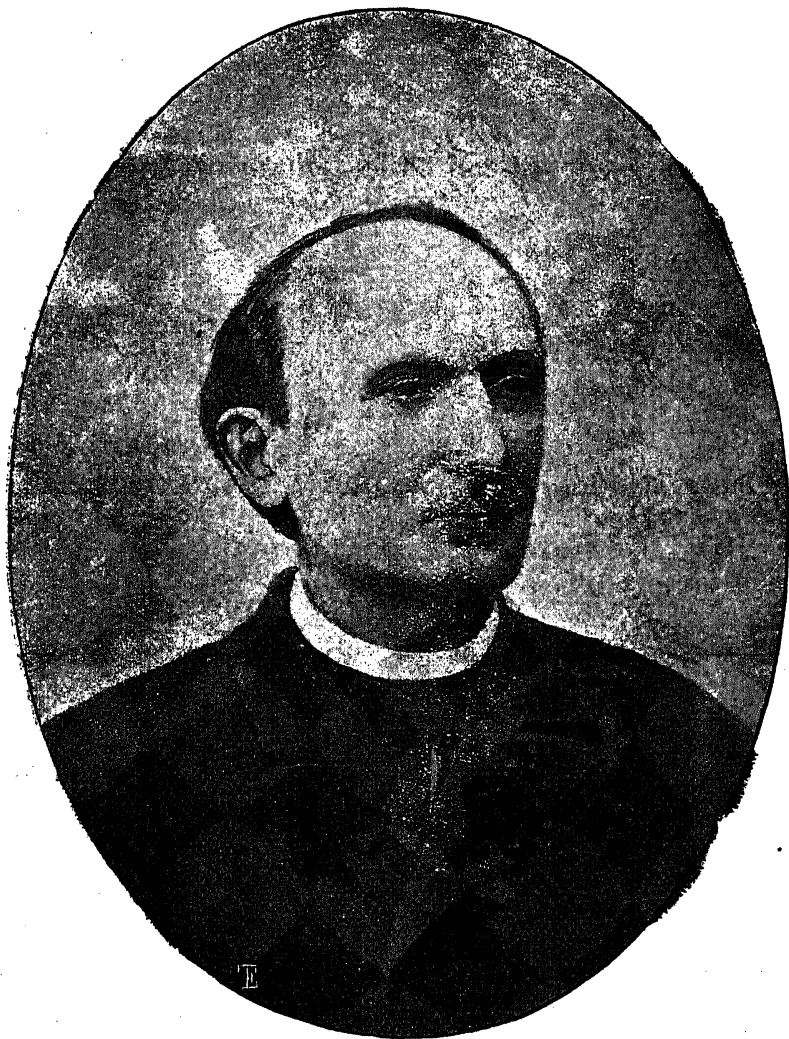
„Просвіту“ в нашому народі достаточну охоту до читання, перейшли би ми до науки дуже важної і нашому народові конечно потрібної, до науки про господарство“. І перші виділи „Просвіти“ пам'ятали про ці вказівки. Зараз в 1869 р. видала „Просвіта“ як друге число своїх видань книжечку о. Степана Качали: „Що нас губить, а що нам помогти може?“, зладжену у формі популярних розмов, де автор вказує потребу громадянської самооборони, закликає до ощадности, до тверезости, основування громадських шпихлірів і кас. Книжечка ця вийшла аж трьома виданнями й започаткувала підготовчу працю на економічному полі, яку пізніше повели й розвинули наші господарські установи.

В 1873 р. вийшов в Австрії закон про кооперативи, який викликав у краю серед поляків і жидів розвиток господарсько-зарібкових організацій, але в нас лишився без відгону. Не з'явилася навіть жадна книжечка, щоби поучила суспільність, що треба робити і як користати з цього закону. Лише „Просвіта“ видала в 1874 р. статут для позичково-кредитових кас, поучення про засновування шпихлірів, ремісничих товариств та почала від цього року видавати господарсько-економічні книжки, як от Вол. Барвінського: „Вексель і лихва — наша біда“, І. Бічая: „Практична наука сільського господарства“, Осипа Барвінського: „Паша — душа в господарстві“, М. Михалевича: „Пасіка“, Ів. Негребецького: „Лен і коноплі“, „Про живоплоти і ліси“ і т. д.

В краю відізвилися перші міста, де повстають перші українські ремісничі товариства, як от „Побратим“ у Львові, „Поміч“ у Підгайцях, „Надія“ в Збаражі, „Порука“ в Поморянах та інші. „Просвіта“ помагала їм своїми виданнями, складанням статутів, а навіть деколи платила перші видатки, зв'язані з уведенням товариства в життя.

В краю була нужда; село, задовжене процесами за ліси й пасовиська, знеможене неврожайми, розпите корчмами, темне й неграмотне, попадало в розпуку. Але коли в 1869 р. викінчено залізничий шлях із Відня через Львів до Чернівців і відкрилася з Галичини дорога на захід, то цею дорогою почали напливати до краю товари західного фабричного промислу — очевидно, на згубу нашого домашнього промислу. Наш нарід пустився тою саме залізничною дорогою на втечу з краю і від 1874 р. почавши іде масово в світ за очі, за море — на еміграцію, головно до Злучених Держав Північної Америки. Був це крок розпуки, коли зважити, як сильно серцем прив'язаний наш чоловік до своєї рідної прадідної землі, до свого родинного села. Одначе прийти тому українському селянинові, чи ремісникові з поміччю — не було кому. Коли Краевий Виділ відкривав краєві польські банки, а жиди

свої торговельні товариства, то в нас у той час два головні банки, засновані ще заходами „святоюрців“ („Рустикальний Банк“ у 1867 р. та „Общое Кредитное Заведеніє“ для Галичини й Буковини, засн. в 1873 р.), з причини несовісних спекуляцій дирекції та невміння вести фінансові інституції. — в 1884 р. побанкрутували, спричинивши величезні матеріаль-

о. Д. Танячкевич.

ні втрати. Ті, що вклали тут свої ощадности, потратили їх, — між ними й Т-во „Просвіта“, що мало там зложені два фонди — стипендійний ім. Шевченка і фонд на поправу могили Шевченка в Каневі, — а селянам, що позичили в тих банках гроші на довголітні сплати на ґрунти, примусово попродали ті ґрунти вірителі банків. Отже замість помочі прийшов страшний крах, замість довіря до своїх господарсько-фінан-

сових сил, повстало загальне недовіря, страшна зневіра й тяжкий економічний занепад селянства.

Щоб якось лиху зарадити, взялася до цієї занедбаної справи „Просвіта“, хоч не було це її статутним обов'язком. Вступає на цю дорогу дуже обережно, ставляє повільно кроки, але певно. Зачинає здолу, від організування дрібних крамниць і маленьких кас, але покриває ними край, пробуджує довіря у власні сили та викликає охоту до економічної й торговельної праці як на селі, так і по містечках. Тому й змінює та поширює свій статут у 1891 р.

Роки 1891—94 — це час внутрішнього перетворення й зміцнення сил у нашій суспільно-економічній праці. „Просвіта“ заходиться біля видавання господарської бібліотеки й літератури на господарські теми, входить у порозуміння з економістами, учителями господарства, поміщує статті на економічні теми в наших часописах, а від 1894 р. перебирає на власність від новозаснованого т-ва „Дністер“ часопис „Читальню“ й віддає її редакцію членові Гол. Виділу, К. Паньківському.

В 1893 р. береться „Просвіта“ й сама до торгівлі, посередничаючи в вв'єднуванні пільг для читальень, які засновує на власних уже статутах і їх крамниць, вв'єднуючи для них і дозвіл на продаж соли, видаючи відповідні порадики, як „Порадник для крамниць“ В. Нагірного, „Науку о товарах“ К. Кажникевича і т. і. Крім цього „Просвіта“ організує каси при читальнях та видає для них книжечки, між іншими, „Сільські каси позичкові і щадничі“ д-ра Костя Левицького в 1894 р., організує при читальнях шпихлірі, замість колишніх громадських. От так „Просвіта“ стає з часом централею економічної праці по селах і містах. Вже 1897 р. було при 522 читальнях „Просвіти“ 146 крамниць, 124 кас і 60 шпихлірів. Був це вже добрий ґрунт під майбутні самостійні господарсько-економічні установи.

В 1895 р. скликає „Просвіта“ перше господарське віче в Перемишлі і за ним у дальших роках ідуть щораз численніші господарські віча по цілому краю, скликувані переважно філіями „Просвіти“.

На тих вічах — читаємо у звіті „Просвіти“ за 1898 р. — бувало звичайно багато людей, головню селян, що не тільки з великою увагою й зацікавленням слухали викладів або відчитів, але часто в дискусії самі забирали голос та висказували свої погляди й гадки. Вони не лише забирали голос у дискусії, але навіть самі були й референтами, особливо в справах торговельних спілок.

Як відбулося це перше просвітньо-господарське віче в Перемишлі, розповів гарно о. Данило Тянячкевич у кни-

жечці: „Яку раду радило господарське віче Т-ва „Просвіта“ в дні 12 падолиста 1895 р. в Перемишлі“, виданій Т-вом „Просвіта“ у Львові.

З початком 1896 р. „Просвіта“ приймає виключно для господарських справ урядовця-агронома Василя Короля. Їздить він по краю, як мандрівний учитель господарства, люструє читальні „Просвіти“ й сільські господарства, дає виклади про господарські справи, веде практичні курси та складає докладні звіти зі своїх поїздок. А що це була інте-

о. Остап Нижанковський.

лігентна людина, з бистрою спостережливістю, то його звіти дуже цікаві й цінні й досі для пізнання тодішніх людей і відносин у краю. „Просвіта“ виеднала собі навіть допомогу на цю працю з краєвих фондів, головню на закупівлю рільничого знаряддя, доброго насіння, щеп і штучних погноїв, які учасники господарських віч, чи курсів при філіях „Просвіти“, починаючи з 1898 р., вильосовували і даром діставали. Але від 1900—1904 р. „Просвіта“ не діставала на те ніяких фондів, тому звинула посаду свого мандрівного вчителя й відновила її знову 1904 р., коли знову дістала на ту ціль підмогу з краєвих фондів.

У міжчасі ростуть і міцніють кооперативи, головню кредитові, засновувані замість давніх допомогових кас. У 1904 р. повстає „Ревізійний Союз“, що бере в свою опіку й під

контролю всі ці кредитові кооперативи. Каси перемінюються щораз більше в кредитові кооперативи. А коли Краевий Виділ заснував 1899 р. бюро патронату для закладання й нагляду Райфайзенських кас, то „Просвіта“ ставиться до того прихильно й поручає своїм філіям і читальням основувати в себе „Райфайзенки“, але лише там, де населення чисто українське, зате в місцевостях мішаних лише на статутах „Краєвого Союзу Кредитового“. В цій справі „Просвіта“ видає книжечку д-ра Костя Левицького „Про нові спілки господарські“, поручає читальням переміняти свої кредитові каси на кооперативні та для ведення торговельних, промислових і сільсько-господарських справ приймає двох урядовців-фахівців.

Звертає тоді „Просвіта“ увагу й на розвиток промислу. В 1903 р. висилає стрийська філія „Просвіти“ 4 учеників, а в 1904 р. 10 до ткацької школи в Ряшеві, і при допомозі агронома А. Гарасевича, що відбув молочарські студії в Данії, засновує вона в стрийському повіті молочарські спілки. Перші такі спілки повстали в Завадові — заходами о. Остапа Нижанковського, і в Угерську — заходами о. Льва Горалевича. Число молочарських спілок росло дуже скоро, так що вже в 1905 р. засновується заходом д-ра Ев. Олесницького при стрийській філії „Просвіти“ окрема молочарська секція, а Головний Виділ „Просвіти“ дає їй допомогу 4600 корон. Організація ця незабаром так гарно розвинулася, що в 1907 р. повстав уже на окремих статутах „Краевий Союз молочарських спілок“, який згодом перетворився в теперішній „Маслосоюз“ із осідком у Львові.

Крім „Маслосоюзу“ „Просвіта“ покликала до життя в 1899 р. і „Спілку для господарства і торгівлі“ при філії „Просвіти“ в Перемишлі, яка по десятиох роках перенеслася до Львова й розвинулася в теперішній „Центросоюз“. У тім самім році заходом оо. Дуткевичів відбулися перші загальні збори господарського товариства „Сільський Господар“, що розвинулося при читальні „Просвіти“ в Олеську, а згодом перемінилося в краєве товариство „Сільський Господар“ із осідком у Львові.

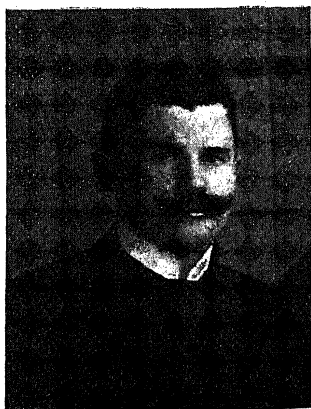
Та зчасом наслідком розросту економічної діяльності створено при Гол. Виділі в 1906 р. окрему Господарсько-промисловою комісію, яка мала за мету обняти пляною, систематичною й тривкою організацією всі ділянки українського економічного життя в Галичині, головно хліборобство, домашній промисл, торгівлю рільничими продуктами й кредит. Так від Гол. Виділу відпали економічні справи, і він займався ними лише остільки, оскільки праці комісії вимагали його апробати. Праця комісії значно поширилася зав-

дяки зростові заінтересовання самого населення, та завдяки підмогам, які здобуто на господарські цілі від Краєвого Виділу, а саме в 1904 і 1905 рр. — по 4000 К, в 1906 р. — 5000 К, в 1907 р. — 15.000 К, в 1908 р. і 1909 — по 20.000 К, в 1910 р. — 25.000 К, а від 1911 р. по 28.000 К. Попри це вдалося українському парламентарному клубові виведати для „Просвіти“ субвенцію з міністерства рільництва на 1907—1908 рр. в сумі 30.000 К. Ця фінансова допомога значно зміцнила економічну діяльність „Просвіти“.

Комісія поділила свою діяльність на такі відділи: 1) сільсько-господарський, 2) промисловий, 3) торговельний, 4) кредитовий, 5) жіночого господарства, 6) господарсько-видавничий і 7) принагідних справ.

Сільське господарство.

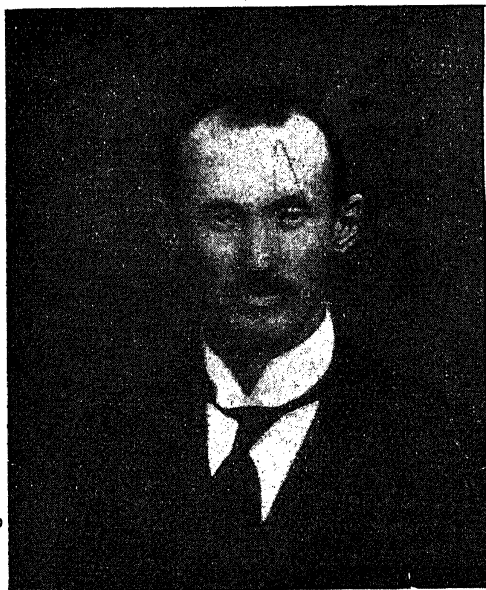
Комісія звернула увагу передусім на закладання досвідних піль зі штучними навозами, пашними ростинами та новими породами збіжжя. Їх закладали агр. Гарасевич і інспектор господарства при Краєвому Виділі Сидір Кузик. І ці досвідні поля та й виклади мали великий вплив на поліпшення земельної культури. Такі досвіди роблено від 1910 р. теж на сіножатях і пасовиськах. У 1910 р. „Просвіта“ поділилася цією роботою з „Сільським Господарем“ так, що „Сільський Господар“ перебрав на себе практичну діяльність, а при „Просвіті“ залишилася теоретична: курси, школа та господарські видавництва. До популяризації поступового господарства причинилися дуже господарські курси й виклади, які від 1910. р. провадив агр. М. Творидло, поки „Просвіта“ не заснувала постійної господарської школи в Милованню, а ведення курсів у краю перебрав на себе „С. Господар“. „Просвіта“ звернула пильну увагу й на годівлю дробу та на годівлю кріликів, і в 1910 р. завела 30 зразкових курників та 15 кріликарень.

А. Гарасевич.

Український промисл і ремесло переходили тяжку скруту внаслідок ввозу фабричних товарів; полишений собі самому, без ніякої опіки, він нидів, головно по наших містечках. Зорганізування модерного промислу серед нашого міщанства було пекучою konieczністю, тимбільше, що в Галичині чужий промисл із року на рік зростав, а наш давній, домашній, падав. Отож „Просвіта“, яка цією справою при-

нагідно займалася віддавна, почала вже плянову акцію в 1906 р. Коли в 1907 р. вийшов закон про примусове покриття дахів вогнепертим матеріалом, „Просвіта“ засновує по селах варстати дешевого виробу дахівок, уперше в селі Грибовичі під Львовом. Далі звернула „Просвіта“ увагу на зорганізування млинарського промислу, внаслідок

Сидір Кузик.

чого повстають у краю перші кооперативні млини, як у Щирці, Кунашеві та Підгайчиках, зорганізовані в 1911 р. Комісія занялася теж промислом шевським, ткацьким, різьбарським та довела до першого українського зїзду ремісників і промисловців із цілої Галичини в дні 29 червня 1914 р. На жаль, світова війна перервала ту працю.

Комісія звязала з 40-літнім ювілеєм „Просвіти“ „Краєву господарську виставу“ в Стрию й занялася зорганізуванням української промислової школи, та фінансова скрута, а далі й війна, перешкодили „Просвіті“ здійснити її задуми.

Торговельна діяльність Економічної комісії „Просвіти“ обняла в першій мірі всі дотеперішні крамниці при читальнях, а частинно й церковно-братські, бо одні й другі звичайно заснічувалися через брак фахової контролю та брак централі для доставки й відбору товарів. Вони як не падали, то переходили в приватні руки. В однім і другім випадку вони шкодили й читальні й кооперативній ідеї. Тому треба було конечно створити для них торговельний союз, на зра-

зок „Краєвого Союзу Кредитового“, який мав би їх об'єднати й перемінити на кооперативи. Очі Економ. комісії „Просвіти“ звернулися на стару, совісну купецьку фірму, на „Народню Торговлю“. Вона й перетворилася 1 вересня 1907 р. на „Краєвий Союз Торговельних Спілок“. І „Народня Торговля“ почала справді успішну працю, видала „Поучення, як закладати торговельні спілки системи Рочдель“, перевести люстрації читальняних крамниць, та, не вважаючи на свою солідність, не пішла далеко з творенням споживчих кооператив, лишилася й надалі тільки гуртівнею для своїх складів, а не для сільських кооператив, не почала навіть на більшу скалю курсів із практичним вишколенням сільських крамарів.

Тому „Просвіта“ не могла звільнити себе й від цієї організаційної праці. В 1908 р. заснувала вона в себе власний торговий відділ, який занявся ваговою доставою збіжжя на засів, нафти, вугля, дахівок, штучних навозів і сільсько-господарського приладдя. В самому 1908. р., себто в першому році існування торгового відділу, доставила 42 вагони збіжжя й 55 вагонів штучних навозів. Але в 1909 р. переняв цю роботу на себе „Краєвий Союз господ.-торг. спілок“, перетворений під впливом „Просвіти“ й „С. Господаря“ з перемиської „Спілки“ на „Краєвий Союз Спілок“ у Львові. Звиваючи свої торговельні агенди, „Просвіта“ не могла відразу звинувити читальняних крамниць, тому для їх плянового ведення приняла окремого фахового люстратора М. Грушкевича; крім цього не могло Тов-о звинувити й навчального відділу для торгівлі — отворивши першу українську Торговельну школу у Львові.

Так було до війни. Підчас війни всі читальняні крамници перестали існувати. Після війни „Просвіта“ зірвала з передовою практичною економічною діяльністю. Зміна економічних і державно-політичних відносин у краю привела й до засадничої зміни організації економічного життя. На спільній нараді дня 5 червня 1920 р. рішили центральні установи прийняти засаду кооперації. Вибрано тоді „Комітет організації українських кооператив“, куди Гол. Виділ „Просвіти“ вислав свого відпоручника. „Просвіта“ залишила собі працю освітньо-виховну, а помагати їй у цій праці, головню матеріально, статутowo зобов'язані й кооперативи.

XI.

ШКОЛИ „ПРОСВІТИ”.

1. Стипендисти.

Піднесення української господарської культури в краю неможливе без вишколення фахових сил, у першій мірі агрономів, яких у нас у Галичині перед війною майже не було. Задля цього „Просвіта“ заохочувала і спонукувала молодь до цих студій, давала їй стипендії й цим переломила закорінене колись у нас недоцінювання фахових господарських студій та їх суспільно-національного значіння. Вперше оголосив Гол. Виділ „Просвіти“ конкурс на шість таких стипендій у 1907 р. Від того часу — до 1914 р. вислала „Просвіта“ 40 стипендистів на студії хліборобства, молочарства й жіночого господарства — переважно в західні краї австрійської монархії та за границю, до західньої Європи. Були це люди переважно з середньою освітою, між ними 4 богословів, що їздили за границю студіювати кооперацію. Коли стипендисти верталися, „Просвіта“ давала їм приміщення в себе, або в інших інституціях. З них працює багато тепер і у власних приватних підприємствах.

Підшукавши фахових людей, що були вже під рукою, та підготовивши нових на закордонних студіях, „Просвіта“ приступила до оснóвування своїх власних фахових шкіл, перших українських фахових шкіл узагалі.

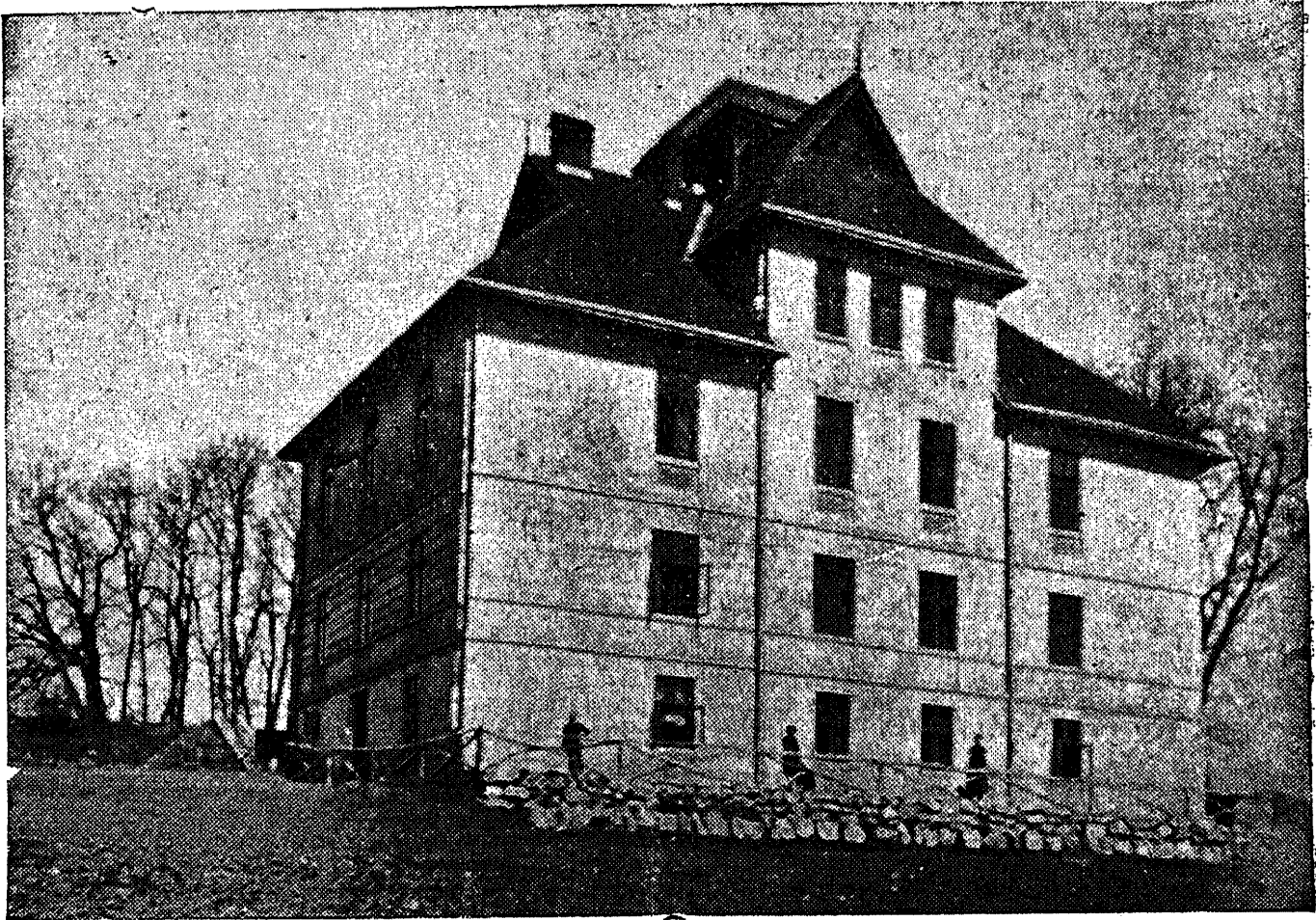
2. Господарська Школа в Милованню.

Першою фаховою українською школою була „Господарська Школа“ та сполучене з нею Господарсько-садівниче Заведення“ в Милованню товмацького повіту, коло Станиславова. В 1908 р. дуже дешево відкупила „Просвіта“ від митрополита Андрія Шептицького двір із будинками, одноповерховим домом і 68 моргами першорядної землі. Ціну 10.800 К. щедрий фундатор призначив українському т-ву „Вакаційних Осель“, а „Просвіта“ зобов'язалася ще давати поміщення дітям, висиланим „Оселею“ на літній відпочинок. Головний Виділ „Просвіти“ заснував господарську школу з садівничим заведенням та шкілкою овочевих дерев. Такої школи в Галичині ще не було ні польської, ні української. Отож у Милованню „Просвіта“ задумала створити огнище господарського знання й поступу, уладити поступове селянське господарство, досвідні поля, хемічно-рільничу, робітню, метеорологічну стацію, зразковий город та пасіку.

До цієї школи приймає „Просвіта“ за дуже низькою оплатою селянських синів, що покінчили бодай народню

школу. Перший курс відбувся зараз на другий рік, себто 1909 р. Був це 6-недільний господарський курс. Учасників курсу було 30, переважно молодших селян із усіх сторін Галичини. Цей перший курс виказав, що протягом 6 тижнів учасникам не сила набути знання, в тій мірі, що потрібне для поступового господаря і свідомого громадянина. Тому вже в наступному 1910/11 р. наука в школі тривала 3 місяці. Учасників курсу було знову 30, за оплатою по 20 К. місячно

Господарська Школа „Просвіти“ в Милованню.

за харчі. Та й цей курс показав, що й тримісячної науки ще не вистарчає, бо селяни за той час щойно набирають вправи в розумінню й присвоюванню подаваного їм знання, й тому показала потреба організувати цю науку на п'ять зимових місяців та поставити школу так, щоб вона відповідала всяким вимогам.

Для того приступило Т-во до перебудови дому на школу й інтернат на 50 місць, на зразок вищих господарських шкіл у Данії. Будову розпочато на весну 1911 р., а скінчено в листопаді 1912 р. Перебудова коштувала 67.800 К., а владження наукової салі, кабінету, тощо — 3.520 К., разом 71.320 К.

Тимчасом курси відбувалися в сусідніх містечках; один у Тисьмениці, другий у Товмачі.

В році 1912/13 було на п'ятимісячному курсі 20 учасників, а в році 1913/14 — 34 учасників.

В літі 1914 р. 15 червня, почався в Милованню спеціальний 6-ти тижневий курс для гуцулів, а відтак у вересні 1914 р. мала початися правильна вже одно-річна наука, але війна не дозволила скінчити ані гуцульського курсу, ані відкрити однорічної господарської школи.

Підчас війни школа була нечинна, а господарство знищене. За першої російської інвазії в 1914 р. господарський інвентар якомсь майже в цілості удержався. І вже в 1915 р. після відвороту російської армії „Просвіта“ знову намагається владити дворічну господарську школу, але вже для воєнних інвалідів. Одначе дальші воєнні події не допустили до цього.

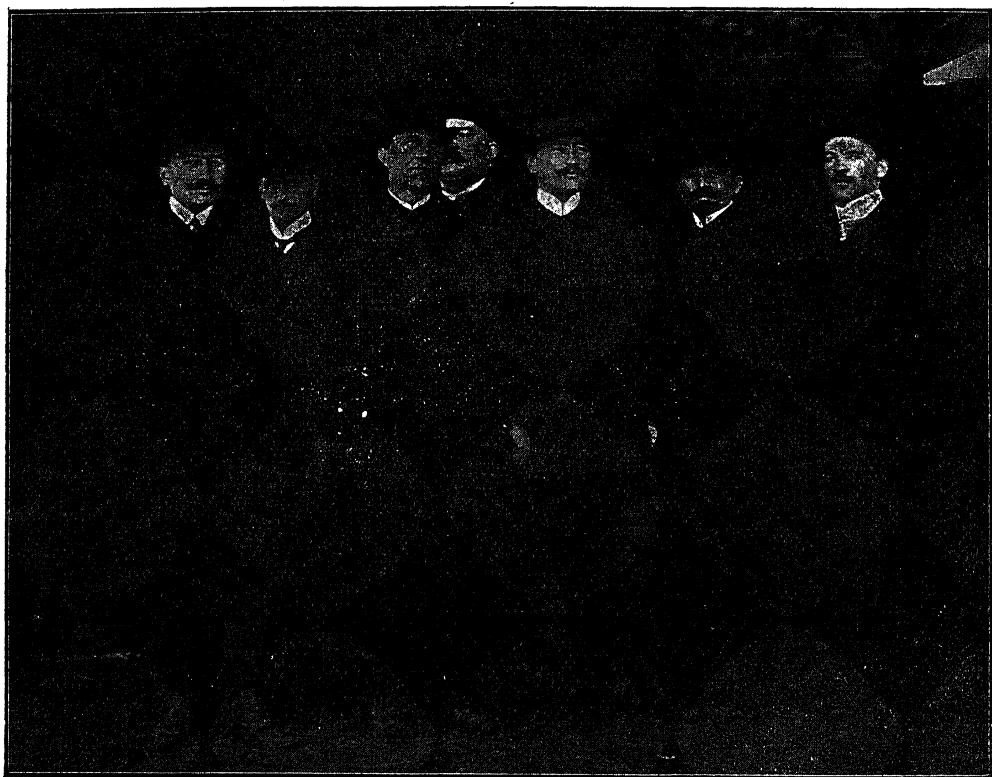
Ріжні військові частини довели Миловання до такої страшної руїни, що до 1925 р. не можна було навіть урухонити правильної господарки, не кажучи вже про заведення та школу. Про школу дбала там окрема Кураторія, на чолі якої стояв увесь час до 1920 р. о. М. Бачинський, парох Миловання.

Не вважаючи на знищення, курси по війні відновлено дуже рано. Вже в 1922/23 р. відбувся перший 3-місячний господарський курс, який покінчило 14 учасників; у 1923/24 р. — 15 учасників, у 1925/26 був уже п'ятимісячний курс, його скінчило 18 учасників, у 1926/27 р. був уже семимісячний курс — і скінчило його 32 учасників, у 1927/28 в семимісячному зимовому курсі взяло участь 36 учасників, а в 1928/29 р. взяло участь у семимісячному зимовому курсі 33 учасників. Останніми роками одна третина курсантів походила з Волині, Холмщини й Полісся. Крім фахових предметів і потрібних помічників, як: хемія, фізика, ботаніка, зоологія, не меншу увагу звертається й на загально-освітні предмети. В школі заняті постійно управитель і три учительські сили, крім того доїжджають: ветеринар, фаховий кооператор і інші. Школа придбала багато навчальних засобів та приладів, гарну фахову бібліотеку й метеорологічну стацію IV. ряду (т. зв. опадову).

Крім сільсько-господарських курсів улаштувала „Просвіта“ в Милованню ще й одномісячний кооперативний курс. Наука в школі безплатна, а оплати за удержання й мешкання такі низькі, що до ведення школи „Просвіта“ мусить заєдно із власних фондів докладати, тому Миловання є й безнастанною журбою Головного Виділу.

Коло господарської школи засновано в 1908/9 р. також і садівниче заведення. Головний Виділ уже давніше займався справою садівництва, заводив при різних філіях шкілки щеп, головно в Заліщиччині. Колиж набув Миловання, завів там садівниче заведення на 23 моргах. Мало воно

стати головним доставцем добірних щеп для селян, даючи по 20.000 овочевих деревець річно. На основання й закладення такого заведення прийняв Головний Виділ визначну фахову силу, Ів. Франчака, який відбув довголітню садівничу практику в заграничних німецьких, французьких та англійських садівничих заведеннях. Маточні дерева для постачання зразів і очок спроваджено з Чехії. І перед війною було вже

Управа Господарської Школи в Милованню — третій зліва
о. М. Бачинський.

випродукованих і проданих 45.000 щеп. Крім цього в Милованню плекано й городину на більшу скалю для збуту в Станиславові та Львові.

В 1911 р. „Просвіта“ докупила для милованського заведення ще 30 моргів орного поля, що межувало зі шкільним ґрунтом, і на ньому закладено овочеву шкільку. З розпродажу щеп „Просвіта“ мала мати, від 1917 р. почавши, коло 20.000 К. річного доходу, яким мала сплачувати свої довги, зятягнені на Миловання.

Але війна перешкодила всьому. Сад знівечився, шкілка здичіла, заросла, що було краще, повикопували люди. Все те треба було по війні довести до порядку, одначе з поважним вкладом гроша, котрого „Просвіта“ не мала, і роботи, за котру треба також було добре заплатити. По війні в перших трьох роках випродано невинищену решту щеп, а 1923 р. приступлено до закладання нових шкілок, та через брак грошей, лиш у малих розмірах. У ювілейному 1928 р. числила шкілка 25.000 штук деревець.

3. Жіноча школа домашнього господарства в Угерцях Винявських.

Покійний Михайло Малецький, дідич в Угерцях Винявських, записав „Просвіті” свій 354-морговий маєток. Головний Виділ скликав на день 15 березня 1910 р. анкету, яка на внесення філії в Комарні вирішила заснувати в цьому маєтку господарську школу для господинь.

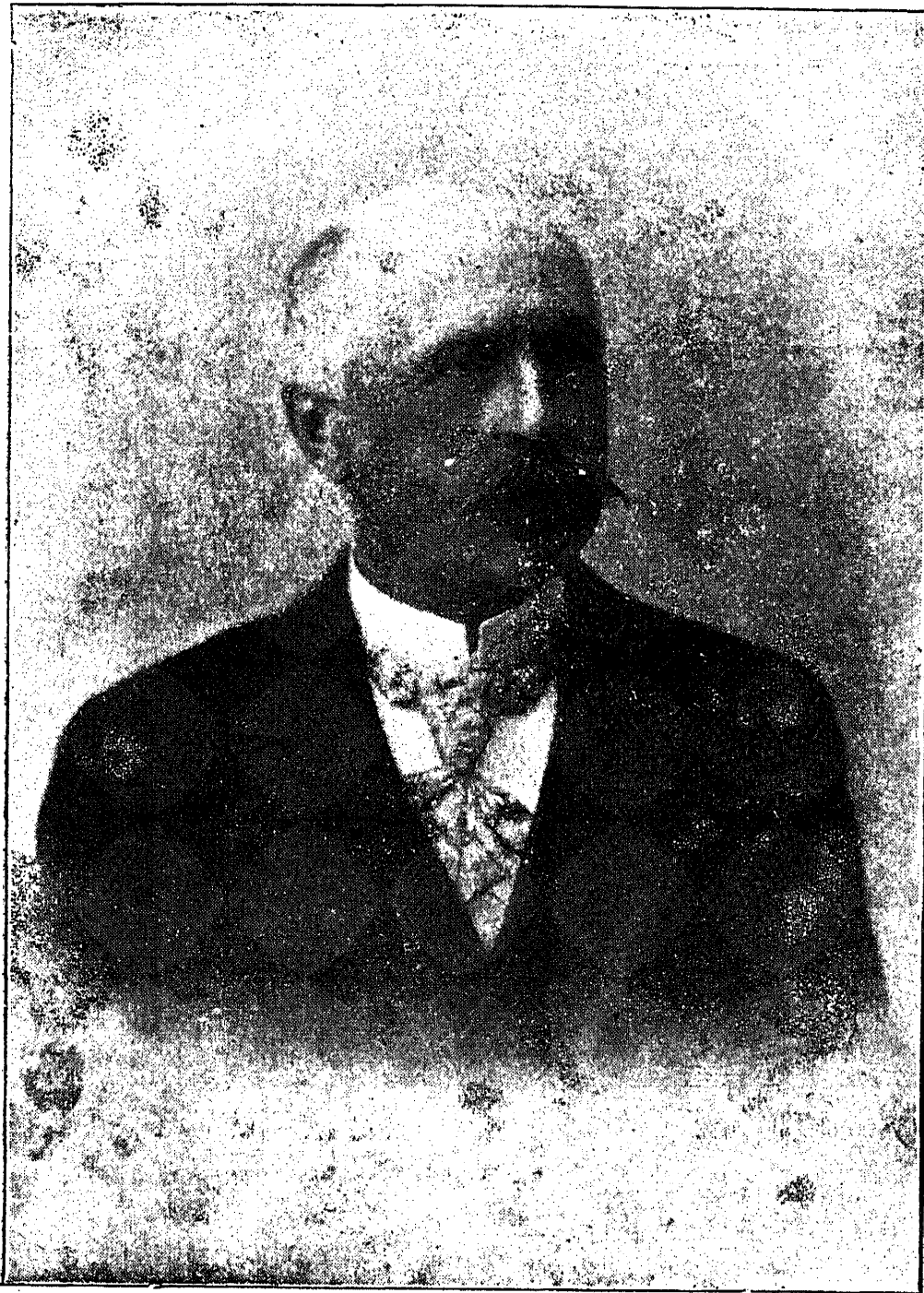
Щоб мати відповідні вчительські сили, Гол. Виділ вислав у серпні 1910 р. три кандидатки на студії до краєвих і заграничних фахових шкіл. Дня 25. жовтня 1911 р. „Просвіта“ вислала до сойму прохання в справі субвенції на заснування й ведення такої школи, і Краєвий Виділ призначив на це по 2.000 К. річно.

В літі 1912 р. пороблено в Угерцях усякі потрібні адаптації й приготування, а 1 листопада відкрито перший курс жіночого домашнього господарства, що тривав 5 місяців. Через тісне приміщення прийнято всього 9 замісцевих дівчат; із місцевих селянських дівчат доходило 5, отже разом було 14 курсанток. Навчали там релігії, співу, української мови, історії й географії України, рахунків, хемії, гігієни, годівлі домашніх тварин, домашнього господарства, варення, шиття та гладження (прасування). Школою управляла окрема Кураторія, а управителькою школи була Богдана Дзеровичівна. Нагляд над перебудовою й улаштуванням школи та над школою взагалі мав о. С. Кульчицький із Воцанець.

Курс закінчився 27 березня 1913 р., і зараз зорганізовано на час від 5 травня до 3 липня 1913 р. 2-місячний літній курс шиття й крою та домашнього господарства при участі 21 учениць-селянських дівчат, за оплатою 20 К. місячно.

В 1913/14 р. улаштовано другий зимовий, але вже шести-місячний курс, у часі від 15 жовтня 1913 до кінця березня 1914 р. На курс зголосилося 37 дівчат, але прийнято через брак приміщення всього 20 учениць. Усі учениці були селян-

ські дівчата, з покінченою народньою школою, в віці від 16—20 років. Оплата за харчі виносила 25 К. Того самого 1914 р. розпочався з днем 2 травня другий двомісячний курс шиття й крою з наукою домашнього господарства. Війна припинила діяльність школи в Угерцях, і господарство зни-

М. Малецький.

щила. Та, не зважаючи на те, ще в часі воєнних подій у 1918 р. Головний Виділ зорганізував наново школу, оголосив конкурс і призначив початок зимового курсу на 1 листопада 1918 р., але курс не відбувся, через вибух польсько-української війни.

В роках 1918/19 угерецька школа, інвентар і майно „Просвіти” зазнали великого знищення, і то головню — завдяки місцевим селянам. У звіті „Просвіти” з 1920 р. читаємо, що місцеві селяни в листопаді 1918 р., заявили, що „все майно „Просвіти” беруть на власне громадське посідання”, й дійсно це зробили. Але перебрання цього маєтку на громадську власність відбулося грабіжницьким способом. „Шайка най-

о. С. Кульчицький.

темніших одиниць напала на школу й ограбувала, що тільки можна було забрати — як збіжжя, бараболі, буряки, овочі, господарське знаряддя, мертвий інвентар школи, а з живого безроги. Відтак громада знищила ліс, лісову шкільку, сад і щепи, розібрано огорожу коло саду, а під кінець спалено ще й стодолу, щоб затерти сліди забраних із ошалювання дощок.”

Дня 28 серпня 1919 р. польська повітова комісія розділу дерева в Рудках наказала вируб із невеличкого лісу „Просвіти” — 150 сажнів на паливо й 150 кубічних метрів на будову, хоч рудецький повіт має 6300 гектарів лісів

власности польських дідичів. Проти того наказу вніс Гол. Виділ „Просвіти” протест, але безуспішно. Зруйнований маєток рішив Гол. Виділ дня 5 грудня 1919. р. винаймати б. директорів канцелярії Т-ва „Просвіта” А. Гапякові на 12 років. Він мав відбудувати всі господарські будинки, завести раціональну господарку й 1932. р. віддати „Просвіті” заго-сподарьований маєток із мертвим та, застереженим контрак-том, живим інвентарем.

4. Торговельна Школа „Просвіти” у Львові.

Третя фахова школа „Просвіти” це перша українська „Торговельна Школа” з пляном дворічної науки, на ве-дення якої призначив Гол. Виділ з економічної субвенції для „Просвіти” — квоту 3.800 К. річно.

Роман Залозецький.

Завдання школи — виховувати фахових діловодів для економічних спілок, для приватних купців і підприємців. До ведення школи покликав Головний Виділ окрему кураторію, куди ввійшли представники українських краєвих культурних і фінансових установ, а головою кураторії мав бути все кожночасний голова Т-ва „Просвіта”.

Торжественне відкриття школи відбулося дня 5 жовтня 1911. р. Першим її директором став проф. львів. політехніки й державної торговельної академії Роман Залозецький. Школа була коєдукаційна, в ній училися разом дівчата й хлопці. Школа розвивалася правильно, фреквенція росла з року на рік, але війна й цю школу припинила. Та як лише російські війська в червні 1915. р. уступили зі Львова,

вже в вересні 1915. р. розпочалася знову наука на обох роках. Але що директора школи покликали до Відня, до міністерства публичних робіт, то управу школи перейняв один із учителів школи, Йосип Скрентович. В 1916/17 шкільнім році зів управу школи сталий її учитель Амврозій Березовський,

Д. Коренець.

а з новим 1917/18 шк. роком перейняв управу школи проф. філії акад. гімназії Денис Коренець, що веде школу по нинішній день, перші 6 літ безплатно. Коли школа дістала відповідне приміщення від української кураторії „Народнього Дому” в 1918. р. при вул. Корняктів 1/III., то її фреквенція

значно зроста. З 1926/27. р. переімінено заходом дир. Д. Коренця школу з дворічної на середню трілітню школу; крім цього заведено при ній в щк. 1920/21. р. пополудневий однорічний торговельний курс для абсольвентів гімназій і однорічний торговельний курс для тих, що мають покінчені середні школи, але не мають матури.

Від 1925. р. перейшла Торговельна Школа „Просвіти” за згодою й ухвалою Гол. Виділу „Просвіти” — під фахову управу „Рідної Школи” У.П.Т. — задержуючи при тому свою первісну назву „Торговельна Школа Просвіти у Львові”.

Крім цього, в цій школі ведеться однорічний вищий кооперативний курс, для тих кооперативних робітників, що працюють практично в кооперативних установах, але не мають для цього відповідної кооперативної освіти.

В ювілейному 1928/29. р. трілітня Торговельна Школа мала 168 учнів — 102 хлопців + 66 дівчат; на курсі абітурієнтів — 47 учнів (39 хлопців + 8 дівчат), на однорічному торговельному курсі 35 (26 хл. і 9 дівч.), на кооперативному курсі — 30 мужчин. При школі є курси науки стенографії та світових мов, французької й англійської. Учительських сил — 20, з того 5 сталих, і 15 допомогових, із інших шкіл.

ХІІ.

МАЄТОК І ФУНДАЦІЇ Т-ВА „ПРОСВІТА”.

На ведення своєї такої широкої й сильно розгалуженої а до того дуже коштовної діяльності мусіла „Просвіта” дбати про матеріяльні засоби, бо без них праця, а тим більше освітня, є просто неможлива.

1. Членські вкладки.

Основою матеріяльного забезпечення й розвитку кожного товариства є членські вкладки. Одначе вони „Просвіти” ніколи забезпечення, навіть у приближенні, не давали.

Які були членські вкладки в „Просвіти”, сказано вже попередно в розділах про статути і про членів. Скільки давали членські вкладки „Просвіти” в поодиноких роках, це булоб за довго вичисляти, але для орієнтації подаємо впливи із вкладок за декадами:

Від 1868—1908 р. — за 40 літ існування Т-ва принесли чл. вкладки **222.348** корон. В роках від 1909—1920 принесли **142.623 К.** Разом від 1868. до 1920. р. вплинуло до каси „Просвіти” із членських вкладок **364.971 К.** — В роках від 1921 до 30 червня 1924. р. зложено членських вкладок 17 мільярдів 237 мільонів 974 тисяч 163 марок польських. — Від липня 1924. р. до кінця 1925. р. зложено чл. вкладок 32.546.83 зл. п.;

в 1926. р. — чл. вкл. 37. 233.74 зл.; в 1927. р. — чл. вкл. 39.961.45 зл.; в 1928. р. — чл. вкл. 27.429.71 зл. — Від липня 1924. до 1928. р. зложено 137.172 зл.

Загальна сума членських вкладок за 60 літ існування Т-ва до 1928 р. включно виносить 364.971 австр. корон, — 17,,237,974.163 польських марок, і — 137.172 злотих польських.

З цього зіставлення виходить, що не дуже то велику квоту зложили члени Т-ву „Просвіта” за 60 літ його існування.

2. „Дар Просвіті”.

Друге джерело доходів Т-ва це — „Дар Просвіті”, котрий уведено підчас 40-літнього ювілею „Просвіті” в грудні 1908. р. І так:

у 1908. р. зложено на „Дар Просвіті”	1.528.96 К.
„ 1909. „ „ „	9.875.95 „
„ 1910. „ „ „	7.018.97 „
„ 1911. „ „ „	3.894.23 „
„ 1912 „ „ „	6.634.97 „
„ 1913. „ „ „	11.973.86 „
„ 1914—1920. рр. „ „	130.468.56 „

Разом в рр. 1908—1920 зложено на „Дар Просвіті” 171.395.50 К.

В роках від 1921. до 30 червня 1924. р. вплило 6,,479,684.380 марок польських.

У рр. 1924—1925. зложено на „Дар Просвіті”	34.578.36 зл.
у 1926. р. „ „ „	36.062.28 „
„ 1927. „ „ „	49.642.71 „
„ 1928. „ „ „	45.766.25 „

Разом у рр. 1924—1928 зложено на „Дар Просвіті” 166.049:60 зл. поль.

Таким чином, зложено на „Дар Просвіті” від 1908—1928 р. загалом 171.396 К., 6,,479,684.380 марок польських і 166.050 зл. пол.

І під цим оглядом, грошева поміч суспільности, як бачимо, не велика.

3. Дохід із видавництв.

Третє джерело це — доходи з розпродажу видань Т-ва. Доходи ці були значні й дуже цікаві; обчислити їх — на жаль — через недостачу евіденції зарібку — неможливо. Але доходами з видавництв покривало Тов-о розходи освітньо-організаційні, головню після війни, навіть платні урядовцям. Доходів із книжок уживало також на напругу дому.

4. Субвенції.

Четверте джерело доходів „Просвіти” були підмоги з краєвих і державних фондів, котрі „Просвіта” почала діставати на свою видавничу діяльність від 1870. р. І за час від 1870—1875. дістала „Просвіта” із краєвих фондів, на основі ухвал галицького сойму, 26.000 К.

Від 1876—1883. не дістала „Просвіта” жадних субвенцій, про що вже була мова вище.

В роках 1884—1891. дістала „Просвіта” по 2.000 К., в роках 1892—1893. по 3.000 К., в роках 1894—1896. по 4.000 К., в роках 1897—1907. по 6.000 К., з винятком років 1899. і 1902, коли Краєвий Виділ не виплатив „Просвіті” субвенції. У 1908. р. — 6.000 К., у 1909. р. — 8.000 К., у 1910. р. — 8.000 К., у 1911. р. — 14.000 К., у 1912. р. — 10.000 К., у 1913. р. — 13.000 К., у 1914. р. — 13.000 К. У роках 1915—1918. не виплатив Краєвий Виділ ніякої підмоги. — Разом на видавничу діяльність виплатив „Просвіті” Краєвий Виділ від 1870—1914. р. усього 190.000 К. Значить, дуже мало дістала „Просвіта” з краєвих податків українських громадян.

Крім підмог на видавничу діяльність, „Просвіта” діставала з краєвих фондів ще підмоги й на господарсько-економічну діяльність та на фахові школи. За роки 1906—1914. дістала „Просвіта” на цю ціль загальну квоту 173.494 К.

Окрім підмог із краєвих фондів одержувала „Просвіта”, завдяки українському парл. клубові, від віденського центрального правительства підмоги на економічну діяльність. У 1907 р. — 12.000 К., у 1908 р. — 15.000 К., у 1909 р. — 15.000 К.

На економічну діяльність і на школи дістала „Просвіта” за весь час із краєвих і державних фондів квоту 215.494 К. Отже загалом дістала „Просвіта” від австрійської держави субвенції 405.494 К.

5. Реальности.

Пяте джерело доходів „Просвіти” — це власний маєток Т-ва в готівці, реальностях і земельних посіlostях. До більшої готівки прийшла вперше „Просвіта” завдяки дарові голови Т-ва Волод. Федоровича в 1875 р. — 24.000 Кор., про що була вже мова вище.

а) Дім у Львові.

В 1895 р. купило Т-во на власність великий двоповерховий, трифронтний дім у Львові, Ринок 10, вул. Руська 1 і Бляхарська 18, за 260.000 корон.

Коли „Просвіта” приступила до купівлі дому, то мала зібраних на ту ціль усього 8.638.84 корон. Завдяки тодішньо-

му секретареві д-рові Костеві Левицькому, що був рівночасно головою комітету „Будови, згл. купівлі дому”, рішився Гол. Виділ на купівлю одної з найкращих історичних кам'яниць у Львові, а саме — давньої палати князів Любомирських, що в тім часі була в руках польської шляхетської родини Леваковських. Будинок сягає своїми початками XVII. в., а нинішня будова є з XVIII. віку — і збудований у стилі ренесанському з бароковими прикрасами. Через те нинішній дім „Просвіти” раз-у-раз звертає на себе увагу знавців мистецтва й чужинців. Не диво, що цей дім вибрав собі на свою резиденцію й уряд, перший австрійський губернатор Галичини граф Перген, а по нім його наслідники. Нинішня кам'яниця „Просвіти” була довгі роки осідком галицького намісництва у Львові, поки не вибудовано нової палати на Губернаторських Валах.

Ціну купівлі 260.000 Кор. виплатила „Просвіта” так, що перебрала до сплати заінтабульовану на річ Краєвого Банку $4\frac{1}{2}$ %-ову гіпотечну позичку в сумі 141.365.56 Кор., а решту виплачено продавцям готівкою при підписанні контракту, а саме квоту — 109.729.48 Кор. На заплату тої суми разом із ріжницею курсу й видатками вжито з корінних фондів „Просвіти” 65.160 Кор., а суму 56.000 Кор. позичено з фондів під зарядом Тов-а. Довгі гіпотечний і фундаційний сплачувала „Просвіта” з чиншів дому і з датків, які на фонд дому напливали. Як тільки Гол. Виділ сповістив про купівлю дому, то суспільність привитала цей крок з великим вдоболенням і радніше прислала свої датки. Відгукнулася й українська громада в Києві й через проф. Мих. Грушевського прислала в 1895 р. на дім „Просвіти” даток у сумі 3.000 Кор.,

В посідання взяла „Просвіта” свій дім 1. квітня 1895 р. За літо перевела адаптації, опорожнила деякі мешкання для себе і других бездомних українських товариств і спровадилася до своєї домівки 1. жовтня 1895. р.

Дім „Просвіти” має багато приміщень і має тепер багато льокаторів, що платять комірне; але доходи з чиншів не великі, бо льокатори, це головно свої інституції, до того ще й передвоенні, отже вимір чиншів по закону невисокий, а адміністрація дому коштовна, і податки високі. Зате дім є старий і потребує все вкладів та направок. Потребу повної реконструкції дому відчував Гол. Виділ „Просвіти” ще 1910 р., тимто піддав дім основній ревізії архітектів, котрі висказали думку, що булоб найекономічніше теперішній будинок зруйнувати, по змозі частинно, а на його місце поставити новий. На цій підставі Головний Виділ у 1911 р. вніс прохання до магістрату на дозвіл збудити дім, але вислана магістратом комісія консерваторів не погодилася на зруйну-

вання цього справді старого дому — з огляду на велику його археологічну й мистецьку вартість! Реставрації дім потребує, але небезпеки, щоб дім завалився, нема. Тому лишилося по давньому, хіба з тою ріжницею, що в 1925 р. відновив Головний Виділ, на доручення магістрату — фронт дому з Ринку і всередині сходову клітку.

Дім приносив Т-ву титулом чиншу перед війною 17.152 корон, в 1928. р. 33.878 зл. річного приходу.

6. Земельна маєтність у Милованню.

„Просвіта” набула в 1908. р. від митр. А. Шептицького двір з одноповерховим домом і 68 моргами поля за ціну 10.800 К., які мала заплатити тов-у „Вакаційних Осель” та ще взяла на себе зобов'язання давати щорічно приміщення для бідних українських дітей на літні ферії. В 1912. р. купила „Просвіта” 32 моргову реальність за 36.000 К., а в 1919. р. ще 135 моргів ґрунту-пасовиська, т. зв. Лазки, і 6 моргів ліса за 60.000 К. Нині велику часть „Лазок” зорано під управну ріллю. В Милованню має „Просвіта” разом 239 моргів, на яких ведеться земельну господарку та садівниче заведення, а з доходів удержується Господарську школу.

7. Земельна маєтність в Угерцях Винявських.

В році 1909. дістало Т-во „Просвіта” заповітом бл. п. Михайла Малецького, дідича в Угерцях Винявських, повіт Рудки, до довільної розпорядимости маєток з 354^{1/2} морга орної землі й ліса, саду, враз із домом і господарськими будинками з тим, щоби Гол. Виділ оснував в тій маєтності захоронку імени фундатора для тамошніх селянських дітей під управою СС. Служебниць. Родина бл. п. М. Малецького оспорювала, правда, той заповіт, але вкінці дістала „Просвіта” декрет наслідства в 1912. р. Тодіж вибудував Гол. Виділ в Угерцях дім для Захоронки „імени М. Малецького”, який 5. вересня 1912. р. посвячено й віддано СС. Служебницям до вжитку.

Від 1918. р. продав Головний Виділ тамошнім селянам 108 моргів так, що лишилося 246 моргів, які взяв у 1920. р. за контрактом найму-поліття в аренду-поліття на літ 12 б. директор канцелярії „Просвіти” Антін Галяк із тим, що наєм кінчиться з днём 31. III. 1932. р. Т-во „Просвіта” мало на меті доходами з найму-поліття відбудувати господарські будинки, старий мешкальний дім, та зруйноване війною господарство допровадити до рівноваги, щоби відтак приступити до отворення „Жіночої Школи домашнього господарства”.

8. Земельна маєтність у Грабівці.

В часі російської окупації помер дня 12. лютого 1915. р. у Грабівці, повіт Богородчани, поміщик бл. п. Антін Книгиницький, — полишаючи ціле своє 137-моргове господарство — Т-ву „Просвіта” у Львові з тим, що поле має бути розparcelьоване між місцевих селян, а з ціни продажу має „Просвіта” утворити стипендійну фундацію його імени при Т-ві „Просвіта” для учнів української народности.

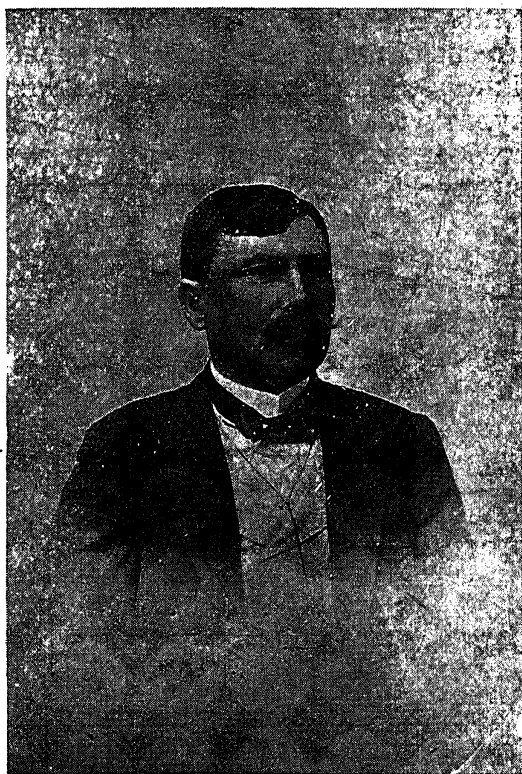
Воєнне лихоліття, яке було причиною смерти фундатора, тяжко відбилося й на майні, одідиченому „Просвітою”. У 1916. р. підчас битви в Грабівці згоріла шопа і стодола, а в часі польської вже влади староство в Богородчанах казало зняти зі стайні бляшаний дах і покрило ним — мимо спротиву „Просвіти” — повітовий виділ у Богородчанах. Ціле рухоме майно зараз по смерті фундатора розграблено. Справа признання заповіту тяглася довго, бо бл. п. А. Книгиницький полишив лиш усний розпорядок своєї останньої волі, котрий родина оспорювала.

Спадком адміністрував спочатку др. І. Мандичевський, адвокат у Станиславові, а від 1918. р. завідує ним Гол. Виділ. Довгі роки багато праці вклав у впорядкування маєтку член Гол. Виділу др. Володимир Ревюк. Стипендійного фонду ім. А. Книгиницького в життя ще не введено, бо в Грабівці велася парцеляція іншого двірського маєтку й, мимо упливу 7 літ від її розпочаття, ще не покінчена. Серед таких обставин неможливо було розпочинати парцеляцію фундаційного ґрунту, який згідно з волею фундатора має бути розparcelьований між місцевих селян. До того економічний застій, брак кредиту й упадок цін селянських продуктів змушують переведення парцеляції, а тим самим і урухомлення фундації, відкласти на якийсь час.

Від 1921. р. вів Головний Виділ пертрактації з генеральною Прокураторією, щоби викупити від фундації маєток у Грабівці на власність „Просвіти”. В 1922. р. закінчилися ті пертрактації з вислідом відемним, а суд декретом насліддя признав цілий спадок, котрий рідня Покійного оспорювала, Т-ву „Просвіта” з застереженням, що управні поля припадають фундації й їх має „Просвіта” у своїм часі розparcelьувати між місцевих селян, а з одержаної ціни купівлі, по доданню до неї скапіталізованого чиншу аренди за час до парцеляції та по потрученню коштів меліорації й адміністрації, має бути утворена стипендійна фундація імени Антона Книгиницького. Виключено натомісць від фундації будівельні парцелі, городи і ліс, около 30 моргів, які признав декрет насліддя Тов-у „Просвіта” на власність до довільної розпо-

рядимости. Від 1922. р. виарендовує Гол. Виділ поля, що є власністю фундації, місцевим селянам, а свою власність ви-наймив початково філії Т-ва „Охорони Дітей і Опіки над Молодіжю” в Станиславові для приміщення в ній сирітського захисту, а від 1925. р. Т-ву „Непорочного Зачаття” в Станиславові, що є під опікою єпископа Д-ра Григ. Хомишина на 6 літ під сирітський захист, який ведуть СС. Служебниці.

Антін Книгиницький.

Назване Т-во привело мешкальний будинок до порядку і завело в нім Захист. Крім цього ведуть там СС. Служебниці українську захоронку для місцевих дітей.

З власного маєтку подарував Головний Виділ площу під читальню „Просвіти” у Грабівці, а з власного ліса дав будівельний матеріал на будову читальняного дому з великою театральною салею.

9. Стипендійні фонди.

Крім свого маєтку мала „Просвіта” під своїм зарядом велику скількість стипендійних фондів і записів, призначених для незаможної української молоді обох полів — народних, фахових, середніх і вищих шкіл та як премії за добрі популярні книжечки. На жаль, ті великі суми щедрих жертводавців, зложені в готівці або в цінних паперах, по упадку австрійської держави, перемінені в 1920 р. на польські марки, так здевалювалися, що перемінені в 1924 р. на польські злоті, втратили зовсім свою вартість. Та щоб імена жертводавців і їх благородні задуми вшанувати, рішив Гол. Виділ по можливості реактивувати вартість стипендій і переводить це в життя. Навіть звернувся Гол. Виділ до давніх стипендістів, що нині вже на своїх становищах, чи не могли би вони у місячних ратах звертати пібраних із фондів підмог, щоб уможливити молодшим поколінням користати з фондів при „Просвіті”. І справді деякі стипендісти на заклик „Просвіти” відозвалися і зачали складати в долярах зворот пібраних колись стипендійних допомог. Якби жертводавці були забезпечили свої записи у земельній льокаті або на реальностях, то вартість їх не була би пропала, навіть серед змінених економічних і державно-правних відносин, і нині убога українська молодь мала би якусь допомогу.

Ось спис стипендійних фундацій:

А) Фонди зреалізовані, з котрих уже до 1914 р. виплачувано стипендії та премії:

1) Стипендійний фонд ім. Тараса Шевченка, оснований студентами університету в 1871 р. в квоті 20 рин. 16 кр., а відтак усе доповнюваний доходами з Шевченкових концертів. Фонд призначений для студ. унів. і для літератів. Стан фонду з початком 1914. р. — 9.557.31 К. Виплачувано стип. премії від 1895. р. по 100 К. у двох піврічних ратах.

2) Стипендійний фонд бл. п. Франца Фронца, гімназійного ученика в Перемишлі, що, вмираючи 6. VI. 1870. р., записав увесь свій маєток „Просвіті” на стипенд. фонд для учнів середніх шкіл. Стан фонду з початком 1914 року — 5.037.79 К.

3) Премійний фонд бл. п. Ст. Дубравського, оснований 1870. р. готівкою 4.000 К., на популярні праці з історії, географії, етнографії, господарства і права. Стан фонду з початком 1914. року — 5.301.91 К.

4) Стипендійний фонд ім. Евзебія Грушкевича, податкового урядника в Ніску на Мазурщині, для шкільної молоді;

в 1870. р. зложив 10.000 К. Стан фонду з початком 1914. року — 10.391.73 К.

5) Фонд „Леонідів”, оснований українцями з Одеси в 1879. р., на премії за популярні праці з історії України. Стан фонду з початком 1914. р. — 1.672.71 К.

Ев. Грушкевич.

6) „Михайлова премія”, фундація графа Мих. Тишкевича, з 1889. р. у висоті 500 рублів готівкою за написання найкращої драми або повісти з української історії. Стан премії з початком 1914. р. 1.665.09 К., якою за згодою фондатора й ухвалою Головного Виділу преміовано в 1918. р. історичну повість О. Назарука „Князь Ярослав Осмомисл”.

7) Стипендійний фонд ім. Теодора Качали, оснований в 1888. р. Стан фонду з початком 1914. р. — 6.388.36 К.

8) Емеритальний фонд артистів української сцени, оснований Евзебієм Грушкевичем в 1890. р. Стан фонду з початком 1914. р. — 4.369.05 К.

9) Стипендійний фонд ім. Маркіяна Шашкевича, оснований Гол. Виділом для шкіл. молоді в 1891. р. Стан фонду з початком 1914. р. — 141.96 К.

10) Запомоговий фонд ім. М. Шашкевича, оснований 1893. р. з нагоди перенесення тлінних останків до Львова, для премій українським письменникам. Стан з початком 1914. р. — 186.07 К.

11) Стипендійний фонд ім. Омеляна Огоновського, оснований Гол. Виділом для вшанування пам'яті свого голови в 1895. р. На фонд цей зложив Виділ 400 К., а решту склали на зазив Гол. Виділу філії та читальні „Просвіти” з краю. Стан фонду з початком 1914. р. — 2.766.20 К.

12) Стипендійний фонд Осипа Шуховського. Стан фонду з початком 1914. р. — 4.510.12 К.

13) Фонд купівлі молитовників для дівочих шкіл у Перемишлі. Стан фонду з початком 1914. р. — 161.48 К.

14) Запомоговий фонд ім. о. д-ра Івана Гробельського, для вбогих учнів і учениць народньої школи в Порохнику над Сяном. Стан фонду з початком 1914. р. — 2.267.12 К.

15) Запомоговий фонд ім. о. д-ра Івана Гробельського, на підпомагання читальні „Просвіти” в Порохнику. Поліса асекураційна на життя 2.000 К.

16) Фонд ім. Ів. Череватенка. На премії за науково-популярні книжки. Стан фонду з початком 1914. р. — 4.382.46 К.

17) Стипендійний фонд ім. Григорія й Юлії Врецьонів. Капітал основний — 6.000 К.

18) Стипендійний фонд ім. Модести Куницької. Стан фонду з початком 1914. р. — 4.104.49 К.

19) Стипендійний Фонд ім. Мих. Спожарського, переплетника у Львові. Стан фонду з початком 1914. р. — 4.297.15 К.

20) Фонд на видавництва ім. Петра Гіля. Стан фонду з початком 1914. р. — 2.350.31 К.

21) Стипендійний фонд ім. Володимира Барвінського. Стан фонду з початком 1914. р. — 4.283.42 К.

22) Стипендійний фонд ім. о. Станислава Новосада, найбільший фонд „Просвіти”. Стан з початком 1914. року — 121.343 К.

23) Запомоговий фонд ім. бл. п. Стефана Дубравського, для вбогих школярів громад Топільниця й Туре. Стан фонду з початком 1914. р. — 1.893.22 К.

24) Запомоговий фонд Ольги з Гузарів Левицької, для учнів української гімназії у Львові. Стан фонду з початком 1914. р. — 639.38 К.

25) Стипендійний фонд ім. Осипа Стеткевича. Стан фонду з початком 1914. р. — 282.89 К.

26) Премія Вікторії з Качалів Студинської. Стан фонду з початком 1914. р. — 265.53 К.

27) Стипендійний фонд бл. п. Анатолія Сінкевича. Стан фонду з початком 1914. р. — 8.335.68 К.

о. Ів. Залуцький.

28) Фонд ім. Мих. Дорундяка, на популярні праці правничого змісту. Стан фонду з початком 1914. р. — 2.297.58 К.

29) Стипендійний фонд ім. о. д-ра Івана Гробельського, для учнів і учениць середніх шкіл родом з Порохника. Стан фонду з початком 1914. р. — 2.365.89 К.

30) Стипендійний фонд ім. о. Ів. Залуцького, на стипендії для студентів університету. Стан фонду з початком 1914. р. — 8.805.23 К.

31) Стипендійний фонд ім. Ів. Верхратського, для студентів університету. Стан фонду з початком 1914. р. — 6.089.51 К.

32) Стипендійний фонд ім. Івана й Евфимії Врецьонів. Стан фонду з початком 1914. р. — 2.805.33 К.

33) Стипендійний фонд ім. Миколи Заяця. Стан фонду з початком 1914. р. — 2.510.09 К.

34) Стипендійний фонд ім. Андрія Шеліги. Стан фонду з початком 1914. р. — 1.316.06 К.

35) Фонд ім. о. д-ра Івана Гробельського на удержання української захоронки в Порохнику. Стан фонду з початком 1914. р. — 2.273.10 К.

36) Фонд ім. Іллі й Марії Гробельських, на удержання української захоронки в Порохнику. Стан фонду з початком 1914. р. — 4.090.02 К.

37) Стипендійний фонд ім. Павла Рудика, на стипендії для учнів торговельних шкіл. Стан фонду з початком 1914. року — 536.65 К.

38) Стипендійний фонд ім. Стефана Дубравського, на стипендії для учнів шкіл народніх, середніх і вищих. Стан фонду з початком 1914. р. — 63.619.05 К.

Б) Фонди, зложені готівкою або паперами підчас війни, з котрих іще не виплачувано.

39) Стипендійний фонд ім. Ол. Терлецького. Фундатор зложив 1917. р. 10.000 К.

40) Стипендійний фонд ім. о. Павла Лешкович-Бачинського, для студентів вищих шкіл. Фундатор зложив 7.355 К.

41) Запомоговий фонд о. Павла Лешкович-Бачинського, для учнів сер. шкіл. Фундатор зложив 6.424.40 К.

42) Запомоговий фонд ім. Гавриїла й Анни Бачинських. Фундатор зложив 5.554.40 К.

43) Стипендійний фонд ім. о. Івана Заяця. Фундатор зложив в 1918. р. 4.800 К.

44) Запомогова Гміндівська фундація ім. д-ра Йосифа Білинського. Зібрано складками в таборі виселенців підчас світової війни в Гмінді 3.043.09 К.

45) Запомогова фундація ім. Семена Наливайка із Золочева, для молоді сер. і вищих, як також промислових і торговельних шкіл. Фундатор зложив в 1918. р. 6.300 К.

46) Стипендійний фонд гром. Вислок Горішній — сяницької землі. Громада зложила в 1918. р. 2.000 К.

47) Стипендійний фонд ім. Івана Гофрика, для учнів сер. шкіл. Фундатор зложив в 1918. р. 20.290.31 К.

48) Стипендійний фонд ім. о. Івана Стрийського. Фундатор зложив 9.000 К.

В) Фонди ще незреалізовані, не ввійшли в життя:

49) Стипендійний фонд ім. Кирила Валецького:

Померший у Львові 29 жовтня 1909. р. бл. п. Кирило Валецький записав „Просвіті” заповітом із дня 4 червня 1909. р. половину своєї реальності при вул. Садівничій на утворення стипендійного фонду його імені — для селянських синів української народности, учнів середніх шкіл. Першенство мають свояки тестатора, відтак селянські сини з Олексич і Шершенівців, теребовельського повіту, а колиб їх не було, то і з інших повітів Галичини. Вартість цілої реальності виносила тоді около 40.000 К., гіпотечного довгу було около 15.000 К. Жінка тестатора має право побирати до своєї смерти доходи з тої половини реальності і сплачувати з них банкові рати й податки. Зреалізувати можна аж по смерті жінки тестатора.

50) Стипендійний фонд ім. П. Дринджиристого:

Померший дня 14 травня 1910. р. бл. п. Прокіп Дринджиристий, господар із Настасова, тернопільського пов., полишив заповітом із дня 9 травня 1910. р. квоту 3.000 К. на стипендійну підмогу його імені. Із стипендії має користати родина тестатора, а як би її не було, то його іменники родом з Настасова, а як би і таких не було, то стипендійну підмогу має Головний Виділ виплачувати українській молоді без огляду на пол.

51) Фонд ім. Миколи Пенюти:

Бл. п. Микола Пенюта, робітник у дрогобицькій фабриці, заповітом з дня 4 лютого 1911. р. установив своїм універсальним спадкоємцем Т-во „Просвіта” у Львові, записуючи їй увесь нерухомий і рухомий маєток з тим, що майно в Личківцях: город з будинками і будівельною площею призначив читальні „Просвіти” в Личківцях, пів морга поля в Личківцях для читальні „Просвіти” в Трибухівцях, пів морга на приватну українську гімназію в Копичинцях, а пів морга читальні „Просвіти” в Східниці коло Дрогобича. Для читальні „Просвіти” в Личківцях на будову дому призначив фундатор також готівку в квоті 600 К., зложену на книжечку щадничу тов. „Дністер” і дав уділи в тов. „Сокільський Базар”. Тов. „Просвіта” має право заінтабулювати на себе всі читальняні доми, побудовані з легатів фундатора. Спадок досі ще не упорядкований.

52) Фонд ім. Андрія Скородинського:

Бувший довголітній директор канцелярії „Просвіти” бл. п. Андрій Скородинський полишив дрібними ошадностями на книжечках і уділами в ріжних товариствах квоту

1.011.39 К. з бажанням, щоби з відсотків видати кожного року одну книжечку його імени.

53) Деклярація на стипендійний фонд ім. Григорія Крайківського:

Григорій Крайківський, власник реальности в Едмонтон Альта, надіслав заяву, якою зобов'язується протягом двох літ зложити 5.000 К. на підготовання учителів для української промислової школи в Галичині.

54) Маєтности в Золотопотіччині:

Бл. п. Степан Танчаковський, нотар у Золотім Потоці, померший у 1926. р., декретом з 13 квітня 1904, ч. 1385 іменованій делегатом Т-ва „Просвіта” на повіт золотопотіцький, придбав у Золотопотіччині в рр. 1905—1909. на власність Т-ва „Просвіта” майно в реальностях на квоту 18.576.97 К. (Списіб ужиткування того майна означений у „Письмі з Просвіти” ч. 5. з 1912. р., стор. 159—160).

55) Видавничий фонд ім. Івана Галана:

Померший у Львові в 1919. р. бл. п. Іван Галан установив заповітом з дня 21 травня 1919. р. своїм універсальним дідичем Т-во „Просвіта” у Львові з тим, що його рухоме майно, яке складається з домашнього уладження й бібліотеки, асекураційної поліси і 742 штук льосів австр Черв. Хреста, 2 штук льосів італійського Черв. Хреста і 150 штук льосів „Базиліка” має становити, по виплаченню записів на 3.000 К.. фонд на видавництво дешевих популярних книжок.

56) Фонд ім. Петра Боднарчука:

Контрактом даровизни з дня 9 квітня 1914. р. записав Петро Боднарчук Т-ву „Просвіта” у Львові квоту 3.000 К. на оснування української промислової школи з тим, що ця квота має бути виплачена Товариству 6 місяців по смерті його жінки Катерини. Суму цю гіпотечно забезпечено на його реальности в Станиславові.

57) Фонд ім. д-ра Петра Сушкевича:

Померший дня 5 грудня 1913. р. бл. п. д-р Петро Сушкевич, лікар у Львові, заповітом з дня 20 квітня 1904. р. записав своє майно уміщене в цінних паперах вартости понад 100.000 К. на стипендійний і запомоговий фонд свого імени для ремісників і підупалих старців-літератів, української народности, гр.-кат. віроісповідання. Жінка тестатора має право побирати до смерті відсотки від тих цінних паперів, так, що аж по її смерті фонд зможе ввійти в життя.

58) Стипендійний фонд ім. д-ра Теофіля Дембїцького:

Померший 16 липня 1915. р. у Відні бл. п. д-р Теофіль Дембїцький, адвокат у Коломиї і президент „Земельного Банку Гіпотечного” у Львові, завіщанням з 24. липня 1912. р.

записав Т-ву „Просвіта” у Львові 20.000 К. на стипендійний фонд, з якого мали бути щорічно виплачувані дві стипендії для здатних і пильних, незаможних студентів університету, техніки, або торговельної академії.

59) Стипендійний фонд ім. Петра Будзинського:

Померший 29. вересня 1913. р. в Заліщиках бл. п. проф. П. Будзинський призначив заповітом 20.000 К. на стипендійну фундацію свого імени під зарядом Т-ва „Просвіта” для українських міщанських дівчат у Гусакові. Відсотки до кінця 1925. р. мають уживатися на виховання сестрінки покійного так, що щойно по тім часі фонд зможе ввійти в життя.

60) Стипендійний фонд ім. о. Якова Підлісецького:

Померший у Добрянах к. Щирця о. Яків Підлісецький записав заповітом із дня 17. січня 1916. р. 8.000 К. на фундацію свого імени, з якої має бути виплачувана стипендія для учнів середніх шкіл української народности.

61) Фонд ім. Вінкентія Яворського:

„Просвіту” покликано до кураторії фонду ім. Вінкентія Яворського, судового надрадника, який помер 1. січня 1920. р. в Сараєві (Боснія) й записав усе своє майно в готівці, в цінних паперах, у бібліотеці і домашнім уладженню, вартости яких 80.000 югославянських корон на фонд свого імени. Заповітом із дня 31/VII. 1916. р. фундатор віддав заряд фонду Науковому Т-ву ім. Шевченка

о. Стан. Новосад.

у Львові, а до кураторії фундації мають належати й відпоручники Т-ва „Просвіта” й „Українського Педагогічного Т-ва” у Львові. Фундація призначена на поборювання анальфабетизму укр. народу в Галичині. Фонд досі невпорядкований.

62) Фундація імени А. Кнігиницького буде зреалізована після парцеляції ґрунтів у Грабівці.

На маєток Товариства складаються ще бібліотека, музей і переплетня.

XIII.

Бібліотека з архівом.

Бібліотека „Просвіти” сягає своїм початком 1869. р. Вже на перших Загальних зборах о. В. Ільницький поставив внесок, щоб „Просвіта” оснувала свою бібліотеку. Це мала бути українська національна наукова бібліотека враз із

архівом. Її хотіли мати „народовці-українофіли” окремо від „твердорусів і святоюрців”, що захопили були у свої руки бібліотеку „Народнього Дому” у Львові, до якої стягнено з краю що-найкращі старі видання й рукописи. На заклик „Просвіти” жертвували громадяни для її бібліотеки свої книжки, записували заповітами свої приватні бібліотеки, різні товариства прислали краєві й закордонні книжки в обмін і таким способом бібліотека „Просвіти” зростала. Гол. Виділ і купував цінніші й потрібні видання, особливо рукописи, автографи славних наших письменників, тощо. Але справжній основний початок дав бібліотеці Виділ „Просвіти” в 1871. р., коли, на внесок д-ра К. Сушкевича, сполучено в одну цілість бібліотеки товариств „Руська Бесіда” й „Побратим” (студ. тов.), редакції „Правди” та „Просвіти”. Багато цінних книжок і видань жертвували наддніпрянські брати, як: П. Куліш, М. Костомарів, О. Білозерський, Ол. Кониський і інші. Це були справді найцінніші дари. Наприклад, серед дарів Ол. Кониського в 1891. р. були автографи й рукописи таких українських письменників: Тарас Шевченко, Марко Вовчок, Микола Костомаров, Данило Мордовець, Яків Кухаренко, Лев Боровиковський, Іван Левицький-Нечуй, Номис (Матвій Симонів), Петро Ніщинський-Байда (12 пісень перекладу Гомерової Одиссеї), Іван Тобілевич (Карпенко Карий), П. Куліш (приміром, його поезії „Дзвін”, переклад Дон Жуана — Байрона), Леонід Глібів, Анатоль Свидницький, Василь Чайченко (Борис Грінченко), Ольга Косачева (Олена Пчілка), — а далі рукописи Вартоломея Шевченка, княжни Варвари Репніної, з польських Е. Оржешкової, з московських письменників С. Чалого, М. Є. Салтикова (Щедрина) і багатьох інших. Очевидячки, були там, окрім того, і власні автографи жертводавця. Рівночасно з цим Кониський подарував для архіву „Просвіти” ще й рукописи, з багатьома документами (про село Переходовка й хутір Кониських за Румянцевським описом із 1769. р.). Із автографів галицьких письменників був між іншими в архіві „Просвіти” переклад „Євангелія” Маркіяна Шашкевича, який купив Виділ „Просвіти” ще 1871. р. від його сина Вслодимира за 50 ринських і автографи Миколи Устіяновича, подаровані його сином Корнилом.

Були теж у архіві й рукописи письменників середньої доби, н. пр., рукопис Транквіліона Ставровецького, який закупила „Просвіта” в 1876. р.

Коли в 1873. р. основано „Наукове Товариство ім. Шевченка” у Львові, а при ньому згодом бібліотеку з архівом, громадянство звернуло свої очі на ту бібліотеку. І сама „Просвіта” зреклася з не одного дару на користь бібліотеки

Наукового Т-ва, задержуючи для себе книжки белетристичного або освітньо-наукового змісту.

Головні Виділи змагали до того, щоб при „Просвіті” створити бібліотеку з читальнею. Це було бажання вже Гол. Виділу за головства д-ра Омеляна Огоновського, який склав 1886. р. великий і цінний дар книжками. Крім нього, великий дар склав 1890. р. приятель українців, і зокрема „Просвіти”, — чеський письменник Франц Ржегорж (Řehoř), даруючи їй чеську й німецьку белетристику зі своєї приватної бібліотеки. Ці дві бібліотеки приміщено в окремих шафах з іменами жертводавців. З інших жертводавців слід згадати: М. Драгоманова, Євсевія Грушкевича, К. Паньківського, Вячеслава Будзиновського, Б. Грінченка, інж. Ю. Мудрака та Ів. Кивелюка. В 1925. р. жертвував „Освітній Кружок” табору Укр. Гал. Армії в Йозефові в Чехословаччині свою таборову бібліотеку, зібрану на еміграції, приславши до Львова у 29 скринях — 6.117 книжок різними мовами.

В 1894. р. рішив Гол. Виділ бібліотеку „Просвіти” скатальювати й отворити її для публичного вжитку. Поручено цю роботу членові Виділу К. Паньківському, а в допомігу йому додано платного помічника Березинського, призначуючи на цю ціль 200 К. Одначе впорядкована бібліотека доступна була лише одиницям, що працювали науково. Щойно в 1908. р., завдяки тодішньому бібліотекареві А. Гапякові, всю бібліотеку пересортовано, виділено окремо наукові книжки в т. зв. „головну” бібліотеку, й окремо белетристичні в так зв. „підручну”, переведено нове скатальювання всіх книжок і в 1909. р. отворено читальню при бібліотеці для прилюдного вжитку.

Від того часу з бібліотеки „Просвіти” користає, на зразок інших львівських читалень, і ширша львівська українська громада, головно, шкільна молодь.

Підчас війни бібліотека втрат не потерпіла. Тимто після війни вже в 1920. р. отворено бібліотечну читальню для публичного вжитку, й вів її два роки директор канцелярії Ст. Шах.

Від 1923. р. бібліотекою опікується окрема Комісія, яка за проводу Д-ра Вол. Ревюка перевела пересортування „головної” й „підручної” бібліотеки, щоби створити з бібліотеки „Просвіти” „українську випозичальню” на місто Львів, з особливим уваженням „бібліотеки для молоді”. Книжки, що для такої ціли надавалися, задержано в бібліотеці, інші ж призначено до виміни з бібліотекою Наукового Т-ва ім. Шевченка, з біб-ою „Національного Музею”, тощо, за нові українські видання, головно повоєнні. Між іншим, бібліотеці Наук. Т-ва ім. Шевченка віддано й „бібліотеку” Фр.

Ржегоржа, видання різних наукових академій, різні звідомлення, програми, статuti, тощо. Віддано в 1925. р. Наук. Т-ву ім. Шевченка й решту архіву. Частину висортованих книжок продано до Америки, а частину Слов. Бібліотеці в Празі. Усіх книжок висортовано зверх 5.000 томів, а до читальні й випозичальні призначено 5.342 томів, не вчисляючи сюди журналів і часописів.

Крім цього, складено окремий відділ своїх власних видань, починаючи від 1869. р., а в останніх роках і фахову бібліотеку.

Для методичного ведення освітньої праці є в цій бібліотеці цінні краєві й заграничні книжки та журнали.

XIV.

Музей.

Враз із бібліотекою й архівом основано при „Просвіті” й український музей. Очевидячки — в дуже скромних рямцях, бо найвартісніше з української старовини знайшлося вже в музеї Ставропігійського Інституту у Львові, головню завдяки Д. Зубрицькому, Із. Шараневичеві та о. Ант. Петрушевичеві. А ще більше річей з нашої старовини опинилося в польських львів. музеях. Колиж почалася еманципаційна праця українського національного руху, — патріоти-народовці хотіли теж мати свій власний національний музей у Львові. А що „Просвіта” була тоді одинокою репрезентанткою культурних змагань українців у Галичині, то і при „Просвіті” повстав завязок Укр. Національного Музею — вже в 1871. р.

Одначе в річних звідомленнях „Просвіти” згадується про музей уперше в 1886. р., коли Волод. Федорович прислав у дарі для Музею „Просвіти” свій портрет природньої всличини, роботи — маляра-артиста Корн. Устяновича, рел. Ів. Белей — 38 мідяних і 9 срібних монет, о. Павло Гостинський — 1 різьбу, проф. Вол. Шухевич — 73 монети і о. Василь Чернецький — 1 старовинний образ.

У звідомленню за 1887. р. поданий докладно загальний стан музею „Просвіти”: 1) монет — 328, з них срібних — 36, мідяних — 208, інших 84, 2) кам'яних виробів — 13, 3) мушлі — 4, 4) стріли зпід Галича — 3, 5) різьба — 1, 6) хрестів — 10, 7) теорбан гетьмана Ів. Мазепи — 1, 8) образ Ісуса Христа — 1, 9) фотографії бучацької церкви — 9, 10) портрети — 6 (Т. Шевченка, о. Ст. Качали, Вол. Федоровича, д-ра Ом. Огоновського, Ол. Кониського, Юл. Лаврівського) і бюст Т. Шевченка. При цій нагоді Виділ „Просвіти” у звідомленню звернувся з закликом, щоб „усякі старовинні річі, чи з домо-

вого промислу, чи з церковних знарядів, присилати до народнього музею, котрий буде найліпшим доказом нашого народнього життя в теперішности і в далекій минувшині”.

Заклик Виділу не пішов без відгомону. Уже в наступному звідомленню за 1888. р. виказано приріст монет на 715, і так ішло з року на рік.

У звідомленню за 1891. р. читаємо, що музей Т-ва „збогатився многими цінними старинностями і рідкостями”. Між добродіями музею зазначений якийсь анонімовий добродій із Наддніпрянщини, що „жертвував цілий свій цінний музей на імя Др. Ом. Огоновського” для „Просвіти”. В тому році відкуплено від проф. Вол. Шухевича у Львові старовинний мосяжний вівтарик, і даром від нього дістало Т-во старовинний хрестик зпід Маняви. Між жертводавцями стрічаємо Укр. Педагогічне Т-во у Львові, що жертвувало 74 монет і кількадесять писанок, Т-во ім. Т. Шевченка у Львові, що ще не мало свого музею й подарувало, між іншим, старовинний плян крехівського монастиря. Зібрано тоді вже в музею велику скількість етнографічного матеріялу, керамічних оказів із праісторичної доби, як крем'яні вироби, глиняний посуд, меч, лук, пацьорки, зуби мамута і т. п. Тимто Виділ „Просвіти” дякує прилюдно всім жертводавцям і висказує надію, що „небавом устроїться музей поважно в хосен науки”.

У звідомленню за 1899. р. читаємо, що музей „Просвіти” вже скатальогований, оцінений і уміщений у 1 шафі і 23 скляних скриньках, умисне для цієї мети зроблених. Крім цього, було в нім іще 16 старинних образів, 4 старинні хрести, 3 урни, 1 бандура і 1 цимбали. Далі читаємо, що „багато в нім також ще не розглянених добре старовинних монет та церковних книг ріжного видання”. А завідував тоді музеєм член Головного Виділу — К. Паньківський.

Останній раз згадується музей „Просвіти” у звідомленню Т-ва за 1907. р.: „Музей Т-ва в послідних двох роках не збільшився. Музей містить в чотирьох габльотках слідуєчі річи: 1) Образ на полотні, старий церковний, великих розмірів, 2) церковні образи на двері — 8, менші — 7, малі — 49, 3) церковний складаний образець — 1, 4) церковні хрести — 3 і великі — 1; 5) ріжні плахти — 9; 6) епітрахиль — 1; 7) посмертну маску Шевченка; 8) перо Шевченка; 9) бюсти — 2; 10) дві срібні бляхи з давної мітри; 11) дротяну сорочку; 12) старовинні копії — 3; 13) старовинні мечі — 7; 14) камінні топори — 16; 15) старі музичні інструменти — 3; 16) урни, металеві — 2, глиняні — 2; 17) металевий збанок; 18) музичні японські інструменти; 19) зуб мамута; 20) турецький ятаган; 21) людські чашки — 2; 22) гуцульський кріс — 1;

23) старовинну колодку; 24) старовинну печатку; 25) кінські уздила; 26) пергамінові звитки з коробками — 1; 27) деревляну старинну люльку; 28) цехові знаки з Яворова — 6; 29) старовинний залізний замок; 30) деревляну забавку, 31) медалі з ріжних вистав — 16; 32) деякі господарські знаряддя з Данії; 23) склянні скриньки мідяних грошей — 3; 34) склянні скриньки писанок — 17; 35) камінні викопини, металеві й інші — 128 штук; 36) окази з воску — 2; 37) срібні великі монети — 5, менших — 61, малих — 193; 38) старі польські монети — 22, старинні мосяжні — 105.”

Вартість музею оцінено у звідомленню на 2000 корон.

В пізніших звідомленнях „Просвіти” не згадується вже про музей, хоч у стані маєтковім Т-ва за 1909. р. фігурує він іще й оцінений на 3.000 кор.

Відтак частина музею „Просвіти” переходить як депозит на основі списаної умови до „Національного Музею” ім. митрополита Андрея гр. Шептицького у Львові, а решта до музею Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові, де ті річі мають добре приміщення і сповняють своє призначення.

Тепер Т-во „Просвіта” з музею нічого вже не має, а навіть традиція вже й загинула, що „Просвіта” дала початок для повстання цінних і дуже багатих українських музеїв у Львові.

За прикладом Головного Віділу „Просвіти” пішли й філії „Просвіти” у краю, стараючися стягати з повітів ріжні музейні цінности старовини, етнографії і фольклору, задумуючи закладати повітові, а власне регіональні музеї, як у Коломиї, Станиславові, Тернополі, але згодом, придбані там експонати присилали до Львова. Що при філіях задержалося, те загинуло підчас воєнних подій. Щойно по війні при деяких філіях традицію відновлено, зорганізовано повітові, чи обласні музеї, як, прим., в Сокалі, Косові, Самборі, Яворові.

XV.

Клішарня.

Клішарня „Просвіти” — це збір кліш, які „Просвіта” дає робити для своїх видавництв. Основано її так, що в 1908. р. упорядковано давніші кліші, і від того часу додавано щораз то новіші; скатальоговано їх 1914. р.

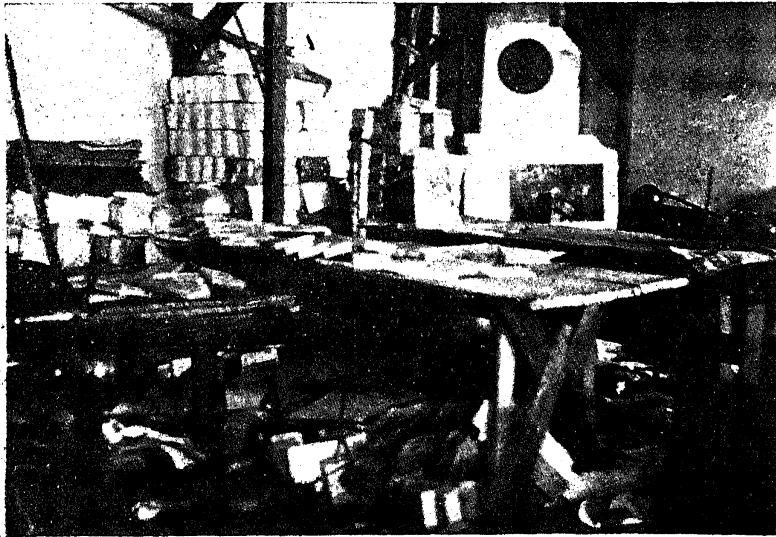
Війна не знищила клішарні. Після війни скатальоговано її в 1922. р. наново. Зберігається її і ведеться далі. Є це найбільша українська клішарня в краю, з неї користають і інші видавництва.

XVI.

Переплетня.

Переплетня „Просвіти” оправаляє та брошурує всі видавництва Тов-а. Власну переплетню набула „Просвіта” 1909. р. Т-во видавало на оправу своїх книжок кожного року понад 10.000 кор. Роботи „Просвіти” вела переплетня Е. Спожарського, знаного організатора українського ремісництва у Львові, котрий помер у 1908. р. З початком 1909. р. купила

Переплетня (палітурня) Т-ва „Просвіта” після розгрому.

„Просвіта” переплетню від вдови по Е. Спожарським, заплативши їй 4.000 К. за машини, штанци й уладження робітні та 7.321 К. за матеріяли з тим, що п-і Спожарська зобов'язалася не закладати, ані не вести на-будуче у Львові під фірмою Спожарських ніяких переплетничих підприємств. Управителем переплетні від 1913. р. є Дмитро Хомяк.

Переплетня „Просвіти”, ведена майстром-громадянином, сповняє й суспільну роботу, бо виховує нові ремісничі українські сили. І так у ювілейнім 1928. р. працювало в переплетні „Просвіти” 12 осіб, між ними 4 власних виписанців, трьох із них — сироти-вихованки „Просвіти”; 4 хлопців-практиканців (діти львівських укр. робітників) та 4 дівчини — доньки селян, членів „Просвіти” з львівського повіту.

Переплетня впала в листопаді 1928. р. жертвою розгрому так, що треба було подбати про нові машини, знаряддя й матеріял.

Переплетня Т-ва „Просвіти“ з управителем Дм. Хомяком.

XVII.

КАНЦЕЛЯРІЯ Й УРЯДОВЦІ Т-ВА „ПРОСВІТА”.

Коли кинути оком на тяжку й різнородну щоденну працю Т-ва, то не можна не згадати й про тих, що виконували рішення й доручення Гол. Виділу, працювали в канцелярії, організували просвітні клітини в краю, навчали й люстрували. Були ними урядовці, платні й безплатні, сталі і принагідні, фахові й аматори.

Первісно Т-во не мало ні приміщення, ні канцелярії, ні урядовця. Приміщення Т-ва було в приватному мешканню голови проф. Н. Вахнянина; там теж була перша „канцелярія” „Просвіти”, а голова першим „урядовцем”. Референтами були виділові, й вони особисто всі справи полагоджували, а голова, який мав гарне письмо, переписував і вислав. Навіть експедицію книжечок переводили самі виділові, звичайно в приватному мешканню містоголови д-ра К. Сушкевича, або проф. Ом. Партицького.

Але що при видавництві книжок треба було мати всеж якусь кімнатку, бодай на склад книжок, то директор акад. гімназії о. Василь Ільницький відступив для „Просвіти” 1871. р. маленьку кімнату в гімназії (в Народнім Домі), і там заведено першу канцелярію „Просвіти”. А що справ із кожним роком прибувало, а другий голова Юл. Лаврівський вистарався в соймі підмогу для „Просвіти”, то прийнято платного урядовця. Таким першим урядовцем „Просвіти”, був студент прав Хоркавий. Таким був і теперішній адвокат д-р

Андрій Чайківський. Два роки пізніше, в 1873. р. прийняв Виділ, на спілку з „Бесідою”, окремого редактора книжечок. Першим таким редактором був буковинський поет Осип Юрій Федькович.

Але ані редактори, ані директори канцелярії „Просвіти” довго на своїх місцях, із різних причин, не залишалися. Були це люди, які тимчасово і випадково попадали на свої посади до „Просвіти”, а в засаді вся робота була почесна, себто безплатна. І коли Виділ щонебудь кому платив, то це було щось наче допомога. Отже могли з неї користати хіба бідніші студенти університету. До Гол. Виділу „Просвіти” добирали людей, що освітню роботу любили, жертвували їй свій гріш і час. Кожний виділовий діставав якийсь приділ праці й за нього відповідав. Між іншими, були два приділи чисто канцелярійні, а саме „економат”, себто касове діловодство й управа канцелярії, себто ведення протоколу впливів і експедиту. Звичайно було так, що „директором” канцелярії був секретар Т-ва, а економ — скарбник. Між „економами” Т-ва зпоміж виділових на вдячну згадку заслуговують: проф. Дамян Гладилевич, проф. Вол. Шухевич, дир. Кость Паньківський, проф. Василь Білецький, проф. Петро Огоновський, пізніше голова Т-ва. Коли справа йде про управу канцелярії Т-ва, то із вдякою треба згадати імена таких виділових, які особисто вели агенди Т-ва: проф. о. Омелян Огоновський, що як містоголова й голова вів сам цілу канцелярію, відтак д-р Кость Левицький, д-р Володимир Бачинський, проф. д-р Іван Брик, а з повоєнних секретарів-директорів — дир. Степан Шах.

Але коли до 1891. р. могли ще виділові „економи” й самі реферувати й полагоджувати справи, тепер треба було вже й сил маніпуляційних, які вели б складне вже канцелярійне діловодство, тим більше від 1895. р., коли Т-во спровадилося до власної камениці й примістило канцелярію в 4 кімнатах.

А проте сама організація канцелярії була ще досить примітивна й неекономічна. Уліпшив її перший д-р Кость Левицький, який навіть учив тимчасових урядовців і принагідних помічників, як у канцелярії працювати. Відповідальним за цілість діловодства канцелярії зроблено урядовця Андрія Скородинського. Була це наскрізь чесна й ідейна безкорисна людина. Працював у „Просвіти” з повною посвятою для освітнього діла тихо й без претенсій. Через його руки переходили всі справи, які сам особисто полагоджував, умів зеднувати собі людей, що приходили до „Просвіти”, збирав біля себе студентів унів., заохочував їх до освітньої праці, до кольпортажі книжок, до помочі в кан-

целярії, та навіть із своєї скромної платні давав їм матеріальну поміч. Що більше, — відкладав собі ощадности, з яких оснував стипендійний фонд свого імени для бідної шкільної молоді. Але тягар праці в канцелярії згодом переростав сили доброго робітника, якому Головний Виділ надав титул „начальника” канцелярії, й тому дав йому до помочі другого платного урядовця Василя Горбая, якому віддано ведення членського відділу. Інші канцелярійні чинности, як продаж і експедицію видань, адміністрацію, бухгалтерію виконували або несталі урядовці або студенти університету, чи службовики інших установ, жертвуючи „Просвіті” вільний час, а то й громадяни на державних становищах — з любови до „Просвіти”.

А тимчасом агенди „Просвіти” зростали, дописи з краю в найріжнородніших справах засипували канцелярію. Евіденція всіх ділянок і полагоджування справ, вимагали реформи канцелярії. На основі кількох конференцій із фахівцями перепровадив цю реформу тодішній секретар і директор канцелярії д-р Іван Брик. Ця реформа стала основою й теперішнього дещо зміненого й уліпшеного діловодства.

Після ювілею 4^о-ліття „Просвіти” 1908. р. начальник канцелярії А. Скородинський, знеможений віком і довголітньою тяжкою працею, не міг уже дати ради своїм обовязкам. Тимто Гол. Виділ „Просвіти” мусів оглянутися за новою людиною й розписав у жовтні 1908. р. конкурс на платну посаду „генерального секретаря” Т-ва. Першим „генеральним секретарем” став студент філософії Антін Гапак, що був тоді відпоручником академічної молоді в Гол. Виділі й упорядкував бібліотеку „Просвіти”. Т-во вислало його до освітніх товариств у Кракові, Празі й Любляні, щоб молодий керманіч просвітнього осередку познайомився з працею й канцелярійним діловодством поляків, чехів і словінців.

Влітку 1909. р. розпочав генеральний секретар своє урядування. Саме на той час припадає утворення ріжних комісій, оснування Господарської Школи в Милованню, переняття спадку по поміщику бл. п. М. Малецькому в Угерцях Вин., підготовка 1. освітнього конгресу й т. п. А. Гапак змушений був, передівсім, на основі добутого знання, перевести дальшу реформу канцелярії Гол. Виділу, в чім помічний був йому секретар Т-ва д-р І. Брик. Насамперед прийняв сталого бухгалтера, теперішнього начальника рахункового відділу Івана Павлика, а до маніпуляційних робіт заангажовано дві сталі сили. Канцелярія дістала нове владження, нові бюрка для службовиків, шафи на регістратуру, тощо, а від 1911. р. й електричне освітлення.

В канцелярії переведено поділ праці між три відповідальні сили. І так, дир. Гап'як мав нагляд над усією канцелярією і провадив усі справи фінансово-адміністративні; І. Павлик провадив відділ рахунково-касовий, а ідеологічний напрямок і пропаганда освітньої праці спочила в руках студента прав бл. п. Юліяна Балицького, редактора видавництва „Просвіти”. Персонал канцелярії зріс до 1914. р. до 11 осіб: 1. Антін Гап'як, директор канцелярії; 2. Юліян Балицький, редактор видань; 3. Іван Павлик, бухгалтер; 4. Василь Горбай, членський відділ; 5. Михайло Вудкевич, продаж книжок; 6. Андрій Войтіховський, адміністратор

Антін Гап'як,
перший директор
канцелярії.

Степан Шах,
другий директор
канцелярії.

Семен Маг'яля,
теперішній директор
канцелярії.

„Письма з Просвіти”; 7. Мирон Грушкевич, люстратор крамниць; 8. Софія Колодіївна, мундантка; 9. Марія Шивагівна, протокулянтка; 10. Микола Дідух, возний; 11. Степан Гавриш, помічник возного.

З вибухом війни, в часі російської окупації, канцелярія була нечинна. У вересні 1915. р. вернув дир. Гап'як до Львова і знов урухомив канцелярію „Просвіти” — на її долю впало ведення цілого Т-ва, бо Гол. Виділ був zdekompletovany.

По 1918. році треба було відновляти просвітне життя серед змінених політичних обставин. Треба було взятися й до відбудови маєтків. Тимто Гол. Виділ вислав у 1920. р. дир. А. Гап'яка до Угерць Вин., щоб відбудував знищений війною маєток доходами 12-літнього поліття-найму та урухомив школу жіночого господарства. У звязку з цим Гол. Виділ прийняв тоді, на підставі конкурсу, на директора канцелярії Степана Шаха, теперішнього дир. укр. гімназії в Перемишлі.

Шілий персонал канцелярії складався тоді з директора, бухгалтеря, машиністки Марії Устіяновичевої й возного Теодора Королика. Треба було починати всю працю в „Просвіті” від початків. Взятися тоді до того в-трійку: голова І. Кивелюк, містоголова д-р І. Брик і дир. С. Шах. Праця була надзвичайно тяжка, але тільки завдяки їй життя в „Просвіті” пішло скоро вперед, і швидко треба було додати директорові до помочі урядовця Петра Петрика, що тепер сповняє функції освітнього інспектора, а на місце М. Устіяновичевої, що відійшла, прийнято до писання на машині М. Чабанівну. Колиж С. Шах дістав місце вчителя в акад. гімназії у Львові, Гол. Виділ прийняв на підставі конкурсу з кінцем 1921. р., на дир. канцелярії Семена Магальяса, а проф. С. Шах став секретарем Гол. Виділу Т-ва й йому віддано загальний нагляд над діловодством цілої канцелярії „Просвіти”.

На канцелярію спадає саме тепер велетенська й відповідальна праця. Вона не тільки реалізує почини і пляни Президії, Головного Виділу та різних його комісій, але постійно вкладає й багато власної ініціативи. Її праця спрямована головню в трьох напрямках.

Насамперед треба було відбудувати зруйновану війною просвітню організацію. Філії й читальні, які перед війною підіймалися самочинно, треба було оживляти на місцях, поборюючи різні перешкоди влади. Для того треба було їздити на місця, владжувати наради й анкети, переконувати, підбирати людей, а потім повчати, підтримувати, лагодити місцеві конфлікти й т. п. Просвітня організація зчасом стає більша, ніж перед війною, одначе, опираючися головню на інтелігентніших одиницях зпоміж селянства, вимагає постійної опіки й контролю. Душею цієї велетенської праці є від початку організатор Петро Петрик, якому, в міру вільного часу, помагає дир. канцелярії С. Магальяс та Антін Підкович. Пізніше заангажовано нові сили в особах інспекторів: Максима Брилинського, Володимира Гафтковича й Омеляна Волосянського.

Друге важне завдання канцелярії, це — оживлення просвітньої організації змістовою освітньою працею. Приходилося зачинати від подавання ініціативи до культурних обходів, а поступнево переходити до основування та збільшування бібліотек, організації голосних читань, закладання різних курсів, починаючи від навчання неграмотних, ширення ідеї самонавчання й самовиховання, закладання курсів для вишколу освітників і освітніх провідників. Все це вимагало знесу багато поїздок, безліч обіжників, програм, плянів,

поук та безнастанного листування, яке розростається до десятків тисяч річно. Крім цього, треба було підготовляти матеріали всяким комісіям і на різні засідання. Цю роботу знов виконував організаційний відділ із директором канцелярії на чолі, який усе клав найбільшу вагу на змістову працю.

Третя важна чинність канцелярії, це — чисто адміністративно-господарські справи. Велетенські завдання й праця „Просвіти” вимагали великих грошових засобів, які з браку субвенцій треба було добувати з краю. Добувати їх у формі

Урядовці Матірнього Т-ва „Просвіта“:

з ліва на право, сидять: М. Біскупська, А. Гапак, С. Магальяс, І. Павлик, П. Петрик; стоять: І. Івасик, возний; М. Брилинський, Д. Хомяк, М. Таранович, А. Петренко, Н. Дорошенківна, І. Полюга, В. Кобів.

членських вкладок і датків, а також із титулу різних зобов'язань супроти „Просвіти”, як належитості за книжки, передплати видань і журналу — не було легко. Треба було надзвичайних зусиль, тисячних відозв, пригадок, ургенсів та листів, особистих поїздок, щоб стягати гріш до каси Т-ва, а водночас полагоджувати листування, що з року на рік зростало. Для цієї адміністративної роботи треба було поступово збільшувати персонал канцелярії, в склад якого в ювілейнім році входили, крім вище названих, начальний книговод Іван Павлик, референт членського відділу, Антін Підкович, управитель книгарні Іван Полюга, референт книгарні Микола Таранович, адміністратор „Життя і Знання” Андрій Пе-

тренко, помічниця книговода Стефанія Матковська, бібліотекарка й помічна канцелярська сила Наталія Дорошенко, мундантка Марія Чабан-Біскупська, один возний та один експедієнт видавництва.

Після 1929. р. число урядовців „Просвіти” зросло до 14, бо прибули А. Гапак, що вернувся по 12 роках із Угеречі, Омелян Велосянський і Волод. Кобів.

Тепер урядничий канцелярський персонал несе увесь тягар праці в „Просвіті” й не лише канцелярської. Урядовці „Просвіти” це вже не принагідні службовики, а справжні просвітяни-громадяни. Вони вже не тільки виконавці рішень Гол. Виділу, а й співтворці напрямних ідеологічних і організаційних та співробітники у змаганнях за існування й розбудову Т-ва.

XVIII.

„ПРОСВІТА” ЗА ГРАНИЦЕЮ.

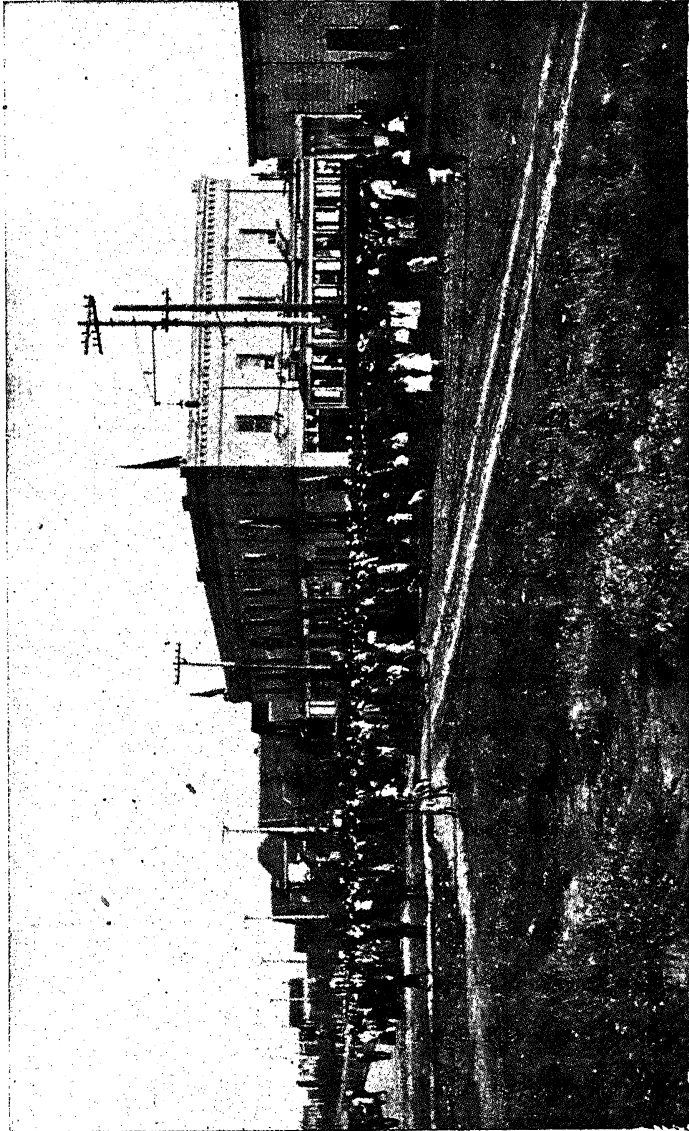
1. „Просвіта” в Новому Світі.

Маємо на думці Спол. Держави Півн. Америки, Канаду й Півд. Америку, головню, Бразилію й Аргентину. Імя й ідея „Просвіти” зайшли туди з зарірковою еміграцією. Та передвоєнні звязки „Просвіти” із заокеанською еміграцією не були дуже живі й обмежувалися листуванням із Старим Краєм, членством і незначною купівлею книжок. І не диво. Перед війною рідко йшов на зарірковою чи осілу на землі еміграцію наш свідомий елемент. Були це звичайно люди, яких гнала туди нужда, й які довгі літа боролися з бідомою й тяжко працювали, щоб тільки як-найбільше заробити та з рільного зарірника стати самостійним господарем на фармі, чи гацієнді, або й вернутися з грішми до краю, купити землю і стати багатим господарем. Ті, що приїжджали до Спол. Держав Америки, звичайно некваліфіковані робітники, бралися за найтяжчу й найгірше платну роботу, рідко до торгівлі, чи ремесла. Зчасом вони почали скупчуватися і творити осередки, творити організації, здебільша допомогово-асекураційного характеру. Змагання й праця галицьких читалень „Просвіти” не мали там тоді ще права громадянства. Що-йно заснований 1894. р. „Український Народній Союз” у Шамокин Па. поставив собі, між іншим, за мету... „закладати читальні й ширити просвіту між народом, як це робиться у Старому Краю”...

Повставали й росли організації, але в них не було тої праці, що в наших читальнях. Міський робітник, навіть у більших осередках нашої еміграції, що бачив докруги себе вищу життєву стопу інших робітників, їх більші вимоги й потреби, і сам хотів зажити т. зв. кращим матеріальним

життям, поминаючи духову ділянку. Тому й творилися на тамошній зразок клуби й товариства, де головну роллю не грали наука та книжка.

Інакше трохи підложжя найшла просвітянська ідея на канадійському і бразилійському ґрунті. Наш емігрант, що

Відкриття „Укр. Народного Дому“ в Вінніпегу, 24. вересня, 1916. р.

опинився на тих землях, попадав звичайно в знайомі йому життєві обставини. Чи осідав як самостійний господар, чи хоч би тільки як рільний робітник на фермі, або гацієнді, корчував ліси, орав, сів, — одне слово — жив життям хлібороба, до якого звик від поколінь. Оточення, хоч би націо-

нально чуже, було йому близьке тим самим родом праці. І той хлібороб, що в рідному краю заходив до читальні „Просвіти”, або тільки чув про неї, відчув згодом потребу заснувати таке саме товариство й на еміграції.

А проте до війни просвітянська організація в Канаді, а ще менше в Бразилії не виявляла великих досягів. Причина — слаба зорганізованість нашого елемента взагалі, та велика роздробленість нашої еміграції. До того брак живого звязку спонукав Гол. Виділ покликати при собі до життя скрему Комісію для звязків з Америкою. Одначе війна не дала їй змоги розвинути потрібну працю.

Колиж по світовій війні „Просвіта” приступила до відбудови своєї організації, звернула більшу увагу й на заокеанську еміграцію, особливо, осілу, таку, що мала тамошне громадянство. У своїх змаганнях найшла „Просвіта” поміч і в тому активному елементі, який по війні в поважному числі туди був виемігрував.

„Просвіта” вживала всіх доступних засобів, щоб за границею поширити й уgruntувати свою ідею. Справа була в тому, щоб національно-освітньо-виховну працю поширити якнайбільше, дати їй організовані форми й закріпити її для збереження розкинутих національних сил. Ясно, що на ці організації не можна було мати формального статутного впливу так, як на краєву. Просвітня організація за границею підпорядкована ріжним місцевим законам і на них спирається, а тому і вплив „Просвіти” може бути тільки моральний, духовий. За границею маємо тільки одну філію в Харбіні, яка дістала від Гол. Виділу мандат виступати на терені колишнього Китаю, тепер Манджу-Куо — як посередній, разом зверхній орган тамошніх просвітніх товариств. Але, розуміється, і цей мандат є без правної сили й має силу тільки моральну. У перших повоєнних роках наші звязки обмежувалися ще й далі скупим листуванням, нечисленним членством та висилкою книжок. Більш систематична й зорганізована праця почалася щойно від осені 1924. р., коли всі закордонні справи віддано реф. М. Брилинському. Годі і звернено головну увагу на популяризацію „Просвіти” та її завдань, на перещіплення ідей Товариства на тамошньому ґрунті, на організацію освітніх клітин і здобуття для Т-ва „Просвіта” морального впливу на освітню організацію за Океаном, на справу придбання масового членства і збуту книжки серед наших емігрантів.

Засобами, що вели до тої цілі були: живе листування, статті, поміщені в тамошній укр. пресі, відозви, заклики, річні звідомлення та членські викази, особисті звязки, тощо.

Крім цього, видала „Просвіта” чотири брошури, призначені спеціально для заокеанської еміграції. Першу п. н. „Прихильники Т-ва „Просвіта” укр. громадянству в Америці” — написав М. Галущинський (1924. р.), три дальші п. н. „Американський Просвітянин” ч. I, II і III. (в рр. 1925., 1926. і 1932.) написав — М. Брилинський. Брошури висилано даром, і тому з огляду на кошти не видавано їх періодично, зате в роках, коли брошура не виходила, виготовлювано списи закордонних членів і оголошувано їх на сторінках заокеанської пре-

Товариство „Просвіта” в Вері (Парана у Бразилії).

си. З признанням треба піднести, що наша преса за океаном, з малими винятками, ставилася до справ „Просвіти” дуже прихильно і старалася в усім йти на руку, навіть до тої міри, що деякі часописи не обмежувалися тільки поміщенням присланого матеріялу, але містили власні редакційні статті. Поміщувано статті в краєвих і закордонних календарях, виготовлено популярний заповідник („Десять заповідей просвітянина”), одне слово — не занедбано ніякої нагоди, щоб не популяризувати слово „Просвіта”. І дійшло до того, що це ім’я стало за кордоном насправду найбільш популярне, і ще сьогодні переходить через „Просвіту” сила-силенна справ, що з Т-вом „Просвіта” не мають нічого спільного. Одної

річі не вдалося зробити, а саме — вислати свого відпоручника за океан і зорганізувати власну книгарню, хоч подрібний плян був уже вироблений.

Висліди праці „Просвіти” трудно схопити в якісь негайні реальні явища. Її праця має характер усенаціональний, вона ведеться у сфері духа — освіти й виховання, то й реальних вислідів її слід шукати в тих ділянках нашого громадянського життя, які, оперті на праці „Просвіти”, творять вартости матеріальні. Праця „Просвіти” вимагає великих грошевих засобів, і ці засоби вона старається добути від громадянства. Ніколи не отримала їх „Просвіта” в вистарчальній кількості, й ніколи не дала їх у відповідній сумі й еміґрація.

Членство має характер більш моральний, бо вкладка майже ціла повертається до члена в формі книжок. Членство з еміґрації теж не велике. Найкраще це ілюструє ця табличка:

у 1923 р.	207 членів	у 1929 р.	591 членів
„ 1924 „	552 „	„ 1930 „	375 „
„ 1925 „	1010 „	„ 1931 „	253 „
„ 1926 „	491 „	„ 1932 „	280 „
„ 1927 „	421 „	„ 1933 „	135 „
„ 1928 „	374 „		

Квоти „Дару Просвіти” в різних роках були різні і в сумі не робили великої позиції у приходах Т-ва „Просвіта”.

Членство, дар і т. д. здебільша припадають на Спол. Держ. Півн. Америки. На цьому терені великі заслуги поклало Обеднання, більші пожертви походили від Укр. Народнього Союзу. Канада, з різних причин, стоїть на другому місці, на третьому стоять краї Півд. Америки.

*
*   *

Взагалі треба ствердити, що кількісно просвітня праця за океаном невелика, якісно теж треба ставити до неї чимало бажань... Треба одне признати, що навіть т. зв. клуби — головню по американських містах — ведуть теж бодай частинно культ.-освітню працю. Треба далі признати і вписати на добро просвітньої організації безперечний вплив її на цілість національного громадянського життя на еміґрації. Консолідація помітна, релігійно-церковні спори й тертя вже не такі гострі, зате виступає наверх, місцями дуже сильно, боротьба за збереження національного духа, праця над збереженням для Нації молодого покоління, що там уже народилося, вчилася англійською мовою й виховувалося в чужому середовищі.

Найбільше читалень нараховує Канада. Праця в них можлива тільки в осінніх і зимових місяцях. Не без впливу на працю в них, а ще більше в американських читальнях і клубах, є методика праці англійсько-американських елементів, школи, тощо. Там кладуть вагу на бібліотеки, останніми роками звертають багато уваги на питання рідного шкільництва. На терені Канади нараховуємо в 1931. р. 182 національні просвітні товариства й 93 освітні товариства, але з ненаціональним забарвленням. Називаються вони, здебільша, „Народніми Домами” й мають у Вінніпегу т. зв. „Союз Укр. Народніх Домів”. Зв'язок із львівською „Просвітою” доривковий.

Даних про просвітню організацію в Спол. Державах Півн. Америки не маємо. Там переважає тип т. зв. клубу. Пояснюється це тим, що там є більше робітничий елемент, що живе по містах. А втім наша еміграція об'єднується у відділах допомогово-асекураційних товариств, як Укр. Народній Союз, Укр. Робітничий Союз, Провидіння, Укр. Народня Поміч, Стрілецька Громада й т. д.

Південна Америка, головню Бразилія й Аргентина, мають теж просвітні товариства. Особливо в Бразилії просвітні товариства об'єднують наших кольоністів, що їх велика кількість є там іще зперед війни. Провідну роллю повинно грати Т-во „Просвіта” в Буенос Айрес, яке вже збирається стати централею для просвітніх товариств у Аргентині.

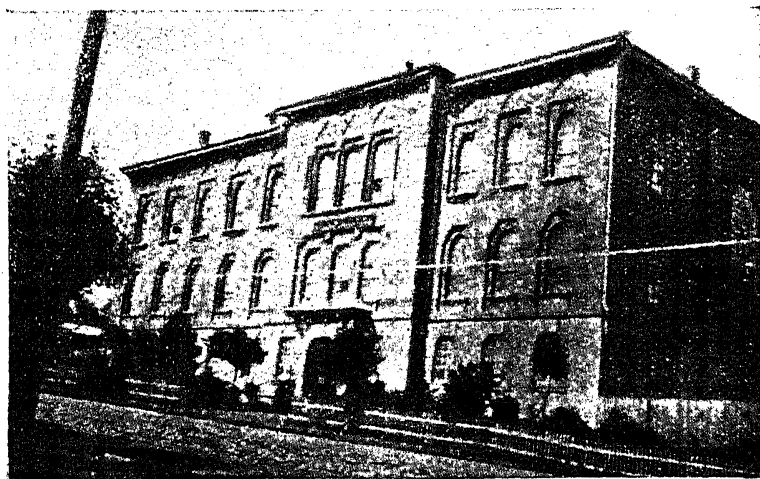
Живчик національного громадського життя бе на еміграції швидше й здоровіше. Це вислід праці повоєнного, національно свідомого елементу, який брав участь у визвольних змаганнях, звик і знає громадську працю, виявляє багато ініціативи та своїм прикладом тягне за собою старих емігрантів.

А діти батьків-емігрантів, тепер американські громадяни, часто високоосвічені люди, вряди-годи приїздять до Галичини, до рідної землі своїх батьків, пізнають тутешнє життя-буття та з щирою постановою працювати і своїм братам допомагати вертаються знов за Океан.

2. „ПРОСВІТА” НА ЗЕЛЕНОМУ КЛИНІ.

Може, найцікавіша Філія „Просвіти” в Харбіні (Мань-джу-Куо), де живе яких 10.000 українців. Раніше називалося це т-во „Січ”, що, хоч побудована на військовий зразок, вела насправді культурно-освітню працю. Цю назву перемінено на „Просвіта” з кінцем 1928. р., узгіднено статут зі статутом львівської „Просвіти”, а працю ведено легально тільки

тому, що Т-во було під захистом американського прапора. Працю започаткував і вів маленький гурток енергійних, з європейською культурою людей — між ними 3 галичани, — що, не зважаючи на преріжні перепони з усіх боків, свідомий своєї цілі й засобів, вів своє діло вперто й послідовно. Праця поширювалася, у зв'язки з Т-вом входили емігранти і з інших міст Китаю. Великою поміччю для Т-ва стала грамота з дня 14. VI. 1930. р., якою Т-во „Просвіта” у Львові надало харбінській „Просвіті” характер своєї філії й мандат заступати на терені Китаю її агенди. Засновано кілька

Український Народній Дім у Харбіні.

відділів харбінської Філії, туди горнулися члени, хоч число їх ніколи не було велике, бо їх скрупулітно підбирали. Ця філія на правду стала осередком усього громадського життя і праці в Харбіні, та мала вплив навіть на політичні потягнення. Використовувано кожную нагоду, щоб популяризувати українське ім'я та культивувати національно-державницьку ідею. Багато національно невиразних, чи партійно задурманих повернулося на правильний шлях та підсилювало укр. колонію в Харбіні. Треба знати, що культурно-освітнє й громадянське українське життя не могло перед 1917. р. виявити себе в окремих національних організаціях. Однак почуття національної свідомості серед еміграції тліло, хоч би у зберіганні рідної мови і звичаїв. Велику роль чинника освідомного відіграли українські театральні дружини, що організувалися при залізничних клубах по стаціях Східньо-китайської залізниці.

З поваленням царату, з просто стихійною силою вибухло й українське свідоме життя в формі різних організацій суспільних, освітніх і політичних. Те буйне життя здавив большевизм, і китайська влада в Манджурії, яка, підцькована чорносотенними московськими білогвардійцями, забрала в 1923. р. українцям Народній Дім, вибудований 1920. р., де скупчувалося все українське життя й містилася перша українська гімназія на Далекому Сході. Внаслідок того розгрому завмерло життя, а віджило знову завдяки

Члени віділу „Просвіти“ в Харбіні (вгорі зліва направо: Богдан Федір (скарбник), Іван Паславський (голова), Олена Рейтерова (заст. голови); вдоліні: Павло Яхно (ревізор), Гаврило Тоцький (голова гурту молоді).

„Просвіті“. В новій державі Маньджу-Куо вдалося відібрати з рук китайців сконфіскований Укр. Народній Дім, великий будинок, що як матеріяльна підстава значно підніс значіння Філії.

Головною турботою Філії в Харбіні є збереження душі й національного обличчя молодого покоління, йде теж боротьба за укр. характер православної Церкви. Є велика добірна бібліотека, ведуться різні курси, виклади, також про-

пагандові, є школа, свій укр. хор; з Філією, як виразником української громадської думки, рахуються також у релігійно-церковних справах. В цьому середовищі виринула теж думка видавати свій часопис „Листи з Далекого Сходу”, який по кількох числах, через брак грошей припинено. Згодом появився „Маньджурський Вістник”. З цього Т-ва йде проміння національного освідомлення й організованости на нашу колонію Зелений Клин.

3. „ПРОСВІТА” В ЮГОСЛАВІЇ.

Українське населення в Югославії творить кругло 15.000 людей. Це переселенці, що осіли головню в Боснії, Слявонії та в Бачці, й повоєнні емігранти, що живуть головню по містах. Уже в 70.—80. роках XIX. ст. „Просвіта” удержувала духові звязки з братами з Керестури, висилала туди свої видання та підтримувала національного духа листуванням. Одначе систематична організація „Просвіти” почалася в Югославії що-йно після великої війни — і то на зразок Матірнього Товариства у Львові.

У червні 1923. р. основано в Загребі „Українське Т-во Просвіта”, з метою обєднати всіх українців, що живуть у Югославії, вести між ними культурну роботу та концертами, відчитами і т. п. імпрезами ознайомлювати південних словян із українською справою. Колиж у 1925. р. влада затвердила статут, то самих, хоч дуже вдатних репрезентативних виступів було мало. Тимто рішено поширити вплив „Просвіти” на українських переселенців та почати тяжку щоденну працю для духового добра українського селянства в Югославії.

Для успішнішої праці змінено статут 1933. р., а Загальний збір 15. червня доказав, що тільки „Просвіта” у складних життєвих умовах може обєднати в одну сімю всіх українців Югославії. Тим способом вратується молоде покоління перед винародовленням та піддержиться живий звязок із Батьківщиною.

Численні висилки книжок, часописів і закликів, живе листування спричинилися до того, що протягом одного року вписалося до „Просвіти” понад 500 членів, між яких розділювано книжки даром. Усіх членів мала „Просвіта” до червня 1934. р. 619 — з того почесних 5, основників 4, допомогових 12, звичайних 598.

Для звязку з позазагребськими членами централья основе філії, а до часу оснування філії йменує своїх мужів довіря.

Філій має загребська „Просвіта” 5, а саме в місцевостях: Баня-Лука, Козарац, Муїнци, Прнявор, Штибрці. Відпоручників має в місцевостях: Брезік, Гаева, Ст. Дуброва, Детляк, Лішня, Камениця, Девятина, Харвачани, Сібінь, Каніжа, Дервента, Сараєво, Кучево.

Отож „Просвіта” охоплює організаційно населення в 19 округах, до чого треба додати просвітян у Білгороді, Новому Саді, Руському Керестурі й Шиді.

На фонди Т-ва складаються членські вкладки та приходи з розпродажі книжок, а видатки йдуть на потреби організаційні й культурні, головно на купівлю української преси й книжки.

Центрاليا щиро заходиться, щоб у „Просвіті” обєднати справді всіх українців, а окрім того організуванням науки української історії, літератури й мови та хору для плекання української церковної й світської пісні поширити і скріпити національні почування серед розсіяних по Югославії синів одної нації.

Головою Т-ва в 1934. р. був Василь Войтанівський, щирі його співробітники — це молодше покоління, багато праці вкладає й Іван Будз. Зв'язки з Матірньою „Просвітою” у Львові полягають на листуванні та висилці зі Львова дарових або закуплених книжок.

4. „ПРОСВІТА’ У ФРАНЦІЇ.

Франція, один із більших теренів нашої еміграції, і то зарібкової з Галичини, й політичної з Наддніпрянщини. У гру входять тут промислові і копальняні осередки, де є більші скупчення нашої еміграції, що мимохіть тягне за собою і спроби організації цього елемента. Головно останніми роками цей рух поширився, не без помочі львівської „Просвіти”, і вже тепер можна нарахувати доволі поважну кількість просвітніх товариств, які мають часто характер і клубу.

Треба зазначити, що й партійно-політичні т-ва чи обєднання, ведуть теж і освітню працю — і то загальну, а не тільки вузько-партійну, бо їх примушує до цього саме життя. Є гурт читалень, чи пак освітніх товариств, що стоять із львівською „Просвітою” в доволі живих зносинах, нераз шлють поважніші грошеві пожертви, закупають книжки. Є дещо і членів звідтіля. До таких читалень належать: Гавр, Комантр, Корбей, Крензак, Омекур, Шалет, Шуазі і т. п.

5. „ПРОСВІТА” НА ЗАКАРПАТТІ.

Яканебудь національна організація й праця на Закарпатті стала можлива що-йно після світової війни. До того часу мадярщина брутально здушувала всякий прояв українського духового життя. Під Чехословацькою стало куди легше. Отож і не диво, що національно свідомі одиниці, бажаючи відродити Закарпаття, подумали і про організування Товариства „Просвіта”. Зразком і заохотою була для них львівська „Просвіта”.

Перший Загальний збір відбувся 29. квітня 1920. р. в Ужгороді. Це була для Закарпаття історична хвилина, яку витали як „животворну небесну росу, що паде на зівялу рослину”. Та галицькі й буковинські москвофіли, які гайворонням обсіли Закарпаття, дижунськими криками й палицями довели до того, що влада збори розв'язала. Докінчення їх прийшло 9. травня 1920. р. „Ми радувалися, що й до нас завітало сонце й освітило своїм ясним промінням нашу малу країну” — згадує один із учасників.

У „Просвіті” згуртувалися всі ті, що стояли на народнім і демократичнім ґрунті, що бажали добра для свого народу. А проти неї станули мадярони, себто люди з мадярською душею, та москвофіли, вічні рабські душі, що шукають собі чужого пана й наживи. Вони й почали проти „Просвіти” демагогічну агітацію, що вона буцім то руйнує „рускість” і чехізує народ, а владі доносили, що „Просвіта” для держави небезпечна, бо хоче відірвати Закарпаття й прилучити його до України. Темні душі, згуртовані в „Обществі Духновича” видали навіть друком і розіслали своїм агентам готовий протокол, як розв'язувати читальні „Просвіти” й переписувати маєток на „О-во Духновича”...

Хоч як важко було серед таких умовин вести працю серед затурканого, несвідомого народу, то всеж висока ідея низьку інтригу перемогла, і „Просвіта” на Закарпатті розвивається та поширюється що раз більше та більше.

Організація „Просвіти” є триступнева: централія, філії й читальні є окремі правні особи, одначе й філії і читальні стоять під наглядом централії, вона їх може дозволяти засновувати, може й розв'язувати.

Осідок централії в Ужгороді. Її статутова ціль: „культурне й економічне піднесення руського народу, живучого в межах ЧСР, а передовсім виховання его в моральнім і патріотичнім дусі з виключенням всякої політичної акції”. Для того Т-во має право: видавати й поширювати книжки, оснóвувати філії й читальні, давати почин до закладання кооперативів — кредитових, споживчих, промислових, торговель-

них і ремісничих, заїзних домів і гостинниць, закладати спілки взаємної помочі, товариства музичні, пожарні, гімнастичні і спортові, організувати господарські й промислово-ремісничі товариства і всіх типів школи, закладати бібліотеки і музеї, будувати „Народні Доми”, владжувати сходини, вистави, представлення, вечерниці, академії, концерти, прогульки й забави, удержувати для бідної молоді інтернати та підпомагати її матеріяльно. Члени Т-ва є звичайні, спомагаючі, основники й почесні. Фонди творять: членські вкладки, добровільні датки, спадщини, доходи з підприємств і маєтку, субвенції й допомоги. Філія повстає для певної округи на жа-

„Народній Дім“ Товариства „Просвіта“ в Ужгороді.

дання що-найменше 12 членів „Просвіти” в Ужгороді, читальня на жадання бодай 10 громадян даної місцевости. Статут для читалень є окремий і доцільно до їх діяльности дороблений, одначе в основі такий, як і централі.

Філій мала „Просвіта” до червня 1934 р. — 8; з них по одній у Братиславі й Пряшеві (на Словаччині), а читалень 216. Усіх зорганізованих просвітян понад 15.000. Охоплені організаційно округи: Берегово, Іршава, Мукачево, Перечин, Рахів, Севлюш, Свалява, Тячово, Ужгород, Хуст, В. Березна, Волове. Завдяки „Просвіті” шириться культура й росте національна свідомість. Села починають виглядати культурніше, молодь кидає коршму й горнеться до читалень, забавляється культурно — деякі читальні мають уже й радія. Життя в читальнях підтримує головно молодь, яка організує

хори, оркестри, театральні вистави, концерти, відчити, курси, забави, тощо.

Для виконання своєї широкої статуткової праці централія зорганізувала при собі окремі комісії:

1) комісія, що зайнялася будовою „Нар. Дому” в Ужгороді, як пам'ятника воскресення Закарпаття, доставши в 1922. р. дозвіл збирати жертви;

2) організаційна, що основує філії й читальні, організує в них життя, скликає зїзди, влаштовує курси;

3) літературно-наукова, що видає книжечки й місячники для народу;

4) господарська, що вдержує мандрівного учителя господарства і одночасно люстратора читалень, уладжує вистави, курси, зїзди, видає бджолярський і природничий місячник;

5) музейна й бібліотечна, що зайнялася збіркою рукописів, стародруків, образів, монет, предметів народнього мистецтва, господарського й вівчарського приладдя, тощо;¹⁾

6) театральна що від 15. I. 1921. до 5. VII. 1922. вела „Руський театр”, а коли це завдання перейшло на окрему дирекцію, — дбає про розвиток і поширення театральних аматорських гуртків по читальнях;

7) музична, що веде „Руський національний хор” в Ужгороді, організує хори, свята, концерти, тощо;

8) комісія для поборювання алькоголізму і вміру потреби інші.

Як бачимо — статут приписує товариству дуже широку діяльність. Таке щось подібне було колись і з львівською „Просвітою”, доки життя не приневолило її порозділювати цю працю між інші установи, що з „Просвіти” повиростали. Так воно буде згодом і з закарпатською „Просвітою”. Ось вона тепер видає що-року дуже поважні наукові збірники (їх уже вийшло до 10), та зчасом цією справою певне займеться окреме наукове товариство, коли буде більше вже місцевих наукових сил. Так буде і з іншими справами.

Тільки поки-що й людей до роботи не багато, хоч в усіх великий запал до праці, багато доброї волі й енергії. Та всього того — мало. На цю велику працю треба й великих фондів. Тільки з браку фондів треба було зліквідувати

---

¹⁾ Збірки й дальшу працю перейняв зорганізований „Просвітою” „Руський Національний Музей”. Тепер комісія займається бібліотечним ділом, поширюючи центральну бібліотеку та обслуговуючи малими бібліотеками читальні.

прегарний і одинокий в ЧСР український театр, багато клопотів коштує й Народній Дім в Ужгороді, із його прекрасною будівлею-палатою. А „Просвіта” йде побідним кроком уперед завдяки ідейним людям, їх праці й пожертвуванню, і передусім: голові й почесному членові др. Юл. Бращайкові, о. Авг. Волошинові, о. др. Вас. Гаджедзі, др. Ів. Панькевичеві, о. Вікт. Желтваєві, др. Мих. Бращайкові і багатьом иншим щирим працівникам у централі і в округах. Дуже багато праці вклав у „Просвіту” в Ужгороді довголітній її се-

Др. Юлій Бращайко,
голова Т-ва „Просвіта“ в Ужгороді (від її заснування).

кретар, проф. Яків Голота, що довгі роки був душею товариства.

А десятилітній ювілей існування „Просвіти”, яке святкувало Закарпаття 29. червня 1930. р. було радісним доказом, що селянство вагу „Просвіти” зрозуміло й що від праці під її прапором не спинить його ні ворожа агітація, ні перешкоди місцевого уряду. „Просвіта” здобуває з дня на день нові терени, чого доказом може бути величавий зїзд „Просвіт” у Мукачеві влітку 1933. р., в тому самому Мукачеві, що його захопили у свої руки москвофіли й дурманяць несвідомих міщан. Зв'язки з Матірним Товариством у Львові піддержуються листуванням, взаїмними принагідними делегаціями, обміном видань і висилкою дарових книжок зі Львова.

6. „ПРОСВІТА” („РУСЬКА БЕСІДА”) НА БУКОВИНІ.

Просвітню справу на Буковині провадило до 1919. р. товариство „Руська Бесіда”, що мала ті самі завдання, що і львівська „Просвіта”, й вела на Буковині таку саму роботу, що і „Просвіта” в Галичині. Заснована з поч. 1869. р. (перші загальні збори відбулися 26. січня 1869. р.), „Руська Бесіда” в Чернівцях переживала від своїх засновин до світової війни різні часи у своєму розвитку, і праця її в різні часи теж була різноманітна.

Повстала „Руська Бесіда” заходами православного владики її. Гакмана — для противаги румунських впливів на Буковині. Румуни ніяк не хотіли визнати, що, крім них, на Буковині живе ще й український народ. Вони були вже тоді добре зорганізовані й повели боротьбу за злуку Буковини в один край із Семигородом, куди мали прилучити і православну буковинську церкву (на Буковині українці й румуни — православні). Цьому спротивився Гакман, та щоб могти спертися у своїй боротьбі на якусь організацію, дав почин до створення першого українського товариства на Буковині. Це й була „Руська Бесіда”, що відразу станула в обороні прав українського народу на Буковині.

Перший статут „Руської Бесіди” ставив для товариства дуже широкі завдання. Нова організація мала стати для українського народу тим, чим була для румунів „Societatea pentru cultura si literatura româna în Bucovina” — товариство румунської культури й літератури на Буковині себто — вести всяку національну роботу, а то й боронити політичних прав українського народу.

І воно так спершу й було. „Руська Бесіда” протестувала проти недопущення української мови в буковинському соймі (і. XII. 1869), раз-у-раз добивалася прав для української мови по середніх школах, домагалася, щоб науку релігії викладали по цих школах і по-українськи, щоб заведено катедру української мови на новозаснованому університеті в Чернівцях, щоб утворено окрему українську гімназію на Буковині — а далі: почала видавничу справу (вже 1874), старалася організувати виклади для інтелігенції та міщан у Чернівцях, заходила коло освітньої справи на селах, давала почин до заснування нових українських товариств на Буковині і т. д.

Тільки вся ця праця йшла спершу дуже несистематично. Свідомих людей на Буковині було небагато. Інтелігенція то німчилась (світські люди), то волощицалась (духовенство); а ті, що залишалися при своєму народі, теж не знали докладно, хто вони такі, здебільша, тягли до москалів, своєї мови

не знали, писали і друкували страшною мовною мішаниною, що її ні самі не розуміли, ні не могли її розуміти читачі. Тимто й перші видання, що їх видавала „Руська Бесіда” сама (1879), або допомагала їх видавати („Сельский Господар”, 1878), а то давала почин до видання („Буковинська Зоря”, 1878), дуже скоро припинялися, бо — для читачів вони через штучну мову були незрозумілі. То тільки „Календар”, який почала була „Руська Бесіда” видавати 1874. р., виходив щороку, бо на нього давала гроші, здебільша, православна консисторія в Чернівцях.

Перших п'ятнадцять років „Руська Бесіда” не могла розвинути широкої діяльності. Це було більше касинове товариство, що утримувало читальню з різними часописами та з розвагами для своїх членів, поза плекання товариського життя воно далеко не виходило. Правда, й це на той час була велика заслуга, бо товариство спинювало українську інтелігенцію, щоб не ходила до німців та волохів, та щоб не німечилась та не волощилась. Але ширшої національної праці товариство повести не могло.

Були на це і внутрішні причини. „Руська Бесіда” складалася тоді не з односторонців у національних справах. Раз-по-раз виринали мовні спори, як писати й говорити. Прихильників народньої мови було мало, й їм раз-у-раз треба було обгризатися з т. зв. „твердими”. Крім цього, були спори між корінними буковинцями та зайшлими на Буковину галичинами. Усе ж виховання одних і других синів одного народу було відмінне, і світогляд був неоднаковий, таксамо різний був погляд на національну роботу. Між зайшлими з Галичини українцями переважав уже напрямок народній, та він для місцевих людей не був іще тоді по-внутру. Нечисленні одиниці зпоміж корінних буковинців, що стояли на народньому ґрунті, йшли рука-в-руку з галицькими народовцями на Буковині, зате т. зв. старорусини з буковинців добалакалися були 1878. р. до того, що галичан до „Руської Бесіди” не слід би впускати.

До того всього долучувалася незгода між українцями православної віри й уніятами (треко-католиками), — а все разом роботу дуже гальмувало.

Такі спори були тоді й у Галичині („тверді” й „мяккі”), алеж у Галичині вже люди з різними поглядами на письменницьку мову були порозходились і працювали нарізно. На Буковині ще всі були разом; і поза суперечками робота йшла пиняво. В Галичині від 1868. р. працювала „Просвіта”, а т. зв. „тверді” проти „Просвіти” заснували собі „общество ім. Качковського” 1874. р. На Буковині всі ще тулилися разом

і або поборювали львівську „Просвіту”, або її боронили. Ось, н. пр., 8. травня 1875. р. „тверді” навіть вийшли були з виділу „Руської Бесіди” через те, що в виділі були деякі члени прихильні напрямкові „Просвіти”. Вони казали, що ніби то з метою „Р. Бесіди” ніяк погодити не можна роботи „Просвіти”, зате прихильники „Просвіти” заявляли, що ціль Р. Б. та сама, що й ціль „Просвіти”. Поважніші члени „Руської Бесіди” бачили, що поза сварками роботи нема й робили спроби (1882) примирити якомось обидва табори — але спроби ці не вдалися. Єдиний вихід із цього становища був такий, щоб противники розійшлися. І воно дійшло до цього 1884. р., коли прихильники народньої мови здобули більшість у товаристві, приневолили „твердих” покинути „Руську Бесіду” та сами стали її господарями.

З великих здобутків за перші п'ятнацять років треба піднести, крім сказаного, те, що „Руська Бесіда” всеж час до-часу влаштовувала в Чернівцях публичні виклади (1873, 1876, 1879), музично-декляматорські вечерниці (1880), дала почин до утворення „Міщанської Читальні” в Чернівцях (1880), виробила статут „Народнього Дому” (1881) та організувала аматорський театр. Вже тоді починаються перші спроби відкривати читальні по селах (1880—1882), тількиж треба відразу зазначити, що все це робили енергічні люди з народнього табору (Ларіон Окуневський. Єротеї Пігуляк, Омелян Попович)*.

З переходом „Руської Бесіди” в руки українців — характер її спершу не змінюється, вона й на-далі залишається передусім касиновим товариством — аж до 1888. р. А проте вже 1885. р. товариство покликає до життя український часопис „Буковину”, на чолі якого стає Юрій Федькович, починає видавати під редакцією Ом. Поповича місячну „Бібліотеку для молодіжі, селян та міщан”, яка згуртовує коло себе письменників із Галичини (Корнило Устіянович, Франко) — з Наддніпрянщини (Кониський, Грінченко) та здобуває для себе читача і в Галичині (молодь!), ухвалою виділу з 1. XII. 1885. р. входить у тісніший зв'язок із львівською „Просвітою”, розсилає по селах статуту читалень, зладжених за статутом „Просвіти”, та поуки, як їх закладати — через що відразу повстає багато читалень по селах.

З 1. травня 1888. р. „Руська Бесіда” перестає бути касиновим товариством. Змінений на зразок „Просвіти” статут робить „Руську Бесіду” товариством, як каже його назва відтепер — „літературним”, касинову читальню „Бесіда” передає „Народньому Домові” й займається виключно освітньою працею. Вже тоді виринали думки про зміну назви товари-

ства на „Просвіту”, алеж переважив погляд, що традиції ламати не слід, що хоч назва „Руська Бесіда” містить у собі інші товариські завдання — то проте не назва вказує на суть товариства, а його праця. То так стара назва залишилася. З того часу робота пішла ще шпаркіше, число читалень із місяця на місяць зростає, сутик із Чернівцями (проф. Стоцький) робиться щораз живіший.

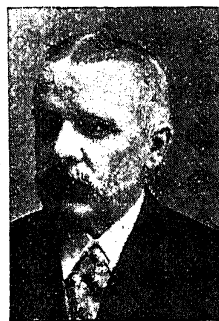
В 1894. р. „Руську Бесіду” переорганізовано в-останнє: тоді вона поширяє свою діяльність і на економічне поле, змінивши свої статuti на лад статутів „Просвіти”. Від того часу до 1906. р. число читалень зросло до 83, повстало 7 філій у краю з 6.637 членами. Коло читалень почали повставати крамниці, пізніш каси системи Райфайзена. У звязку з пере-

Еротей Пігуляк.

Степан
Смаль-Стоцький.

Омелян Попович.

міною характеру товариства назву місячного видавництва „Руської Бесіди” („Бібліотека для молодезі, селян та міщан”, — вийшло 120 чисел) переіменено 1894. р. на „Ластівку”, поширивши її зміст. Та, на жаль, 1896. р. це видавництво припинено. Були спроби в 1900. р. навязати з львівською „Просвітою” умову, щоб місячні книжечки „Просвіти” могли виходити для Буковини під фірмою „Руської Бесіди”, але переговори в цій справі чомусь розбилися, й 1911. р. „Руська Бесіда” почала видавати під редакцією Ом. Поповича місячник для народу „Читальня” з програмою більш-менш „Ластівки”. Крім цього, „Руська Бесіда” почала видавати твори Федьковича (вийшов 1. випуск під редакцією В. Шурата — пізніш видання перебрало Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові), видала твори Григорія Воробкевича (Наума Шрама) й дещо з творів Сидора (Данила Млаки), історію Буковини М. Кордуби, історію „Руської Бесіди” Євгена Семаки, декілька шкільних підручників і що-року виходив „Православний бук. календар”. До 1918. р. „Руська

Бесіда” видала 270 книжок, до 1911. р. розійшлося було 23.014 примірників її видань між народом...

. Перед самою війною (1914) „Руська Бесіда” налічувала в самих Чернівцях 908 членів, мала своїх 9 філій (Вашківці, Вижниця, Заставна, Кіцмань, Путилів, Серет, Сторожинець, Чернівці-місто й Чернівці-повіт), 150 читалень із якими 13.000 членів (а треба знати, що українців на Буковині було 320.000), мало вже було сіл, де-б читальні не було... При цій нагоді зазначимо, що перша читальня „Руської Бесіди” повстала 1880. р. в селі Раранче, чернівського повіту; за нею пішли села — Неполоківці (Кіцманщина) й Самушин (Заставнеччина), 1881. р. повстала читальня в Кіцмані, 1882. в Товтрах (Заставнеччина), від 1884. р. вони почали зростати десятками на рік.

Як львівська „Просвіта”, і чернівська „Руська Бесіда” має ще й ту заслугу, що покликала до життя багато українських установ, які вміру розросту національної праці, влегшували „Руській Бесіді” її роботу, перебираючи від неї поодинокі ділянки її праці. „Бесіда” дала почин до засновин „Народнього Дому” (1884), який згодом перебрав від „Руської Бесіди” й касинову читальню для чернівської інтелігенції й відкрив хлопячу бурсу в Чернівцях. З драматичного гуртка „Руської Бесіди” виросло 1884. р. „Драматично-літературне товариство”, перейменоване 1898. р. на „Буковинський Боян” у Чернівцях, із шкільної секції — „Руська — від 1910 — Українська Школа”, з читальняних кас — централія Райфайзенок „Селянська каса” і т. д.

Із діячів, що поклали великі заслуги для „Руської Бесіди” за весь час її існування назвемо: Григорія й Сидора Воробкевича, Ларіона Окуневського, Максима Михаляка, Єротея Пігуляка, Єротея Федоровича, Євгена Семаку, Антона Клима, Мирона Кордубу, Теодора Галіпа й передусім — проф. Степана Смаль-Стоцького, що сам відкрив до 100 читалень, рзбудовував товариство, придумував усе нові й нові форми освітньої діяльності — та Омеляна Поповича, довголітнього редактора видавництва „Руської Бесіди”.

За час війни 1914—1918. в „Руській Бесіді”, ясна річ, багато роботи не було. Навіть публична бібліотека, яку упорядкував ще до війни Мирон Кордуба — не могла функціонувати як-слід. Буковина переходила підчас війни з рук до рук, події на фронті ніяк не могли сприяти якійнебудь культурній роботі. З війною пропала сила товариського маєтку, бібліотеку порозбирали різні окупантські війська.

Та чого не добила війна, те доконали нові пани Буковини, румунська влада, що захопила край 1918. р. За десять років воєнного стану, який проголошено в українській частині Буковини (1919—1929), коли були заборонені всякі сходини по читальнях, коли не дозволяли відновляти діяльності українським товариствам не тільки на селах, але й по містах — все освітнє придбання зруйновано. „Руська Бесіда” втратила ввесь свій маєток, читальні перестали існувати, нове покоління вже й не знає, як широко була поставлена колись просвітня праця на Буковині...

З приходом до влади румунської партії т. зв. цараністів (селянська народня партія) 1929. р., українському населенню трохи полегшало, скасовано стан облоги, й почали відживати ті читальні, що якось були спаслися від розгрому, відітхнуло трохи й матірнє товариство. Але ж зі зміною влади 1933. й ті останні читальні ледви животіють і на ладан дишуть. Ролю давніх читалень перебирають потрохи інші товариства, а то просвітня робота йде незорганізованим шляхом, її ведуть свідомі одиниці, та про білянє цієї праці не можемо нічого сказати. Одне певне, що за 15 років румунської влади встигли пропасти всі ознаки організованої освітньої роботи, яку з важким трудом та самопожертвою наладили були провідники українського народу на Буковині.

Нові румунські закони не дозволяють творити центральних товариств із філіями й не дозволяють на таку форму організації і для тих товариств, що їх засновано ще за Австрії. Тимто й „Руська Бесіда”, хоч би яким чудом відновила свою діяльність, не могла б її вести в давніх рямцях. Кожне село мусіло б укладати для своєї читальні окремий статут і прохати владу, щоб його затвердила...

Останніми часами ведуться переговори, щоб на Буковині дозволено поширяти місячні видання „Просвіти”, що їх львівське товариство відновило зі січнем 1934. р. Та загального дозволу не можна сподіватися. Українська „Видавничча Спілка” в Чернівцях мусить добиватися дозволу для кожної окремої книжечки, що її видасть „Просвіта” у Львові...

7. „ПРОСВІТА” В НАДДНІПРЯНЩИНІ.

Поява „Просвіти” в Наддніпрянщині звязана з пам'ятним 1905. роком, коли перша велика революція, мов буря, прокотилася по російському царству. Тоді то маніфест-конституція з 17. жовтня приніс Росії вистраждане віками право на різні вольности, між иншим на творення різних товариств. Заметушилися й українці та забралися до лега-

лізації культурно-освітнього руху, творячи товариства „Просвіта”.

Та коли б ми історію просвітнього руху на Україні починали тільки від цих уже ясно оформлених установ, що офіційно існували як чисто просвітні, установ із їх окремими статутами, то не мали б повної картини освітніх змагань на Наддніпрянщині. Вони зазначилися ще далеко передтим, та звязані вони з ідейними зусиллями цілого ряду поколінь, що віддавали не тільки свою працю, але й волю та життя, без надії побачити колинебудь висліди своїх змагань. Історія цих змагань учить нас, що „Просвіти” не зявилися на початку ХХ. віку мов той грім із неба, але як наслідок довгої, бо більше ніж 50-літньої впертої боротьби за національну освіту для українського народу.

Довгий та тернистий і кривавий шлях полишили ці покоління за собою, шлях боротьби з царським урядом, який хотів відділити Україну високим муром від світа знання-свідомости. Не раз зусилля ці нищив один рух пера безпощадного володаря-самодержця, або принагідного місцевого самодура-губернатора. Але зявлялися все нові й нові каменярі та лупали без перестанку закладу скелю.

Передвісники „Просвіт”. Ще в 40. роках ХІХ. ст., коли вже понеслось по Україні віще слово „Кобзаря” Т. Шевченка, кращі її сини думали над тим, як би запобігти недолі рідного народу, дати йому знання рідною мовою, посіяти свідомість національну.

Шевченко заповідав: „на сторожі коло них (малих отих — простих людей) поставлю „слово”. Це слово завжди повинно б бути з народом, нагадувати йому, хто він, учити його: таке вічно-живе слово може дати тільки книжка. І ось цілий ряд поколінь вишукує, творить образ тої потрібної для народу книжки, скупчує свої зусилля, щоб дати ту книжку пляново, одне слово: задумується над постійним видавництвом для народу. Недільні школи, виклади, чи інші форми освітньо-виховної праці бувало заблиснуть на мить, але в ті непевні часи швидко щезають, немов ті спадні зірки. Не те з книжкою: раз пощастило їй прослизнути у світ у хвилини цензурних полегкостей (а такі бували) — її вже не спиниш. Вона поринала в гущу народних мас і промовляла сама, немов жива, засіваючи здорове зерно національної свідомости та освіти в народі. Тимто вже здавна зводило за цю народню книжку боротьбу українське громадянство з царським урядом.

Перші зародні створити постійне видавництво для народу, а тим самим і просвітній рух, треба вбачати вже в на-

мірах київського Кирило-Методіївського Братства, що поставило собі за ціль ще й „виховати юнацтво” та створити товариства для видавання українських творів, а зокрема, коротких підручників. Братчики особливо цікавилися сільсько-господарською освітою села. Як відомо, братчикам не судилося здійснити свої наміри, їх розгромив уряд і тяжко покарав, а вже найбільше — Шевченка, Куліша та Костомарова.

Те, що не судилося здійснити Кирило-Методіївському Братству, пощастило з кінцем 50. років XIX. ст. гурткові ідейних українців, що зеднався був коло журналу „Основи” в Петербурзі. В тому гуртку („Громада”) зійшлися колишні братчики: Костомарів, Шевченко, що вернувся з заслання, а на чолі його — енергійний Куліш. Члени того гуртка й були перші піонери, правдиві каменярі народньої просвіти на Україні. Український письменник В. Доманицький каже, що „нечисленний той гурт учених і письменників, перших просвітителів українського люду, полишив великі сліди не тільки на Україні російській, але вплив його помітно відбився й на Галицькій Україні”.

А за першу просвітню книжку для народу треба вважати „Селянську Бібліотеку”, що почала виходити як низка популярно-наукових книжечок із середовища цього гуртка. Її видавав Куліш і за 1860—1862. рр. видав 40 випусків. Тоді прийнявся образ народньої книжечки — „метелика”: вона має бути невелика обємом, із виразним, великим друком та чепурною окладинкою. В ті часи, в „добу реформ”, як звичайно ті часи називають, коли вже забалакали про скасування кріпацтва, почали були працювати й недільні школи, де вчили рідною мовою ідейні українці, з підручників, що їх укладали українські письменники (один із них був написаний і Шевченком — „Буквар”). І хто зна, чи петербурзька „Громада” не була б перетворилася у правдиву „Просвіту” в Наддніпрянщині, як би не реакція 1863. року після здавлення польського повстання, що обернула своє вістря і проти українського руху та розгромила не тільки „Громаду”, а й для українського друкованого слова принесла смертельний указ міністра Валуєва, що, мовляв, „не било, нет і бить не может нікакова атдельнава маларусскава языка” й тому не потрібно ніяких українських книжок. Друк українських книжок для народу й дітей був заборонений.

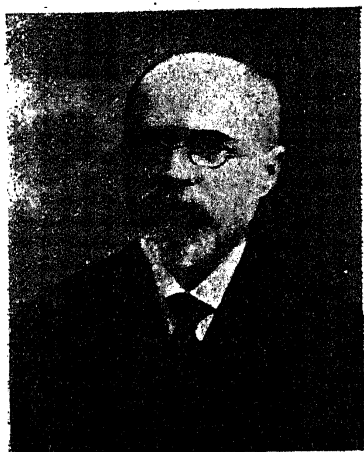
Та перша невдача не перелякала нащадків. Для них було ясно, що на Україні народня освіта й книжка — це майже одне й те саме. Книжка, що взагалі в позашкільній

освіті знаходить усе більше признання, була тут єдине джерело національної освіти, єдиний тривкий засіб для поширення національної свідомості, бо в умовах царського режиму на Україні й мови не було про рідну школу. І з подиву гідною впертістю, посвятою та завзяттям, ставали чергові покоління та брали в руки молот, щоб знову і знову бити у прокляту скелю темноти й неволі. Треба справді дивуватися: як усі ті перші каменярі уміли, як кажуть, ходити між дощ, оминати різні урядові перешкоди, використовувати кожен хвилину полегкостей для праці, зручно ховатися під різними назвами товариств чи гуртків, які, здавалося б, нічого спільного з українським рухом не мали, як напр., „Юго-Западный отдел русскаво імператорскаво географіческаво общества” в Києві 1873. р. й ин. Ця інтелігенція не забувала і про популярно-наукові масові видання. Тоді в 70. рр. випускали поодинокі книжечки для народу (напр., „Розмови” Комарова), та для дітей, тощо. Але чергова цензурна заборона українського слова знов припинила цю роботу (1876 р.). Але що зусилля минулих поколінь над освітньою працею не пройшли марно, й українці таки горнулися до рідної книжки, про те найкраще свідчать такі слова самого донощика, Юзефовича, який викликав царський указ про заборону 1876 р.: „уся ця література не тільки появляється в торгівлі й по часописах, але й займає почесне місце в усіх наших школах і прилюдних бібліотеках”.

Серед поширених видавництв останніх 20. років XIX. віку слід назвати передусім такі: видавництво Б. Грінченка, „Вік”, в-во Г. Хоткевича та в-во „Добордїйного Т-ва видавання корисних і дешевих книг”.

Б. Грінченко сам довший час, як сільський учитель, провадив освітню працю серед селян та робітників: вів читання на-голос, розмови, тощо, й цим здобув собі неабиякий досвід для своїх видавничих задумів. В освітній та видавничій роботі допомагала йому ще й його дружина, сама гарна популяризаторка й перекладачка з чужих мов, відома в літературі під прибраним імям — Марія Загірня. А започаткував Грінченко свою видавничу діяльність із гуртком учителів у Харкові, з початком 80. років XIX. в. — а згодом, 1894 р. відкрив власне видавництво народніх книжок у Чернигові, а пізніше видавав їх іще й коштом Череватенка. Видавав він окремими дешевими книжечками твори старших і молодших українських письменників навіть галицьких. Друкував не тільки твори красеного письменства, а й багато популярно-наукових, завзято й уміло боровся з цензурними перешкодами — усіх книжечок видав він щось із 50, по 5.000—10.000 примірників кожної.

Такі самі книжечки видавало спершу й видавництво „Вік” (головні діячі: О. Кониський, О. Лотоцький, Ф. Матушевський, С. Єфремов і В. Доманицький). Перша книжка цього видавництва („У тісної баби” О. Кониського), вийшла 1894 року, а від 1896—1900 року воно не переставало пускати у світ популярні книжки для народу. В історії українського національного руху робота видавництва „Вік” відіграла дуже велику роль. Видавництво проіснувало 15 років

Петро Стебницький.

Олександр Лотоцький.

і за цей час видало рівно 100 книжок і то в таких серіях: ювілейні збірки (5), збірники творів українських найкращих письменників (клясиків) (9), „Українська бібліотека” (20) і народні видання (57, між ними 10 популярно-наукових) та ще поза серіями 6. Усього „Вік” випустив у світ 400.000 примірників українських книжок.

Крім цих більших видавництв, у тому приблизно часі існували ще й інші, менші, як Г. Хоткевича; коли-не-коли видавали українські книжки О. Пчілка, М. Старицький, китівський та харківський комітети товариства грамоти та ин.

Ці видавництва обмінювалися своїми виданнями, й таким чином із різних кутів України (Чернігів, Київ, Харків) розходилася українська книжка, ширила її найбільше українська молодь. Попадала та книжка в народ і купівлею й через різні бібліотеки на села, головню бібліотеки при земських школах і лікарнях, тощо, а в містах через міські громадські бібліотеки. У 80. роках XIX. ст. з'явилися й особні бібліотеки для сільського населення, офіційно-російські, але українці просовували туди різними засобами й книжки

українські. Правда, для цих народніх бібліотек 1890 року видано особні каталоги, з яких тільки вони могли закупувати для себе книжки — і українським книжкам не так уже легко було туди дістатися...

*

Участь наддніпрянських письменників у виданнях галицької „Просвіти”. Не маючи змоги організувати в себе легально „Просвіти”, громадські діячі з Наддніпрянщини пильно стежили за роботою й розвитком „Просвіти” в Галичині. Львівська „Просвіта” вже спочатку широко користувалася літературними скарбами Наддніпрянщини, передрукуюючи в себе твори Г. Квітки, Марка Вовчка, М. Комаря, С. Руданського, Т. Шевченка та інших. Аж ось, починаючи з кінцем 70. років XIX. в. серед співробітників видань „Просвіти” ми вже зустрічаємо й тогочасних письменників із Наддніпрянщини, таких, як: Нечуй-Левицький, М. Коцюбинський, Х. Вовк, С. Русова, О. Степовик, Х. Алчевська, Модест Левицький, Гр. Коваленко, а найбільше таки — Б. Грінченко та М. Загірня. Оця співпраця наддніпрянських письменників у ділянці народньої освіти та виховання причинялася до духового зближення обох частин українського народу, створювала ґрунт для обміну думок у цім напрямі, до вироблення одної літературної мови. Наддніпрянські письменники причинилися в великій мірі до розвитку в Галичині популярної літератури, вони пересадили сюди той образ народньої книжки, невеличкої, чепурної, з великим читким друком і кольоровою окладинкою, в якій зміст був поданий у формі чи оповідання, чи розмов, тощо.

Перша книжка наддніпрянського автора, надрукована у львівській „Просвіті” 1879 р., була „Історія Руси” І. Нечуя-Левицького — перша взагалі популярна історія України українською мовою, друга була книжка Степового (ч. 149) — „Оповідання про рослини”. Та найбільше дав для львівської „Просвіти” Борис Грінченко із своєю дружиною Марією Загірнею. Назвати всі твори і всіх співробітників у виданнях „Просвіти” забрало б багато місця. Додамо тільки, що не лише своєю безпосередньою участю в укладанні книжечок підсилювали львівську „Просвіту” наддніпрянські письменники, але ще й прислали свої твори для її бібліотеки.

*

Перша замаскована „Просвіта”. Ми маємо на думці „Благотворительное общество издания общепользних і дешових книг”, засноване в Петербурзі 1898 р. Проіснувало

воно рівно 20 років; по революції 1917 р. перенесено його до Києва. Велика його вага в освітньо-виховній роботі для українського населення.

З початком ХХ. віку свідомість серед широких кол українського громадянства, завдяки роботі попередніх поколінь, уже значно зросла та проявлялася що раз у різних формах: то в різних прилюдних виступах, у вимогах рідної школи, тощо. Але не вдавалося добитися для освітньої праці якоїсь легальної форми, щоб поставити її ширше. Досі освітні потреби, як ми вже бачили, заспокоювали головно приватні видавництва. Та хоч як плідна була їх діяльність, то їх було за мало на простори Наддніпрянщини. До того — це все ж були видавництва приватні, де весь тягар лежав на одній-двох особах, й тимто існування їх було незабезпечене, непевне; через те не можна було ні розвинути роботи, ні налагодити широко поширювання книжок.

Нарешті, після багатьох заходів та тяганини по адміністративних закамарках, українському громадянству пощастило добитися здійснення давньої мрії — заснувати постійне громадське легальне видавництво книжок для народу.

В далекому Петербурзі, де цензурні умовини завжди були легші, зародилося воно, охрещене російською довгою й неясною назвою, яка назверх не зраджувала українського характеру видавництва: у статуті не було і словечка про те, що книжки мають бути українською мовою.

Одначе це замасковане обличчя та осідок товариства далеко поза межами України, — тут не тільки лютували офіційні чинники, але й підцьковували їх іще і свої людиці — облегчило роботу й допомагало приспати підзорливість царського уряду.

Самий статут був стилізований надзвичайно зручно, дипломатично. В одному з параграфів було таке: товариство видає „для малорусскаво народа одобрення цензурою дешевия і доступния по языку і ізложенію книгі”... Під словами „доступния по языку” товариство й розуміло мову українську та почало нею друкувати книжки, правда, за вимогами цензури — правописом російським (ярижкою).

Головою товариства був відомий письменник Данило Мордовець, а душею його були — Петро Стебницький та проф. О. Лотоцький (живе на еміграції в Варшаві).

Вони робили всю так звану чорну роботу: редакцію, коректу, а що найважливіша їх річ була — біганина та пересправи з цензурою. Товариство трималося спершу тільки вкладками членів, яких зібралось на тодішні часи по цілій Україні досить поважне число — коло 1000. Згодом почали

напливати ще й добровільні пожертви від українського громадянства: для багатьох з тих жертводавців це знову таки була замаскована приналежність до товариства.

Запорукою успіху праці були імена видатних авторів, письменників і популяризаторів, що взяли в ній участь: Б. Грінченко, Є. Чикаленко, М. Загірня, М. Комар, О. Степовик, Модест Левицький, О. Кониський, В. Королів, С. Русова, Д. Дорошенко, П. Холодний, В. Доманицький та ин. Ось що каже про роботу цього товариства його співучасник, проф. Д. Дорошенко: „воно було правдивою „Просвітою”, бо виконувало ту частину діяльності галицької „Просвіти”, яка була під той час чи не найважливішою, себто видання популярних книжок”.

Та товариство не тільки друкувало книжку, а й, використовуючи звязки своїх членів, не раз порушувало в вищих урядових колах справу про скасування цензурних утисків і не раз досягало бажаних успіхів.

Головна увага цього видавництва, як і треба було сподіватися, була звернена на видавання популярно-наукових книжок, прибраних в одяг оповідань, розмов, тощо. Це були невеликі, чепурненькі книжечки, з мальованою одною на всіх виданнях окладинкою, добре позшивані. Про успіхи цих книжечок свідчила потреба перевидати їх новими накладами, хоч не раз їх друкували й по 10.000 примірників. Так, напр., Є. Чикаленка „Чорний пар” витримав 7 видань. Випускало товариство і грубші книжки, як: „Вінок” — читанка О. Білоусенка (О. Лотоцького), „Скотолічебник” В. Королева та два не повні видання (перші в колишній Росії) „Кобзаря” Шевченка. За увесь час свого існування це видавництво випустило 80 назв книжок, накладом понад мільон примірників. Із виданих товариством популярно-наукових книжок 10 міністерство хліборобства державних дібр — допустило до нижчих хліборобських і садівничих шкіл (єдині, апробовані урядом українські книжки!) — на деякі те саме міністерство давало й грошеву допомогу.

„Просвіти”.

Т-ва „Просвіти” на Україні, почали засновуватися 1906 р., під рокіт бурхливих хвиль російської революції.

Поява їх була природним наслідком зросту сил українства, що вже з початком 1900. р. почало настирливо і при кожній нагоді домагатися заспокоєння легальною дорогою своїх національно-культурних потреб. Здається, не було ніодного більшого зїзду, земських зборів і т. и., де б українці не ставили своїх домагань: рідної мови по школах України та

скасування заборон для українського слова. Згадати б тільки полтавські, чи чернігівські губерніяльні збори 1900 р., борзенські повітові (Чернігівщина) 1910 р., агрономічний зїзд у Москві, домашнього промислу (кустарний) у Полтаві 1902 р. і такий самий зїзд у Петербурзі 1903 р., цілий довгий ряд так званих „Комітет-ів о нуждах сельсько-хазяйственой промишленности”, такі самі домагання ставили й полтавська й одеська міська рада (дума). Ювілеї українських письменників та діячів оберталися в широкі національні маніфестації, найбільші з них були — свято відкриття пам'ятника Котляревському в Полтаві 1903 р., ювілей М. Лисенка в Києві 1904 р. й т. д. Під впливом усього того харківський університет, а навіть київський губернатор, висловлялися проти цензурних утисків українського слова, а й російську петербурзьку Академію Наук поставлено перед завданням сказати в цій справі своє важливе слово. І вона його сказала: подала умотивовану записку в обороні українського культурно-національного життя, висловилася проти утисків українського слова. Але що ж? Такі заходи царський уряд знайшов „передчасними”.

А тимчасом проти цього всього перед очима свідомої частини українського громадянства стояла грізна дійсність — 80% неграмотного українського населення на широких просторах 750.000 км.² України...

Які пориви, сподівання, які надії й піднесення духа викликав у душі кожного свідомого українця маніфест із 17. жовтня 1905 р.: можливість нарешті й нам закладати легальні т-ва, спілки, а певне й школи — так мріяв кожний тодішній український патріот. І почалася гарячкова робота. Вона звернулася передусім — у бік народньої освіти. Тимто одночасно в різних місцевостях України починають гурти свідсмих українців засновувати товариства „Просвіта”. Зразком для організації цих нових товариств послужила безумовно львівська „Просвіта” — це яскраво виявляється в статутах наддніпрянських „Просвіт”.

Але ж умови життя й дійсні можливості в Галичині й Наддніпрянщині були дуже відмінні. Коли галицьке національне життя з початком ХХ. в. вже було зрізничкувалося, й перед „Просвітою” стало одне завдання — позашкільна освіта, то на Наддніпрянщині перед молодими „Просвітами” стояли широкі, ще майже необмежені завдання, як перед єдиними покищо легальними українськими організованими громадами на місцях. На них то й були обернені всі надії й сподівання, й це відбилося на характері та напрямі праці „Просвіти” — в різних місцях вони були інші.

Передусім за недостатчею української школи „Просвіти” перебрали на себе опіку й оборону потреб національної освіти в усій її ширині: починаючи від дошкільної й кінчаючи вищою. Багато проектів лишилося поки-що нездійсненими, бо неможливо було їх практично перевести. Теоретично розроблені й підготовані, вони чекали слушного часу, що й вибив аж 1917 р. Були це різні шкільні програми, підручники, пляни дитячих садків, проекти прилюдної бібліотеки-читальні (Київ) і т. д. „Просвіти” подавали прохання до влади й Держ. Думи у справі заведення української мови в початкових школах України; робили спроби засновувати укр. школи при „Просвітах”, різні курси при них, тощо; подавали свої й піддержували чужі петиції у справі заведення кафедр українознавства в університетах київському та одеському; підпомагали різні культурно-національні установи (організація публичної бібліотеки в Києві); деякі бралися навіть за справу упорядкування наукової термінології, збирали датки на будову пам'ятника Шевченкові й брали участь у працях комітету для цієї справи; нарешті організували дешеву допомогу населенню (Одеса), а навіть вели гуманітарну діяльність (Катеринослав). Попри свою статутову освітньо-виховну чи іншу культурно-національну роботу „Просвіта” мала ще й величезне значіння в національному українському житті взагалі.

Організація Наддніпрянських „Просвіт” інша, ніж галицькі. Не могла там розвинутися сітка просвітніх клітин з централею на чолі. Там кожна „Просвіта” повинна була мати свій окремий затверджений статут, тимто до 1917 р. ми зустрічаємо на Наддніпрянщині цілком самостійні „Просвіти” не тільки по більших містах, а й по селах, — правда, деякі з них мали філії. Після революції 1905 р. товариства засновувалися, й вони існували на підставі „тимчасових правил про спілки й товариства, затверджених 4. березня 1906 р.”. Статути „Просвіт” ішли на затвердження місцевого губерніяльного уряду, від якого насправді залежало життя кожної „Просвіти”, її діяльність стояла під особистим доглядом місцевого губернатора.

Переважно з великими труднощами доводилося виривати дозволи на заснування „Просвіт”, тому й на широких просторах України було їх небагато, й то з вини адміністративної влади, а не населення, що рвалося до освіти. Все число „Просвіт” можна звести до 10 губерніяльних і коло 30 філій. Вони були по таких місцевостях: 1) Катеринослав — степова Україна (статут затверджений 8. X. 1905 р., себто перед революцією), 2) Одеса (25. XI. 1905 р.), 3) Київ (26. V. 1906 р.), 4) Кам'янець (Подільська

„Просвіта”, 21. IV. 1906. р.), 5) Житомир (26. II. 1907. р.), 6) Чернігів (27. XII. 1906. р.), 7) Миколаїв над Чорним морем (16. II. 1907. р.), 8) село Амур новомосковського повіту на Катеринославщині (в 1907. р. відділилося з філії в самостійне товариство), 9) Новочеркаське (11. IV. 1907. р.), 10) Мелітопіль на Таврії (11. VI. 1907. р.), 11) Грубешів на Холмщині (12. III. 1907. р.), 12) Седлець, 13) Катеринодар на Кубані (25. VIII. 1906. р.), 14) в Баку на Кавказі і 15) Владивосток на далекім Сибірі.

Не дозволено відкрити „Просвіти”: в Харкові, в Черкасах, у селі Колодистому (на Київщині), в Нікольсько-Уссурійському (Далекий Схід), у Лубнях, у Полтаві та ин. Останню заборону мотивовано так: „Малоросія це частина одної великої російської держави і про збудовання національної й політичної свідомости в сей час не може бути й речі”. Найбільше, що пощастило в Полтаві — це відкрити український клуб, який до певної міри й заступав „Просвіту”, гуртуючи місцевих українців та улаштуваючи різні свята, вечірки, тощо.

Програми всіх „Просвіт” у загальних рисах були майже однакові: „допомагати розвиткові української культури й передусім просвіті українського народу його рідною мовою й через об'єднання людей дати можливість найкраще скористувати своєю вільною годиною й одержати просвітню та розумну розвагу”.

Перегляд життя кожної з тих освітніх установ розгортає перед нами славні сторінки глибокої посвяти ідейних одиниць для просвітньої роботи. Імена багатьох із них зустрічаємо пізніше серед політичних провідників молодой української держави.

Коли так звані „старі” „Просвіти” не сповнили з вини адміністративної влади й сотої долі тої національної та громадської роботи, яку вони собі намітили у своїх статутах, то деякі з нових „Просвіт” розвинули надзвичайно живу і творчу роботу та служили зразком для наслідування. Декотрим із них пощастило заснувати навіть поважне число своїх філій (катеринославська, одеська, кам'янецька та найбільше — київська).

„Просвіта” в Катеринославі.

„Літературно-Артистичне українське товариство „Просвіта” в Катеринославі, як воно офіційно називалося, повстало ще напередодні першої російської революції, бо статут був затверджений 8. жовтня 1905. р. З невеличкого гуртка місцевих свідомих людей-ініціаторів, почало воно

швидко зростати, поширюючися й на села. Число членів у кращих часах цієї „Просвіти” доходило майже до 400. При товаристві повстали чотири секції, що й поділили між собою роботу: драматична владжувала вистави, вокально-музична співпрацювала з першою, зорганізувала в себе хор та владжувала різні вечірки й концерти; літературна мала за завдання видавати українські науково-популярні книжки та газету й ширити просвітянські видання, організуючи вистави книжок; нарешті — бібліотечна мала завести бібліотеку, працювати в ній та ширити між широкими верствами українського суспільства українську книжку. Від 1912. р. зорганізовано видавничу комісію та будівельну комісію для будови власної домівки, тощо.

Усупереч иншим, катеринославська „Просвіта” не припинила своєї діяльності й підчас війни і прожила 10 років. До 1914. р. праця її розвивалася без перепон, бо управитель канцелярії губернатора був „своя людина” (як каже проф. Д. Дорошенко). До того ж у місті був поважний гурт щирих і енергійних українських громадян, що працювали у „Просвіті”, н. пр., славний історик Запорожжя Дмитро Яворницький, проф. Сергій Липковський, проф. Василь Біднов, інж. Ів. Труба, М. Ємець, Євген Вировий, проф. Дмитро Дорошенко з дружиною Наталею, письменниця Тетяна Сулима Бичихина з чоловіком, П. Наріжний, В. М. Хрінников, місцевий багач і меценат „Просвіти” з дружиною й багато инших. Серед членів „Просвіти”, між иншими, зустрічаємо імена пізніших діячів, як Ісак Мазепа, письменник А. Кащенко, Пант. Блонський і т. д.

Катеринославська „Просвіта” влаштовувала що суботи літературні й родинні вечірки з деклямаціями, співами та прилюдні вистави й концерти, на яких бували масами селяни з довколишніх сіл, не кажучи вже про численну шкільну молодь. Тільки в 1. році було 53 поважні вистави, а так бували ювілейні свята в честь місцевих діячів, Шевченківські концерти, тощо. В театральні вистави вкладала все багато праці пані Наталя Дорошенкова. В 1914. р. влада почала підзорливо ставитися до праці „Просвіти”, і ставила їй важкі перешкоди.

Видавнича діяльність була невелика. Спершу виходив часопис „Добра Порада” (4 числа), але коли його влада закрила й редактора притягла до суду, появились під редакцією проф. Дм. Дорошенка „Дніпрові Хвилі” (1909—1913. р.). В 1912. р. склався із жертв видавничий фонд ім. М. Дмитрієва, але вийшло всього тільки три книжки, один друкований реферат і кілька друкованих ілюстрованих звідомлень та портрети Шевченка, що їх роздавали на його святі.

Справа бібліотеки-читальні теж не могла налагодитися аж до 23. IX. 1913, коли її відкрито окремим святом. Від 1914. р. „Просвіта” переходить у власне помешкання, яке їй безплатно уділив у своєму будинку член ради В. М. Хрінников. Тоді вже і праця пішла жвавіще в усіх акціях. В читальні намічено ряд літературних вечірок для дорослих та поранків для дітей. Почалася підготовка до народніх читань, які й відбувалися по околицях Катеринослава серед робітничого населення та по довколишніх селах і т. д.

Проф. Дмитро Яворницький.

Цікавий прояв життя катеринославської „Просвіти” — це влаштування ялинок по селах, що служили прекрасним засобом ширення національної свідомости серед дітвори та прихилили їх серця до „Просвіти”, яка виступала тут ніби добра опікунка. Окрема ялинкова комісія збирала то гроші, то в натурі різні речі. Даруночки одержували діти в торбинках, на яких було вибито: „Шануйте рідний край”, або „Згадуйте „Просвіту”. Ялинки викликали на селах велике захоплення серед убогої дітвори. Такі ялинки мали в програмі ще й дитячі концерти, деклямації, колядки тощо, викенувані дітьми.

Підчас війни катеринославська „Просвіта” розвинула гуманітарну діяльність, відкрила дешеву їдальню (по 5 копійок) для родин (за 1915. р. видано 150.000 обідів) й далі влаштувала ялинки для дітей. З окупацією Галичини російськими військами вона влаштувала ряд лекцій про Га-

личину з метою познайомити населення з її життям і людиною.

Але тоді і спали раптом на неї утиски, і дня 26. XI. 1915. р. її несподівано опечатано, приставлено сторожу і зроблено трус. 25. I. 1916. р. „Просвіту” з усіма її філіями зачинено за те, що, мовляв, „Просвіта” схилилася до політики („уклоненія в сторону політики”).

*

Тереном діяльності катеринославської „Просвіти” була степова Україна, де населення — нащадки запорожців. Довкруги міста було багато фабрик, де працювало довколишне

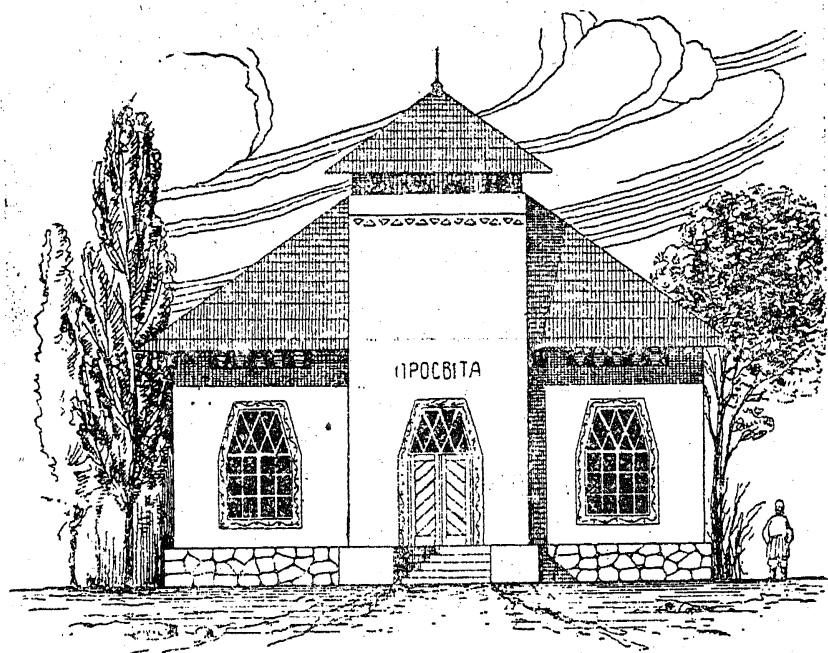
Члени мануйлівської „Просвіти” перед власною домівкою.

населення. Воно було вже через те рухливіше, більш розвинене, здатніше до організації, до того не затратило ще привязання до рідного, зберегло в душах національний інстинкт. Тимто це був вдячний ґрунт для національно-освідомної роботи „Просвіти”. Незабаром повстало декілька філій катеринославської „Просвіти”, і то в таких селах: Мануйлівка, Діївка, Перещепина, Гупалівка, Сурсько-Михайлівка, Лоцманська-Камянка, Кринички, Амур. Запорозький (пізніше відділилася в самостійне товариство), Єнакіїв і Петриківка. Коли б не заборони влади, їх було б значно більше, як видно по проханнях з місць.

Не всі філії однаково працювали. Визначніші були: мануйлівська, під самим містом, за Дніпром. Селяни зі-

брали тут велику, на той час, суму грошей (5.000 карб.), від громади дістали ґрунт, збудували (за пляном інж. Труби) власний будинок, де містилася читальня, бібліотека, канцелярія, громадська крамниця й театральна саля. Тут був аматорський гурток, хор. Майже що-неділі бували вистави, концерти, влаштовувано різні свята, виклади, на які приїздили з міста викладачі, найчастіше: Дм. Яворницький, Дорошенко, Біднов і ин.

Філію в Діївці зорганізувало кілька молодих селян, колишніх військових, що відбували військову службу

Дім „Просвіти“ в Діївці (проект).

в далекому Сибірі, за Байкалом і там національно освідомилися (головно творами Грінченка, що були в сибірських бібліотеках). Вони збудували для „Просвіти“ дерев'яний дім і дуже пильно працювали.

Філія в Перещепині, у глухому селі (90 верстов від Катеринослава, куди треба було їхати кіньми) цказати тим, що передплачувала майже всі тодішні українські часописи (один селянин із Перещепини передплачував навіть зі Львова „Письмо з Просвіти“; на селі було також кілька примірників „Історії України“ Аркаса й „Ілюстрованої історії України“ М. Грушевського). На відкритті було сила народу.

Діяльність усіх цих філій була подібна. Виявлялася вона, здебільшого, улаштуванням різних свят, концертів,

вечірок, вистав, викладів, читань. Мали вони й свої бібліотеки-читальні, де зустрічаємо поважне число добрих книжок і періодичних видань.

Дім перещепинської „Просвіти“.

„Просвіта” в Одесі.

Головою її був спочатку відомий український діяч, др. Іван Луценко, а по нім почесний член львів. „Просвіти” М. Комаров. Членами першого віділу були, м. ин., відомий письменник др. Іван Липа, прокуратор С. Шелухин, а згодом Андрій Ніковський, М. Слабченко. Діяльність цієї „Просвіти” обмежувалася на місто й завдання її було — „гуртувати людей”. „Майже всі українці” — казав один член — „належать до т-ва, яке намагалося виховати українське суспільство, згуртувати його коло „Просвіти”, зробити з неї репрезентанта українства в Одесі, що стояв би в обороні українського слова, науки й літератури”. А втім — це гасла кожної тодішньої „Просвіти”.

Одеська „Просвіта” мала характер клубу (як у Галичині „Укр. Бесіда”). В її помешканні влаштовували щосереді реферати з дискусіями, переважно на теми українознавства. Що-суботи відбувалися літературно-вокально-музичні вечірки, що закінчувалися танцями. Від 1908. р. ще що-неділі влаштовували родинні вечірки з драматичними виставами. Крім того, улажували традиційні свята в честь Шевченка та ин. письменників і діячів, народні прогулянки

з українськими кіосками, ярмарком, тощо. Не забувалося й за дітей: бували дитячі вечірки з концертними частинами, деклямаціями, — а виконували все це й діти.

Одеська „Просвіта” мала бібліотеку-читальню (около 2.400 томів), книгарню, освітньо-історичний музей і хор. Вона робила заходи, щоб відкрити українську школу при „Просвіті”, але влада взагалі не давала відповіді. Виринала думка й про потребу заснувати середню українську школу — та теж дарма. Не маючи змоги дістати власної української школи, одеська „Просвіта” підпомагала вчителів української мови по двокласових і парохіяльних школах на Поділлі, а для цього призначила окремий „учительський фонд”.

Коли в 1906. р. серед українського студентства й громадянства повстав рух за український університет, одеська „Просвіта” зібрала серед просвітян підписи під проханням і вислала його від імени одеського громадянства в одеський університет з домаганням викладів із українознавства й того самого року Із. Ш. прив. доцент Олександр Грушевський (брат проф. Михайла) почав читати в одеському університеті виклади з історії України українською мовою. На запрошення „Ліги Образованія” (освіти) „Просвіта” вислала свого депутата на її зїзд у Петербург, де доводила потребу вживати краєвих мов у школах.

Крім того, одеська „Просвіта” виявляла й гуманітарну діяльність: збирала й видавала допомоги безробітним, — жертвам розрухів; запровадила в себе бюро правної поради для біднішої людности міста, за мінімальною оплатою, а то й безплатно.

Для видавничих справ основано фонд Л. А. Смоленського, на видання історичних книг. Заходами „Просвіти” виходив часопис „Народня Справа”, вона давала допомоги для українського часопису в Одесі „Вісти”. З книжок випустила: „Запорозькі вольности” — М. Комарова і „Про Гарібальді” — І. Бондаренка (1908 .р.). Останню влада skonфіскувала й на голову т-ва наклала кару 1000 карбов. Тоді почалися труси, арешти і „Просвіті” заборонено всяку роботу...

Камянецька „Просвіта”.

Вона була одна з молодших і спершу не зазнавала таких перешкод, як інші. На чолі її став місцевий діяч др. Кость Солуха, що зумів довше утримати її при житті. Ця „Просвіта” відразу сміливо й рішуче перекинула свою ді-

*) рефератів прочитано: 1906. р. — 61, 1907. — 63, 1908. — 45.

яльність на село. Занялася ширенням української книжки серед селянських і робітничих мас, націоналізацією народніх шкіл на Поділлі, організацією правної допомоги селянам, а навіть зробила спробу в економічній ділянці; почавши об'єднувати робітників Поділля.

!це завдяки її старанням дозволено викладати по школах Поділля українську мову (в дво-класових і парохіяльних школах). Вона ж утримувала й учителів та вишукувала на це засоби. При „Просвіті” була бібліотека-читальня і склад книжок на продаж та ще й своя станиця з книжками на базарі (всього продано 21.000 прим. книжок). Товариство розсидало ще невеликі дешеві популярні українські бібліотечки по селах і поширило їх не менше, як у 100 місцях. Однак фільм не вдалося заснувати, крім одної, в Могилеві, де повстало й 8 бібліотек-читалень. Цікаво, що кам'янецькій „Просвіті” вдалося здійснити саме те, чого найбільше боявся і що найбільше переслідував уряд, а саме — ширення по селах української книжки. Однак в 1910. році вийшов відомий наказ Столипіна про „іногородців і сепаратизм українських просвітніх товариств” та почалися нагінки. Однак „Просвіта” все зуміла вдержатися при житті. Коли її 1907. р. закрито, то вона змінила трохи свій статут і знову віджила. З небувалою енергією й упертістю боролася вона за своє існування до 1916. р., коли сама мусіла припинити свою діяльність, бо майже всіх просвітніх діячів забрали на війну.

Київська „Просвіта”.

Думка про потребу просвітнього товариства в духовому осередку української землі, Києві, ніколи не покидала українських громадян.

Але ж до 1906. р. всі такі спроби успіхів не мали. Не дозволяли відновити „Південно Західній Відділ Географічного Т-ва”, утворити Наук. Т-во ім. Максимовича, а навіть „Товариство допомоги українським письменникам”. Щойно після революції 1905. р. з'явилася змога тепер уже з цілком виразною метою заснувати Т-во „Просвіта”. Статут, який підписали: Б. Грінченко, Гр. Коваленко, Ц. Козловський, Ф. Красицький, М. Лисенко, Ф. Матушевський, М. Старицька, затверджено 25. V. 1905. р., а за місяць київське Т-во „Просвіта” ім. Шевченка застаємо вже при роботі.

Народини київської „Просвіти” припали на урочистий для України момент, коли саме робітництво та селянські маси виступали як творчі сили на поле громадського й по-

літичного життя. З другого ж боку поява в Києві „Просвіти“, була ділом великої ваги ще й тому, бо відроджувала славу традицію Києва. Основники „Просвіти“ приступали до праці з повним розумінням свого завдання, як зазначив у промові на першому Заг. Зборі Грінченко: „вернути нашому культурному центрові те сяйво культурної поваги, яка одна тільки дає нації право на місце серед інших націй. Повинність велика й почесна, але тяжка й відповідальна”.

Окладинка видань київської „Просвіти“.

Запорукою успіху в роботі „Просвіти“ був гурт української інтелігенції, переважно визначних письменників і громадян, що скупчилися від самого початку коло неї. Досить згадати перший її віділ: голова — Б. Грінченко, заступниця — Л. Українка, члени — С. Єфремов, Модест Левицький, С. Шемет, Ольга Косачівна (сестра Л. Українки), Вол. Дурдуківський, В. Степанківський, заступники: О. Юркевич, А. Яковлів, Вол. Винниченко, трохи пізніше: Д. Дорошенко, М. Синицький, Ф. Матушевський, В. Королів, Л. Яновська,

П. Понятенко, А. Вязлов, С. Русова, М. Ішуніна, З. Мірна, М. Данько, Орест Левицький і багато інших. Не даремне україножер Щоголів писав, що „Просвіта” обєднала коло себе „самия отборния сіли мазепінцев”.

Всі інші „Просвіти” визнали київську „Просвіту”, як керманича в освітньо-культурній роботі. Хоч ця зверхність не спиралася на ніякому організаційному статуті, а вона була нею справді, й її всі признавали. До київської „Просвіти” зверталися не тільки „Просвіти”, але й інші різні установи, а навіть особи за порадами в справах освітньо-виховних, за різними інформаціями, допомогою, тощо.

Київська „Просвіта” відразу намітила собі широкий плян діяльності, яка мала заспокоїти всі освітньо-виховні потреби всіх кол українського громадянства. В цій діяльності помічаємо два напрями: з одного боку, Товариство виступало дійсно провідником, оборонцем культурно-освітніх змагань укр. народу, його речником перед державними й іншими чинниками, з другого ж провідником у освіті і виховником українських мас. Хоч у статуті „Просвіта” поставила тереном своєї діяльності Київ і київську губернію, (уряд залишив їй сам Київ), то впливи її охоплювали цілу Україну, а для інших „Просвіт”, вона стала зразком роботи й організації.

Та терен, на якому й для якого вона мала діяти — був невдячний і тяжкий. Це було передовсім напів змосковчене міщанське населення, — там кублилися мов гади і плювали на „Просвіту” отруєю різні перевертні, всякі Савенки, Піхни, Щоголеви та інші посіпаки, нарешті — царська адміністрація, що в столиці України особливо зорила за українським рухом.

Київську „Просвіту” зразу ж відмуровано від губернії, не дозволено їй ні на одну філію, ні на народні бібліотеки-читальні по селах, а навіть у самому Києві не дозволено відкрити прилюдну бібліотеку-читальню і книгарню. Довелось обмежитися самим містом та передмістями, з їх робітничим і дрібноміщанським населенням. Та навіть ця робота зустрічала заборони й перешкоди влади, а в літі 1907. р. серед членів ради переведено численні арешти. Працювати в „Просвіті” могли тоді тільки незалежні й старші люди, тимто й робота лежала на плечах невеликого гурту людей, що вкладали в неї всю свою душу. До того ж в ці революційні часи діяльніша студентська молодь більше захоплювалася революцією й віддавала працю охотніше політичним партійним гурткам.

На перешкоді в роботі „Просвіти” ставав і брак матеріальних засобів і клопоти з помешканням.

Сповняючи завдання репрезентанта українського народу, київська „Просвіта” провадила акцію в справі добування українських катедр у київському університеті; вислала до українських послів Державної Думи умотивоване прохання поставити в Думі справу українізації шкіл на Україні, справу народнього університету ім. Шевченка в Києві і т. ин. Вона ж започаткувала справу будови народнього дому ім. Шевченка у Києві й будову пам'ятника поетові. Вона створила для цього окремиий фонд і збирала на ту ціль фонди, які передала до міської думи. Вона вислала свого представника до комітету будови пам'ятника і переборола там свою думку, що слід оголосити всесвітній конкурс на проект пам'ятника поетові.

У практичній роботі на перший плян „Просвіта” поставила діяльність видавничу і освітньо-виховну. Кожну гаду мала перебрати на себе окрема комісія. Перший рік діяльності (4 міс.) був переважно підготовний: вироблено інструкції для комісій, філій та бібліотек-читалень, що мали б бути повстати по селах. Та з усіх починів київській „Просвіті” пощастило найбільше у справі видавничій. В основу видавання книжок київської „Просвіти” лягла постановка першого Заг. збору: „видання мають бути безпартійні, дешеві й призначені для народніх мас. Книжки повинні бути до всіх відділів науки і кращого письменства: але найбільше з українознавства; шкільні підручники; дитячі книжки; видання політичного й економічного змісту, але характеру теоретично-науково-інформаційного, а ні в якому разі партійно-агітаційного”.

Мета в-ва була за словами Грінченка: „створити таку популярну літературу, яка дала б народові змогу придбати добру освіту, оперту на ґрунті вільної поступової науки”.

Видавничу комісію zorganizував і провадив, як іще жив, сам Б. Грінченко: він і був редактором усіх видань київської „Просвіти”.

Насамперед укладено й видруковано плян — „Теми для книжок”, на які мали б писатися твори. Одначе це не вязало авторів, що хотіли б були писати й на инші теми. Книжки друковано в числі 5.000—12.000 прим., вони завжди були ілюстровані. Перші 4 книжечки були ще й з вінетою Ф. Красицького з старовинного українського орнаменту. Всього вийшло 34 книжечки у 163.760 примірниках; в тім 2 календарі: на 1907. і 1908. рр., та відривний календар „Веселка” на 1907. р., статут товариства, і річні звідомлення за рр. 1906—1909. Із иншими видавництвами видано ще катальог українських видавництв, із рецензіями на книжки. Видавали

ще й листівки з портретами українських письменників і діячів та ин.

Перший рік усі автори й редактори з винятком одного — писали задурно.

У своїх книжках київська „Просвіта” старалася ознайомити з життям українців на всіх землях і з тою метою видала, н. пр., „Про Галичину та про життя галицьких українців”, „Про Буковину” В. Доманицького і про „Канаду” та „Українців в Америці” Королева, тощо. З книжок звертають на себе увагу ще „Катальог книжок для народного читання”, і „Чернигівка” Костомарова, в перекладі на українську мову. Склад книжок містився в помешканні „Просвіти”, де їх і продавали. Давали книжки і в коміс до книгарень, продавали на різних вечірках, святах, тощо. Розсилали їх багато даром иншим „Просвітам”, ріжним редакціям та установам. Від 1908. р. до книжок почали долучувати короткі правила нашого теперішнього правосуду, запити про те, як читає громадянство видання „Просвіти”, та подавали реєстри книг, що мають вийти. З початку видання „Просвіти” швидко розходилися, але в 1908. р. наступила економічна криза і справа погіршилася.

„Просвіта” задумувала видавати ще просвітянський орган, збірник критично-бібліографічного огляду української літератури, підручники для середніх і початкових шкіл, працювала над програмою тих видань, почала збирати й фонди, та, на жаль, ця гарна думка не перейшла в життя.

Культурно-освітню діяльність провадили окремі комісії, як: артистична, шкільно-лекційна, та бібліотечна. З розвитком товариства зявилося їх більше, або старі поділилися на підсекції. Так шкільно-лекційна виділила педагогічну й діяпозитивну підкомісію, артистична — драматичну й т. и. Всі спроби у напрямі шкільної освіти залишилися в ділянці побажань і теоретичних проектів. Розроблені були ріжні педагогічні пляни: програми дитячих садків, початкової школи, вироблено проект народного університету ім. Шевченка; намічено серію курсів (для народу і платних для інтелігенції) з ділянки українознавства, й т. д., але ці всі пляни розбились об коротке „ні” російського деспота. Ще роблено заходи перед дирекціями народніх шкіл у Києві, щоб відкрити там початкову школу, якого б не було типу, але й це не вдалося.

Одначе ввесь той вклад праці, програми, проекти й инший матеріал, хоч лишився нездійсненим, не пропав для української культури: він чекав слушного часу, що й прийшов з революцією 1917. р.

Успішніші були заходи з лекціями, народніми читаннями, виставами, концертами для дорослих та дітей. Хоч і тут бували заборони, та проте багато дечого зроблено: що-місяця владжувано концерти на честь письменників (М. Вовчка, Б. Грінченка, Котляревського, Шевченка, Франка, Самійленка, Коцюбинського, К.-Карого, О. Олесея й інших).

Вистави давали не тільки побутові, але й з метою ознайомити громадянство ще й з європейським театральним репертуаром у перекладах на українську мову.

Немалий дохід черпала „Просвіта” власне з таких своїх імпрез. До того ще свій хор співав і заробляв для „Просвіти”. Уладжувала „Просвіта” й дешеві, а то й безплатні народні вистави, вечірки, пароходні гулянки (до Межигірського монастиря), лекції, читання для дорослих і дітей, та ялинки: в самому Києві та на його окраїнах. Добродійні імпрези переважно відвідували міщани, шкільна молодь, служниці, вояки, робітники, ремісники й ин.

Читання відбувалися в домах тверезости по різних частинах Києва. Ось їх коротка статистика: 1908. р. лекцій 29, слухачів 4.368; 1909. р. лекцій 55, слух. 5.359. Читань: 1908. р. — 5, слух. — 553; 1909. р. читань — 10, слух. — 883.

Бібліотека-читальня т-ва „Просвіта” в Києві складалася переважно з дарованих книжок і часописів, (а серед них найбільший дар К. Паньківського з Галичини: 1500 томів); вся бібліотека числила понад 10.000 томів всіма мовами, щодо змісту переважало українознавство. Користали з неї тільки члени, бо всі заходи відкрити публичну бібліотеку-читальню лишилися без наслідку. В організації та уладженні бібліотеки найбільше потрудився Б. Грінченко, душа „Просвіти” в Києві. Завідувала бібліотекою й обслуговувала її „бібліотечна комісія”, а згодом платний бібліотекар.

„Просвіта” започаткувала ще український музей з жертв, але з браку фондів на його утримання й помешкання, ця ділянка занепала.

Не вважаючи на всякі перешкоди та малі матеріяльні засоби, „Просвіта” росла й поширялася, здобуваючи для себе щораз більшу пошану громадянства. Число членів росло: в 1906. р. — 278; 1907. р. — 423; 1908. р. — 545; 1909. р. — 625. Почесними членами були: проф. Вол. Антонович, проф. М. Сумцов і Б. Грінченко.

Нарешті „Просвіті” пощастило здобути дозвіл на 2 філії, в Умані й Черкасах, і придбати майно від п. Лобач-Жученка, другого чоловіка М. Вовчка, а саме маєток в місті Нальчин, Терської області (Кавказ), де є могила письменниці.

Але незабаром прийшов усьому кінець. Вже давно праця київської „Просвіти”, її провідна роля в українському житті непокоїла київську адміністрацію. І ось 1910. р. її закрили, як казав тоді розпорядок — „навісегда”. Безпосередньою притокою послужила випущена „Просвітою” книжка Д. Дорошенка „Про Ірляндію”. „Просвіті” закидували, що метою її видань було „дискредитоване монархічеськой власті і пропаганда республіканських ідей, восхваленіє революціонних і бунтовщичеських деяній, принципіальний фетишізм перед політичеськімі преступніками, подрив законодательних і адміністративних органів правительства і проповідь рішенія аграрнаво вопроса по рецентам анархістов-комуністов”. Майно розвязаної „Просвіти” передали „Благод. Т-ву” в Петербурзі, а бібліотеку — „Київському Громадському Клубові”.

Чернигівська „Просвіта” повстала 27. XII. 1906. р. заходами члена Державної Думи І. Шрага й письменника М. Коцюбинського. Діяльність її була подібна до інших. Мала вона свою бібліотеку, улаштовувала вистави, концерти, лекції, читання, тощо. Мала філії в Ніжені й Козельці. Та її доля була найсумніша. Від самих народин вона стала сімлю в оці місцевої адміністрації, що дослівно спиняла всяку роботу, а раз губернатор поставив домагання, щоб уступив увесь виділ (кололи їх найбільше Шраг та Коцюбинський), а ні, то Т-ву грозить розвязання. Таке відношення влади спиняло саму роботу й тероризувало громадянство. Нарешті почали забороняти раз-у-раз і Шевченківське свято, й лекції з українознавства, й дитячі свята; а з програм концертів викидали все, крім пісень. Нарешті після численних, хоч і даремних трусів, чернигівську „Просвіту”, разом із філіями закрито 1911. р. нібито тому, „що не проявляла жадної культурно-освітньої роботи, а в дальшій своїй діяльності може викликати явища, що загрожують громадському спокоеві й безпеці”.

Миколаївська „Просвіта” (16. II. 1907. р.) завдячує своє існування історикові М. Аркасові. Вона теж запровадила в себе публичну бібліотеку-читальню, а при ній був продаж українських книжок, карток, портретів українських письменників та діячів і т. п. Зазнала вона теж переслідувань. Поліцмаїстер за кожним разом, коли просвіт'яни звертали ся за якимсь дозволом, вигукував: „та невже ви ще досі не вгамонилися!”. А щоб „угомонити” „Просвіту”, почав спиняти кожний її крок: забороняв лекції навіть російською мовою, концерти, навіть гулянки й т. п.

8. КУБАНСЬКЕ ПРОСВІТНЕ ТОВАРИСТВО.

Повстало воно в Катеринодарі 25. VIII. 1906. року. Головою його був С. Ерастов. Т-во мало два кіоски з книжками в місті. Діяльність його була, здебільшого, подібна до інших: бібліотека-читальня, імпрези, читання й т. д. Цікаво, що з 1907. року тут почалися виклади історії України і на теми соціальної та з аграрного питання. Філій було 15: в Темрюці, Майкопі й таких станицях: Пашнірівській, Канівській, Сіверській, Пензенській, Усть-Лабінській, Уманській, Ново-Титарівській, Тихоріцькій (до 100 членів, переважно залізнич. робітників і селян-козаків), Пащківській, Лабінській, на хуторах Романівським і Зубова Балка. На жаль, ми не маємо більше відомостей про їх роботу й долю.

*

*

*

Діяльність усіх „старих”, як їх називали в 1917. р., „Просвіт” до року 1916. помалу зліквідовано. Але на короткий час. З революцією 1917. р. одні віджили, а другі зявилися наново й укрили густою сіткою всю Україну, найменші її закутини. А серед них — перша київська. Їх робота була звернена на організацію шкільництва, дошкільного виховання й різних форм позашкільної освіти. Діяльність ця була енергійна, і заходами „Просвіт” родились не днями, як кажуть, а годинами все нові й нові школи, гімназії, бурси, бібліотечні курси й т. п., що й існували на кошт самих „Просвіт”. Перед освітніми установами в своїй молодій державі стелився широкий, безмежний і просторий шлях крисної роботи. Великий національний зрив давав вдалний ґрунт для роботи, але ж не вистачало книжок. Їх спроводжували з Галичини вагонами. Заводили власні нові видавництва. Ці „Просвіти” покищо жили ще кожна окремим самостійним життям, але вже в осени 1917. р. скликано I-ий Просвітній Зїзд у Києві, де й вироблено статут Спільки „Просвіт” і зорганізовано Центральне Бюро з представників від „Просвіт” різних губерній і ради київської „Просвіти”.

Большевицька російська окупація України 1920. р. здушила молоді паростки.

Нові „Просвіти” чекають іще на свого історика.

XIX. ЗАКІНЧЕННЯ.

Хто прочитав отсю історію „Просвіти”, переконався, що це не лиш історія самого Товариства за 60 літ його існування, серед праці й успіхів, занепаду й поновного піднесення, але що це історія цілого культурно-суспільного розвитку західньої вітки українського народу в Галичині, яка відіграла ролю українського Піємонту в розвитку української національної думки в XIX. ст. У цім саме культурнім і суспільно-економічним розвитку „Просвіта” стояла все на чолі тої тяжкої, дрібної, щоденної, нераз дуже мозольної й чорної праці, що дала їй право й силу стати речником і творцем на шляху наших змагань до поступу й самоозначення.

Рукопис цієї історії був готовий у ювілейному 1928/29. році. Тодішній Голова Тов-а бл. п. Мих. Галущинський, прочитавши рукопис, упросив у імени Гол. Виділу на рецензентів довголітніх членів Гол. Виділу „Просвіти” і знавців історії „Просвіти”, п. през. д-ра Костя Левицького та тодішнього містоголову п. проф. д-ра Івана Брика. Обидва шановні рецензенти радо взяли на себе цей труд, рукопис по черзі в означенім реченці докладно читали та поробили свої завваги, до яких автор опісля радо пристосовався.

І тут саме почуваємося до милого обовязку скласти обом вище згаданим Панам рецензентам прилюдну подяку за ласкавий труд, а ще більше за цінні завваги, що торкаються головно змалювання праці тих осіб, про яких ні в протоколах, ні в листуванні не було вистарчальних записок.

З причини матеріяльної кризи в Товаристві друк книжки „на якийсь час” відкладено — на ліпші часи. Одначе ці ліпші часи не приходили; навпаки, матеріяльна скрута Тов-а ставала що раз важча. Відносини по смерті голови бл. п. Галущинського ще більше унеможливляли друк більшої, ілюстрованої, не обчисленої на зиск книжки, хоч тодішній секретар Тов-а п. ред. Василь Мудрий раз-у-раз пригадував Виділові, щоби, не зважаючи на матеріяльне становище, таки розпочати друк замовленої й готової ювілейної Історії Тов-а.

Аж коли провід Товариства обняв д-р Іван Брик, рішився він розпочати друк цієї книжки поступнево в рамках редактованого ним тоді місячника „Життя і Знання”, 4—6 сторінок у кожному числі, щоб опісля зробити окрему книжкову відбитку.

Друк Історії на сторінках „Ж. і З.” тягнувся поверх три роки, бо розпочався в лютому 1932. р., а скінчився в березні 1935. р. За той довгий час багато змінилося, і в „Прогресі”, і в українському суспільно-освітньому житті взагалі, але Історія завдяки прихильності Головного Виділу та витривалій редакційній праці голови Тов-а д-ра І. Брика таки дочекалася своєї появи друком, ще й прикрашена великою

Ред. Василь Мудрий.

скількістю ілюстрацій — фотографій освітніх діячів, за якими нерозривно треба було шукати в архівах, старих календарях, або й у приватних родинних альбомах. І тут належить сердечна подяка голові др. І. Брикові, що львиную частину цього ілюстраційного матеріялу призбирав.

А щоб через 5-літнє опізнення поява нової книжки не була анахронізмом, в деяких розділах довелося вийти поза ювілейний 1928/29. рік. І так треба було вже в часі друку геть чисто переробити справу діяльності покійного девятого голови Тов-а, Мих. Галущинського, та допровадити „Історію” до нового розділу діяльності Гол. Виділу, до праці теперішнього 10. голови Тов-а, д-ра І. Брика, під

проводом якого зміг Гол. Виділ все ж матеріяльну скруту перебороти. Тай в організаційній частині треба було доповнити образ розвитку Тов-а. Але це справи не вичерпало, бо праця пішла від 1929. р. нестримно вперед на всіх ділянках діяльності, а наша „Історія” вже її не наздогонила. Одначе це ні трохи не вменшає вартости цієї книжки, яка є піснею минулого, голосом тіней добре заслужених предків.

І саме ідея видобути з пороку забуття ясні постаті ідейних, щирих робітників, пригадати їх працю над поширенням освіти і вихованням українського народу зродила потребу ще коротких окремих нарисів розвитку просвітньої організаційної сітки й поза галицьким матірнім осередком. Відси й вийшов окремий іншими авторами зладжений нарис „Просвіта за границею”, а в ньому: „Просвіта” в Спол. Державах Америки, в Бразилії, Канаді й Аргентині (М. Брилинський), на Зеленому Клині (І. Брик), в Югославії (І. Брик), у Франції (М. Брилинський), на Закарпатті (І. Брик), на Буковині (В. Сімович), у Наддніпрянщині (Н. Дорошенко).

Таким чином, наша Історія охоплює цілість просвітньої організації на землі. Вона показує, що „Просвіта” своїм чарівним імям еднає українське громадянство в одну міцну, ідейну сімю й на рідних і на чужих землях. Її соняшний прапор лопоче скрізь там, де тільки українське слово гомонить, де тільки українське серце бється, бо глибока і тверда в нас віра, що „Просвіта” — це знамено перемоги.

В березні 1935. р.

Степан Перський.

З М І С Т:

	ст.
I. Ювілейні роки „Просвіти“	3—5
II. Як то було у нас перед оснуванням „Просвіти“?	5—13
III. Як наростала потреба оснування Т-ва „Просвіта“?	14—18
IV. Оснування Т-ва „Просвіта“	18—19
V. I. Загальний Збір Т-ва „Просвіта“ у Львові	19—24
VI. Доби розвитку Т-ва „Просвіта“, зазначені у статутах Товариства	24—29
VII. Напрямні діяльності Головних Виділів Т-ва „Просвіта“:	30—114
1) за першого голови Анатолія Вахнянина	30—34
2) „ другого голови Юліяна Лаврівського	34—42
3) „ третього голови Володислава Федоровича	42—46
4) „ четвертого голови Омеляна Огоновського	47—55
5) „ п'ятого голови Юліяна Романчука	56—66
6) „ шестого голови Євгена Олесницького	66—68
7) „ сьомого голови Петра Огоновського	68—77
8) „ восьмого голови Івана Кивелюка	77—101
9) „ заступника голови Івана Брика	101—106
10) „ девятого голови Михайла Галущинського	106—112
11) „ десятого голови Івана Брика	113—114
VIII. Домівка Т-ва „Просвіта“	114—119
IX. Видавнича діяльність „Просвіти“:	119—136
1) Мова й правопис	119—120
2) Шкільні книжки	120—123
3) Популярні й членські книжечки	123—129
4) Календарі	129—130
5) Українське письменство	130—132
6) „Просвітні листки“	132
7) „Господарська Бібліотека“	132
8) Інші видавництва	132—133
9) Часописи Т-ва „Просвіта“	134—135
10) Видавництво образів, мап, друків, тощо	135—136
XI. Просвітньо-організаційна діяльність:	136—161
1) Члени (звичайні й почесні)	137—154
2) Філії	154—158
3) Читальні	158—161
XI. Економічна діяльність „Просвіти“:	161—169

	ст.
XII. Школи „Просвіти“:	170—179
1) Стипендисти	170
2) Господарська Школа в Милованню	170—174
3) Жіноча школа домашнього господарства в Угерцях Винявських	174—177
4) Торговельна Школа „Просвіти“ у Львові	177—179
XIII. Маєток і фундації Т-ва „Просвіта“:	179—193
1) Членські вкладки	179—180
2) „Дар Просвіти“	180
3) Дохід із видавництв	180
4) Субвенції	181
5) Реальности	181—182
6) Земельна маєтність у Милованню	183
7) Земельна маєтність в Угерцях Винявських	183
8) Земельна маєтність у Грабівці	184—185
9) Стипендійні фонди	186—193
XIV. Бібліотека з архівом	193—196
XV. Музей	196—198
XVI. Клішарня	198
XVII. Переплетня	199—200
XVIII. Канцелярія й урядовці Т-ва „Просвіта“	200—206
XIX. „Просвіта“ за границею:	206—249
1) „Просвіта“ в Новому Світі	206—211
2) „Просвіта“ на Зеленому Клині	211—214
3) „Просвіта“ в Югославії	214—215
4) „Просвіта“ у Франції	215
5) „Просвіта“ на Закарпатті	216—219
6) „Просвіта“ („Руська Бесіда“) на Буковині	220—225
7) „Просвіта“ в Наддніпрянщині	225—248
8) Кубанське Просвітне Т-во	249
XX. Закінчення	250—252
Зміст	253

* * *

Похибка друку в нумерації: на стороні 136 має бути X. розділ, а не IX., а тим самим і дальша черговість розділів пересунеться о 1 вперед, як це зроблено в „змісті“.

С В І Т Л И Н И:

а) осіб:

1) Антонович Володимир	139
2) Балицький Юліян	93
3) Барвінський Олександр	139
4) Белей Іван	53

	ст.
5) Богдан Федір	213
6) Борисикевич Іван	139
7) Бращайко Юлій	219
8) Брик Іван	113, 149
9) Вахнянин Анатоль	31, 139
10) Весоловський Ярослав	128
11) о. Витошинський Йосиф	139
12) о. Воробкевич Сидір	139
13) Врецьона Григорій	55
14) Галущинський Михайло	107, 147
15) Гап'як Антін	203
16) Гарасевич Олександр	167
17) Гладилевич Дамян	45
18) Гнатюк Володимир	147
19) о. Городецький Степан	147
20) Грінченко Борис	65, 139
21) о. Гробельський Іван	139
22) Грушевський Михайло	149
23) Грушкевич Евзебій	187
24) Димет Михайло	139
25) Дорундяк Михайло	141
26) Дубравський Степан	141
27) Житецький Павло	141
28) Залозецький Роман	177
29) о. Залуцький Іван	189
30) о. Заячківський Йосиф	21, 141
31) о. Ільницький Василь	41
32) о. Качала Андрій	141
33) о. Качала Степан	13, 141
34) Кивелюк Іван	79
35) Кнігиницький Антін	185
36) Ковальський Василь	11
37) Комарів Михайло	141
38) Кониський Олександр	141
39) Коренець Денис	178
40) Коцюба Михайло	75, 149
41) Кузик Сидір	168
42) Кузьма Григорій	141
43) Кулачковський Ярослав	143
44) о. Кульчицький Симеон	176
45) о. Лаврівський Юліян	37
46) Левицький-Лукич Володимир	136, 149
47) Левицький-Нечуй Іван	143
48) Левицький Кость	59, 149
49) о. Левицький Омелян	143

	ст.
50) о. Лежогубський Теодозій	95
51) Лепкий Богдан	151
52) Лисенко Микола	143
53) Лотоцький Олександр	229
54) Магальяс Семен	203
55) Макух Іван	151
56) Малецький Михайло	175
57) Малицька Константина	151
58) о. Матковський Северин	151
59) Михайличко Осип	137
60) о. Могильницький Іван	8
61) Мудрий Василь	251
62) Нагірний Василь	51
63) о. Нижанковський Остап	165
64) о. Новосад Станислав	193
65) о. Огоновський Омелян	47, 143
66) Огоновський Петро	69, 143
67) Олесницький Євген	67, 143
68) Паньківський Кость	61
69) Партицький Омелян	56, 123, 143
70) Паславський Іван	213
71) Пігуляк Єротей	223
72) Попович Омелян	223
73) Пулюй Іван	143
74) Равлюк Василь	151
75) Ревакович Тит	145
76) Рейтерова Олена	213
77) Ржегорж Франтішек	147
78) Романчук Юліян	57, 145
79) Русова Софія	151
80) Сірополко Степан	151
81) Скородинський Андрій	77
82) Смаль-Стоцький Степан	54, 151, 223
83) о. Снігурський Іван, єпископ	7
84) Старицький Михайло	145
85) Стебницький Петро	229
86) Стефаник Василь	151
87) о. Стефанович Олександр	149
88) Сушкевич Корнило	26
89) Танчаковський Степан	145
90) о. Танячкевич Данило	145, 163
91) Тарновський Василь	145
92) Тершаковець Гринь	153
93) Тоцький Гаврило	213
94) Устіянович Корнило	35, 145

	ст.
95) о. Устіянович Микола	145
96) Федак Степан	153
97) Федорович Володислав	43, 145
98) Федькович Юрій	127, 147
99) Фіглер Сенько	153
100) Франко Іван	147
101) Хоткевич Гнат	135
102) Целевич Юліян	122, 147
103) Чайковський Андрій	153
104) о. Чехович Константин, єпископ	63
105) Чикаленко Євген	149
106) Шараневич Ізидор	147
107) Шах Степан	203
108) Шашкевич Володимир	126
109) о. Шептицький Андрій, митрополит	89, 153
110) о. Шуховський Осип	147
111) Щурат Василь	153
112) Яворницький Дмитро	237
113) Яворський Василь	149
114) Янович Володимир	149
115) Яхно Гаврило	213

б) груп:

116) Кирило-Методіївське Братство	9
117) Перша українська театральна дружина	17
118) Головний Виділ „Просвіти“ в рр. 1908—1909	71
119) Курс для неграмотних вояків у Відні	73
120) Орхестра читальні „Просвіти“ в Лисиничах	81
121) Члени чит. „Просвіти“ в Лежайську в 1932. р.	83
122) Господарський курс у школі „Просвіти“ в Милованню	85
123) Перші ученики Торговельної Школи „Просвіти“ у Львові 1914. р.	87
124) Вправи підчас Краєвого здвигу „Соколів“ і „Січей“ у 1914. р. у Львові	91
125) Почесні члени „Просвіти“	139, 141, 143, 145, 147, 149, 151, 153
126) Управа Господар. Школи „Просвіти“ в Милованню	173
127) Урядовці Т-ва „Просвіта“ в 1932. р.	205
128) Члени чит. „Просвіти“ в Вері (Парана у Бразилії)	209
129) Члени мануїлівської „Просвіти“ перед домівкою	238
130) Виділ „Просвіти“ в Харбіні	213

в) домівок:

131) Читальня „Просвіти“ у Вест Форт Віллям у Канаді	66
132) Вхід до „Просвіти“ у Львові, після вибуху бомби	103
133) Камениця „Просвіти“ у Львові	115

	ст.
134) Верх каменіці „Просвіти“ у Львові	117
135) Канцелярія „Просвіти“	118
136) Господарська Школа в Милованню	171
137) Переpletня „Просвіти“ після розгрому	199
138) Переpletня „Просвіти“	200
139) Український „Народній Дім“ у Вінніпегу	207
140) Український „Нар. Дім“ у Харбіні	212
141) Український „Нар. Дім“ „Просвіти“ в Ужгороді	217
142) Дім „Просвіти“ в Діівці	239
143) Дім „Просвіти“ в Перещепині	240

г) вінет:

144) „Зоря“ — окладинка першої читаночки „Просвіти“ з 1869. р.	124
145) Обгортка до давніших книжечок „Просвіти“	125
146) Вінета книжок „Просвіти“	131
147) Окладинка видань київської „Просвіти“	243

ІМЕНА ОСІБ, ЩО ПРО НИХ ЗГАДУЄТЬСЯ В КНИЖЦІ:

Алчевська Христя	230
Антонович Володимир	40, 48 75, 139, 140, 142, 247
Аркас Микола	65, 239, 248
Артемовський-Гулак Петро	130
Бадені Казимир	57
Балицький Юліян	82, 83, 90, 128, 129, 134, 203
Барановський Т.	116
Барвінок Ганна	38
Барвінський Володимир	49, 55, 119, 121, 162, 188
Барвінський Олександр	54, 56, 116, 121, 123, 139, 142, 155
о. Барвінський Осип	162
Бачинська Анна	190
Бачинський Володимир	71, 76, 94, 201
Бачинський Гавриїл	190
о. Бачинський Микола	172, 173
Бачинський Омелян	16, 17
о. Бачинський-Лешкович Павло	190
Белей Іван	4, 50, 53, 196
Березинський Іван	195
Березовський Амврозій	177, 178
Бичихина Тетяна	236
Біднов Василь	236, 239
Бідецький Василь	71, 129, 201
Білінський Йосип	190
Білозерський Василь	142

	ст.
Білозерський Ол.	194
Біляк Степан	105
Біскупська Марія (Чабанівна)	204, 205, 206
Бічай Іван	162
Блонський Пант.	236
Богдан Федір	213
Богун	119
Боднарчук Катерина	192
Боднарчук Петро	192
Бондаренко І.	241
Борисикевич Іван	139, 142
Борковський Олександр	18, 23, 60, 119, 129
Боровиковський Лев	194
Брацайко Михайло	97, 219
Брацайко Юлій	97, 219
Брик Іван 4, 68, 71, 74, 76, 86, 95, 100, 101, 104, 106, 111, 112, 113, 135, 149, 150, 201, 202, 204, 250, 251	
Брилинський Максим	204, 205, 208, 209, 251
Брусілов Ол., ген.	92, 134
Будз Іван	215
Будзиновський Вячеслав	195
Будзиновський Петро	193
Буцманюк Юл.	130
Бучинський Мелітон	30
Вагилевич Іван	130
Валецький Кирило	191
Валуев Петро	227
Вахнянин Анатоль 15, 18, 19, 23, 30, 31, 34, 35, 39, 114, 119, 121, 134, 139, 142, 155, 200	
Величко Григорій	135
Верхратський Іван	121, 189
Весоловський Ярослав	72, 91, 128, 129, 134
Винниченко Володимир	243
Вировий Євген	236
о. Витошинський Йосип	139, 142
Вовк Хведір	230
Вовчок Марко	14, 130, 132, 194, 230, 247
Возняк Михайло	105, 133
Войтанівський Василь	215
Войтіховський Андрій	203
о. Волинський А.	155
Волосянський Омелян	204, 206
о. Волошин Августин	97, 219
Воробкевич Григорій (Шрам Наум)	223, 224
о. Воробкевич Сидір (Млака Данило)	38, 39, 130, 139, 223, 224

	ст.
Врецьона Григорій	55, 56, 188, 190
Врецьона Евфимія	190
Врецьона Іван	190
Врецьона Юлія	188
Вудкевич Михайло	203
Вязлов Андрій	244
Гавриш Степан	203
о. Гаджега Василь	219
Гакман Миколай, митроп.	220
Галан Іван	192
Галіп Теодор	224
Галущинський Михайло	106, 107, 109, 111, 112, 119, 133, 135, 147, 148, 209, 250, 251
Ганінчак О.	116
Ганкевич Володимир	20, 46, 155
Гап'як Антін	76, 97, 177, 183, 195, 202, 203, 205, 206, 222
Гарасевич Олександр	166, 167
Гафткович Володимир	204
Гладилович Дамян	44, 45, 201
Гладишовський Антін	101
Глібів Леонід	130, 194
Говикович Альфред	71
Головацький Яків	15, 130, 132
Голота Яків	219
о. Горалевич Лев	166
Горбай Василь	202, 203
о. Городецький Степан	147, 148
о. Гостинський Павло	196
Гнатюк Володимир	147, 148
Гребінка Євген	14, 130
о. Григорович Степан	6
Грінченко Борис (Чайченко Василь)	65, 139, 142, 194, 195, 222, 228, 230, 232, 239, 242, 243, 245, 247
о. Гробельський Іван	139, 142, 188, 189, 190
Гробельські Ілля й Марія	190
Грушкевич Евсевій	186, 187, 195
Грушкевич Мирон	84, 169, 203
Грушевський Михайло	51, 64, 149, 150, 182, 239
Грушевський Олександр	241
о. Гушалевич Іван	14
Гіль Петро	188
Голуховський Агенор	12, 36
Гороцький Ом.	15
Гофрик Іван	190
Грундтвіг Фр.	6

	ст.
Данилович О.	158
Данько М.	244
Дембіцький Теофіль	192
о. Дженнокі Джованні	106
Дзеровичівна Богдана	174
Димет Михайло	123, 139, 142
Ділицький Богдан	14, 16
Дідух Микола	203
Доманицький Василь	227, 229, 232, 246
Дорошенко Володимир	105, 133, 134
Дорошенко Дмитро	232, 236, 239, 243, 248
Дорошенко Наталія	205, 206, 236, 251
Дорундяк Михайло	141, 144, 189
Драгоманів Михайло	48, 195
Дринджиристий Прокіп	191
Дубравський Степан	119, 141, 144, 186, 188, 190
Дурдуківський Вол.	243
о. Дуткевич Евген	52, 166
Дуткевич П.	121
Духнович Ол.	216
Ерастов С.	249
о. Єзерський С.	155
Ємець М.	236
Єфремов Сергій	229, 243
Желехівський Евген	155
Желехівський Маркил	154, 155
о. Желтвай Віктор	219
Житецький Павло	141, 144
о. Жуківський М.	15
Жученко-Лобач	247
Загірня Марія	228, 230, 232
Залозецький Роман	177
о. Залуцький Іван	189
Заньковецька Марія	106
Заревич Федір	20
Зацерковний Гриць	71
о. Заяць Іван	190
Заяць Микола	190
о. Заячківський Йосип	19, 20, 21, 22, 23, 141, 144
Заячківський Микола	74, 98
Зубрицький Денис	12, 196
Йосиф П.	5, 6, 49, 50
Івасик І.	205
Івасюк Микола	119
о. Ільницький Василь	23, 40, 41, 114, 116, 121, 193, 200

	ст.
Іскрицький Олександр	15
Ішуміна М.	244
Калинович Іван	133
Камінський І.	46
Кажникевич К.	164
о. Качала Андрій	141, 144
о. Качала Степан	12, 13, 15, 18, 19, 45, 49, 70, 119, 126, 135, 141, 144, 162, 187, 196
Качала Теодор	187
Качковський Михайло	26, 44, 49, 63, 92
Кашенко Адріян	236
Квітка-Основяненко Григорій	14, 130, 132, 230
Керенський Олександр	92
Кивелюк Іван	28, 77, 78, 79, 84, 94, 96, 100, 112, 119, 195, 204
Клим Антін	224
Климкович Ксенофонт	13, 15, 18, 130
Кнігиницький Антін	184, 185, 193
Кобилянська Ольга	106
Кобів Володимир	205, 206
о. Кобринський Йосафат	6
Коваленко Гр.	230, 242
Ковальський Василь	10, 11, 158
Ковжун Павло	119, 130
Козловський Ц.	242
Колесса Олександр	27, 67, 71
Колесса Філярет	133
Колодївна Софія	203
Колтунюк Ярослав	71, 101
Комарів Михайло	141, 144, 228, 230, 232, 240, 241
Комарницький Іван	23
Кониський Олександр	38, 141, 144, 194, 196, 222, 229, 232
Копернік Микола	41
Кордуба Мирон	223, 224
Коренець Денис	178, 179
Кормош Теофіль	58
Короленко Володимир	48
Королик Теодор	204
Королів Василь	232, 243, 246
Король Василь	165
Косач Ольга (Пчілка Олена)	194, 229
Косачівна Ольга	243
Косинин І.	130
Коссак Михайло	13, 23
Костомарів Микола	9, 48, 130, 132, 142, 194, 227, 228, 246
Котляревський Іван	60, 130, 233, 247

	ст.
Коцюба Михайло	70, 71, 74, 132, 148, 149
Коцюбинський Михайло	65, 130, 230, 247, 248
Крайківський Григорій	192
Красицький Фотій	242, 245
Кузик Сидір	76, 101, 132, 167, 168
Кузьма Григорій	141, 144
о. Куїловський Юліян, митр.	62
Кулачковський Ярослав	58, 143, 144
Куліш Панько	9, 14, 38, 130, 142, 194, 227
о. Кульчицький С.	25
о. Кульчицький Симеон	174, 176
Куницька Модеста	188
Кухаренко Яків	194
Лаврівський Юліян	15, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 114, 119, 121, 127, 196, 200
Левинський Іван	116
Левитський Микола	119
Левицька з Гузарів Ольга	188
Левицький-Лукич Володимир	54, 92, 129, 130, 134, 136, 149, 150
Левицький-Нечуй Іван	38, 130, 143, 144, 194, 230
Левицький Кость 27, 28, 50, 51, 52, 56, 58, 62, 66, 71, 116, 119, 129, 134, 149, 150, 159, 164, 166, 182, 201, 250	
Левицький Модест	230, 232, 243
о. Левицький Омелян	143
Левицький Орест	244
Левицький Остап	40, 71
о. Лежогубський Теодосій	68, 69, 71, 74, 86, 88, 91, 95
Лепкий Богдан	151, 152
Леваковські	51, 182
Липа Іван	240
Липковський Сергій	236
Лисенко Микола	63, 87, 88, 143, 144, 233, 242
Литвиненко Сергій	99
Литвинович Спіридон, митроп.	12
Литвинович Ярослав	76
о. Лозинський Йосип	19
Лозинський Михайло	4, 74
Лотоцький Олександр (Білоусенко)	229, 231, 232
Луценко Іван	65, 240
Лушпінський Ол.	88
Любомірські	51, 182
Магаляс Семен	73, 102, 204, 205
Мазепа Іван	196
Мазепа Ісак	236
Макарушка Остап	55

	ст.
Максимович Михайло	242
Макух Іван	151, 152
Малецький Михайло	77, 174, 175, 183, 202
о. Малиновський Іван	38
Малицька Константина	151, 152
Мандичевський Іван	184
Масарик Тома	108, 111
о. Матковський Северин	151, 152
Матковська Стефанія	206
Матушевський Федір	229, 242, 243
Менцинський Модест	74
Метлинський Амврозій	130, 132
о. Михалевич М.	162
Михайлічко Осип	137
Михаляк Максим	23, 224
Мишуга Олександр	88
Мірна З.	244
о. Могильницький Антін	5, 14, 130, 132
о. Могильницький Іван	8
Монтескіє	43
Мордовець Данило	194, 231
Мудрак Юліян	71, 195
Мудрий Василь	129, 250
Нагірний Василь	50, 51, 52, 116, 164
Назарук Осип	187
Наливайко Семен	190
Наріжний П.	236
о. Наумович Іван	14, 26, 44, 50, 124
о. Негребецький Іван	162
Недільський П.	88
о. Нижанковський Остап	165, 166
Ніковський Андрій	240
Ніщинський-Байда Петро	194
о. Новосад Станислав	188, 193
Номис (Симонів Матвій)	194
Огоновський Олександр	18, 50, 158, 188
о. Огоновський Омелян 22, 23, 36, 40, 44, 47, 50, 53, 54, 55, 56, 119, 121, 143, 144, 188, 195, 196, 197, 201	
Огоновський Петро 68, 69, 71, 72, 74, 76, 77, 90, 119, 129, 143, 144, 201	
Озаркевич Євген	68, 71, 74, 91
Окуневський Ларіон	222, 224
Окуневський Теофіль	60
Олесницький Євген	64, 66, 67, 88, 119, 143, 146, 166
Олесь О.	247
Оренштайн Яків	110, 111

	ст.
Оржешкова Ел.	194
о. Осадца Михайло	15
Остерманова	140
Павлик Іван	202, 203, 205
Павлик Михайло	90
Падура Тимко	130
Палюх Олексій	115
Панькевич Іван	219
Панькевич Юліян	130
Паньківський Кость	58, 61, 90, 129, 134, 164, 195, 197, 201, 247
Паращук Михайло	55, 119
Партицький Омелян 18, 23, 38, 44, 56, 121, 123, 126, 129, 134, 143, 146, 155, 200	
Паславський Іван	213
Пенюта Микола	191
Перген	182
Петренко Андрій	205
Петрик Петро	104, 204, 205
о. Петрушевич Антін	12, 196
Пігуляк Єротеї	222, 223, 224
Підкович Антін	204, 205
о. Підлісецький Яків	193
Піхно	244
Полюга Іван	205
Полянський Михайло	121
Поляновський Стан.	45, 46, 60
Понятенко Прокіп	244
Попович Омелян	222, 223, 224
Пригара Андрій	140
Пулюй Іван	143, 146
Равлюк Василь	151, 152
Раковський Іван	97
Ревакович Тит	145, 146
Ревюк Володимир	184, 195
Рейтерова Олена	213
Репніна Барвара	194
Ржегорж Франтішек	147, 148, 195, 196
Рожанський О. (Селянський Л.)	59
Романчук Тит	119
Романчук Юліян	18, 23, 25, 30, 31, 50, 52, 56, 57, 58, 62, 64, 66, 72, 97, 99, 112, 116, 119, 121, 129, 130, 145, 146
Руданський Степан	30, 130, 132, 230
Рудик Павло	190
Русова Софія	151, 152, 230, 232, 244
Савенко Анат.	244

	ст.
Савицький Омелян	121
Саєвич Омелян	101
Салтиком (Щедрін) Мих.	194
Самійленко Володимир	247
Свенціцький Павлин (Павло Свій)	18, 121
Свидницький Анатоль	194
о: Селецький Кирило	44, 126
Семака Евген	223, 224
о. Сембратович Йосип, митроп.	38, 49
о. Семратович Сильвестер, митроп.	54, 55
Синицький Максим	243
Синовідський Микола	10, 158
Сіменович В.	82
Сімович Василь	251
Сінкевич Анатоль	189
Сірополко Степан	151, 152
Січинський Андрій	18, 20, 161
Скородинський Андрій	76, 77, 191, 201, 202
Скретович Йосип	178
Слабченко Михайло	240
Смаль-Стоцький Степан	54, 151, 152, 223, 224
Смоленський Леонід	241
о. Снігурський Іван, єпископ	7, 8
Солуха Кость	241
Спека Данило	140
Спожарська	199
Спожарський Евг.	117, 199
Спожарський Мих.	188
Ставровецький Транквіліон	194
Старицька М.	242
Старицький Михайло	38, 145, 146, 229
Стебницький Петро	229, 231
Степанківський Вол.	243
Стеткевич Осип	189
Степовий Ол.	230, 232
Стефаник Василь	151, 152
о. Стефанович Олександр	50, 148, 149
Столипін Петро	242
Стороженко Олекса	130
о. Стрийський Іван	190
Студинська з Качалів Вікторія	189
Студинський Кирило	123
о. Ступницький Іван, еп.	19, 49
Сумцов Микола	247
Сушкевич Корнило	18, 20, 23, 25, 26, 30, 34, 38, 39, 50, 114, 194, 200

	ст.
Сушкевич Петро	192
Сушкевичі	16
Танчаковський Степан	119, 145, 146, 192
о. Танячкевич Данило	145, 146, 163, 164
Таранович Микола	205
Таранько Михайло	82
Тарновський Василь	145, 146
Творидло Микола	111, 167
Терещук М.	99
Терлецький Олександр	190
Терлецький Омелян	135
Тершаковець Гринь	152, 153
Тишкевич Михайло	140, 187
Тобілевич Іван (Карпенко Карий)	194, 247
Товарницький Іван	20
Томашівський Степан	71
о. Торонський Ол.	15, 56, 121
Тоцький Гаврило	213
о. Трешаківський Лев	11, 49
Труба Ів.	236, 239
Труш Іван	77, 86, 119, 130, 135
Українка Леся	243
Устіянович Корнило	23, 34, 35, 46, 119, 145, 146, 194, 196, 222
Устіянович Марія	204
о. Устіянович Микола	14, 19, 130, 142, 145, 146, 194
Федак Степан	58, 153, 154
Федорович Адам	41
Федорович Володислав	42, 43, 44, 45, 46, 119, 145, 146, 181, 196
Федорович Єротей	224
Федорців Федь	129
Федькович Юрій	14, 19, 23, 38, 42, 127, 130, 142, 146, 147, 201, 222, 223
Фіглер Сенько	153, 154
Франко Іван	59, 87, 99, 119, 128, 129, 146, 147, 161, 222, 247
Франц Йосиф І.	16, 36, 55
Франчак Іван	173
Фронц Франц	186
Хмельницький Богдан	60, 64
Холодний Петро	119, 232
о. Хомишин Григорій, еп.	62, 185
Хомяк Дмитро	199, 200, 205
Хоркавий	114, 200
Хоткевич Гнат	128, 129, 134, 135, 228, 229
Хрінников М. М.	236, 237
Цегельський Льонгін	62
Целевич Юліян	44, 121, 122, 129, 147, 148

	ст.
Целецький	60, 61
Чайковський Андрій	152, 153, 201
Чалий С.	194
Череватенко Ів.	188, 228
о. Чернецький Василь	196
Чернявський Микола	64
о. Чехович Константин, еп.	60, 62, 63
Чикаленко Євген	148, 149, 232
Чубинський Павло	40
Шараневич Сидір	43, 142, 147, 148, 196
Шах Степан	4, 97, 104, 105, 129, 195, 201, 203, 204
Шашкевич Володимир	13, 14, 15, 126, 130, 194
о. Шашкевич Григорій	12
о. Шашкевич Маркіян	3, 8, 14, 29, 41, 53, 72, 78, 82, 86, 87, 119, 130, 132, 135, 188, 194
Шевченко Вартоломей	194
Шевченко Тарас	8, 9, 10, 13, 14, 25, 29, 34, 41, 42, 49, 54, 78, 80, 81, 86, 88, 97, 119, 130, 132, 133, 135, 161, 163, 186, 194, 196, 197, 226, 227, 230, 232, 234, 236, 240, 245, 247
Шеліга Андрій	190
Шелухин Сергій	65, 240
Шемет Сергій	243
о. Шептицький Андрій, митр.	62, 76, 86, 88, 89, 106, 153, 154, 170, 183, 193
Шивагівна Марія	203
Шраг Ілля	65, 248
Шухевич Володимир	50, 55, 116, 196, 197, 201
о. Шуховський Осип	147, 148, 188
Шоголів	244
Щурат Василь	153, 154, 223
Юзефович Мих.	228
Юркевич О.	243
Яворницький Дмитро	236, 237, 239
Яворський Василь	149, 150
Яворський Вінкентій	193
Яковлів Андрій	243
Янів Володимир	109
Янович Володимир	149, 150
Яновська Л.	243
Яхно Павло	213
Яцків Микола	101
Яцків Михайло	90

Б 302877

Ціна: 10.00

484
28